

X.

SVATOVÁCLAVSKÉ
ČESKO-POLSKO-NĚMECKÉ
SETKÁNÍ V JESENÍKU

2010

SVS

X.
SVATOVÁCLAVSKÉ
ČESKO - POLSKO - NĚMECKÉ
SETKÁNÍ V JESENÍKU 2010

HISTORICKÝ SEMINÁŘ NA TÉMA
JESENICKO V KONTEXTU VÝVOJE SLEZSKÉ
A MORAVSKÉ ARCHITEKTURY

S B O R N Í K R E F E R Á T Ů

JESENÍK 2010

Knihovna Vlastivědného muzea Jesenicka

04996

ISBN 978-80-903867-8-5 (Vlastivědné muzeum Jesenicka v Jeseníku)

OBSAH

K. Growka: Úvodem	5
-------------------------	---

I. SBORNÍK REFERÁTŮ

D. Prix: Středověký kostel Panny Marie (dnes Božího těla) ve Staré Červené Vodě	9
P. Szymkowicz: Wybrane kościoły księstwa nyskiego wzniesione lub przebudowane w czasach biskupa wrocławskiego Franciszka Ludwika Neuburga (1683-1732)	26
P. Šopák: Klasicistní architektura Jesenicka let 1790-1850	34
P. Zatloukal: Kostel Panny Marie v Travné u Javorníku	44
R. Šrek: Nástin vývoje moderní architektury Jeseníku a Lipové-lázní	53
E. Mezerová: Typologie vesnických sídel a architektury v Jeseníkách	66
B. Kettnerová: Architekt Othmar Skrabal: Brno - Jeseník - Mnichov	75

II. MISCELLANEA

J. J. Kovář: Lidská obydlí na Jesenicku od pravěku do středověku	83
P. Macháček: Stavební vývoj vodní tvrze v Jeseníku a rekonstrukční práce provedené v letech 1945 - 2010	86
K. Growka: Od chýší k vilám na Gräfenberku	93
M. Neubauerová: Krnovský stavitel Ernst Latzel a jeho práce na Gräfenberku	100
B. Tinzová: Mayerhofer-Höllingenova vila v Jeseníku	103
M. Rychlý: Stavitelská rodina Utnerů z Javorníku	107
J. Hradilová: Stavitel Karl Wolf z Jeseníku	110
E. Pulkrťová: Drobné sakrální památky Jesenicka	121
J. Glabazňa: Péče o drobné památky na Jesenicku na začátku 21. století	125
K. Pawlik: Pomniki nagrobne dłuta Josefa Obetha w Nysie i ich fundatorzy	128
J. Karel: Rýmařovská kaple Navštívení Panny Marie	133

III. POSTSCRIPTUM

J. Knesl - J. Kynčl: Novostavba Městského úřadu v Jeseníku	141
V. Milunić: Multikulturní centrum města Jeseníku	143
Z. Ryška: Revitalizace areálu bývalého kláštera voršilek v Jeseníku	146

ÚVODEM

„Nestavte malebně, přenechte toto působení stěnám, kopcům a slunci. V popředí těchto staveb stojí otázky funkcionality a topologie. Současné však využívají místní materiály a formy, které asociují tradiční zástavbu.“

Adolf Loos: Pro ty, jež chtějí stavět v horách (1913)

Ať zkoumáme na Jesenicku cokoli, vždy budeme limitováni geografickým determinismem a demografickou, politickou a kulturní diskontinuitou po ukončení 2. světové války. I kvalita architektonických děl Jesenicka má proto kolísavou a diskutabilní hodnotu.

Kdybychom se měli věnovat jediné tzv. *velké architektuře* - dané známými jmény architektů či slohotvorným přínosem - brzy bychom toto téma zřejmě vyčerpali. Přesto taková díla na Jesenicku najdeme, především jde o církevní stavby, většinou již prohlášené za nemovité kulturní památky, zámek Jánský Vrch, vodní tvrz či Priessnitzovo sanatorium v Jeseníku. A je s podivem, že bádání i o těchto stavbách není ukončeno, protože osciluje často mezi dobově ideologicky podmíněnými výklady či mezi hypotézami stojícími na tenkém ledě neexistence písemných pramenů a doposud neprovedenými stavebně-historickými a archeologickými průzkumy.

Po vzoru současného historického bádání, které ustupuje od velkých témat k problémům každodennosti, chceme ukázat, jak se na Jesenicku a v Jeseníku bydlelo, s jakými *běžnými* stavbami se člověk potkával. Vždyť přece kolik lidí sní o svém malém domečku.... Kolik jmen stavitelů a místních architektů zmizelo, často neprávem, v propadlišti dějin. Jen jejich stavby stojí doposud. Bývalý Frývaldov, dnešní Jeseník je toho typickým příkladem. Do poloviny 19. století to bylo opomíjené městečko, které ztratilo být i jen odlesk své bývalé hornické slávy. Nebylo zachyceno na vedutách, na kresbách, litografiích. Ale jen do té doby, než Vincenz Priessnitz a firma Regenhart & Raymann ho přivedly zpět na výsluní. Urbanistická proměna se udála během života dvou generací v duchu sloganu „Od chýší k vilám“. Ovšem vklad této stavitelské éry byl následně hořce konfrontován s vývojem 20. století.

A ještě jeden aspekt lze na Jesenicku a v Jeseníku sledovat. Zápas mezi moderními formami, uplatňovanými kupř. funkcionalistickou architekturou, a nevýbojnými, zato lety prověřenými hodnotami staveb situovaných v horách. Dovolím si proto polemizovat s Adolfem Loosem a jeho duchovními následovníky. Neví, co činí. Jesenicko není o kopcích a slunci, ale o horách, větru, vodě, dešti a přívalech sněhu. Pro jeho obyvatele byla, a soudím, že i do budoucna bude, „malebnost“ staveb přidanou hodnotou k topologii krajiny.

Souhlasíte? Nesouhlasíte? V pořádku, protože náš sborník chápeme nejen jako shrnutí současného stavu poznání, ale především jako výzvu k dalšímu bádání i aktivizaci občanských postojů. Vždyť stále vznikají nové projekty odpovídající převládajícím architektonickým trendům počátku 21. století, jak naznačuje třetí část tohoto sborníku.

Květoslav Growka

STANDO.

I. SBORNÍK REFERÁTŮ

STŘEDOVĚKÝ KOSTEL PANNY MARIE (DNES BOŽÍHO TĚLA) VE STARÉ ČERVENÉ VODĚ¹

PhDr. Dalibor Prix, CSc., Ústav dějin umění Akademie věd ČR

Na relativně nevelkém Jesenicku² se dodnes dochoval - v rámci tzv. českého Slezska vzácný - soubor středověké sakrální architektury, tvořený více či méně dobře dochovanými jádry pěti venkovských a jednoho městského kostela. Skládá jej jádro kostela sv. Kateřiny v městě Vidnavě a kostely ve vsích Bernarticích, v Javorníku, v Písečné, ve Staré Červené Vodě a ve Velkých Kuneticích.³ V rámci souboru vynikají mírou dochování, jasnou dispozicí i kvalitou jednotlivých architektonických článků především kostely sv. Kříže v Javorníku a sv. Petra a Pavla v Bernarticích. Ty už koncem 19. století upoutaly pozornost tehdejších významných historiků umění.⁴ Protože však v důsledku vratislavského míru z roku 1742 zůstalo Jesenicko - narozdíl od zbývajících, větší části Niského knížectví - součástí habsburské monarchie, zejména August Prokop zmíněné kostely přesvědčivě nezařadil do historicky přirozených slezských souvislostí a objekty tak zůstávaly jakýmsi stylovými kuriozitami na okraji moravského vývoje středověkého stavitelství. Tato skutečnost nadlouho poznamenala část českého dějepisu umění a proto dodnes působí rozpačitě i vyjádření znalců, jakými byli třeba Václav Mencl nebo Jiří Kuthan; ačkoliv především Václav Mencl nezapomněl v souvislosti se samostatným portálem do presbytáře kostela v Javorníku zdůraznit slezské vlivy.⁵ Zásadní změnu v náhledu českého dějepisu umění⁶ na rámcové vývojové a stylové souvislosti jesenické středověké sakrální architektury představovala až stručná, přesto přelomová studie Mileny Filipové z roku 1982.⁷ Ta sice byla zaměřena hlavně na kostel sv. Kříže v Javorníku. Nicméně autorka už na první stránce správně nastínila širší souvislost objektu se středověkou venkovskou sakrální architekturou v přilehlém, dnes polském, Slezsku⁸ a v návaznosti na příspěvek Mariana Korneckého stanovila dva základní dispoziční typy - podélné jednolodí s presbytářem složeným z chórového čtverce a apsidy a jednolodní kostely s pravoúhlou lodí i presbytářem.⁹ Dále vypočetla - podle ní čtyři - dochované příklady z vlastního Jesenicka (kostely ve Vidnavě, Bernarticích, Javorníku a Staré Červené Vodě),¹⁰ jež měly patřit ke druhému dispozičnímu typu a ve stopách Richarda Völkela připomněla i koncem 19. století zbořený další kostel této skupiny v Bílém Potoce.¹¹ Vzápětí letmo analyzovala kostely ve Vidnavě, Javorníku, Bílém Potoce, Bernarticích i Staré Červené Vodě, přičemž vidnavský kostel sv. Kateřiny označila za nejstarší, z doby po polovině 13. století.¹² Milena Filipová tak poprvé v české publikované literatuře stručně načrtla kontury regionálního vývoje sakrální architektury, do níž vtáhla i červenovodský kostel, jakkoliv mu věnovala jedinou větu.¹³ Přestože podstatné aspekty určila správně, lze si položit otázku, zda po třech desetiletích můžeme o středověkém kostele ve Staré Červené Vodě říci více.

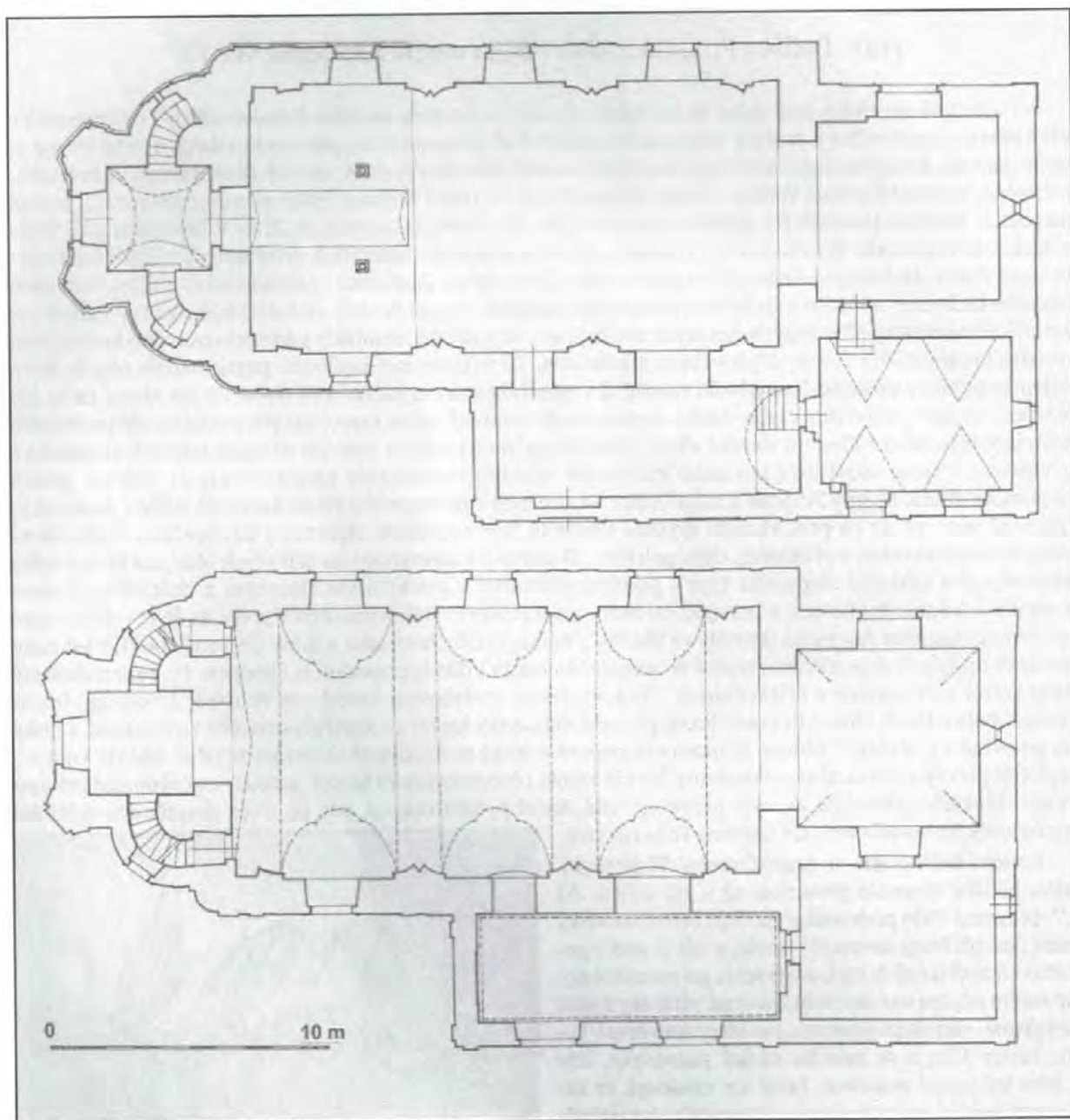
Kostelu Božího těla ve Staré Červené Vodě regionální bádání věnovalo pozornost už v 19. století. Již 17. prosince 1804 podepsal a zpečetil červenovodský farář Joseph Pflug inventář kostela, v němž podle požadavků nadřízených v § I, odstavci A, po poměrně podrobném popisu sumarizoval žalostné výsledky svého průzkumu minulosti svatostánku, který spravoval. Podle faráře Pfluga se nenašla žádná poznámka, kdy a kým byl kostel postaven. Farař ale usuzoval, že zakladatelem byl nejspíše sám vratislavský biskup jakožto kníže z Nisy, aniž by se pokusil naznačit, o kterého biskupa by se mohlo jednat a tedy, kdy kostel vznikl. Protože věděl, že loď kostela a přistavěná kaple byly zaklenuty roku 1753 a z téže doby byla i zděná věž kostela, a znal pořad svých předchůdců v úřadě od roku 1614, můžeme spekulovat, že farář mínil, že kostel měl svůj původ někdy před oním rokem 1614.¹⁴

Stavba přirozeně neunikla pozornosti slezských topografů 19. století;¹⁵ všetečný Faustin Ens při popisu obce připomněl mezi zděnými stavbami v první řadě kostel s věží, pak faru, školu, tzv. *Oberhof*, dědičné šoltýství a mlýn na potoce o dvou složeních.¹⁶ V barvitěm vylíčení dějin Červené Vody pak uveřejnil historku, kterou našel v neupřesněném „prastarém“ spisu bez letopočtu. Podle tohoto podání přilákalo osadníky do jesenického podhůří bohatství dřeva, vody a zvěře už v nejstarších časech a ti zde po uvedení křesťanství vedle svých chatrčí zřídili kapli. Když potom vratislavští biskupové pomocí německých kolonistů rozšířili osídlení, ke kapli uvedli

Stará Červená Voda, kostel Božího těla, celek od severovýchodu, asi 1255-1265 a mladší úpravy (foto: Dalibor Prix, 1998)

kněze a osídlení roku 1291 podřídili soudní pravomoci dědičných fojtů ve Vidnavě.¹⁷ Bylo tedy zřejmé, že původ kostela kladl do časů dávno před rokem 1291 a v těchto souřadnicích chápal i počátky jeho stavebního vývoje. Ten shrnul tak, že onen starý kostel, jenž později nedostačoval svou kapacitou, zůstal zachován jako presbytář a byl rozšířen roku 1753 přístavbou nové lodi se zděnou věží.¹⁸ Přestože Ens poněkud zjednodušil a zkreslil údaje faráře Pfluga, nadlouho kodifikoval názor o postupném nárůstu jádra kostela. Další práce, které si kostela všímaly v 19. a počátkem 20. století, sice rozšířily výčet pramenných zmínek o objektu, jeho

Stará Červená Voda, kostel Božího těla, půdorys v úrovni přízemí a oken, nejstarší jádro asi 1255-1265, pozdně renesanční sakristie 1610?, jižní kaple 1684 a mladší úpravy, prodloužení lodi a věž 1753-1756 (zaměření a kresba: Dalibor Prix, 1999)

hodnocení však podstatněji nezměnily.¹⁹ Mezi nimi vynikl medailon Staré Červené Vody z pera Josefa Schreibera, otištěný roku 1893.²⁰ Místní nadučitel totiž dohledal v tehdy ještě dostupné staré barokní farní kronice výpis, z něhož vyšel už Faustin Ens a rozepsal se o tom, že podle lokální tradice byl kostel založen už roku 997 za časů druhého vratislavského biskupa Urbana. Z kronik přinesl i další pozoruhodný údaj o domnělém letopočtu 1006, který měl nést starý komín na faře, stržený při přestavbě objektu roku 1816. Víru v pravdivost těchto dat autor v závěru pasáže podepřel stavebně historickým posudkem, když konstatoval, že o vysokém stáří objektu svědčí prastarý typ presbytáře s pevnými zdmi, jenž byl původně kaplí.²¹

Fantastické údaje ochotně přejala i další literatura²² a dále je obohatila o nový rozměr Angela Drechslerová v roce 1930. Ve snaze prokázat prastaré germánské osídlení Jeseníků, jež v prostoru jádra Červené Vody - vyfantazírovaného starogermánského šlechtického statku - mělo trvat od časů, kam nesahala paměť žádného člověka, opráškala barokní zkazku z farní kroniky, že kostel byl roku 997 vybudován na místě pohanského obětiště. Neopomněla zmínit letopočet 1006 z pece ze strženého dřevěného farního dvora. Protože bezpochyby cítila neudržitelnost takovýchto argumentů, kterým třeba už Hermann Neuling nevěnoval špetku víry, vypomohla si aspoň sdělením, že pověsti o germánských bozích prý oživovaly údolí Červeného potoka ještě v její době.²³ Historky, které nadučitel Schreiber vytáhl z barokního letopisu a které charismatická Angela Drechslerová obdařila doslova mýtorvornou silou, zavlekly poznání středověkého kostela ve Staré Červené Vodě na scestí, u něhož je pozoruhodné nejvýše to, jak úporně s nimi bojovali i racionální historikové 2. poloviny 20. století.²⁴ Na druhou stranu je třeba vyzdvihnout autorčinu plí, s níž sesbírala historické údaje o faře a farářích od konce 13. po 19. století. Její poznatky, důležité zejména pro pochopení sporů farářů s vrchností ve 2. polovině 16. století, patří k nejpodrobnějším publikovaným dějinám fary a dodnes jsou cenným východiskem veškerého dalšího výzkumu (téměř výhradně je zužitkoval i Rudolf Zuber v roce 1966).²⁵ A to přesto, že Angela Drechslerová samotné stavbě ve skutečnosti nevěnovala pozornost.

Zájem o budovu kostela stoupl teprve dlouho po 2. světové válce, dílem v důsledku oprav objektu v letech 1976-1978. Na středověké jádro kostela upozornil J. Pospíšil v nepublikované diplomové práci z roku 1977 a v souvislosti s objevem pozdně gotických maleb v presbytáři téhož roku Magda Konšelová v rovněž nepublikovaném strojopise závěrečné práce postgraduálního kursu památkové péče na Universitě Karlově.²⁶ V roce 1978 anonymní autor ve stručné popise k fotografii odhaleného pozdně románského okna spekuloval o původu otvoru - a potažmo jádra kostela - už na začátku 13. století.²⁷ S odkazem na Pospíšilovy poznatky objekt do 2. poloviny 13. století vřadila Milena Filipová v roce 1982.²⁸ Povšechně formulované údaje o nespecifikovaném, případně gotickém, jádře nebo o nejstarší přední části kostela ze 13. století, potom převzala i popularizující či primárně jinak zaměřená literatura.²⁹

Stěžejní posun v poznání stavby samotné znamenal až - bohužel opět nepublikovaný - elaborát stavebně historického průzkumu objektu, který v roce 2000 vypracoval tandem Antonín Grůza - Nad'a Goryczková.³⁰ V něm Antonín Grůza zevrubně analyzoval písemné zmínky o stavbě, které obohatil o cenné údaje z archivního studia, především pro období od roku 1719. Odhadoval, že Červená Voda byla založena zhruba v letech 1241 až 1246, přičemž při lokaci mělo být vytyčeno i místo pro kostel.³¹ Prvou zmínku o kostele položil k roku 1305, uvažoval o starobylosti původního zasvěcení Panně Marii a na vlastní otázku: kdy se dostal kostelní patronát do rukou opatů kláštera v Jindřichově? si deduktivně odpověděl, že po vypálení kláštera husity v roce 1428 přízní vratislavského biskupa Konráda Olešnického.³² K důležitým přínosům je třeba počítat upřesnění doby barokní přestavby kostela do let 1755-1756.³³ Spoluautorka průzkumu pak vyšla z Grůzou uvedené první zmínky o objektu k roku 1305 a vzápětí sumarizovala stavební vývoj kostela: „...stavební vývoj kostela byl zahájen vyzdvižením zděné raně středověké stavby, pokračoval pozdně gotickou či raně renesanční přestavbou s doznívajícím tvaroslovím gotiky po roce 1500 a byl ukončen výraznou barokizací v letech 1755-1756...“³⁴ V dalších odstavcích správně určila, že dochovanou součástí nejstarší středověké stavby je nejen presbytář s klenbou (Nad'a Goryczková jí označila za „křížovou klášterní“),³⁵ východní štít presbytáře a lodi s průcho-dem, ale i východní úseky bočních zdí lodí. Původní délku lodí sice neurčila, odhadla ji však „...přibližně o jedno dnešní klenbové pole kratší...“. V lodi předpokládala prvotně trámový strop a uvedla, že kostel neměl věž (autorka jistě myslela zděnou věž) ani sakristii. Okna předpokládala v presbytáři, kde východní okno bylo obnaženo v roce 1976 a stopy jižního okna sama objevila v podkroví sakristie, a v obou bočních zdech lodí. Podle skladby lomového zdiva a lomeného záklenku průchodu ve východním štítě lodí stavbu charakterizovala jako podobnější „...spíše k raně gotice než k románskému stavitelství...“ a na základě tohoto určení soudila, že „...z první menší sakrální stavby po roce 1260 se nic nedochovalo, a že nový kostel byl vyzdvižen někdy kolem roku 1300, jak tomu nasvědčuje tvarosloví...“³⁶ Dále uvedla, že na „...začátku 16. století, někdy po roce 1500...“ byl kostel upraven, vyzdoben figurálními nástěnnými malbami a rozšířen: loď byla prodloužena k západu „...do dnešní půdorysné velikosti...“, zdivo mírně zvýšeno a nadezděny štíty, na jihu k presbytáři byla dostavěna sakristie, zprvu s trámovým stropem, zaklenutá až počátkem 17. století, vyhavená malým krbem „...s prvky doznávajícího pozdně gotického tvarosloví...“. Upřesnila, že podle otisku v podkroví byla sakristie původně krytá pultovou střechou, kvůli níž bylo odspoda z větší části zazděno starší okno presbytáře. Ze zmínek o zvonech v dřevěné věži dedukovala, že tato věž byla představena západnímu průčelí.³⁷ Dále se věnovala barokní přestavbě kostela, zaklenutí lodí, přístavbě jižní kaple a výstavbě zděné věže. Podle prvků dynamizujícího baroka usoudila, že autora přestavby je třeba hledat v okruhu stavitelů z Nisy.³⁸ Poslední stranu a půl VII. kapitoly věnovala úpravám a opravám kostela v novější době.³⁹ Přes drobné chyby je zřejmé, že pasport stavebně historického průzkumu zatím zůstává nejlepší a nejpodrobnější analýzou objektu, ve většině svých závěrů objevnou a správnou.

Roku 2001 vyšel péčí olomouckého památkové ústavu *Seznam nemovitých kulturních památek okresu Jeseník*. Jeho autoři se s některými závěry stavebně historického průzkumu neztotožnili. Prvou písemnou zmínku posunuli k roku 1291, kdy měl být „...zmiňován v obci kněz...“ Dále kostel vřadili do širších architektonických souvislostí: „...Kostel Božího těla patří ke stejnému typu kostelů, které na Vidnavsku, Javornicku a území sousedního Polska vznikaly s největší pravděpodobností těsně po polovině 13. století. Lze k nim řadit kostely v Bernarticích, hřbitovní kostel sv. Kříže v Javorníku-Vsi a patrně také gotické jádro farního kostela ve Vidnavě. Zřejmě podobné typy kostelů v Bílém Potoce, a snad také v Travné, byly zbourány na konci 19. století. Kostel byl postaven patrně v polovině 13. století...“⁴⁰ Autoři si nebyli jisti, zda s úpravou kostela na počátku 16. století lze spojit nástěnné malby v presbytáři a otazník připojili i k prodloužení kostelní lodi, k němuž podle lokální tradice mělo dojít roku 1610. S odvoláním na údaje farního inventáře z roku 1804 přesunuli zaklenutí lodi před rok 1753 a barokizaci podmíněně autorsky spojili s plánem Michaela J. Kleina. Upřesnili, že romantická předsíň jižní kaple (s atikou v podobě cimbuří) z konce 19. století byla zbořena roku 1976.⁴¹

Přehlédneme-li výsledky dosavadního bádání, zejména relevantní z 2. poloviny 20. a počátku 21. století, lze registrovat několik otevřených otázek: datování vzniku kostela osciluje mezi počátkem 13. století (anonym, 1978), polovinou téhož věku (Konečný a kol., 2001) a dobou kolem roku 1300 (Goryczková, 2000). Seznam nemovitých památek se přitom opírá o typologické analogie (Bernartice, Javorník a Vidnava), Nadřa Goryczková o stylové hodnocení, byť bez konkrétních analogií. Nejasný zůstává rozsah původní lodi a doba jejího prodloužení k západu. Snad tedy nebude zbytečným obtěžováním čtenáře, pokud se pokusíme na středověký kostel v Červené Vodě podívat znovu.

Stará Červená Voda byla vysazena v rámci emfyteutické kolonizace jižních okrajů bývalé otmuchovské kastelanie někdy před polovinou nebo v polovině 13. století. Na tuto dobu nepřímo ukazuje jednak charakteristické jméno⁴² a dispozice rozsáhlé lesní lánové vsi⁴³ (být dosti narušená částečným zpustnutím ve 14. století a novou kolonizací v 16. a 17. století), vysazené původně na 60 láněch,⁴⁴ jednak pozice osady na rozhraní staré sídelní oblasti kolem Vidnavy a kolonizačního prostoru v podhůří a vztah katastru Červené Vody k okolním vsím. Tuto pozici a geografickou vazbu je třeba přitom posuzovat v kontextu se známým postupem kolonizace Niské země ve 13. století.⁴⁵ A to bez ohledu na hypotetickou možnost, že emfyteutické vysazení Červené Vody možná restrukturalizovalo a absorbovalo eventuální starší drobnější osídlení, jež se mohlo nacházet někde na obecním katastru, spíše v jeho severní části poblíž Vidnavy. Tyto závěry dále nepřímo podporuje i zmínka o původních výsadách pro dědičného šoltýse, jemuž právo výběru třetiny soudních pokut měl udělit (dnes nezvěstnou) listinou již vratislavský biskup Tomáš (snad Tomáš I., † 30. května 1268).⁴⁶ Další potvrzení o vysazení vsi na německém právu už před březnem 1268 lze tušit v retrospektivních údajích privilegia pro fojta ve Vidnavě, hlásícího se k 26. červenci 1291,⁴⁷ a ves je jako nesporně existující jmenována ve dvou listinách biskupa Tomáše II. z 3. a 30. července 1284, přičemž písař pod diktátem biskupa uvedl, že měla patřit od nepaměti mezi majetky vratislavského episkopátu.⁴⁸ Ostatně už kolem roku 1290 vzniklo jádro niského rejstříku soupisu desátkových příjmů vratislavského biskupství, které opět hovoří o Červené Vodě jako o obci již dávno stabilizované.⁴⁹ Zkrátka: velká, agrární,⁵⁰ lesní lánová ves na středním toku Červeného potoka byla vysazena za velkorysé kolonizační aktivity vratislavského biskupa Tomáše I., snad již koncem 40. nebo v 50. letech 13. století. A protože pozice kostela na konci drobné ostrožny nad soutokem Skelného a Červeného potoka plně koresponduje s kolonizačním rozvrhem vsi⁵¹ a zároveň dimenze dochovaných středověkých částí kostela odpovídají v Nisku obvyklým, velkým venkovským farním kostelům (k tomu níže) a rozhodně nikoliv nějakým románským kaplím,⁵² můžeme eliminovat jak bájně letopočty 997 a 1006,⁵³ tak i názor, že by jádro kostela mohlo pocházet z počátku 13. století a ve stávající stavbě by mohla být obsažena jakákoliv podstatnější část údajné starší kaple.

Složitější je to s rozhodnutím, zda nejstarší dochované jádro kostela pochází z poloviny 13. století nebo z doby kolem roku 1300. Zde se lze v první řadě opírat o výpověď stavby samé a následně o její srovnání s okolní architekturou. Jak už bylo rozpoznáno,⁵⁴ dochovanou součástí původního kostela je hmotný kvadratický presbytář o vnější šířce 9,04 m a délce 7,79 m. Jeho masivní zdivo, na jižní straně silné 1,4 m, odpovídá stavebním zvyklostem 2. poloviny 13. století v Nisku, kde mohutné zdi kvadratických presbytářů bez vnějších opěráků uvnitř počítaly s těžkými klenbami.⁵⁵ Tak tomu bylo i v Červené Vodě, v níž se v presbytáři tato původní klenba dochovala. Je křížová, bezžeborná, s vrcholnicemi v křivce stoupajícími do vrcholu klenby. Na obvodových zdech je osazena na převýšených, křivě zaoblených a tupě lomených čelech.⁵⁶ V podkroví je patrné, že klenba je vyskládaná z radiálně kladených, hrubě štípaných žulových kamenů, bohatě prolitá maltou.⁵⁷ Takové klenby jsou typické pro polovinu až 2. polovinu 13. století na moravsko-slezském pomezí. Vzduté bezžeborné klenby na převýšených nebo lomených čelech se tu dochovaly např. v kvadratickém presbytáři kostela sv. Michaela v Hrozové u Osoblahy nebo v presbytáři kostela sv. Kříže v Javorníku.⁵⁸ Do vrcholu vzdutý celkový tvar byl v oblasti užíván i pro klenby na žebrech - dokládají ji to např. presbytáře kostelů sv. Petra a Pavla v Pakostawicích a sv. Mikuláše ve Wierzbicicach u Nisy ze 40. let 13. století nebo jižní sakristie-kaple při presbytáři kostela Panny Marie ve Zlatých Horách asi ze 60. let 13. století. Gros jejich výskytu lze sledovat

Stará Červená Voda, kostel Božího těla, východní štít presbytáře s patrným středověkým jádrem, asi 1255-1265, pohled od západu (foto: Dalibor Prix, 1998)

Stará Červená Voda, kostel Božího těla, východní štít lodi s průchodem do podkroví lodi a otiskem starší střechy presbytáře, asi 1255 až 1265, pohled od východu (foto: Dalibor Prix, 1998)

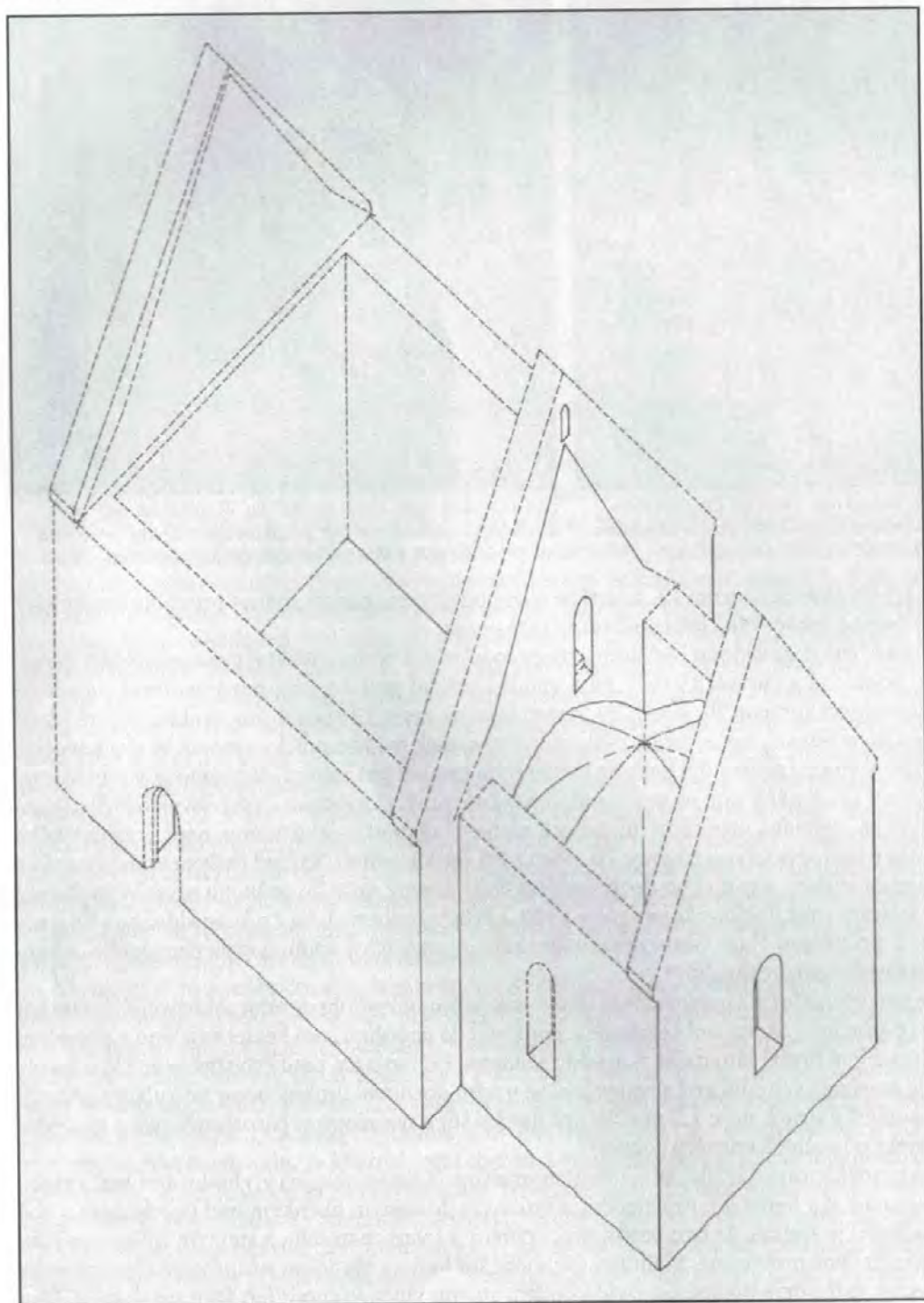
hlavně od 30. do 70. let 13. století, koncem 13. století už mizí pod vlivem celkové stylové proměny stavitelství, která bývá ve střední Evropě označována jako poklasická fáze gotiky.

Za poklasické gotické bylo dosavadním bádáním označeno původní východní okno v ose presbytáře červenovodského kostela, odhalené v červnu 1976.⁵⁹ Jeho vnější i vnitřní podoba jsou pozorovatelné na stavbě samotné a z fotodokumentace oprav v 70. letech 20. století je navíc zřejmý i způsob konstrukce. Prosté šikmé špalety byly vyzděny z lomového kamene, toliko půlkruhový záklenek byl kamenicky vytesán ve třech blocích kamene. Úzký, převýšený vnitřní průzor byl opatřen kamenným rámem pro zapření neznámé původní okenní výplně. Celkové proporce i tvar okna jsou na první pohled pozdně románské a oknu chybí obvyklé atributy gotických poklasických oken, zejména protažení do výšky a zlomení záklenku, jaké známe např. z nedalekého kostela sv. Petra a Pavla v Bernarticích asi z konce 70. nebo z 80. let 13. století. Vzhled červenovodského okna by se proto přimlouval za vřazení nejstaršího dochovaného jádra stavby spíše do průběhu prostřední třetiny, nejvýše 3. čtvrtiny 13. století, než do doby kolem roku 1300, kdyby - podobně jako v případě klenby - šlo o neobvyklý archaismus. Z průzkumu Nadi Goryczkové víme také o zbytcích podobně dimenzovaného a konstruovaného okna také v jižní zdi presbytáře.⁶⁰

Dále je známo, že nad východní zdí presbytáře se dochovalo jádro původního mohutného trojúhelného kamenného štítu sedlové střechy.⁶¹ Jádro, dobře patrné z podkroví, je podobně jako kostel vyzděno z převahou sbíraného, jen menším dílem hrubě lámaného žulového kamene. Při nerovné patě (vlastně je to jen odskok, který mírně zeslabuje masivní východní zeď presbytáře) se v něm dochoval drobný otvor po kuláči středověkého lešení. Štít byl poměrně strmý, asi o 1,5 m nižší než dnešní štít a nasazený nepatrně níže, jak z exteriéru dodnes prozrazují zbytky původních nosných konzol.⁶²

Nadřa Goryczková rovněž správně určila, že součástí nejstaršího jádra kostela je i východní zeď lodi s vítězným obloukem, štítem nad ní s lomeným průchodem a drobným, lomeným okénkem nad průchodem a obě boční zdi lodi.⁶³ V podkroví je zřejmé, že tyto partie jsou vyzděny z téhož materiálu a stejným způsobem jako presbytář a jsou s ním stavebně provázané. Mohutný východní štít lodi na východní straně nese zřetelný otisk původní sedlové střechy, jejíž obrys přesně odpovídá dochovanému jádru východního štítu presbytáře. Nad tímto otiskem zůstaly původní nerovné středověké omítky, které vypovídají, že po dokončení ve 13. století byl kostel omítnutý a nalíčený vápnem. Autentický průchod v patě východního štítu lodi je posunutý z osy mírně k severu. Z toho vyplývá, že původní krov nad lodí a snad i nad presbytářem měl konstrukci obsahující středové

sloupky či věšadla. Průchod štítem je 0,8 m široký, slušně vyzděný z lámané a sbírané žuly. Ze strany presbytáře je dosti převýšený (výška 1,95 m), ale ze strany podkroví lodi proporcčně uměřenější. Protože spodní partie jeho ostění jsou na obou stranách původní, je jasné, že rozdíl výšky prahu na obou stranách byl vyrovnán několika schody v masě zdiva štítu silného 0,92-1,0 m. Z toho lze usuzovat i na výšku osazení původního (zaniklého) trámového stropu v lodi. Nad hrotem střechy presbytáře bylo ve východním štítě lodi vyzděno drobné, šterbinové, lomeně překlenuté okénko, které přisvětlovalo podkroví nad lodí. Nad a Goryczková rovněž v podstatě správně odhadla původní délku obdélné lodi, jež zaujímala dvě východní klenební pole dnešního interiéru.⁶⁴ V podkroví však lze upozornit i na podstatný důkaz potvrzující její odhad. Je jím vzácně dochovaný krov, jakkoliv poškozený pozdějšími zásahy. Už na prvý pohled je patrné, že sestává ze dvou zcela nesourodých

Stará Červená Voda, kostel Božího těla, pokus o částečnou rekonstrukci stavu k roku 1290; sanktusní věž a okna lodi vynechány pro nedostatek podkladů (kresba: Dalibor Prix, 2010)

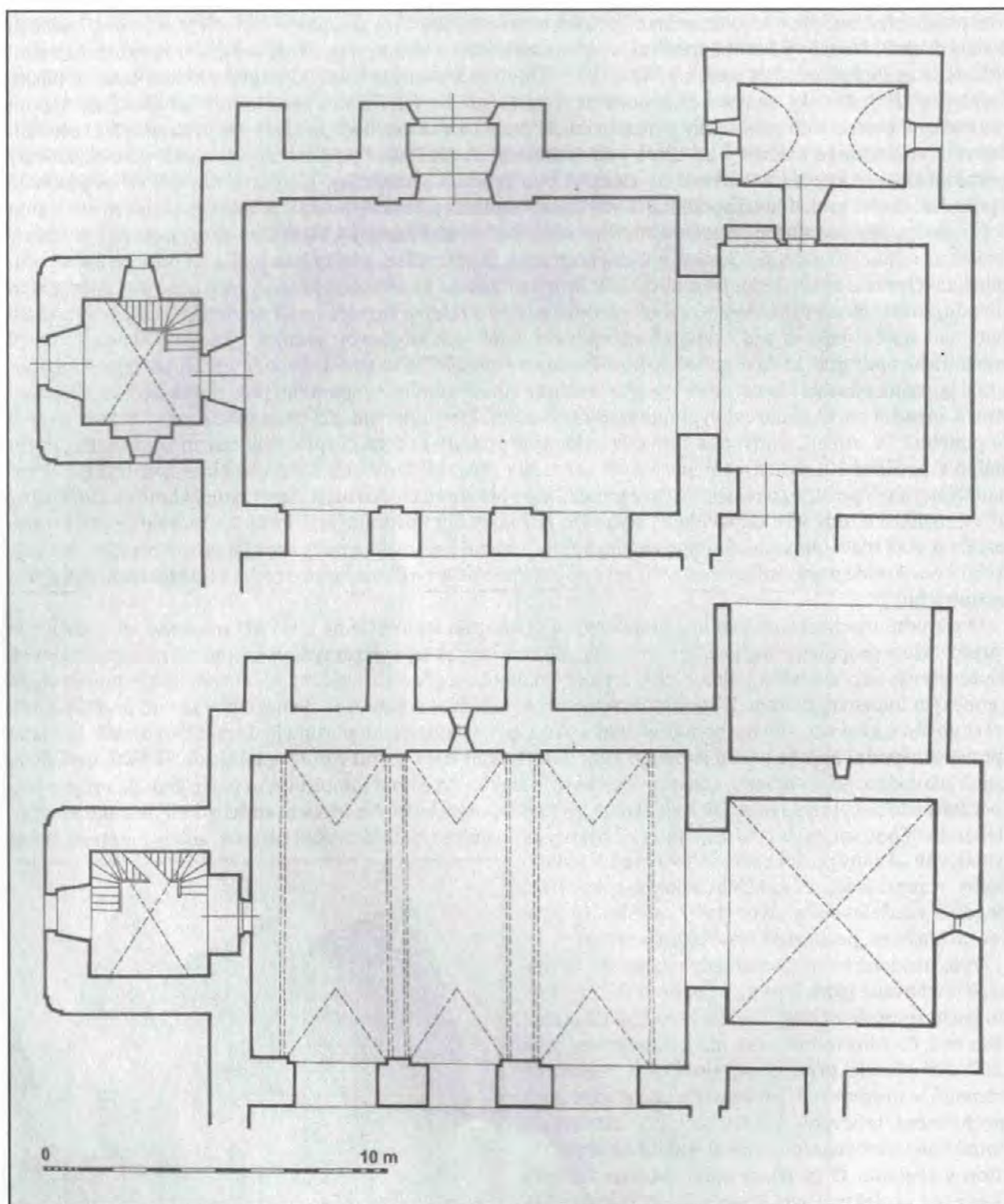
konstrukčních částí. Na východní straně je to sestava se středovými sloupky v celé výšce v plných vazbách (každá druhá). Sloupky původně spočívaly na podélné prahové vaznici, která byla sekundárně vyřezaná v souvislosti se zaklenutím lodi v letech 1753-1756.⁶⁵ Sloupky k vazným trámům poutaly krátké pateční pásy. Zhruba ve třetině výšky sloupků běží podélně dvojice středových vaznic, mezi nimiž jsou sevřeny spodní hambalky. V poslední čtvrtině výšky potom je čtvrtá podélná vaznice podepírající střední hambalky. Poslední, nejvyšší hambalky se nacházejí až těsně pod vrcholem krovu. Příčné ztužení plných vazeb dále zajišťovaly mohutné klasové vzpěry, zakotvené do sloupků pod spodními hambalky, které zkřížily, a končící přibližně v polovině úseku krokví mezi spodními a středními hambalky. Krokve poutaly k vazným trámům postranní svislé vzpěry. Sestavy plných i mezilehlých vazeb doplňují dlouhé námětky. Mezilehlé vazby původně sestávaly rovněž z trojúhelníku dvojice krokví a vazného trámu. Horizontální vázání pak plnila trojice hambalků. Podélné zavětrování krovu bylo, jako obvykle u krovů archaické konstrukce pozdně gotického a renesančního původu, soustředěno výhradně do svislé středové roviny. Prahová vaznice nesla ondřejské kříže protnuté asi metr nad spodní vaznicí a do sloupků začepované nad vyšší středovou vaznicí. Sloupky dále nesly horní asymetrické ondřejské kříže osazené do horní vaznice ve vnějších čtvrtinách úseků mezi plnými vazbami. Klopotně popsaná působivá konstrukce⁶⁶ je před rozhranním středního a západního pole dnešní lodi náhle ukončena a západní partii podkroví vyplňuje tradiční barokní krov, odpovídající přestavbě a prodloužení kostela po polovině 18. století. Starší část krovu je evidentně pozdně gotická či spíše renesanční (tedy z 16., eventuálně z počátku 17. století) a nepochybně nahradila původní krov lodi blíže neznámé konstrukce. Tento zaniklý nejstarší pozdně románský či raně gotický krov byl zprvu o něco nižší. Tesař, který zhotovil dochovaný krov - strmější a tedy více odpovídající stylovým požadavkům pozdního středověku a renesance - si s tímto rozdílem však hlavu nelámá. Starý východní štít lodi zůstal zachován a nový krov jej prostě přesáhl. Proto je dodnes nesourodé navázání krovu na štít zevně dobře patrné a vyřešené neforemným přetažením krytiny přes korunu štítu.

O původní plochostropé lodi bez hloubkových průzkumů nedovedeme dnes říci o mnoho více. Uvnitř je s presbytářem propojena dochovaným vítězným obloukem, prostě vyříznutým ve hmotě zdíva. Jeho záklenek je převýšený, nepravidelně půlelptický, stylově jakoby bezradně rozkročený mezi románským půlkruhem a gotickým lomeným tvarem. Z konfigurace terénu se můžeme dohadovat, že neznámý hlavní portál do lodi byl situován v jižní zdi, kde bychom očekávali i okna lodi. Pozůstatkem portálu je dnes toliko prostá, barokně upravená západní arkáda z jižní kaple do lodi. Kostel mohl mít i portál v ose západní zdi. To však není jisté, stejně jako odpověď na otázku, zda už původně byla stavba vybavena samostatným portálkem do presbytáře. Zpočátku zde nebyla sakristie, jak rozpoznala už Naďa Goryczková. Na hřebeni střechy lodi musíme předpokládat dřevěnou sanktusní věžičku. Interiér byl nejspíše omítaný, zůstává však nejasné, zda byl alespoň zčásti vymalován už záhy po dokončení stavby ve 13. století. Malby v presbytáři, v sondách odkryté roku 1976 Magdou Konšelovou a roku 1997 rozšířené Jaroslavem Maškem, pochází až z počátku 16. století.⁶⁷

Výše uvedené jednotlivosti tedy naznačují, že nejstarší dochované jádro kostela v Červené Vodě by mohlo pocházet spíše z období kolem poloviny 13. století nebo ze 3. čtvrtiny tohoto věku než z doby kolem roku 1300. Pro absenci přímých středověkých písemných pramenů se musíme pokusit o podepření nebo naopak zpochybnění takového závěru analýzy stavby samotné jejím porovnáním s okolní soudobou architekturou v regionu. O tu už se opřeli Milena Filipová a částečně i kolektiv Pavla Konečného.⁶⁸ Zejména Milena Filipová věnovala slezským komparacím cílenou pozornost,⁶⁹ přičemž důsledně vycházela ze studie Mariana Korneckého.⁷⁰ Zdá se však, že vhodný by byl subtilnější pohled na středověké sakrální stavby v bývalém niském knížectví vratislavských biskupů, tedy na dnešním Jesenicku a v přilehlé, dnes polské části Niské země. Plejáda dochovaných kostelů tu totiž zahrnuje jak několik rozdílných typů (podélné jednolodní kostely s presbytářem složeným z chórového čtverce s východní apsidou;⁷¹ jednolodí s mírně protáhlou apsidou;⁷² jednolodní kostely s pravoúhlým závěrem;⁷³ jednolodní kostely s polygonálně uzavřeným presbytářem⁷⁴), tak stavby pozdně románské, jakož i raně, vrcholně a pozdně gotické. Mezi nimi zaujme především středověké jádro kostela v Novém Světově v údolí Bělé při cestě z Hlucholaz do Nisy.

Nowy Światów, kostel Krista krále, asi 1250-1260, západní věž a úpravy 1719 a 1937, pohled od severovýchodu (foto: Dalibor Prix, 2004)

Nowy Światów, kostel Krista krále, půdorys v úrovni přízemí a oken (zaměření a kresba: Dalibor Prix, 2004)

Kostel sv. Markéty v Novém Světově⁷⁵ je situován zhruba uprostřed lesní lánové vsi sledující v širokém úvalu Bělé tok jejího drobného pravobřežního přítoku. Je obklopen hřbitovem, odděleným cestou od potoka protékajícího východně. Hřbitov obklopuje kamenná zeď vyztužená kónickými opěráky, opakovaně vyspravovaná. Hřbitov byl několikrát rozšířen, zejména v 1. polovině 20. století na jižní straně. Kostel byl roku 1937 podstatně zvětšen kolmou rozlehlou trojlodní přístavbou na jižní straně, která vedla ke změně orientace. Původní středověké jádro s presbytářem na východě se přesto dobře dochovalo. Tvoří jej rozměrná obdélná loď o podobných proporcích půdorysu jaké má kostel ve Staré Červené Vodě. Mírně nepravidelná loď (uvnitř 12,6 m dlouhá a 9,16 m široká na východě a 8,96 m na západě) byla druhotně na severu zpevněna třemi masivními opěráky z lomového kamene, přiloženými k severní zdi kostela na zřetelné dilatační spáry. Západní opěrák je odsazen od severozápadního nároží lodi a i z tohoto detailu lze usuzovat, že opěráky ztuhly korpus kostela

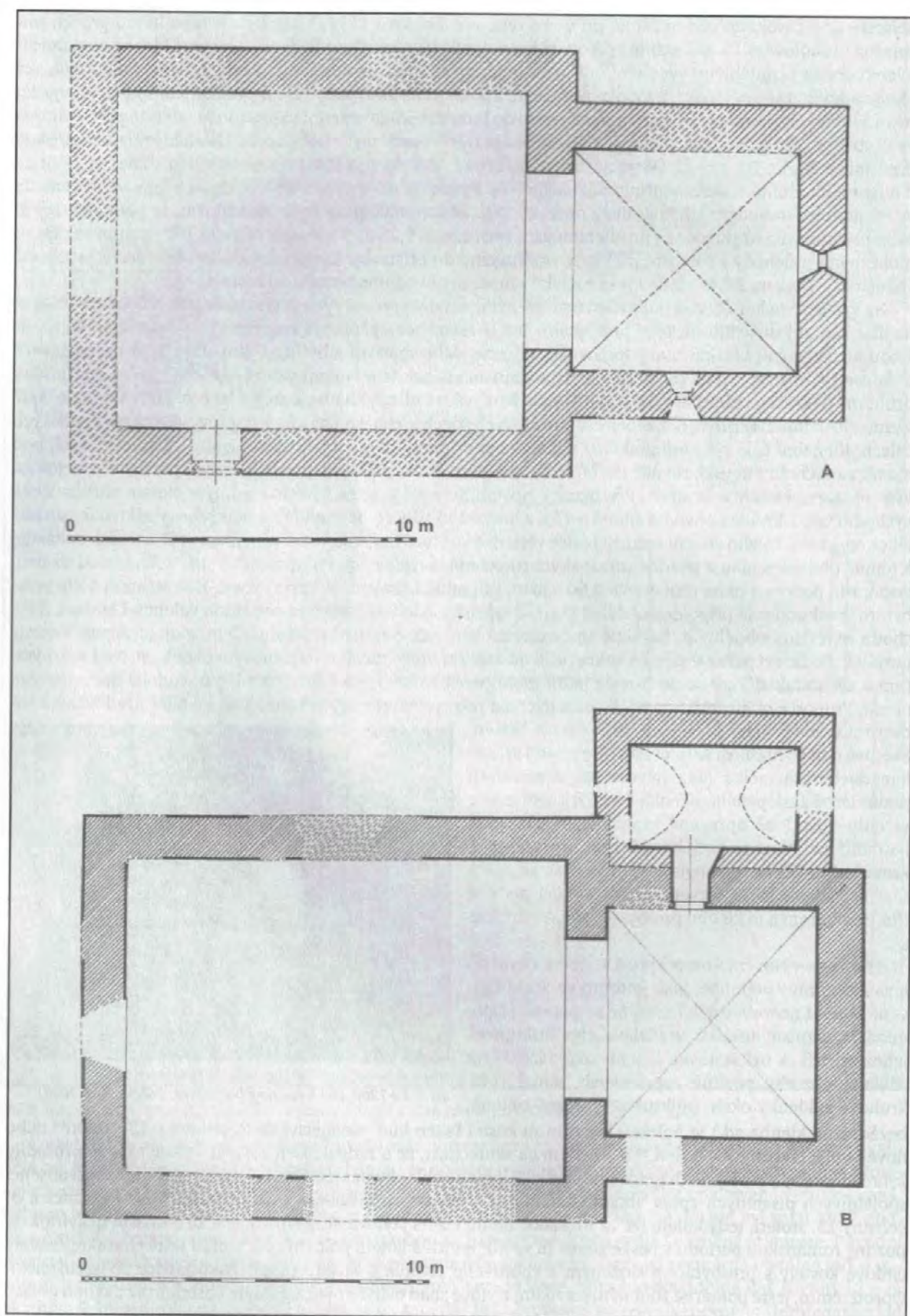
zejména zřetelně až v barokním období, snad při velké rekonstrukci roku 1719,⁷⁶ kdy byla k západnímu průčelí přistavěna hranolová věž a loď uvnitř byla opatřena polopilíří, na něž dosedla barokní valená klenba na půloválných pasech s protilehlými výsečemi.⁷⁷ Z původních detailů lodi se dodnes dochovala jen pozdně románská nika na severní straně. Byla tři, vysoko posazená, úzká, s půlkruhovými záklenky a šikmými špaletami vyzděnými z lomového kamene. Dnes propouští světlo do interiéru toliko střední okno, znovu odkryté při restauraci ve 2. čtvrtině 20. století. Pod oknem je novodobě upravený portál do kostela, zevně chráněný novorománskou předstěnou ze 30. let 20. století. Obrys zaslepeného západního okna se jasně rýsuje ve zdivu zbaveném omítek a místo východního z oken nepřímo naznačuje velká plomba nově vyzděného obkladu z lomového kamene ve východním sousedství východního z opěráků lodi. Pouze analogicky se lze dohadovat, že podobná trojice oken prolamovala už původně i protilehlou jižní zeď, silnou 1,23 m. Ta je však od roku 1937 proražena třemi mohutnými průchody s rovnými překlady, směřujícími do přístavby. Lze předpokládat, že jeden z průchodů (mají rozteč 2,42 m, 2,0 m a 2,38 m) se nachází v místech původního portálu do kostela.

Na východě se loď otevírá půlkruhově završeným, ve zdivu prostě vyříznutým vítězným obloukem (silným na jihu 1,28 m) do kvadratického presbytáře. Ten je zevně bez opěráků, s volnými východními nárožími většinou armovanými většími bloky lomového kamene. Jeho masivní zdivo (na jihu silné 1,36 m, na severu dokonce 1,8 m, tady je však zeď zesílena přístavbou mladší sakristie) uvnitř vzpírá původní klenbu. Její líc však druhotně pokryla pozdně barokní prokrajovaná štuková zrcadla.⁷⁸ Klenba je stejně jako ve Staré Červené Vodě vzdutá do vrcholu, křížová, bez žeber. Na obvodových zdech je osazena na křivých, převýšených půleliptických čelech. Klenební čela vykazují podobný náběh ke gotickému oblouku jako čela klenby v Červené Vodě, bod zlomu ve vrcholu jim však rovněž chybí. Velmi podobné jsou i prostorové vztahy uvnitř presbytáře, zejména výše nasazení klenby v koutech. Presbytář v Novém Světově je dnes osvětlen jediným oknem zhruba v ose východní zdi. Okno má původní šikmé ostění z lomového zdiva a nepravidelně půlkruhový záklenek, zevnitř lehce odsazený.⁷⁹ Jeho vnitřní světlost je sice větší než ve Staré Červené Vodě, převýšení průzoru však odkazuje k témuž období vzniku a pozdně románským stavebním zvyklostem. Po úpravách v 18. a 20. století už není jasné, zda podobná okna prolamovala také jižní, případně i severní zeď presbytáře. K severnímu boku presbytáře je sekundárně připojena obdélná gotická sakristie sklenutá lomenou podélnou valenou klenbou, z východu osvětlená obdélným, barokně upraveným okénkem. Sakristii s presbytářem spojuje prostý lomený portálek. Podkroví pultové střechy sakristie je od západu přisvětlováno šterbinovým okénkem. Nad presbytářem a východní zdí lodi se dochovala jádra mohutných kamenných štítových zdí s novodobě dorovnanými okraji. Proporce obou štítů, v patách osazených na prostých kamenných konzolách, se blíží středověkým štítům v Červené Vodě. Přeci jsou však štíty v Novém Světově o něco nižší. Ve štítu presbytáře se pod vrcholem dochovala mělká nika původního, z exteriéru sekundárně zaslepeného okénka. Vyšší štít lodi má ve vrcholu novodobě upravené kruhové okénko, snad barokní, pod nímž se nachází průchod spojující podkroví lodi a půdou presbytáře. Průchod se segmentovým záklenkem se červenovodské situaci podobá tím, že směrem nad klenbu presbytáře stupňovitě klesá.

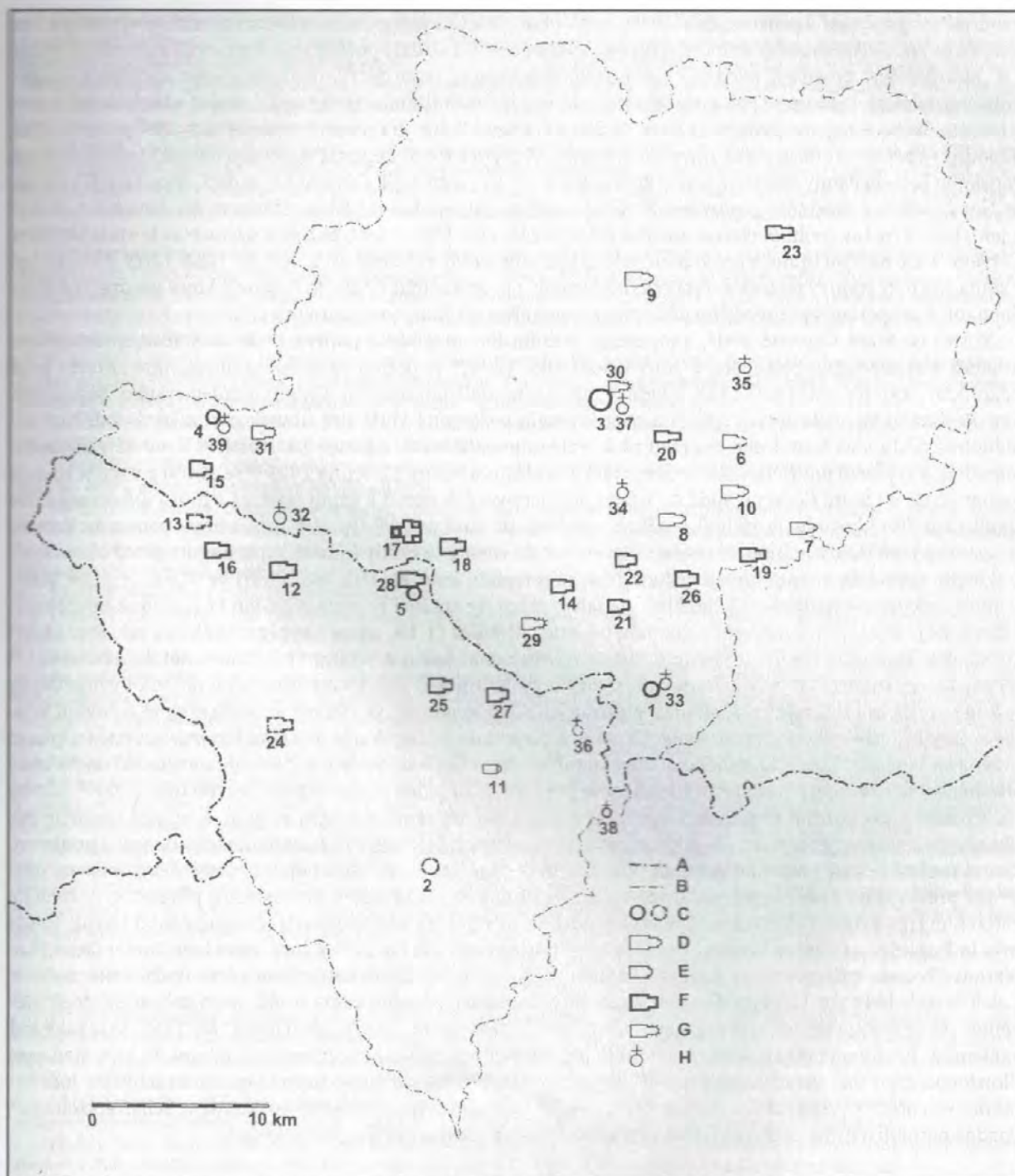
O kostele v Novém Světově pro 13. století chybí relevantní zprávy podobně, jako je tomu ve Staré Červené Vodě. I novosvětovská svatyně se poprvé připomíná v soupisu desátek vratislavského biskupství, jehož rejstřík A byl sestaven kolem roku 1290.⁸⁰ Na základě převahy pozdně románských znaků (půlkruhové záklenky oken, půlkruhový vítězný oblouk, bezžeberná klenba ad.) je polskou literaturou kostel řazen buď všeobecně do 2. poloviny 13. století⁸¹ nebo nověji do 3. čtvrtiny 13. století.⁸² S ohledem na skutečnost, že u řady dalších kostelů v okolí Nisy se prosadily žebrové klenby a v nezanedbatelné míře gotické lomené oblouky už v 60.-70. letech 13. století,⁸³ je při absenci spolehlivých písemných zpráv vhodné kalkulovat s výstavbou kostela v Novém Světově již v počátcích 3. čtvrtiny 13. století, tedy kolem let 1250-1260. Tamní kostel stylově nesporně náleží ke stavbám uzavírajícím pozdně románskou periodu v Niské zemi. Tu ve 40. letech a kolem poloviny 13. století ještě charakterizovaly cihlové kostely s presbytářem složeným z chórového čtverce a apsidy (např. Pakosławice, Wierzbice). Oproti těmto, ještě poměrně zdobným stavbám, stylově snad ovlivněným zaniklým kostelem sv. Jakuba v Nise, představují kamenné kostely v Novém Světově a ve Staré Červené Vodě ukázky nové, užitnější „kolonizační“ architektury. Působí pragmatickým rázem, jakoby určeným především důrazem na jednoduchost, funkční nezbytnost dvou nejelementárnějších prvků dispoziční skladby (obdélná loď s rovným stropem,

Nowy Światów, kostel Krista krále, klenba presbytáře, asi 1250-1260, pod k severovýchodu (foto: Dalibor Prix, 2004)

A - Stará Červená Voda, kostel Božího těla, pokus o rekonstrukci půdorysu původního stavu; B - Nowy Świątów, kostel Krista krále, pokus o rekonstrukci půdorysu středověkého stavu (zaměření a kresba: Dalibor Prix, 2005, 2010)

Středověké kostely v Niské zemi

A - státní hranice mezi Českou republikou a Polskem;

B - hranice Niské země ve středověku;

C - města ve středověku (opevněná, nehrazená): 1 - Glucholazy; 2 - Jeseník; 3 - Nysa; 4 - Paczków; 5 - Vidnava;

D - kostely s obdélnou lodí a presbytářem složeným z chórového čtverce a apsidy: 6 - Domaszkwice (?); 7 - Gryżów; 8 - Kępnica; 9 - Pakosławice; 10 - Wierzbice;

E - kostely s obdélnou lodí a apsidou: 11 - Písečná;

F - kostely s obdélnou lodí a pravouhlým presbytářem (dochované, nedochované): 12 - Bernartice; 13 - Bílý Potok; 14 - Biskupów; 15 - Gościce; 16 - Javorník; 17 - Kalków; 18 - Łąka; 19 - Lipowa; 20 - Niwnica; 21 - Nowy Świątów; 22 - Polski Świątów; 23 - Sidzina; 24 - Skorošice; 25 - Stará Červená Voda; 26 - Stary Las; 27 - Velké Kunětice; 28 - Vidnava;

G - jednolodní kostely s polygonálně uzavřeným presbytářem: 29 - Burgrabice; 30 - Nisa; 31 - Stary Paczków;

H - ostatní kostely: 32 - Dziewiętlice; 33 - Glucholazy; 34 - Hajduki Nyskie; 35 - Marikowice; 36 - Mikulovice; 37 - Nysa; 38 - Ondřejovice; 39 - Paczków.

(kresba: Dalibor Prix, 2010)

kvadratický presbytář s prostou, bezžebrou klenbou) a s tím propojenou relativní snadností výstavby i bez nároku na specializované řemeslníky. Jsou zástupci staveb, jež se daly pořídit relativně levně a poměrně rychle i v „pionýrském“ prostředí nedávno kolonizovaných vesnic, které teprve budovaly svou sociální a hospodářskou stabilitu. Protože se pak mezi všemi dochovanými sakrálními objekty ze 13. století v Niské zemi kostel v Novém Světově nejvíce podobá kostelu ve Staré Červené Vodě – a to dokonce do té míry, že bychom mohli důvodně uvažovat o dílech jedné stavební družiny –, vyplývá z toho i nepřímé potvrzení datace vzniku červenovodského kostela Panny Marie už někdy kolem poloviny 13., resp. ve 3. čtvrtině 13. století. Vezmeme-li v potaz, že Nový Světov v úrodném „vnitrozemí“ Niské země se sídelně konsolidoval někdy ve 40. letech 13. století a jeho kostel by tak mohl pocházet zhruba z doby kolem let 1250–1260, potom s výstavbou kostela ve Staré Červené Vodě na jižní hraně staré sídelní oblasti bychom mohli uvažovat asi kolem let 1255–1265. S tím by byl v souladu i jistý stylový pokrok červenovodské stavby oproti kostelu v Novém Světově, který lze opatrně shledat např. v porovnatelně vytrnějším půdoryse presbytáře a větší strmosti štítových zdí.

Kostel ve Staré Červené Vodě, zaopatřený jedním lánem půdy a poprvé zachycený niským rejstříkem desátků vratislavského biskupství z doby kolem roku 1290,⁸⁴ je potom ve středověku nepřímo zmíněn ještě několikrát. Do let asi 1420–1425 spadá vznik jádra dalšího soupisu příjmů vratislavského biskupství. Tzv. *Registrum Wratislavienses censuum* zaznamenalo v Červené Vodě sice úbytek osadníků a obdělávané zemědělské půdy, stav kostelního majetku však stále odpovídal stavu z konce 13. století.⁸⁵ Snad až v důsledku napadení a vypálení jindřichovského cisterciáckého kláštera husity 22. ledna 1429⁸⁶ se dostal patronát kostela Panny Marie ve Staré Červené Vodě do rukou jindřichovských opatů a velmi opatrně s touto dobou můžeme spojit i rozšíření kostelních příjmů o užitek z dalších tří lánů půdy.⁸⁷ Opat z Jindřichova potom ke kostelu dosazovali jako faráře jednotlivé cisterciáky, a to až do roku 1489, kdy řádová kapitula tuto praxi ukončila.⁸⁸ Z daného mezidobí známe jména celkem šesti cisterciáků, kteří sloužili jako faráři ve Staré Červené Vodě. Z údajů nekrologia jindřichovského kláštera tak vyplývá, že správci se jmenovali Jan († 5. dubna neupřesněného roku), Martin († 5. července neudaného léta), Mikuláš († 18. srpna neupřesněného roku), Petr († 31. srpna, bez upřesnění roku), Vavřinec († 20. září, bez udání roku) a Wilher († 2. února neudaného roku).⁸⁹ Někdy kolem roku 1510 byly nejméně presbytář a východní zeď lodi kolem vítězného oblouku vymalovány pozdně gotickými figurálními malbami. Z drobných sond je patrné, že interiér zdobilo zřejmě Bičování Kristovo, andělé a pás velkých postav svatých (pozdne gotickou minuskulou je určen sv. Šimon) a světic (nápísem určena sv. Voršila).⁹⁰ Do bran raného novověku tak ve Staré Červené Vodě vstupoval pozoruhodně dochovaný středověký kostel, který na Jesenícku můžeme považovat za jeden z nejstarších. Stavba byla stylově jakoby rozkročena mezi pozdně románskou epochou a nastupujícím raně gotickým slohem, k němuž nesměle poukazovalo zejména protažení výše štítů, převýšení klenebních čel a mírně lomené záklenky otvorů v podkroví. Kostel možná dosud postrádal sakristii, která nebyla součástí původního objektu; dnešní sakristie na jižní straně presbytáře i s obdélným, na hraně okoseným žulovým portálem z presbytáře a původním ohřívacím zařízením (tzv. krbem) v jihozápadním koutě, pochází až z počátku 17. století (tradované z roku 1610). Tehdy byla loď opatřena i novým krovem, který se – byť poškozený – dochoval.⁹¹ V roce 1684 byla kameníkem Thobiasem Grosse přistavěna na jižní straně lodi plochostropá obdélná kaple,⁹² ve zdivu dochovaná dodnes. Celek kostela byl roku 1753 prodloužen k západu a doplněn o západní zděnou věž, která nahradila starší dřevěnou věž se dvěma zvony, zmíněnou např. při vizitaci v roce 1666. Tehdy, mezi lety 1755–1756, byla také loď zaklenuta, jižní kaple přestavěna, překlenuta a opatřena emporou, prolomenou arkádami do lodi, nad prodlouženou částí lodi vztýčen nový krov.⁹³ Zbarokizovaný kostel s dvoupodlažní západní kruchtou v lodi byl potom slavnostně vysvěcen 22. června 1766 vratislavským biskupem Filipem Gotthardem Schaffgotschem.⁹⁴ Pozdně barokní háv tak nadlouho skryl středověké jádro tohoto pozoruhodného kostela.

POZNÁMKY

1. Příspěvek vznikl v rámci výzkumného záměru Ústavu dějin umění Akademie věd České republiky, v.v.i., č. AV OZ 80330511.

2. Jeseníckem pro účely této studie rozumím území na severních svazích Hrubého Jeseníku a Rychlebských hor, na severozápadních svazích Zlatohorské vrchoviny a v prostoru Žulovské pahorkatiny. Přehlednějším může být označení oblasti jako území za hlavním evropským rozvodím v povodí pravostranných přítoků středního toku Kladské Nisy, ohraničeného na severu dnešní státní hranicí mezi Českou republikou a Polskem. Z administrativního hlediska je oblast podstatnou součástí okresu Jeseník (bez Zlatohorska) a nelogicky nejsevernější částí novodobého Olomouckého kraje, jenž bez přihlídnutí k přirozeným geografickým a historickým souvislostem kopíruje socialistický model poválečného uspořádání republiky. Historicky ovšem Jesenícko vždy patřilo ke Slezsku a ve středověku de facto neexistovalo – jednalo se o integrální, jižní, část otuchovské kastelánie, později Niské země a posléze Niského knížectví vratislavských biskupů.

3. K výčtu viz PRÍX, Dalibor, 2002: Moravská, slezská nebo jiná středověká architektura v regionech českého Slezska? in: Od gotiky k renesanci. Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400–1550. I. Úvodní svazek (eds. Ivo Hlobil – Marek Perůtka). Olomouc 2002, s. 111–121 (zde na s. 114).

4. Stavbám se věnoval např. uznávaný olomoucký dómský stavitel Richard Völkel (VÖLKE, Richard, 1896: Die Friedhofskirche zu Jauernig und Die Kirche zu Batzdorf (Oesterr.-Schlesien). Mittheilungen der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der kaiserl. und historischen Denkmale XXII, Neue Folge, s. 129-131). Z jeho poznatků téžil i autor předního pojednání o moravské středověké architektuře August Prokop (PROKOP, August, 1904: Markgrafschaft Mähren in kunstgeschichtlicher Beziehung I. Wien, s. 160). Paralelně s tímto obě stavby (a také koncem 19. století zbořený kostel v Bílém Potoce u Javorníku) upoutaly i Alberta Rilleho (RILLE, Albert, 1897: Bildende Kunst, in: Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Wien, s. 627-652; zde na s. 627-628).

5. MENCL, Václav, 1965: Panské tribuny v naší románské architektuře. Umění XIII, s. 26-59 (zde s. 54). KUTHAN, Jiří, 1982: Architektura v přemyslovském státě 13. století, in: Umění doby posledních Přemyslovců (ed. Jiří Kuthan). Roztoky u Prahy, s. 181-351 (zde na s. 227). Rozpaky Jiřího Kuthana se odrazily ve skutečnosti, že v další své základní práci o architektuře 13. století už kostel v Javorníku vypustil z katalogu staveb (srov. KUTHAN, Jiří, 1994: Česká architektura v době posledních Přemyslovců. Města. Hrady. Kláštery. Kostely. Mlýnský).

6. Německému bádání byly vazby se Slezskem vždy jasné, srov. např. BOROWSKI, Franz, 1934: Mittelalterliche Kirchenportale in Oberschlesien. Deutsche Kulturdenkmäler in Oberschlesien. Jahrbuch der Oberschlesischen Denkmalpflege VI. Breslau, s. 50-70; KUNERT, Alfred, 1973: Die Friedhofskirche von Dorf Jauernig. Der Altvaterbote 26/4, s. 330-335; FITZ, Rudolf, 1983: Die Friedhofskirche in Dorf Jauernig und die Pfarrkirche in Barzdorf, in: Hans Pacht a kol., Jauernig und das Jauerniger Ländchen. Ein Heimatbuch des ehemaligen Gerichtsbezirkes Jauernig. Regensburg, s. 196-204.

7. FILIPOVÁ, Milena, 1982: Hřbitovní kostel ze 13. století v Javorníku-Vsi. Severní Morava 44, s. 11-18. Autorka v článku vyšla ze své disertační práce: FILIPOVÁ, Milena, 1981: Kostel v Javorníku-Vsi. Závěrečná práce postgraduálního studia dějin architektury, Katedra teorie a dějin architektury, Fakulta architektury ČVUT Praha. Praha (nepublikovaný strojopis).

8. FILIPOVÁ, Milena, 1982, Hřbitovní kostel..., s. 11. Autorka sice hovoří ahistoricky o Opolsku, z uvedených příkladů je však zřejmé, že oprávněně pracovala především s architekturou z území Niska.

9. KORNECKI, Marian, 1966: Z problematyki wiejskiego budownictwa kościelnego na Opolszczyźnie w wieku XIII oraz na przełomie XIII i XIV wieku. Biuletyn Historii sztuki XXVIII, s. 87-93.

10. FILIPOVÁ, Milena, 1982, Hřbitovní kostel..., s. 11. Autorka s odkazem na nepublikovanou práci J. Pospíšila (POSPÍŠIL, J., 1977: Raně středověká architektura na Jesenicku do konce 13. století. Olomouc, diplomová práce na Univerzitě Palackého) uvedla i Pospíšilův názor na středověký původ stojících kostelů ve Velkých Kuneticích a v Písečné, ze souvislosti jejího textu však vyplývá, že o středověkém stáří těchto objektů nebyla přesvědčená.

11. FILIPOVÁ, Milena, 1982, Hřbitovní kostel..., s. 11.

12. FILIPOVÁ, Milena, 1982, Hřbitovní kostel..., s. 12: „...Za nejstarší mezi těmito stavbami na Jesenicku lze považovat kostel sv. Kateřiny ve Vidnavě, postavený po polovině 13. století.“

13. FILIPOVÁ, Milena, 1982, Hřbitovní kostel..., s. 13: „...Kostel Maří Magdalény ve Staré Červené Vodě s dynamicky řešeným barokním průčelím s věží je téhož typu jako kostely předchozí.“ Autorka nedopatřením uvedla mylné zasvěcení stavby. Teprve o rok později byl publikován mnohem starší článek Rudolfa Fitze, který se rovněž pokusil o celistvější pohled na problematiku jesenické sakrální architektury středověku (FITZ, Rudolf, 1983, Die Friedhofskirche..., s. 196-204). Fitz sice uznal středověká jádra kostelů v Písečné, Staré Červené Vodě, Velkých Kuneticích a Vidnavě, avšak ke kostelům v Javorníku, v Bernarticích a v Bílém Potoce připojil noticku o středověkém kostele v Hořticích (dnes už na polském území), podle něj zbořeném.

14. Zemský archiv Opava, fond: Zemská vláda slezská v Opavě, inv. č. 67, fol. 81-108 (Inventar der Pfarre Altrothwasser); zde fol. 82: „...Inventarium Der Pfarrkirche des heiligsten Fronleichnam Christi zu Altrothwasser... Übrigens ist keine Anmerkung vorhanden, wann und von wem die Kirche erbaut worden. Wahrscheinlich muß selbe den Bischof von Breslau als Fürsten von Neiß zum Stifter haben.“

15. Stručně kostel zmínil např. KNEIFEL, Reginald, 1805: Topographie des kaiserl. königl. Antheils von Schlesien. II. 2. Von den übrigen Herrschaften, Städten und Ortschaften der beiden Herzogthümer Troppau und Jägerndorf, dann dem Fürstenthume Neisse in alphabetischer Ordnung. Brünn 1805, s. 138. Více pozornosti kostelu věnoval SCHIPE, Joseph Karl, 1828 Historisch-topographische Beschreibung des Breslauer k. k. Diöcesantheils, unter der bischöflichen Regierung des hochwürdigsten und durchlauchtigen Fürsten und Herrn Emanuel von Schimonsky. Teschen, s. 98, který vycházel též z inventáře z roku 1804 a z vizitčních protokolů ze 16. a 17. století.

16. ENS, Faustin, 1837: Das Oppaland, oder der Troppauer Kreis. IV. Ortsbeschreibungen der Fürstenthümer Jägerndorf und Neisse Österreichisch-Antheils und der Mährischen Enclaven im Troppauer Kreise. Wien, s. 275-276 (s. 275: „...noch eine bethürmte Pfarrkirche...“).

17. ENS, Faustin, 1837, Das Oppaland..., s. 275-276: „...Es haben sich hier Menschen, angelockt von des Gebirges Reichthum an Holz, Wasser und Wild, schon in den ältesten Zeiten niedergelassen, und bald nach Einführung des Christenthums, neben ihren Hütten dem alleinigen Gott eine Kapelle errichtet... In der Folge der Zeit warder von den Bischöfen von Breslau durch deutsche Ansiedler vergrößert, mit einem Priester versehen, und im Jahre 1291 unter der Gerichtsbarkeit der rittermäßigen Scholtzei in Weidenau gestellt.“

18. ENS, Faustin, 1837, Das Oppaland..., s. 276: „...Da die Größe der Kirche der sich sehr vermehrten Einwohnerzahl nicht mehr entsprach, so wurde der alten Kirche, als einem Presbyterium, ein neues Schiff mit einem Thurm von Steinen angebaut, 1753.“

19. Srov. např. NEULING, Hermann, 1902: Schlesischen Kirchorte und ihre kirchlichen Stiftungen bis zum Ausgange des Mittelalters. Breslau, s. 358; NITSCHKE, Johann, 1927: Kurzgefaßte Geschichte des politischen Bezirkes Freiwaldau. Freiwaldau 1927.

20. SCHREIBER, Josef, 1893: Rothwasser, in: Heimatkunde des politischen Bezirkes Freiwaldau. Freiwaldau 1893, s. 55-56.

21. SCHREIBER, Josef, 1893, s. 55: „...Ein Auszug aus einer uralten Fassung nennt 997 als das Gründungsjahr derselben unter dem zweiten schlesischen Bischofe Urban. Als im Jahre 1816 der Rauchfang des alten Pfarrhauses abgetragen wurde, stand auf demselben die Jahreszahl 1006... Für das hohe Alter der Kirche spricht auch die uralte Bauart des Presbyteriums als der ursprünglichen ersten Kirche als Kapelle mit seinen festen Mauern...“ Na zprávu znovu upozornil a interpretoval ji Antonín Grůza (GRŮZA, Antonín - GORYCKOVÁ, Nad'a, 2000: Stavebně historický průzkum farního kostela Božího těla ve Staré Červené Vodě. Nepublikovaný strojopis. ATD.Studio, Ostrava, s. 27-28) a poté KONEČNÝ, Pavel a kol., 2001: Seznam nemovitých kulturních památek okresu Jeseník. Olomouc, s. 96-99 (zde na s. 97).

22. Např. WENZELIDES, Otto, 1922: Heimatgeschichte. 4. Unsere Heimat in Stadt und Land. Troppau, s. 152-153: „...Alt-Rothwasser soll eine der ältesten menschlichen Niederlassungen unserer Heimat sein. Schon bald nach der Einführung des Christenthums, angeblich 997, soll hier unter dem Breslauer Bischof Urban eine Kapelle erbaut worden sein... Im Jahre 1291 erhielt Alt-Rothwasser einen Priester und wurde der Weidenauer Scholtzei unterstellt.“

23. DRECHSLER, Angela, 1930: Altvaterland. Urkundenregesten und zusammenfassende Gedanken über die Dorfverhältnisse im Neisser Fürstentum, österr. Anteil, heute Bezirk Freiwaldau, Schlesien. II. Olmütz, s. 80-103 (zde na s. 81: „...Dieses Gutsdorf Rothwasser bestand 1284 bereits seit Zeiten, in die keines Menschen Gedenken reicht. Die Kirche soll laut Eintragungen im Pfarrbuch, 997 an Stelle einer heidnischen Opferstätte errichtet worden sein. Am Herdstein des niedergehenden hölzernen Pfarrhofes soll man die Jahreszahl 1006 gefunden haben. Ein Fülle von Sagen, die an germanische Göttergestalten anknüpfen, beleben das Tal...“). Podobně DRECHSLER, Angela (bez data): Chronik von Alt-Rothwasser. Klosterneuburg.

24. Např. ZUBER, Rudolf, 1966: *Jesenicko v období feudalismu do roku 1848*. Ostrava, s. 374-382 (zde s. 380, 382); střízlivě GRŮZA, Antonín - GORYCZKOVÁ, Naďa, 2000, *Stavebně historický průzkum...*, s. 27-28; KONEČNÝ, Pavel a kol., 2001, *Seznam...*, s. 97.
25. ZUBER, Rudolf, 1966, *Jesenicko...*, s. 374-382.
26. POSPÍŠIL, J., 1977, *Rané středověká architektura...*; KONŠELOVÁ, Magda, 1977: *Oprava kostela ve Staré Červené Vodě*. Ostrava.
27. 1958-1978. Krajské středisko státní památkové péče a ochrany přírody v Ostravě. Ostrava 1978, s. 91: „...*Stará Červená Voda, okr. Šumperk. Ve zdivu barokně upraveného kostela bylo průzkumem v červnu 1976 objeveno pozdně románské jádro, pravděpodobně ze začátku 13. stol. Na snímku románské okno ve východní stěně presbytáře ...*“.
28. FILIPOVÁ, Milena, 1982, *Hřbitovní kostel...*, s. 11-18.
29. Např. MELZER, Miloš - SCHULZ, Jindřich a kol., 1993: *Vlastivěda šumperského okresu. Šumperk*, s. 432-434 (zde na s. 434); BARTOŠ, Josef - SCHULZ, Jindřich - TRAPL, Miloš, 1994: *Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848-1960. XIII. Okresy Bruntál, Jeseník, Krnov, Olomouc*, s. 142; autorsky anonymní skládanka *Stará Červená Voda. Kostel Božího těla. Bez data (kolem roku 2000) a bez místa vydání; průvodce Obec Stará Červená Voda 1266-2006. 740. výročí první zmínky o Obci Stará Červená Voda. Bez místa vydání, 2006; texty na rubech map vydávaných Klubem českých turistů (např. Rychlebské hory a Lázně Jeseník. Soubor turistických map 1:50000, [text Dalibor Matějček]. Praha 1994, B4).*
30. GRŮZA, Antonín - GORYCZKOVÁ, Naďa, 2000, *Stavebně historický průzkum...*
31. GRŮZA, Antonín - GORYCZKOVÁ, Naďa, 2000, *Stavebně historický průzkum...*, s. 28: „...*Jestliže byla ves Červená Voda založena nedlouho (snad 20-25 let) před rokem 1266 plánovitou lokací na vykloučené lesní půdě, bylo v ní hned zpočátku vyměřeno místo pro kostel...*“
32. GRŮZA, Antonín - GORYCZKOVÁ, Naďa, 2000, *Stavebně historický průzkum...*, s. 28-31.
33. GRŮZA, Antonín - GORYCZKOVÁ, Naďa, 2000, *Stavebně historický průzkum...*, s. 37-39.
34. GRŮZA, Antonín - GORYCZKOVÁ, Naďa, 2000, *Stavebně historický průzkum...*, s. 52.
35. GRŮZA, Antonín - GORYCZKOVÁ, Naďa, 2000, *Stavebně historický průzkum...*, s. 48: „...*Kněžiště je klenuté křížovou klášterní klenbou bez žebér...*“
36. GRŮZA, Antonín - GORYCZKOVÁ, Naďa, 2000, *Stavebně historický průzkum...*, s. 53-54.
37. GRŮZA, Antonín - GORYCZKOVÁ, Naďa, 2000, *Stavebně historický průzkum...*, s. 54-55.
38. GRŮZA, Antonín - GORYCZKOVÁ, Naďa, 2000, *Stavebně historický průzkum...*, s. 56-57, zde s. 56: „...*dynamické průčelí odrážející vliv barokní architektury Kiliana a Ignáce Dienzenhoferových (autorka zřejmě měla na mysli Kryštofa Dienzenhofera a jeho syna Kiliana Ignáce, pozn. D. Prix). Autorka barokní přestavby červenovodského kostela neznáme, ale vzhledem k ušlechtilé tvarové a kompoziční koncepci západního průčelí lze usuzovat na zkušeného tvůrce z nivského (omylem, místo niského, pozn. D. Prix) okruhu...*“.
39. GRŮZA, Antonín - GORYCZKOVÁ, Naďa, 2000, *Stavebně historický průzkum...*, s. 57-58.
40. KONEČNÝ, Pavel a kol., 2001, *Seznam...*, s. 97.
41. KONEČNÝ, Pavel a kol., 2001, *Seznam...*, s. 97.
42. Srov. např. HOSÁK, Ladislav - ŠRÁMEK, Rudolf, 1980: *Místní jména na Moravě a ve Slezsku II. M-Ž*. Praha, s. 731, č. 18.
43. K tomu např. ZUBER, Rudolf, 1972: *Osídlení Jesenicka do 15. století*. Opava, s. 40-61; též GRŮZA, Antonín - GORYCZKOVÁ, Naďa, 2000, *Stavebně historický průzkum...*, s. 14-15, byl autor z mnohem mladšího mapování stabilního katastru roku 1836 mylně usoudil, že pod kostelem byla náves. Indikační skica stabilního katastru je uložena v Zemském archivu v Opavě, fond: *Stabilní katastr slezský*, inv. č. 285, sign. Sl 411.
44. *Liber fundationis episcopatus Vratislaviensis* (eds. Hermann Markgraf - Josef Wilhelm Schulte). Codex diplomaticus Silesiae XIV (dále jen CDS XIV). Breslau 1889, s. 16, č. 120, A, fol. 8b: „...*Ruffa aqua habet LX magnos mansos...*“
45. K tomu zejména PFITZNER, Josef, 1926: *Besiedlungs-, Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte des Breslauer Bistumslandes. I. Bis zum Beginne der böhmischen Herrschaft. Prager Studien aus dem Gebiete der Geschichtswissenschaft 18. Reichenberg i. B.*; ZUBER, Rudolf, 1972, *Osídlení Jesenicka...*, s. 28-35; též KOUŘIL, Pavel - PRIX, Dalibor - WIHODA, Martin, 2005: *Středověké opevnění v Adolfovicích na Jesenicku. Archaeologia historica 30*, s. 199-226; okrajově KOUŘIL, Pavel - KOVÁČIK, Peter - PRIX, Dalibor - WIHODA, Martin, 2007: *Tvrz a město Jeseník ve středověku. Archaeologia historica 32*, s. 239-268 (zde s. 258-261).
46. *Privilegium biskupa Tomáše*, které někdy mezi lety 1342-1373 potvrdil vratislavský biskup Přeclov z Pohofelé, je vzpomenu při prodeji poloviny červenovodského šoltýství 14. listopadu 1373, ENGELBERT, Kurt (ed.), 1964: *Quellen zur Geschichte des Neisser Bistumslandes auf Grund der drei ältesten Neisser Lagerbücher. Quellen und Darstellungen zur schlesischen Geschichte X. Würzburg* (dále jen NLB), s. 79, č. 431, A fol. 22a. Pochyby o bezfektu uvedl ZUBER, Rudolf, 1972, *Osídlení Jesenicka...*, s. 59, který si nebyl jistý, zda se mělo jednat o privilegium biskupa Tomáše I. († 1268) nebo Tomáše II. († 1292). Řada nepřímých indicií svědčí spíše pro prvního nositele toho jména na vratislavském stolci.
47. IRGANG, Winfried - SCHADEWALD, Daphne (eds.), 1998: *Schlesisches Urkundenbuch. Sechster Band 1291-1300*. Köln - Weimar - Wien (dále jen SUB VI), s. 359-361, č. 462. Ves, v dokumentu označená *Ruffa Aqua*, měla příslušet do vikbildu města Vidnavy a vidnavský fojt v ní byl povinen třikrát do roka předsedat soudu. Za to měl dostávat ročně třetinu výnosu z pokut udělených vesnickým soudem, resp. ze dvou třetin tohoto výnosu, které náležely biskupství. K složité problematice vidnavského privilegia biskupa Tomáše II., zfalšovaného snad v 1. třetině 14. století (před 24. zářím 1352, kdy je konfirmoval vratislavský biskup Přeclov) srov. např. PFITZNER, Josef, 1926, *Besiedlung...*, s. 350-351; ZUBER, Rudolf, 1972, *Osídlení Jesenicka...*, s. 94-97. Znamenitý rozbor podal BAKALA, Jaroslav, 1995: *K otázkám geneze městského zřízení ve Vidnavě. Slezský sborník 93*, s. 192-208; srov. též pasáž Martina Wihody (KOUŘIL, Pavel - PRIX, Dalibor - WIHODA, Martin, 2000: *Hrady českého Slezska. Brno - Opava*, s. 440).
48. IRGANG, Winfried (ed.), 1993: *Schlesisches Urkundenbuch. Fünfter Band 1282-1290*. Köln - Weimar - Wien (dále jen SUB V), s. 92-94, č. 117: „...*Rothuaser...*“; SUB V, s. 109-111, č. 135: „...*Roithwaser...*“
49. CDS XIV, s. 16, č. 120, A, fol. 8b: „...*Ruffa aqua habet LX magnos mansos, ecclesia habet j, scultetus iij*“, *Thabernam cum duabus marcis et molendinum cum ij rotis...*“
50. Antonín Grůza přecenil pozdní zprávy a nepřímou výpověď některých pomístních názvů, když napsal: „...*Zdá se, že rozhodujícími podnětem k tak velkorysému kolonizačnímu projektu (tj. vyměření 60 lánů, pozn. D. Prix) byl i nález stříbra v jejím obvodu, což naznačuje toponymum Stříbrný vrch (Silberberg)...*“ GRŮZA, Antonín - GORYCZKOVÁ, Naďa, 2000, *Stavebně historický průzkum...*, s. 16. Autor se sice ve stopách Rudolfa Zuberu (ZUBER, Rudolf, 1966, *Jesenicko...*, s. 374) dovolával zmínky v traktátu Antonia Waleho z roku 1430 (citaci otiskla např. DRECHSLER, Angela, 1930, *Altwaterland...*, s. 82), ta je však příliš pozdní nato, aby se údaje o těžbě stříbra daly posunout už do poloviny 13. století. Nadto Wale střídme uvedl, že se jednalo o jedinou, už opuštěnou čtyřhrannou šachtu („...*do findestu eynen viereckigen schacht...*“), kde se o těžbu pokoušeli měšťané z Nisy (a nikoliv osadníci z Červené Vody). Těm navíc stačily vzájemné rozpory, aby dlo opustili; jeho prosperita tedy stejně byla nevalná. Tomu odpovídá i skutečnost, že těžební prostor Wale znal pod názvem *Ylmenberge* či *Ylmrich*. Jméno Stříbrného vrchu pro středověk nemáme doloženo a je možné, že se teprve ex post stalo odrazem pokusů o těžbu stříbra až počátkem 15. a hlavně ve 2. polovině 16. století. Primární agrárnímu charakteru osídlení Červené Vody ve středověku odpovídalo i zasvěcení místního kostela Panně Marii.

51. GRŮŽA, Antonín - GORYCZKOVÁ, Naďa, 2000, Stavebně historický průzkum..., s. 14-15.
52. O mramorových kaplích v Niské zemi ve 12. a 13. století máme k dispozici příliš málo poznatků. O postižení jednoho z možných příkladů viz PRÍX, Dalibor, (2010): Kaple hamerníka Kleinnickela. (sborník věnovaný životnímu jubileu doc. Pavla Kouřila; Brno, v tisku).
53. Vzhledem k rozdílným interpretacím okolností nálezů letopočtu a nemožnosti ověřit původní nálezovou situaci z roku 1816, lze jen spekulovat, zda se původně nejednalo o letopočet 1666, který mohl souviset s nějakými úpravami fary po třicetileté válce, případně, zda šlo o převzít s datem vázaným k jinému místu farního dvora či dokonce k jinému objektu, který se ke kouřovodu či krbu dostal sekundárně, ale před rokem 1816.
54. Zatím nejpodrobněji Naďou Goryczkovou (GRŮŽA, Antonín - GORYCZKOVÁ, Naďa, 2000, Stavebně historický průzkum..., s. 46-50, 52-55).
55. Např. podobně dimenzovaný presbytář kostela v Polském Světově u Nisy má zdi silné 1,35 m; zdivo presbytáře kostela sv. Kříže v Javorníku dosahuje dokonce tloušťky 1,52 m na jihu a 1,58 m na severu, zdivo presbytáře kostela sv. Petra a Pavla v Bernarticích je na jižní straně silné 1,53 m, na severní straně 1,6 m.
56. Nelze ji tedy hodnotit jako klášterní klenbu, jejíž konstrukční princip je odlišný a klenební čela vylučuje.
57. Zespodu, v presbytáři, byl povrch klenby upraven při barokní adaptaci kostela. Tehdy byly částečně osekány hrany kápí, jejichž původní ostré bity se dochovaly jen ve zbytcích v nasazení klenby v koutech. Vrchol klenby pak v letech 1755-1756 pokrylo bohaté prokrajované profilované štukové zrcadlo, v němž se dnes nachází malba Boha Otce seslajícího holubici Ducha sv. k ústřední monstranci s Božím tělem, kterou na oblacích adoruje šestice andělů se třemi kadidelnicemi. Malba je dílem vidnavského malíře Aloise Baucha z roku 1902; Zemský archiv Opava, fond: Komorní fideiuství Janský Vrch, inv. č. 1058, sign. II 1 K 2/1, č. kart. 1059, spisy k opravám fary, přípis malíře Josefa Springse patronátnímu úřadu č. j. 46 z 11. února 1904 (záznam o vyplacení zálohy 1.300,- K „...dem Maler Bauch für Staffier- und Ausmalen der Kirche...“); srov. GRŮŽA, Antonín - GORYCZKOVÁ, Naďa, 2000, Stavebně historický průzkum..., s. 45; KONEČNÝ, Pavel a kol., 2001, Seznam..., s. 96. Dekorativní výmalbu stěn a klenob kostela tehdy provedl Bauchův kolega, vidnavský malíř Hans Poek; Zemský archiv Opava, fond: Komorní fideiuství Janský Vrch, inv. č. 1058, sign. II 1 K 2/1, č. kart. 1059, rozpočet podle vlastní skici, podepsaný: Hanns Poek Maler für decorat. Kunst. Weidenau 216.
58. K Hrozové PRÍX, Dalibor, 1999: Středověký kostel sv. archanděla Michaela v Hrozové. Sborník bruntálského muzea 1999, s. 5-31. Ke kostelu v Javorníku-vsi FILIPOVÁ, Milena, 1982, Hřbitovní kostel..., s. 11-18, byť autorka klenbu považovala za dílo 16. nebo 17. století (tam, s. 13); podobně i FILIPOVÁ, Milena, 2000: Kostel sv. Kříže, sv. Heleny a sv. Barbory v Javorníku-Vsi. Stavebně-historický průzkum. Javorník (nepublikovaný strojopis), s. 16 - za laskavé poskytnutí elaborátu a ochotné zasvěcení do problematiky zůstávám vděčný autorce. Specifickou variantou je klenba protáhlé apsidy kostela sv. Jana Křtitele v Písečné s lomenými čely, rovněž ze 2. poloviny 13. století, viz KONEČNÝ, Pavel a kol., 2001, Seznam..., s. 91-92.
59. GRŮŽA, Antonín - GORYCZKOVÁ, Naďa, 2000, Stavebně historický průzkum..., s. 47, 48, 59.
60. GRŮŽA, Antonín - GORYCZKOVÁ, Naďa, 2000, Stavebně historický průzkum..., s. 54.
61. GRŮŽA, Antonín - GORYCZKOVÁ, Naďa, 2000, Stavebně historický průzkum..., s. 50, 54.
62. Boční zdi presbytáře byly zvýšeny cihlovou dozdívkou v 19. století v souvislosti s osazením stávajícího stolicového krovu. Ten se konstrukčně hlásí do 2. poloviny (spíše konce) 19. nebo do 1. třetiny 20. století. Výměna krovu není zatím datována (srov. GRŮŽA, Antonín - GORYCZKOVÁ, Naďa, 2000, Stavebně historický průzkum..., KONEČNÝ, Pavel a kol., 2001, Seznam..., s. 96-98). Zvýšení východního štítu nadezdívkou s řídké přímichánými zlomky cihel a středních tašek je však patrně staršího data a lze je spojit nejspíše s velkou barokní adaptací objektu v letech 1753-1756.
63. GRŮŽA, Antonín - GORYCZKOVÁ, Naďa, 2000, Stavebně historický průzkum..., s. 54.
64. GRŮŽA, Antonín - GORYCZKOVÁ, Naďa, 2000, Stavebně historický průzkum..., s. 54. Lze doplnit, že rozsah barokního prodloužení lodi k západu indikuje i sokl této přístavby, který starší části lodi schází. Na severní straně tento barokní sokl začíná právě na rozhraní středního a západního pole lodi.
65. GRŮŽA, Antonín - GORYCZKOVÁ, Naďa, 2000, Stavebně historický průzkum..., s. 50. Autorství klenby zatím není upřesněno. Zdeněk Kudělka kdysi - s odkazem na diplomovou práci Petra Vojtala - spekoval, že projekt mohl odpovídat stavebním tradicím v díle niského kníže-biskupského stavitele Josefa Michaela Kleina, resp. jeho nástupce v úřadě, Felixe Antona Hammerschmidta (KUDĚLKA, Zdeněk, 1989: Architektura pozdního baroka na Moravě, in: Dějiny českého výtvarného umění. II. Od počátku renesance do závěru baroka (ed. Jiří Dvorský). 2. 5. Umění baroka III. Pozdní baroko, rokoko, klasicismus. Praha, s. 693-711, zde na s. 694-695; s odvoláním na VOJTAL, Petr, 1980: K historii pozdní barokní architektury na severozápadní Moravě. Brno, nepublikovaný strojopis diplomové práce, Filozofická fakulta Brněnské university). K této domněnce viz i KONEČNÝ, Pavel a kol., 2001, Seznam..., s. 97. K tomu však lze vznést vážné výhrady - v době barokní přestavby kostela ve Staré Červené Vodě byl J. M. Klein už tři desetiletí mrtvý († 16. února 1725; PATZAK, Bernhard, 1917-1918: Michael Klein, neisser Baumeister. Oberschlesien XVI, s. 193-197) a při adaptaci staré středověké stavby nebylo možné aplikovat nějaký ideální plán z případně Kleinovy pozůstalosti. Pravděpodobnější je účast F. A. Hammerschmidta († 16. října 1762; GRÖGER, Franz Xaver, 1912: Lose Blätter aus meiner Heimat. Freiwalddau, s. 114; PATZAK, Bernhard, 1922: Hammerschmid, Felix Anton, in: Ulrich Thieme - Frederic C. Willis (eds.), Allgemeines Lexikon der bildender Künstler von der Antike bis zur Gegenwart. XV. Gresse-Hanselmann. Leipzig, s. 568-569; KRAUSE, Walter, 1933: Grundriss eines Lexikons bildender Künstler und Kunsthandwerker in Oberschlesien von den Anfängen bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts. I. Oppeln, s. 47). Jeho známé rané dílo je sice povšechně dosti odlišné (srov. např. kostel sv. Sebestiána v Třemešné na Osoblazsku z doby kolem roku 1733), v pozdější tvorbě se však dají vysledovat obdobné motivy; jakkoliv poznání díla tohoto stavitele zůstávají dějiny umění mnoho dlužné (k Hammerschmidtovi letmo též WRABEC, Jan, 1986: Barokowe kościoły na Śląsku w XVIII wieku. Systematyka typologiczna. Studia z historii sztuki XXXVII. Wrocław - Warszawa - Kraków - Gdańsk - Łódź, s. 83, 152). V polovině 18. století de facto v úvahu s ohledem na podobný specifický způsob nakládání s konstrukcí a tvary (projímání a natáčení pilastrů, střídání konvexních a konkávních křivek poprsnic oratoří nad boční kápí, dynamizovaný půdorys věže a schodiškových přístavků, prokrajování hran klenebních výsečí atd.) a skutečnost, že kostel se nacházel pod biskupským patronátem, přichází v úvahu také Johann Innocenc Töpfer († těsně před 10. zářím 1778 v Prudníku). Jeho známému dílu by odpovídal zejména interiér lodi. K Töpferově osobě např. REIMANN, Georg Josef, 1939: Töpfer, Johann Innozenz, in: Hans Vollmer (ed.), Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart. XXXIII. Theodoros-Urlaub. Leipzig, s. 241-242; WRABEC, Jan, 1965: Działalność architekta Jana Töpfera na tle późnych wpływów rokoka czeskiego na Śląsku. Sprawozdania Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego, seria A, 20, s. 96-100; WRABEC, Jan, 1986: Barokowe kościoły..., s. 68-72.
66. Dodatečně při opravách v 19. a 20. století doplněná dalšími vloženými trámy.
67. DĚDKOVÁ, Libuše, 1984: Významné nálezy maleb v památkových objektech Severomoravského kraje. Ostrava, s. 4; PECHOVÁ, Oliva, 1985: Publikace o nálezech maleb v Severomoravském kraji. Památky a příroda 10/1985, s. 31; VÍTOVSKÝ, Jakub, 1999: Nástěnné malby v kostele Panny Marie a Božího těla. Stará Červená Voda, in: Od gotiky k renesanci. Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400-1550. IV. Opava (ed. Kaliopi Chamonikola). Brno, s. 89-90, datuje do doby kolem roku 1510.
68. FILIPOVÁ, Milena, 1982, Hřbitovní kostel..., s. 11, 15; KONEČNÝ, Pavel a kol., 2001, Seznam..., s. 97.

69. Nejobširnější v - bohužel nepublikované - práci FILIPOVÁ, Milena, 1981, Kostel v Javorníku-Vsi..., s. 26-33.
70. KORNECKI, Marian, 1966, Z problematyki..., s. 87-93.
71. Jsou to kostely sv. Matouše v Gryzowie; Panny Marie v Kępnicu u Nisy; sv. Petra a Pavla v Pakosławicach; sv. Mikuláše ve Wierzbicicach. S opatrností lze k tomuto typu přiřadit i kostel sv. Jiří v Domaszkowicach, kde ovšem byl stávající presbytář vystavěn roku 1694. K objektům zejména ŚWIECHOWSKI, Zygmunt, 1955: Architektura na Śląsku do połowy XIII wieku. Pomniki architektury Polskiej 2. Warszawa, s. 46-47, 52-53, 73; KOZACZEWSKI, Tadeusz, 1957: Jednonawowe kościoły romańskie na Dolnym Śląsku. Zeszyt naukowy Politechniki Wrocławskiej 16. Wrocław; KORNECKI, Marian, 1966, Z problematyki..., s. 87-93; CHRZANOWSKI, Tadeusz - KORNECKI, Marian, 1974: Sztuka Śląska Opolskiego. Od średniowiecza do końca wieku XIX. Kraków, s. 21-22; KOZACZEWSKI, Tadeusz, 1990: Wiejskie kościoły parafialne XIII wieku na Śląsku (miejscowości B-G). Prace Naukowe Instytutu Historii Architektury, Sztuki i Techniki Politechniki Wrocławskiej 23. Seria: Monografie 11. Wrocław, s. 38; KOZACZEWSKI, Tadeusz, 1994: Wiejskie kościoły parafialne XIII wieku na Śląsku (miejscowości H-O). Prace Naukowe Instytutu Historii Architektury, Sztuki i Techniki Politechniki Wrocławskiej 28. Seria: Monografie 16. Wrocław, s. 11; KOZACZEWSKI, Tadeusz, 1994: Wiejskie kościoły parafialne XIII wieku na Śląsku (miejscowości P-S). Prace Naukowe Instytutu Historii Architektury, Sztuki i Techniki Politechniki Wrocławskiej 29. Seria: Monografie 17. Wrocław, s. 4; KOZACZEWSKI, Tadeusz, 1994: Wiejskie kościoły parafialne XIII wieku na Śląsku (miejscowości S-Z) i na Łużycach. Prace Naukowe Instytutu Historii Architektury, Sztuki i Techniki Politechniki Wrocławskiej 30. Seria: Monografie 18. Wrocław, s. 13. Z české strany srov. též PRÍX, Dalibor, 2009: O kostele sv. Benedikta, in: Dalibor Príx a kol., Kostel sv. Benedikta v Krnově-Kostelci. Ostrava, s. 11-128 (zde na s. 42-46). Tento, v regionu vývojově starší typ, dosud nebyl na Jeseníku spolehlivě identifikován.
72. Typ je na sledovaném území zastoupen jediným, doposud určeným, příkladem - kostelem sv. Jana Křtitele v Písečné u Jeseníku. K němu KONEČNÝ, Pavel a kol., 2001, Seznam..., s. 91-93.
73. Nejpočetnější dispoziční typ středověké sakrální architektury v bývalém Niském knížectví je zatím znám z více než desítky lépe či hůře dochovaných příkladů: na české straně to jsou kostely sv. Petra a Pavla v Bernarticích; sv. Kříže v Javorníku-vsi; sv. Alžběty ve Velkých Kunčicích; sv. Kateřiny ve Vidnavě a prokazatelně k nim můžeme připočítat i zaniklé kostely sv. Vavřince v Bílém Potoce a sv. Martina ve Skorošicích (časem snad bude tento výčet rozšířen či potvrzen). Na dnes polské straně je typ zastoupen např. kostely Panny Marie v Biskupowiu u Nisy; sv. Mikuláše v Hořticích u Pačkova; Panny Marie (dnes sv. Jiří) v Kalkově s arypickým křížovým půdorysem; dále ve standardní podobě kostely sv. Kateřiny v Łakach u Vidnavy; sv. Kateřiny v Lipowci; sv. Kříže v Niwnicy u Nisy; sv. Markéty (dnes Krista krále) v Nowém Světově; sv. Jana Křtitele v Polském Světově, v Sidzinie a kostelem sv. Martina ve Starém Lese.
74. Vývojově nejmladší středověký typ je zatím vzácně zastoupen např. kostely sv. Bartoloměje v Burgrabicích, Panny Marie ve Starém Pačkově, špitálním kostelem v Nise nebo pozdními, renesančními kostely např. sv. Martina v Ratnowicích či sv. Hedviky v Supkovicích.
75. K objektu např. LUTSCH, Hans, 1894: Verzeichnis der Kunstdenkmäler der Provinz Schlesien. IV. Die Kunstdenkmäler des Reg.-Bezirk Oppeln. Breslau, s. 144; KORNECKI, Marian, 1966, Z problematyki..., s. 89; KOZACZEWSKI, Tadeusz, 1994, Wiejskie kościoły parafialne... (miejscowości H-O)..., s. 28-29, 221-224.
76. Letopočet nese barokní portál věže. Klenba lodi a štuková zrcadla ve vrcholu všech tří polí jsou snad stylově blízka dílu Josefa Michaela Kleina, rozvíjenému později Felixem Antonem Hammerschmidem.
77. KOZACZEWSKI, Tadeusz, 1994, Wiejskie kościoły parafialne... (miejscowości H-O)..., s. 29.
78. Vyostřené, bohatě prokrajované tvary zrcadel jsou odlišné od štukatur v lodi a kromě pozdější doby vzniku, někdy kolem poloviny nebo ve 3. čtvrtině 18. století, prozrazují i jinak orientovaného autora úpravy presbytáře. Stylově se tato adaptace hlásí k okruhu díla Johanna Innocence Töpfera.
79. Odsazení je důsledkem odstranění původního bednění z tenkých prken, sloužícího dočasně při vyzdění okenního otvoru.
80. CDS XIV, s. 12, č. 76, A, fol. 6a: „...Swethow theutonicum habet xxxvj mansum parvum, ecclesia habet ij, scultetus habet v mansos et terciam partem mansi, tabernam, molendinum cum duabus rotis. Item Gerlacius scultetus de novo Waldow habet molendinum cum duabus rotis et duos mansos thidem; remanent xxxix...“.
81. KORNECKI, Marian, 1966, Z problematyki..., s. 89.
82. KOZACZEWSKI, Tadeusz, 1994, Wiejskie kościoły parafialne... (miejscowości H-O)..., s. 29.
83. Srov. lze např. kostel Panny Marie v Biskupowiu u Nisy z doby kolem roku 1260, resp. před rokem 1286 (KOZACZEWSKI, Tadeusz, 1990, Wiejskie kościoły parafialne... (miejscowości B-G)..., s. 19-20), kde se uplatnila dosud půlkruhová čela žebrové klenby presbytáře a záklenek východního okna, nebo o něco mladší kostel sv. Jana Křtitele v Polském Světově, asi z konce 60. nebo počátku 70. let 13. století, postavený dílnou, která předtím budovala západní průčelí kostela sv. Vavřince v Hlucholazech s raně gotickým portálem.
84. CDS XIV, s. 16, č. 120, A, fol. 8b: „...Ruffa aqua..., ecclesia habet j...“.
85. Das Registrum Wratislaviense censuum et reddituum ad episcopatum spectantium (ed. Wilhelm Schulte). Darstellungen und Quellen zur schlesischen Geschichte 3, Breslau 1907 (dále jen RWC), s. 204-260, zde s. 251, č. 20, fol. 37a: „...Ruffa aqua habet lx mansos et est deserta ultra medietatem, de quibus ecclesia habet j mansum, scultetus habet iij mansos, de quibus servit. Alii soluunt videlicet media pars uille in festo Bartholomei per j marcam, alia medietas per fertonem. Et soluunt per vi mensuras avene ad castrum Caldynsteyn. Census iam se extendit ad septem marcas propter desolationem...“. Prodej dříví z lesa u vsi vynášel ročně biskupství 10 hřiven grošů nebo více (RWC s. 255, č. 4, fol. 40a: „...In Rothwasser est silva, in qua singulis annis possunt vendi ligna pro x marcis vel citra...“).
86. WAITENBACH, Wilhelm, 1862: Schlesische Nekrologien. Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens IV, s. 278-337 (Nekrologium des Stifts Heinrichau, s. 278-307), zde s. 304.
87. Podle údajů vizitace z 25. srpna 1579 (JUNGITZ, Joseph (ed.), 1902: Visitationsberichte der Diözese Breslau I. Archidiakonats Breslau. Breslau, s. 92: „...Visitatio ecclesiae in villa Rottwasser. Anno 1579, 25. Augusti facta est visitatio in villa Rottwasser. Ecclesia haec consecrata est in honorem beatae Mariae virginis. Ius patronatus olim habuit abbas Heinrichoviensis. Id postea abbas Andreus transtulit in episcopum Wratislaviensem. Modernus parochus ordinatus ab episcopo Labacensi. Investituram nullam habet, ait illam amisisse se, sed nihil probat. Parochus est Joannes Lutki ex oppido Liben. Ciborium bene quidem constitutum, sed magna abominatio facta fuit in asservatione sacramenti sub specie vini, quod in canthero stanneo servabatur ac iam per multos dies ac noctes asservatum ita fuit, ut vini species iam faeces haberet, ac ipsa species esset admodum impura ac ea videbatur, quae non nisi maxima cum nausea sumi posset. Huic paracho post gravissimam reprehensionem inunctum est, ne ullo unquam tempore sacramentum sub specie vini servet per noctem. Vitrici ecclesiae et scultetus examinati dixerunt, hic nullum observari diem festum atque diem dominicum quidem, etiamsi saepe admoniantur a paracho. Parochus diligenter admonitus est, ut posthac auriculares confessiones audiat ac confitentes seorsim. Quantum ad inventarium et ecclesiae rationes attinet, idem constitutum est, quod in aliis ecclesiis. In usum parochi sunt quatuor mansi, census vero tres thaleri“) a z urbáře z roku 1580 (tzv. Otmuchovská vizitace) např. DRECHSLER, Angela, 1930, Altwaterland..., s. 86; ZUBER, Rudolf, 1966, Jesenicko..., s. 375-376.
88. GRÜGER, Heinrich, 1975: Der Nekrologe des Klosters Heinrichau. Archiv für schlesische Kirchengeschichte XXXIII, s. 19-33; GRÜGER, Heinrich, 1978: Heinrichau. Geschichte einer schlesischen Zisterzienserklosters. Köln - Wien, s. 229, 244; VÍTOVSKÝ, Jakub, 1999, Nástěnné malby..., s. 89; poněkud zmateně Antonín Grůza (GRŮZA, Antonín - GORYCZKOVÁ, Naďa, 2000, Stavebně historický průzkum..., s. 29-31). Jiný pohled na věc publikoval ZUBER, Rudolf, 1972, Osídlení Jesenicka..., s. 129-130, pozn. 74, kde autor z užití

były plebanem pro dwoje ze správců červenovodského kostela, Jana a Martina (ve skutečnosti tak byl označen i třetí známý farář Wilher), opatřoval, že klášter v Jindřichově po roce 1325, snad už ve 2. polovině 14. století a před rokem 1420, získal desátky z Červené Vody spolu s pastovnickým právem kostela. Pro převod desátků z biskupství na klášter však nejsou známy žádné další doklady.

89. WATTENBACH, Wilhelm, 1862, *Schlesische Nekrologien...*, s. 283: „...Februar. 2 - Ob. ... Item ob. Wilherus plebanus de Ruffa aqua...“; s. 287: „...Aprilis. 5 - ...Item fr. Joh. plebanus de Ruffa aqua...“; s. 293: „...Julius. 5 - It. fr. Martinus plebanus de Ruffa aqua...“; s. 296: „...Augustus. 18 - Ob. fr. Nicolaus mon. et sac. in Ruffa aqua...“; s. 295: „...Augustus. 31 - ...Ob. fr. Petrus mon. et sac. in Ruffa aqua...“; s. 296: „...September. 20 - ...It. ob. fr. Laurentius mon. et sac. in Ruffa aqua...“ Z nejasných důvodů starší literatura povětšinou uváděla plebány Jana a Martina (např. ZUBER, Rudolf, 1972: *Osídlení Jesenicka...*, s. 83).

90. VITOVSKÝ, Jakub, 1999, *Nástěnné malby...*, s. 89-90. Malby původně pokrývaly i klenbu, již v 17. století však byly značně setřené. JUNGITZ, Josef, 1902, *Visitationsberichte...*, s. 585-586: „Rothwasser: Huius ecclesiae in honorem ss. corporis Christi consecratae dedicatio recolitur dominica post festum eius proxima. Villa uti et ius patronatus est celsissimi principis episcopi Vratislaviensis. haec lapidea structa et scandulis tecta, habens turrim ligneam cum 2 campanis benedictis, item fornicem circa altare pictum, cuius picturae non amplius discernuntur, et tabulatum reliquum foraminosum ex lignis, pavimentum ex lapidibus quadratis factum...“

91. V této podobě kostel zachytily vizitace z let 1638, 1651 a 1666; JUNGITZ, Joseph, 1902: *Visitationsberichte...*, s. 120-121, 225, 585-586. Dále např. GRŮZA, Antonín - GORYCZKOVÁ, Nad'a, 2000, *Stavebně historický průzkum...*, s. 54-55.

92. Údaj o dokončení kaple kameníkem Grosse roku 1684 nese spolu s kameníkovou značkou a iniciálami T G votivní a pamětní nápis na sloupu na hřbitově; podrobně s přepisem čitelných částí textu KONEČNÝ, Pavel a kol., 2001, *Seznam...*, s. 98.

93. Blíže GRŮZA, Antonín - GORYCZKOVÁ, Nad'a, 2000, *Stavebně historický průzkum...*, s. 37-39, 56-57.

94. GRŮZA, Antonín - GORYCZKOVÁ, Nad'a, 2000, *Stavebně historický průzkum...*, s. 39.

ZUSAMMENFASSUNG

Die mittelalterliche Kirche der Jungfrau Maria (heute Fronleichnamskirche) in Stará Červená Voda

In Stará Červená Voda (Altrothwasser) bei Vidnava (Weidenau) ist in der später barock umgebauten Fronleichnamskirche der mittelalterliche Kern der Kirche der Jungfrau Maria erhalten geblieben. Der ursprüngliche Bau aus Bruch- und Sammelsteinen (so gen. Feldsteine) bestand aus einem rechteckigen Schiff, im Inneren mit einer ebenen Decke überdacht, und einem quadratischen Presbyter, kreuzförmig rippenlos überwölbt. Den Presbyter beleuchtete ein östliches, später romanisches, enges Fenster mit einer halbkreisförmigen Wölbung. Die Spuren eines ähnlichen Fensters wurden auch an der südlichen Seite des Presbyters festgestellt. Über dem östlichen Mauerwerk des Presbyters ist der Kern eines hohen Giebelmauerwerkes erhalten geblieben. Ferner ist der Ostgiebel des Kirchenschiffes mit dem ursprünglichen Eingang und ein kleines Fensterchen an seiner Spitze überkommen. Das Schiff mit dem darin befindlichen Presbyter verbindet gleichermaßen einen ursprünglichen Triumphbogen mit dem unregelmäßigen, überhöhten halbkreisförmigen Gewölbe. Die Kirche in Stará Červená Voda kann man auf der Grundlage einer Analogie mit der Kirche des St. Marketa (heute Krista krále) in Nový Světov (Deutschwette, Nowy Światów) bei Nisa (Neisse, Nysa) auf das 3. Quartal des 13. Jahrhunderts, etwa auf die Jahre 1255-1265, datieren.

Die Kirche in Stará Červená Voda wird in schriftlichen Quellen erstmals um das Jahr 1290 erwähnt, als sie einen Hufen Boden besaß. Im 15. Jahrhundert hatten die Abte des Zisterziensischen Klosters in Jindřichov (Heinrichau, Henryków) das Patronatrecht, die der Kirche Plebane (Leutpriester) beigaben. Von ihnen kennen wir die Geistlichen Jan, Martin, Nikolaus, Peter, Laurentius a Wilher, deren Namen das Nekrologium des Klosters in Jindřichov bewahrte. Um das Jahr 1510 wurde der Presbyter mit dem östlichen Mauerwerk des Schiffes mit figuralen Malereien ausgemalt. Im Jahre 1610 wurde angeblich an der Südseite des Presbyters die heutige Spätrenaissancesakristei mit einem Portal und dem so gen. Kamin angebaut. Aus jener Zeit ist über dem Ostteil des Kirchenschiffes der Dachstuhl erhalten geblieben. Im Jahre 1684 wurde an der Südseite des Schiffes eine Kapelle angebaut. In den Jahren 1753-1756 wurde die Kirche nach Westen hin verlängert, durch einen gemauerten Turm ergänzt und im Schiff mit einer Wölbung versehen.

STRESZCZENIE

Średniowieczny kościół Najświętszej Marii Panny (dziś Bożego Ciała) w Starej Červené Vodzie

W Starej Červené Vodě koło Vidnavy w przebudowanym w stylu późnobarokowym kościele Bożego Ciała zachowały się relikty średniowiecznej świątyni Najświętszej Marii Panny. Pierwotna budowla z kamienia wydobytego w kamieniołomie i zebranego na polu składała się z prostokątnej nawy krytej płaskim stropem oraz węższego, kwadratowego prezbiterium przykrytego sklepieniem krzyżowym bez żeber. Prezbiterium oświetlało wschodnie, późnoromańskie, wąskie okno z półokrągłym zamknięciem. Relikty podobnego okna zostały odnalezione także na południowej stronie prezbiterium. Nad wschodnią ścianą prezbiterium zachowały się resztki wysokiej ściany szczytowej. Dochował się również wschodni szczyt nawy z pierwotnym przejściem i niewielkie okienko na jego szczycie. Nawę z prezbiterium łączy pierwotny łuk tęczowy z niepełnym, podwyższonym półokrągłym zamknięciem.

Kościół w Starej Červené Vodě na podstawie analogii ze świątynią św. Małgorzaty (dziś Chrystusa Króla) w Nowym Świątowie koło Nysy można datować na 3. ćwierć XIII w. w przybliżeniu na lata 1255-1265.

Kościół w Starej Červené Vodě pojawia się w źródłach pisanych około 1290 r., gdy był właścicielem łanu ziemi. W XV w. prawo patronatu posiadał opat cysterskiego klasztoru w Henrykowie, który mianował miejscowego plebana. Spośród nich znamy księży Jana, Marcina, Mikołaja, Piotra, Wawrzyńca i Wilhera. Ich imiona zostały zapisane w klasztornym nekrologu. Około 1510 r. prezbiterium i wschodnia ściana nawy zostały pokryte figuralnym malowidłami. Zapewne około 1610 r. po południowej stronie prezbiterium została wzniesiona obecna późnorenesansowa zakrystia z portalem. Z tego okresu zachował się dach nad wschodnią częścią nawy. W 1684 r. została dobudowana kaplica po południowej stronie nawy. W latach 1753-1756 kościół został przedłużony w kierunku zachodnim, wzniesiono wieżę i zasklepiono nawę.

WYBRANE KOŚCIOŁY KSIĘSTWA NYSKIEGO WZNIESIONE LUB PRZEBUDOWANE W CZASACH BISKUPA WROCŁAWSKIEGO FRANCISZKA LUDWIKA NEUBURGA (1683-1732)

Dr. Paweł Szymkowicz, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Nysie

Franciszek Ludwik von Neuburg urodził się w 1664 r. w Neuburg am Donau. Jego postać należy do największych osobowości w całej historii Śląska i najbardziej zasłużonych dla miast dawnego księstwa nyskiego. Miał powiązania z dworami całej Europy, np. jego siostrą była żona cesarza Leopolda - cesarzowa Eleonora, jej synowie, cesarz; Józef I i Karol VI byli zatem siostrzeńcami Franciszka Ludwika, co jak się później okazało miało ważny wpływ na przebieg kariery biskupa. Natomiast dwaj bracia Neuburga byli biskupami Wormacji oraz Augsburga, sam Franciszek Ludwik został biskupem wrocławskim w 1683 r. w zastępstwie swego, zmarłego przedwcześnie brata Wolfganga. Będąc już od najmłodszych lat przygotowywany do stanu duchownego, otrzymał bardzo staranne wykształcenie, zarówno intelektualne, jak i religijno-moralne. Przyjął jedynie niższe święcenia kapłańskie.

Jego blisko 50-letnie rządy należą do najdłuższych w historii diecezji wrocławskiej. Najbardziej upodobał sobie Nysę, gdzie spędzał większość czasu. Na dworze biskupa przebywało wielu wspaniałych artystów, jak: malarze Michael Willmann czy Felix Scheffler czy architekt i teoretyk sztuki Christopher Tausch. Ich obecność związana była z szerokim zakresem prac budowlanych, jakie biskup Neuburg prowadził w swoim księstwie. Nauczony przez ojca szczodrości wobec ludzi ubogich i potrzebujących, podglądający pracę jezuitów w Państwie Kościelnym i w sąsiadującej z Nadrenią Francji obejmując biskupstwo Franciszek Ludwik miał już urobiony już pogląd na problematykę społeczną i drogę jej rozwiązania. Konsekwencją tego było zbudowanie lub zmodernizowanie wielu szpitali i przytułków na Ziemi Nyskiej. Było to: 10 tego typu instytucji w Nysie, 2 szpitale i przytułek w Paczkowie, szpitale w Głuchołazach, Grodkowie, Wiązowie a także dzisiaj na terenie Republiki Czeskiej - w Jaworniku, Widnawie i Zlatych Horach. Dla miasta Nysy reorganizacja opieki społecznej wiązała się z wybudowaniem przed Bramą Wrocławską potężnego gmachu Szpitala Generalnego. Dzisiaj, zarówno po polskiej jak i czeskiej stronie granicy, dziedzictwo Franciszka Ludwika najlepiej widać w zachowanych świątyniach.

Biskup Franciszek Ludwik Neuburg

Kościół świętych Mikołaja i Franciszka Ksawerego w Otmuchowie

Kościół w Otmuchowie położony jest przy rynku oraz w bezpośrednim sąsiedztwie wzgórza zamkowego. Pierwsze wzmianki o jego istnieniu pochodzą z 1. poł. XIII w., wiadomo też, że został poważnie zniszczony w czasie wojen husyckich. Do 1417 r. pełnił funkcje kolegiaty. Ostatecznie został rozebrany w 1690 r. a na jego miejscu wzniesiono okazałą barokową świątynię. W 1691 r. bp Franciszek Ludwik, wmurował kamień wę-

główny a już po dwóch latach cała świątynia była gotowa. Był pierwszym wzniesionym w księstwie nyskim przez biskupa Neuburga. Pracami budowlanymi kierował Jan Piotr Dobler, architekt miejski z Nysy przy udziale pomocnika Jakuba Thosera z Insbrucku. Kościół ma nietypowe ułożenie, jest bowiem zwrócony prezbiterium ku zachodowi. Złożony jest z szerokiej, czteroprzęsłowej nawy z transeptem, ujętej rzędem kaplic i emporami po obu stronach oraz z dwuprzęsłowego prezbiterium zakończonego wydzieloną apsydą, wewnątrz półkolistą na zewnątrz zamkniętą trójbocznie. Całość poprzedza od wschodu dwukondygnacyjna fasada, rozczłonkowana pilastrami, ze środkową częścią występującą nieznacznie do przodu i ujętą w dwie wieże po bokach, nakryte baniastymi hełmami z latarniami. Na osi dolnej kondygnacji znajduje się portal główny z herbem bpa Franciszka Ludwika, podtrzymywany przez dwa lwy. Pod herbem znajduje się inskrypcja w języku łacińskim, która po przetłumaczeniu brzmi następująco: „*Boskim cudotwórcą, biskupowi Mikołajowi z Myry i Franciszkowi Xaweremu, apostołowi krajów hinduskich wzniosł najczcigodniejszy książę i pan, Franciszek Ludwik, biskup wrocławski, palatyn reński, książę Bawarii, Jülich, Cleve, Bergu, hrabia Valdenz, Spenheim, Mark, Ravensberg i Mors, pan na Ravenstein. Najwyższy naczelnik nad obydwoma prowincjami śląskimi, tenże Dom Bóży od podstaw w roku 1693 wystawił*” (tłum. za Sikorski M. Grudzień M., Otmuchów - Szkice do portretu miasta, Otmuchów 1995). Szczyt fasady ujęty jest po bokach spływami esownicowymi i zwieńczony posągami św. Mikołaja. Na całej długości kościół nakrywa dach dwuspadowy o wspólnej kalenicy, nad transeptem dach poprzeczny a nad emporami dachy pulpitowe. Wnętrze nakryte jest sklepieniem kolebkowym z lunetami, apsyda sklepiona jest hemisferycznie a kaplice i empory kolebkowo. Ściany rozczłonkowane są zwielokrotnionymi pilastrami kompozytowymi dźwigającymi belkowanie i wydajny gzyms. Arkady transeptu, empor i kaplic są zamknięte półkoleściami. Chór muzyczny nadwieszony jest na arkadzie o spłaszczonym łuku. Polichromia figuralna wykonana została w latach 1693-94 przez pochodzącego z Moraw malarza, Karola Dankwarta. Największe kompozycje znajdują się na sklepieniu prezbiterium: Sceny Adoracji Dzieciątka i Zmartwychwstania, w transepcie chóry aniołów, zaś w nawie sceny Zesłania Ducha Św., Wniebowzięcia i chóry świętych. Barokowy ołtarz główny został wkomponowany w apsydę, znajduje się w nim obraz św. Mikołaj błogosławiący rozbitków, namalowany przez wybitnego śląskiego malarza Michaela Willmana w końcu XVII w. Obrazy Willmana umieszczone są również w bocznych ołtarzach w transepcie: po lewej Śmierć Franciszka Ksawerego (być może warsztat Willmana) a po prawej ścięcie św. Jana Chrzciela. Kolejne ołtarze ustawione są w zachodnich kaplicach przy nawie, wykonał je w końcu XVII w. snycerz Jan Weiss. W lewym ołtarzu znajduje się rzeźbiona grupa Ukrzyżowania a w prawym późnogotycka rzeźba Matki Boskiej z około 1500 r. W kaplicach przy chórze muzycznym ustawione są klasycystyczne ołtarze z 1. poł. XIX w., w lewym umieszczony jest obraz św. Jana Nepomucena namalowany przez Jana Clayssensa w 1696 r., z kolei w prawym obraz św. Wawrzyńca powstały w warsztacie Willmana. Z czasu budowy kościoła pochodzą też: ambona, stalle ustawione w prezbiterium i pod chórem muzycznym oraz ławy i konfesjonały. Współczesna im jest również kamienna chrzcielnica z drewnianą pokrywą zwieńczoną rzeźbioną grupą Chrztu w Jordanie. Znacznie młodszą metrykę posiada klasycystyczny prospekt organowy umieszczony na chórze muzycznym.

Otmuchów - kościół św. Mikołaja i Franciszka Ksawerego - fragment portalu wejściowego z kartuszem biskupa Neuburga

Kościół Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny w Nysie wraz z kolegium jezuickim

Z Franciszkiem Ludwikiem związany jest przede wszystkim rozwój działalności zakonu jezuitów na terenie księstwa nyskiego. Pierwsi jezuita pojawili się w Nysie w 1610 r. Cztery lata później jednak, pod naciskiem protestanckiej ludności, musieli opuścić miasto, powracając dopiero podczas wojny trzydziestoletniej, kiedy to w 1622 r. oficjalnie zostali sprowadzeni przez biskupa Karola Habsburga. Dwa lata później biskup stworzył dla nich kolegium. Teren przekazany w Nysie Towarzystwu Jezusowemu doskonale komponował się z jego

programem. Pewne ograniczenia przestrzenne, rekompensowała ranga miejsca. Dawny kościół odgrywał ważną rolę w życiu miasta, w dodatku sąsiadował z dworem biskupim, a w niedługim czasie postawionym od podstaw pałacem. Plac Solny, a w zasadzie cały ten kwartał miasta, stał się jakby dzielnicą kościelną, tworząc w niedalekiej przyszłości spójną całość zarówno ideową jak i przestrzenną. Kościół podczas wojny był dwukrotnie plądrowany i niszczone (w 1632 i 1642 r.). Pod koniec tego okresu (1688-1692), w miejscu dotychczasowego gotyckiego kościoła, jezuiti rozpoczęli równocześnie budowę nowej świątyni - kościoła p.w. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny. Przyczyną tak poważnych zmian była zapewne chęć wzniesienia widocznej z dala dwuwieżowej fasady i budynku o przestronnym wnętrzu. Trudno dzisiaj wskazać bezpośredniego architekta świątyni, gdyż powstało kilka jej projektów. Pierwszy wykonał Piotr Schuller z Ołomuńca, a drugi, nieznany nam bliżej, pracujący w Pradze Włoch Quadro. Niewykluczone również, że rozpoczynający budowę Mateusz Kirchberg z Henrykowa, połączył te dwa projekty, co później kontynuował Michał Klein. Największą ozdobą kościoła stały się iluzjonistyczne polichromie na sklepieniach, wykonane przez Karola Dankwartę, szwedzkiego malarza znanego np. z autorstwa polichromii bazyliki na Jasnej Górze.

Ponieważ budowę rozpoczęto w oparciu o legat bp. Karola Ferdynanda Wazy, napis umieszczony na łuku ręczowym kościoła wymieniał go jako jedyne fundatora. „Carolus Ferdinandus Polonie et Sveciae princeps episcopus wratislawiensis et plocensis fieri fecit”, pomijając duży wkład finansowy współcześnie rezydującego bpa Franciszka Ludwika. Pierwszy projekt kościoła powstał w 1681 r., a jego autorem był mistrz budowlany Piotr Schuller z Ołomuńca. Ta wersja nie doczekała się jednak realizacji. W 1686 r. prowincjał jezuitów zlecił bowiem wykonanie nowych planów mistrzowi Qadro z Pragi. Dopiero jego projekt został ostatecznie zrealizowany. Prace przygotowawcze do budowy zostały zakończone na wiosnę 1687 r., co nadzorował Mateusz Kichberger, dojeżdżający tu z Henrykowa (dostarczał rysunków roboczych, wytyczał teren budowy, angażo-

Nysa - kościół Wniebowzięcia NMP z rzeźbą Ferdynanda Kastylijskiego na fasadzie zachodniej

wał wykonawców). Na wiosnę 1688 r., uzyskano zgodę władz miejskich na rozebranie części murów obronnych. W maju przystąpiono do rozbiórki kościoła gotyckiego, po czym w tym miejscu założono fundamenty nowej świątyni. Położenie kamienia węgielnego odbyło się 27 maja 1688 r. Niestety jeszcze jesienią tego samego roku umarł Kichberger, nie angażowano już nowego architekta, powierzając prace M. Kleinowi, który rok później otrzymał papiery mistrzowskie w nyskim cechu murarskim. Dzięki dobremu przygotowaniu budowa bardzo szybko posuwała się naprzód nie napotykając na żadne większe trudności. 1 czerwca 1692 r. sufragan wrocławski Karol Neander, dokonał uroczystego poświęcenia nowo wybudowanego kościoła, zaś 15 czerwca odbyło się pierwsze nabożeństwo. (W niektórych publikacjach pojawia się F. L. Neuburg jako dokonującego konsekracji świątyni, jednak przyjąć należy że biskup był w tym czasie nieobecny w Nysie). Do tego momentu, jak należy przypuszczać, zakończono wszystkie prace budowlane. Pozostało jedynie uzupełnienie wystroju oraz wykończenie elewacji. Co ciekawe, we wnękach elewacji frontowej umieszczono jedynie drewniane posagi jezuickich świętych: Karola Boromeusza, Ferdynanda Kastylijskiego, Ignacego Loyoli i Franciszka Ksawerego. Można to wytłumaczyć jedynie w ten sposób, że kamieniarze pracujący przy budowie kościoła nie byli rzeźbiarzami. Posagi, pomimo wojennej hekatombi, zachowały się do dnia dzisiejszego. W następnych latach ustawiono ołtarze, zawieszono obrazy oraz uzupełniono rzeźbiarski detal fasady.

Ostatnim dziełem wykonanym w kościele był kamienny portyk dobudowany w 1695 r. przez Kacpra Herbergera. W 1720 r. po rozbiórce średniowiecznych murów miejskich, rozpoczęto wznoszenie gimnazjum, podobnie jak w przypadku seminarium głównym budowniczym był M. Klein. W 1725 r. obie budowle połączono barokową murowaną bramą. Plac Solny, a w zasadzie cały ten kwartał miasta, stał się jakby dzielnicą kościelną, tworząc w niedalekiej przyszłości spójną całość zarówno ideową jak i przestrzenną. Podkreślić należy, że nyski kościół Wniebowzięcia NMP był pierwszą budowlą jezuicką na Śląsku. Chociaż reprezentuje silnie zredukowany program budowy zakonu: bez kopuły, transeptu, połączeń między kaplicami, wzorowany

jest na budownictwie jezuickim z terenów czesko-morawskich. Z tego też powodu najwięcej podobieństw możemy znaleźć w kościele Matki Bożej Śnieżnej w Ołomuńcu.

Kościół świętych Piotra i Pawła w Nysie

Dzieje świątyni, zaliczanej dziś do pereł architektury barokowej na Śląsku, związane są z zakonem bożogrobców. Zakonnicy przybyli do Nysy z Miechowa, i osiedlili się najprawdopodobniej na Starym Mieście, a po zniszczeniach tej części Nysy przez husytów w 1428 r., otrzymali od biskupa Konrada dom przy ul. Kramarskiej na Nowym Mieście, w pobliżu którego przy placu Solnym, wzniesli klasztor i kościół św. Krzyża. W 1622 roku biskup Karol Habsburg przeniósł bożogrobców do kościoła minorytów. W jego pobliżu, niemal tuż przy bramie Brackiej, w latach 1720-27 wybudowali obecny kościół według projektu Michała Kleina, po śmierci którego w 1725 r. dokończył budowę Feliks Antoni Hammerschmidt. Ulokowanie świątyni tuż przy murach miejskich sprawiło, że główne wejście musiano umieścić w południowej fasadzie. Po przeciwnej stronie, w jego bezpośrednim sąsiedztwie, nieco cofnięty do linii fasady kościoła wzniesiono wcześniej, w latach 1708-1713, klasztor, który połączono z kościołem specjalnym gankiem ciągnącym się na wysokości pierwszego piętra. Z czasem klasztor uzupełniono dalszymi budynkami.

Swoją sławę „perły Śląskiego Rzymu” kościół św. Piotra i Pawła zawdzięcza głównie wspaniałemu, XVIII - wiecznemu zabytkowemu wystrojowi wnętrza, które zachowało się w stanie niemal nienaruszonym - ołtarzom i sprzętom kościelnym, cyklom obrazów i zespołom malowideł ściennych. Autorami słynnej iluzjonistycznej polichromii na sklepieniach byli bracia Tomasz Krzysztof i Feliks Antoni Schaefflerowie z Monachium. W latach 1728-1729 Scheffler pomagał przy dekoracji freskowej sypialni w zamku w Durlach, a po ukończeniu tych prac został zatrudniony wraz z bratem do wykonania fresków w reprezentacyjnej klatce schodowej w pałacu biskupa Franciszka Ludwika Neuburga w Wormacji. Być może właśnie za sprawą biskupa w 2 połowie 1729 roku bracia Schaefflerowie przybyli na Śląsk, aby wspólnie wykonać freski w kościele bożogrobców w Nysie. W sumie za całą pracę otrzymali łącznie aż 4280 guldenów. Co ciekawe, wszystkie pokwitowania są wystawione na starszego z braci, Tomasza Krzysztofa. Zachowana sygnatura, na której przy dacie 1730 widnieją imiona obu braci, nie pozostawia jednak wątpliwości, iż było to ich wspólne dzieło. Po zakończeniu prac w Nysie w 1731 roku Krzysztof powrócił do Bawarii, a Felix Anton postanowił zostać na Śląsku, gdzie z przerwami będzie przebywał aż do 1744 roku.

Nysa - kościół św. Piotra i Pawła - widok od strony dawnej bramy Brackiej

Podstawowy motyw dzieła Schaefflerów stanowi Trójca Święta i adoracja Krzyża Świętego. Postaci Boga, Chrystusa i Ducha Św. Znajdują się centralnym punkcie nawy głównej. Poniżej nich umieszczono Marie z apostołami oraz aniołami niosącymi gałązki palmowe oraz wieńce laurowe. Motyw Krzyża Św. przedstawia scena jego odnalezienia przez św. Helene. Święta ta ukazana jest w otoczeniu świętych, pierwszego chrześcijańskiego cesarza Konstantyna oraz papieży biskupów i zakonników. Ciekawostką może być fakt dołączenia do tych ostatnich fundatora malowideł, prepozyta Eliasa Klose. Po bokach sklepienia, przy balustradach, zgromadzone są cztery postaci zróżnicowane rasą, ubiorem i akcesoriami. Symbolizują cztery, znane wówczas, kontynenty. W części prezbiterialnej przedstawiono podwójny krzyż bożogrobców adorowany przez chóry anielskie. Nad samym ołtarzem przedstawiono alegorie wiary, Nadziei i Miłości.

Sam ołtarz powstał w tym samym czasie co malowidła Schaefflerów, w 1730 r. Między jego kolumnami znajdują się rzeźby św. Augustyna, który jest twórcą reguły zakonu i św. Jakuba Starszego - patrona bożogrobców. Obraz w retabulum ołtarza, autorstwa Filipa Bentuma, nawiązuje do wezwania świątyni i przedstawia świętych Piotra i Pawła nad którymi umieszczono postać Chrystusa. W głębi dostrzec można również sceny męczeńskich śmierci obu patronów kościoła. Jednocześnie z ołtarzem powstała ambona, wykonana w typowo barokowej formie.

Spośród kaplic bocznych, bezwzględnie wymienić należy, znajdującą się pod południową wieżą, kaplicę Grobu Bożego, niezbędną dla tradycji kultowej zakonu. Kaplice ozdobiono motywem Arma Christi i płaskorzeźbą przedstawiającą Baranka Apokaliptycznego. We wnętrzu umieszczono kopię grobu Jezusa, w które-
go wnętrzu mieści się rokokowy ołtarz. Całość kaplicy jest marmoryzowanie.

Kościół nawiązuje do śląsko-czeskiego kręgu architektonicznego i jest jednym z najwybitniejszych dzieł tego kierunku. Kompozycja przestrzeni nyskiej świątyni jest prosta i bardzo funkcjonalna. Scentralizowana nawa sprzyja skupieniu słuchaczy, płytkie prezbiterium ułatwia udział wiernych w liturgii, a wyodrębnione kaplice pozwalają na odosobnienie tym, którzy pragną pogрузić się w prywatnej modlitwie. Światło doprowadzone przez kaplice i empor nabiera dynamicznego charakteru co niezwykle współgra z wysuniętymi skośnie filarami i arkadowymi ścianami nadającym bocznym partiom kościoła rytmicznie falujący ruch wzdłuż jego osi, przenoszony następnie pionowo przez elementy belkowania.

Wybitny historyk sztuki i znawca architektury śląskiej Tadeusz Chrzanowski pisał w „Sztuce Śląska Opolskiego”: „Najcenniejsze w kościele bożogrobców jest to, że we wnętrzu złączono dzieła architekta, rzeźbiarzy - sztukatorów i malarzy w jednolitą i harmonijną całość. Można powiedzieć, iż nigdy przedtem ani potem wspólpraca różnych artystów nie zespółiła się tak idealnie, jak właśnie tutaj”.

Domašov, kościół św. Tomasza - widok od strony rzeki Białej

Kościół św. Tomasza w Domašovie

Do 1730 r. Domašov, podobnie jak sąsiednie Adolfovice, należał do parafii jesenickiej. Znaczna jednak odległość od Jesenika, skłoniła wrocławskiego kanonika Karla Maksymiliana von Fragstein, do starać o utworzenie w dolnej części Domašova nowej, niezależnej parafii. Przyczyną do tych kroków była tragedia, jaka rozegrała się w okolicznych biskupich lasach podczas jednego z polowań w 1725 r. Wówczas to został śmiertelnie ranny jeden z naganiaczy. Fragstein wypowiadał konającego, nie mógł jednak udzielić mu ostatniego namaszczenia, gdyż ranny zmarł przed przybyciem powiadomionego proboszcza z Jesenika. Kanonik zwrócił się do biskupa z prośbą o zgodę na wybudowanie w tym miejscu kościoła. Uzyskawszy pozwolenie, jeszcze w tym samym roku von Fragstein przystąpił do wznoszenia, z własnych funduszy, świątyni oraz jej wyposażenia. Według legendy, na odlanie największego kościelnego dzwonu, poświęcił swą ostatnią srebrną łyżeczkę. Kościół został konsekrowany 8 października 1730 r. i poświęcony został św. Tomaszowi Apostołowi. Był to pierwszy przypadek, kiedy to patron kościoła wybrany został według nazwy miejscowości w której został wybudowany. W tym samym dniu rozpoczęła działalność również nowa parafia, do której włączono Adolfovice.

Kościół został zaprojektowany przez biskupa architekta Chistopha Tauscha, wszechstronnego artystę jezuickiego. Domašovski kościół wznosił biskupi budowniczy Felix Anton Hammerschmiedt, znany z licznych dzieł w Nysie i w Świdnicy. Tauschowi przypisuje się też zaprojektowanie trzech ołtarzy i ambony we wnętrzu kościoła, a ponadto namalowanie obrazu w ołtarzu głównym przedstawiającego patrona kościoła - św. Tomasza dotykającego ran Chrystusa. Kilka dzieł upamiętnia tu fundatora - kanonika von Fragsteina. We wnętrzu świątyni wisi jego portret z drugiej ćwierci XVIII wieku, jego herb z datą 1733 zdobi monstrancję z 1728 r., kielich mszalny z 1729 r., mosiężne świeczniki ołtarza głównego z 1733 r. oraz dzwon wykonany przez wrocławskiego ludwisarza Jakuba Krumpfera w 1727 r. Budowla ma czteroprzęsłowy korpus, od wschodu węższe prezbiterium z wieżą. We wnętrzu uwagę zwraca ołtarz główny, który znajduje się w jego zachodniej części, gdyż kościół nie jest orientowany. Pierwotnie był on podświetlony przez zamurowane dziś okno w ścianie zachodniej. Swoim kształtem przypomina ołtarze w kaplicy mariackiej katedry wrocławskiej. Znajdujący się w nim pierwotnie obraz przedstawiający spotkanie Chrystusa z apostołem Tomaszem, namalował jeden z największych czeskich malarzy barokowych - Peter Brandl. Innym wybitnym artystą, którego dzieła znalazły się w domašovskiej świątyni, był Michael Willmann. Jego autorstwa był obraz św. Piotra, znajdujący się w górnej części głównego ołtarza, oraz umieszczony w ołtarzu bocznym obraz Marii Panny Niepokalanej. Dwa mniejsze obrazy Willmanna, przedstawiające św. Józefa i św. Karola Boromeusza, wisiały na ścianach świątyni. Wszystkie te dzieła, tak jak powyższe, były fundowane przez Maksymiliana Fragsteina, niestety wilgotny klimat okolicy i niefachowa konserwacja, sprawiły, że dzieła te nie przetrwały do naszych czasów. Gdyby tak się stało,

domašovský kościół przedstawiałby dzisiaj dużo większą wartość artystyczną. Nie wiemy kto wykonał rzeźby altarzy i ambony w Domašovie, jednak ich niski poziom artystyczny wskazuje na jakiegoś miejscowego twórcę. Najciekawszym zabytkiem, jaki w zachował się w kościele św. Tomasza, jest dzwon odlany we Wrocławiu, na którym widnieje napis w języku łacińskim „Karol Maksymilian z Fragsteinu i Nimsdorf prałat, kanclerz, kano- niał i ofiçał biskupa wrocławskiego, ku chwale Boga w Trójcy Jedynej, Jana Chrzciciela i apostoła Tomasza” w napis ten wkomponowany jest chronogram z datą 1727. Dzwon ze względu na swą wspaniałą historię prze- szła wojenne rekwizycje. Tyle szczęścia nie miały dwa mniejsze dzwony, pierwszy już po kilku latach pękł, i w roku 1746 został ponownie odlany w Nysie i drugi odlany w 1802 r. w Ołomuńcu, który wraz z pierwszym został w 1916 r. skonfiskowany na potrzeby austrowęgierskiej armii. W 1766 r., obok kościoła wybudowano piętrową plebanię, przykrytą mansardowym dachem.

Kościół parafialny p.w. św. Józefa w Bodzanowie

Obecny kościół zbudowany został na początku XVIII w., a przebudowany na początku wieku XIX. Wcześ- niej, w wieku XVI, na terenie Bodzanowa wzmiankowana była jedynie kaplica. Kościół wybudowano w latach 1692 - 1708, a poświęcono już w roku 1699.

Świątynia w stylu barokowo - klasycystycznym zwrócona jest prezbiterium ku zachodowi. Posiada on jednoprzęsłowe prezbiterium zamknięte trójboczne, przy nim po bokach przybudówki z łozami na pię- tach, od pd. zakrystia, od pn. kaplica chrzcielna. Na- wa jest szersza trójpřesłowa, z nowszą kaplicą (daw- ną kruchtą) od pd. i kwadratowa wieżą od wsch., po bokach, której znajdują się nowsze przybudówki, mie- szczące klatki schodowe. Sufit z fasety, w prezbite- rium z dwoma poprzecznymi podciągami. Ściany w nawie podzielono uproszczonymi pilastrami, dźwi- gającymi belkowanie i gzyms. Okna, rozglifione od wnętrza, są zamknięte półkoleściami. Łozę otwierają się do prezbiterium arkadami o łuku odcinkowym, arka- dy kaplic są zamknięte półkoleściami w obramieniach profilowanych. Chór muzyczny, murowany pocz. w. XIX, wsparty jest na dwóch doryckich kolumnach, z pros- tym parapetem o podziałach płycinowych. Zakrystia sklepiona jest kolebkowo-krzyżowo z lunetami, a pod wieżą występuje sklepienie kolebkowo-krzyżowe o łuku obniżonym. Ściany zewnętrzne posiadają podziały ramowe, w zwieńczeniu występuje podwójny gzyms profilowany. Dach o jednej kalenicy kryty jest dachówką. Wieża, nieznacznie wtopiona w korpus, rozdzielona jest gzymsem na dwie kondygnacje. Jej narożniki są za- okrąglone i ujęte pilastrami. Okna zamknięte są półkoleściami. Baniasty hełm z ośmioboczną latarnią jest zwień- czony cho-ągiewką z datą 1718. We wnętrzu kościoła znajduje neorokokowy ołtarz główny, a w nim rzeźba św. Józefa z Dzieciątkiem w. XVIII(?), przeniesiona z fasady wieżowej. Dwa ołtarze boczne wykonane ok. 1800 roku w stylu rokokowo-klasycystycznym. Ambona klasycystyczna pocz. w. XIX, z malowanymi przedstawie- niami na parapecie: Zwiastowania, Pokłonu, Pasterzy, Obrzezania, Pokłonu Trzech Króli i Uciezki do Egiptu. Organy, późnoklasycystyczne zostały wykonane dopiero w połowie XIX w. Konfesjonał i ławy pochodzą z ok. 1800 roku. Dzwon został odlany jeszcze w 1705 lub 1706 przez Franciszka Józefa Reichela z Nysy.

Bodzanów, kościół św. Józefa - widok od strony prezbiterium

Kościół Świętej Trójcy w Javorníku

Początkowo miasteczko należało do parafii kościółka św. Krzyża w Javorníku - Vsi. Obecnie jest to kościół cmentarny, z resztą bardzo cenny ze względu na zachowane wczesnogotyckie detale. Mieszkańcy mogli kor-zystać z niewielkiego kościółka św. Walentego. Na początku XVIII w., nowy kapłan, Gottfried Josef Lorenz, roz- począł starania o budowę nowej świątyni i utworzenia własnej parafii. Na jego lokalizację proponowano trzy miejsca, ostatecznie biskup Neuburg podarował miastu część swojego ogrodu znajdującego się tuż pod wzgó- zem zamkowym, dodatkowo przekazując na potrzeby inwestycji także drewno, szkło i materiał na gonty. Architektem javornického kościoła został oczywiście Michał Klein, natomiast prace budowlane powierzono mistrzowi Lorezowi. Budowa rozpoczęła się 20 kwietnia 1716 r. jednak dopiero 6 czerwca położono kamień węgielny. Niestety nie wiemy czy czekano z tym na obecność w Javorníku F. Neuburga. Rok później, 28 czerwca 1717 r., ks. Lorenz włożył symboliczną ostatnią cegłę do kościelnego sklepienia. Przez następny rok prace pro- wadzono wewnątrz świątyni kończąc je 18 czerwca 1718 r. Ostatnim etapem była budowa kościelnej wieży, która trwała aż pięć lat. 29 czerwca 1725 r. kościół wreszcie został konsekrowany.

Kościół pw. św. Wawrzyńca w Głuchołazach

Głuchołaską świątynię zbudowano w II połowie XIII wieku, a następnie przebudowano w okresie gotyku i baroku. Dotychczasowe badania architektoniczne umożliwiły wydzielenie podstawowych faz jego rozwoju.

Pierwsza głuchołaska fara wzmiankowana była po raz pierwszy w dokumencie z 1285 roku. Nie znamy dokładnego wyglądu tamtej świątyni. Na podstawie zachowanych dokumentów i badań architektonicznych możemy tylko w przybliżeniu odtworzyć wygląd pierwszego kościoła parafialnego. Pierwotnie składał się on z trójjprzęsłowego korpusu nawowego, prezbiterium z zakrystią oraz, zachowanego do dziś, dwuwieżowego masywu zachodniej elewacji (tzw. westwerku), nawiązujący jeszcze do tradycji romańskiej. Na osi między wieżami umieszczono wejście główne ujęte w lekko wysunięty przed lico muru wczesnogotycki portal, charakteryzujący się jeszcze pewnymi cechami tradycji sztuki romańskiej. Charakteryzuje się on pięcioskokowymi ościeżami, między którymi ustawiono kolumnienki.

Największa przebudowa głuchołaskiej fary miała miejsce w latach 1729-34. W jej wyniku niemal całkowicie przebudowano wcześniejsze założenia z częściowym tylko wykorzystaniem starszych murów. Inicjatorem tej budowy był znany z licznych fundacji książę biskup Franciszek Ludwik von Neuburg, a pracami kierował prawdopodobnie Krzysztof Tausch lub Jan Innocenty Töpfer. Nawa główna jest nieznacznie szersza i wyższa od prezbiterium oraz wyższa od empor, trójprzęsłowa, z czwartym przęsłem węższym, mieszczącym chór muzyczny. Wnętrze nakryte jest sklepieniem kolebkowym z lunetami, w nawach opartym na gurtach. W kruchtach zastosowano sklepienia żaglaste, w przedsionku pod wieżami kopulaste. Na sklepieniach nawy i prezbiterium oraz i podłuczach arkad między nawowych występuje dekoracja stiukowa, listwowa, tworząca pola o urozmaicony wykreju. W nawach bocznych i emporach podziały uproszczonymi pilastrami. Arkadę tęczową opięto pilastrami i zamknięto półkoliście. Od strony nawy umieszczono kartusz herbowy biskupa wrocławskiego księcia Franciszka Ludwika von Neuburga i inskrypcje chronostychem „ANNO, QVO FRANCISCO, LVDOVICO NEOBVRO, ELECTORATVS SANCTAE SEDIS CESSIT”, która określa rok (1729) zrzeczenia się przez Neuburga godności biskupiej w Trewirze a przejęcia biskupstwa Moguncji. Data ta jest jednocześnie momentem rozpoczęcia przebudowy głuchołaskiej fary.

Głuchołazy, kościół św. Wawrzyńca - łuk tęczowy z kartuszem herbowym F. L. Neuburga

LITERATURA

- CHROBAK, P. - SZYMKOWICZ, P.: Biała, Bělá, Biele - historyczno-przyrodnicze walory doliny Białej Głuchołaskiej. Głuchołazy 2006.
CHRZANOWSKI, T. - KORNECKI, M.: Katalog zabytków sztuki w Polsce. Tom VII, zeszyt 9, powiat nyski, Warszawa 1963.
CHRZANOWSKI, T. - KORNECKI, M.: Sztuka Śląska Opolskiego. Kraków 1974.
KEBŁOWSKI, J.: Nysa. Śląsk w zabytkach sztuki. Wrocław 1972.
KONEČNÝ, P.: Seznam nemovitých kulturních památek okresu Jeseník. Olomouc 1999.
KUTZER, P.: Aus einer kleinen Fürstenstadt, Historischer Rückblick auf die Vergangenheit von Ziegenhals. Ziegenhals 1928.
PISKOVSKÝ, P.: 700 let Bělé pod Pradědem. Bělá pod Pradědem 1984.
SIKORSKI, M.: Nysa. Skarby sztuki i osobliwosci. Opole 1999.
SIKORSKI, M. - GRUDZIEN, M.: Otmuchów - Szkice do portretu miasta. Otmuchów 1995.
ZUBER, R.: Jesenícko v období feudalismu do roku 1848. Ostrava 1966.

RESUMÉ

Vybrané kostely niského knížectví postavené či přebudované za éry vratislavského biskupa Františka Ludvíka z Neuburgu (1683-1732)

Kníže a biskup František Ludvík z Neuburgu patřil k nejvýznamnějším osobnostem Slezska. Byl to člověk evropského rozměru, stýkal se s dvory celé Evropy, mj. sestra Eleonora byla ženou císaře Leopolda a její synové - budoucí císaři Josef I. a Karel VI. - tedy jeho bratřanci. To ovlivnilo i církevní kariéru Františka Ludvíka. V r. 1683 se stal biskupem ve Vratislavi, ale oblíbil si spíše Nisu, kde trávil většinu času. Oblíbil se umělci, kteří pro něj pracovali. Veden snahou o pomoc chudým a nemocným nechal postavit či zmodernizovat 18 špitálů a nemocnic.

Ale nejcenějším a dodnes patrným dědictvím jeho éry jsou kostely postavené po obou stranách dnešní státní hranice, v Polsku a Česku. Na místě staré svatyně v Otmuchově byl v letech 1691-1693 postaven okázalý a atypický barokní kostel sv. Mikuláše z Myry a Františka Xaverského. Biskup podporoval činnost jezuitského řádu v Nise, jehož kolegium se nacházelo poblíž biskupského paláce. V letech 1688 až 1692 postavili jezuité na místě starého gotického kostela svou první svatyni ve Slezsku - kostel Nanebevzetí Nejsvětější Panny Marie. Jednou slezské barokní architektury je kostel sv. Petra a Pavla v Nise postavený v letech 1720-1727 řádem křižovníků - Strážců Božího hrobu. Vratislavský kanovník Karel Maximilian von Fragstein zřídil v Dolním Domašově novou farnost a nechal postavit r. 1730 kostel sv. Tomáše. V letech 1692-1708 byl postaven barokní farní kostel sv. Josefa v Bodzanově. V r. 1725 byla dokončen a vysvěcen kostel Svaté Trojice v Javorníku, pro nějž věnoval stavební parcelu a stavební materiál sám biskup. Iniciátorem rozsáhlé barokní přestavby původně gotické svatyně sv. Vavřince v Glucholazech v letech 1729-1734 byl rovněž biskup František Ludvík z Neuburgu.

ZUSAMMENFASSUNG

Ausgewählte Kirchen des Neissener Fürstentums, die in der Ära des Breslauer Bischofs Franz Ludwig von Neuburg (1683-1732) errichtet oder umgebaut wurden

Der Fürst und Bischof Franz Ludwig von Neuburg gehörte zu den bedeutendsten Persönlichkeiten Schlesiens. Er war ein Mensch europäischen Maßes, war mit den Höfen ganz Europas verbunden. So war u. a. seine Schwester Elenore die Ehefrau des Kaisers Leopold und ihre Söhne - die zukünftigen Kaiser Josef I. und Karl VI. - also seine Vettern. Das wirkte sich auch auf die Kirchenkarriere des Franz Ludwig aus. Im Jahre 1683 wurde er Bischof in Breslau, aber ihm gefiel Neisse besser, wo er die meiste Zeit verbrachte. Er umgab sich mit Künstlern, die für ihn arbeiteten. Er kannte das Bemühen um Hilfe für die Armen und ließ für die Kranken 18 Spitäler und Zufluchtsorte errichten oder modernisieren.

Aber das wertvollste und bis heute sichtbare Erbe seiner Ära sind die Kirchen, die auf beiden Seiten der heutigen Staatsgrenzen, in Polen und Tschechien errichtet wurden. An der Stelle des alten Heiligtums in Otmuchov (Ottmachau) wurde in den Jahren 1691-1693 die prächtige und atypische Barockkirche des St. Nikolaus von Myra und Franz Xaversky errichtet. Der Bischof unterstützte die Tätigkeit der Gesellschaft Jesu in Neisse, dessen Kollegium sich in der Nähe des bischöflichen Palastes befand. In den Jahren 1688-1692 errichteten die Jesuiten an der Stelle der alten gotischen Kirche ihr erstes Heiligtum in Schlesien - die Kirche der Maria Himmelfahrt. Eine Perle der der schlesischen Barockarchitektur ist die Kirche der St. Peter und Paul in Neisse, errichtet in den Jahren 1720-1727 vom Orden der Kreuzherren zum Heiligen Grab. Der Breslauer Kanonikus Karl Maximilian von Fragstein errichtete in Dolní Domašov (Nieder Thomasdorf) eine neue Pfarre und ließ 1730 die Kirche des St. Thomas (Apostel Thomas) errichten. In den Jahren 1692-1708 wurde die barocke Pfarrkirche des St. Josef in Bodzanov (Langendorf) errichtet. Im Jahre 1725 wurde die Kirche der Heiligen Dreieinigkeit in Javorník (Jauernig) vollendet und geweiht, für die der Bischof selbst das Baugrundstück und das Baumaterial zur Verfügung stellte. Initiator des umfangreichen Barockumbaus des ursprünglich gotischen Heiligtums des St. Laurentius in Glucholazy (Ziegenhals) in den Jahren 1729-1734 war ebenfalls der Bischof Franz Ludwig von Neuburg.

KLASICISTNÍ ARCHITEKTURA JESENICKA LET 1790 - 1850

Doc. PhDr. Pavel Šopák, Ph.D., Slezská univerzita Opava

Architektura na Jesenicku¹ let 1790 - 1850 představuje z badatelského hlediska téma prakticky netknuté; oproti hradní a sakrální středověké architektuře,² proti baroku či na rozdíl od moderny přelomu 19. a 20. století je pohříchu opomíjené. Následující text proto téma nevyčerpává ani zdaleka; jen se pokouší odpovědět na otázku, jak se v odlehle provincii prosazoval nový vztah ke stavebnímu dílu, jak se manifestoval nový stylový modus formově jasné, až puristické, bezozdobné architektury, nastupující na konci 18. století a přetvářející se ve svébytný *klasicistní* styl. V jeho rámci je třeba odlišovat minimálně dva stylové módy: první z nich je raný klasicismus, jenž se překrývá s bezozdobnou *josefínskou architekturou* zářivých, světle omítaných hranolových objemů, diskrétně dotvářených rezidui barokní morfologie, jež se v členění fasád omezovala na planimetrickou soustavu lizén a lizénových rámců, fasád, jež svítivostí a hladkostí kontrastují s okolní vegetací. Druhý můžeme označit za pozdní klasicismus, který operuje s drobnějším měřítkem inovované klasicistní morfologie, s větší plasticitou a současně také s originálnější prostorovou koncepcí. Tento styl lze označovat - ve shodě s německou literaturou - za *architekturu biedermeieru*.

Nový koncept stavebního díla souvisí s proměnou investorů: jsou to podnikatelé nového typu, angažující se v rodícím se průmyslu, intelektuálně exponovaní a současně podnikaví představitelé šlechty, kléru a nezřídka nobilitovaného měšťanstva. Mění se rovněž autoři projektů; ostatně sama projekční činnost je postavena na nový základ. Projekce a realizace tvoří minimálně dvoustupňový, z podstatné části byrokratický proces, v němž se uplatňuje standardizace, typizace a maximální racionalizace. Horní příčku projekční práce zaujímali krajští inženýři (vyniká Johann Anton Englisch, posléze střídáný Kajetánem Hablem) a krajští zedničtí mistři (Anton Onderka), jejichž roli předtím plnili osvědčení praktici. Takovým byl prokazatelně krnovský lichtenštejnský stavitel Johann Mihatsch (1743-1826), mimo jiné autor přestaveb a modernizací zámků v Hradci nad Moravicí a Fulneku.³ Lze říci, že na něj coby arbitra spolehlivosti projekční přípravy, efektivitu navrženého technického řešení a současně kultivovanosti výrazu navázali ve 20. až 40. letech 19. století biskupští stavitelé Josef Václav Magéra (v letech 1822-1835) a Josef Metzner (v letech 1828-1880). Dolní příčku obsadili úspěšní místní stavitelé, v Javorníku Anton Stephan, doložené projekty již ze samého počátku 19. století a titulující sama sebe jako „*knížebiskupský zednický mistr*“. Důležitým stavebním regionální úrovně byl rovněž Franz Krause, spjatý sice s Vidnavou, ale realizující třeba i stavbu školy ve Vlčicích (1827).⁴ S těmito staviteli byl významem srovnatelný tesařský mistr Heinrich Olbrich z Javorníku, který se Stephanem pracoval na samém počátku 19. století na vrchnostenských stavbách v Javorníku.⁵

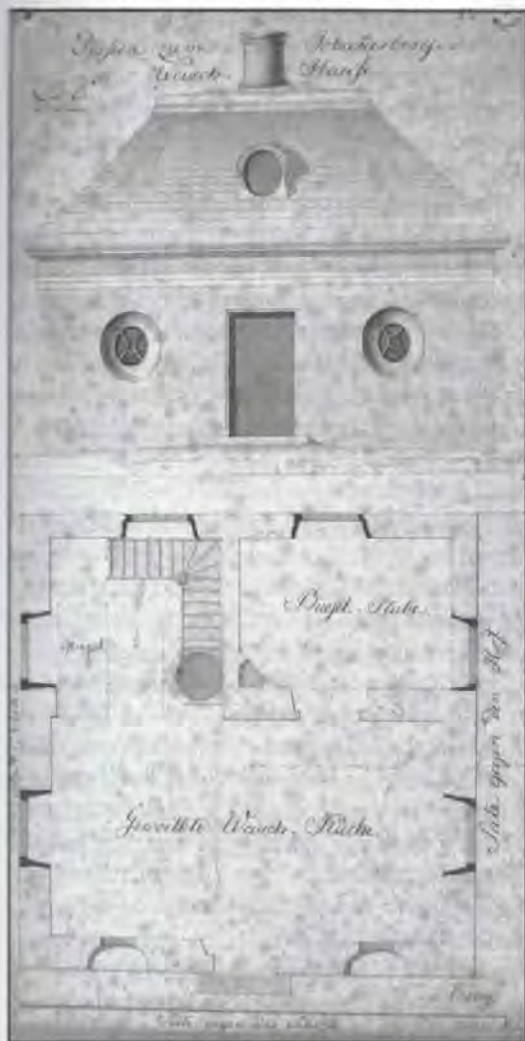
Rys standardizace a typizace se promítl i do šíře spektra úkolů: inženýr Moravsko-slezského provinciálního stavebního ředitelství v Brně Antonín Navrátil⁶ vypracoval rozpočty na faru ve Zlatých Horách (1835),⁷ Johann Anton Englisch, jehož oprávněně považujeme za protagonistu klasicistní architektury Rakouského Slezska, signoval rozpočty na opravu školy ve Heřmanovicích (Herrmannstadt, 1836) i hospodářského dvora fary a na správních budovách panství v Javorníku (1832).⁸ Z písemností vysvítá zejména způsob kooperace: krajští inženýři nebo zedničtí mistři vypracovali příslušný rozpočet a dodali plán, místní stavitelé a tesařští mistři jej spolu s řemeslníky dovedli do zdárného cíle. Tak tomu bylo u obnovy farního kostela v Javorníku, pro který dodal krajský zednický mistr Anton Onderka v roce 1826 rozpočet a část projektové dokumentace (plán k mariánské kapli vypracoval J. A. Englisch) a mistři zednický a tesařský Stephan a Olbrich práce realizovali; uskutečnění a vyúčtování prací obnovy kostela, poškozeného požárem v prosinci 1825 a obnoveného v následujícím roce, se přitom protáhly do let 1827-1828.⁹ Tato praxe se pochopitelně týkala jen staveb, na nichž měl stát nějaký zájem, tedy staveb patronálních (kostely, fary a jejich hospodářské budovy, školy). U vrchnostenských budov toto pravidlo nemuselo platit a pro angažmá Engliche či Onderky hrála roli míra závažnosti stavební akce. Tak tomu bylo zejména u projektů objektů hutního závodu v Železně: hutní úřad vyprojektoval Englisch (1829) a obytný dům pro úředníky krajský inženýr Kajetán Hahl (1841).¹⁰ Důležitou osobností pohybující se na celém Jesenicku byl Josef Metzner, autor staveb škol na Rejvízu (1835) a ve Zlatých Horách (1838) nebo realizátor oprav kostela v Jeseníku (1842).¹¹ Byl to projektant, jenž byl schopen dodat projekt i pro tak specifickou stavbu, jakou byl vyhlídkový altán určený pro zámecký park na Janském Vrchu (1838).¹²

Typologický přehled klasicistní architektury Jesenicka započneme početnou skupinou panských sídel, která tvoří typově a výrazově velice disparátní skupinou, kterou prakticky nespojuje nic - jen časové zařazení klasicistních adaptací. Společným rysem je jejich zapojení do krajiny a snaha po komfortizaci, zvýšení obytného standardu.

Nejvýznamnější je raně klasicistní přestavba zámku Jánský Vrch v Javorníku. Proběhla v letech 1798-1800, resp. 1801 za biskupa Josefa Christiana knížete Hohenlohe-Waldenburg-Bartenstein.¹³ Podle dobového svědectví¹⁴ postihly úpravy exteriér budovy a některé interiéry. Na nádvoří terase byly namísto kočárovny a konírny postavena prádelna a strážnice, k zámku bylo přistavěno centrální schodiště, propojující všechny etáže budovy. Proměnila se i silueta zámku, když došlo ke snížení válcové věže a nad čisti, obracející se k městu, bylo vztyčeno kubické zvonice patro s hodinami (tato věžice byla následně obnovena ještě v roce 1852). Závažným vkladem do podoby sídla představovalo nové pojetí fasády, na níž se objevil větší počet iluzivních oken,¹⁵ reagující na potřebu odhmotnit stále ještě středověkou hmotu zámecké budovy. Na jižním svahu byl založen park, rozšířený v letech 1837-1840 a ve 40. letech 19. století za biskupa Melchiora Diepenbrocka.¹⁶ Stavení práce z let 1798-1800 byly spojeny s Johannem Gottfriedem Krugem, stavitelem a stavebním inspektorem, a Johannem Gottfriedem Ewe, jenž stavbu provedl. Známe další jména aktérů adaptace, jež se završila již v prosinci roku 1800, a to dvorního zednického mistra Antona Stefana a tesařského mistra Heinricha Olbricha.

Javorník - Jánský Vrch, zámecký park, pavilon, 1838, Josef Metzner, nerealizováno, ZA v Opavě

Javorník - Jánský Vrch, zámek, prádelna, Johann Gottfried Krug, 1799, ZA v Opavě

Tato poměrně rozsáhlá a zejména technicky náročná akce, resp. série dílčích stavebních akcí je dobře dokumentována dochovanými výkresy. Je to zejména výkres se schodištěm, obsahující řez schodišťovou částí se zřejmým napojením na prostory, pozoruhodný některými technickými detaily.¹⁷ Na tento list navazují půdorysy pater, zajímavé tím, jak reflektují spíše změnu užívání prostor (např. *Neuer Speise-Saal, ehemals Billard-Zimmer* nebo průchod od hlavního schodiště přes sněmovní sál (*Landrechts-Zimmer oder Saal*) a chodbu s kabinetem k hudebnímu pokoji (*Music Saal*).¹⁸ S jistým časovým odstupem došlo na novou věžici či zvonici, jejíž plán od stavitele Kruga biskup schválil 17. dubna 1799.¹⁹ Kupodivu neefektivnější je plán předzámčí či terasy, z něhož je patrné, že rozlehlý prostor před zámkem byl doplněn dvěma shodně vyhlížejícími stavbičkami vrátnice a prádelny (*Portier-Wohnung, Waschhaus*), mezi nimiž bylo vloženo zábradlí, sestávající z nízkých zděných sloupků s lehkými výplněmi. Z jedné strany bylo na plochu vyvedeno schodiště (resp. nové schodiště, na rozdíl do starého posunuté více k zámecké budově a především podstatně širší) a z druhé strany vedla k zámku cesta (opět i u ní byl korigován směr vyvedení na plošinu a její trasa byla odlišná oproti staré). Současně přibýly některé budovy hospodářského zázemí (např. nová vozovna).²⁰ Dvojice plánků představuje vrátnici a prádelnu jak v pohledu tak půdorysech.²¹ Z vlastního zámku je samostatným rysem dokumentována spojovací chodba vedená na úrovni patra, jejíž fasáda je hladká, nezdobená, okna lemují tenké hladké šambrány.²²

Základem adaptace nebyla proměna stylu budovy (moderní styl zde vlastně vzniká redukcí morfologie barokního stylu čili možno říci purizací), nýbrž komfortizace interiéru, zvýšení obytného standardu a komunikační přehlednosti, a současně - a to především - bezprostřednější propojení zámku a okolní krajiny, vůči níž si přece jen povytce hra-

dovitý objekt stále udržoval zjevnou distanci. Tu je užitečné srovnání historické ikonografie: té, která zachycuje ještě palác v sevřené hradební věži, a mladší dokumentující organické zapojení stavby do okolní přírody prostřednictvím teras zámecké zahrady.²³ Nebyl to jen pohled na zámek, nově zakomponovaný do parkově upravených svahů ostrožny, z níž vyrůstá, tak jak jej v biedermeierovském aranžmá zachovala známá veduta od Franze Kaliwody, ale - a to především - pohled z něj. Vzpomeňme, jak Johann Gottlieb Schummel na adresu své cesty na Jánský Vrch poznamenal: „*Sníl jsem už o Dittersovi, o opeře, o krásné vyhlídce ze zámku*“²⁴ - a právě ona vyhlídka byla nepochybně tím, co motivovalo úpravu terasy a její otevření k městu a ke kraji. Vždyť i na plánu zachycujícího dispozici třetího patra zámku z výše vzpomenutého konvolutu plánů z let 1798-1800 jsou u oken pokojů směrem k městu napsány poznámky *schönste Aussicht!* Výhled skýtala především prostorná terasa s dvěma pavilónovými stavbami, uzavřená zámeckou budovou a kolmo na ni navazujícím dvoupodlažním hospodářským traktem, v jehož patře bylo ve 30. a 40. letech 20. století zámecké muzeum. Pavilónové stavby ve své realizaci, lišící se od dochovaných plánů, stylově odpovídají luisézu, který je jako by pokračováním pozdně barokní - ovšem nikoliv rakouské, jako spíše pruské - architektury. Niky na fasádě vrátnice či oválná okénka v hlubokých špaletách, jak je vidíme na plánech budov, odkazují k baroku, hladké nezdobené fasády avizují styl nového století.

Další přestavby a přístavby zámeckých budov na Jeseníku nebyly už ani zdaleka tak zajímavé jako rozsáhlá stavební akce, jež postihla Jánský Vrch na přelomu 18. a 19. století. Tak zejména náležel k panství vratislavských biskupů Jeseník s vodní tvrzí původně ze 13. století. Již ve druhé polovině 18. století proběhly v budově adaptace, měnící rezidenční objekt k novým administrativním účelům, jímž objekt sloužil až do roku 1945. Na počátku 19. století se úpravy dočkalo okolí tvrze, když z předpolí zmizel hospodářský dvůr a bylo upraveno náměstí.²⁵

Co se týče velikosti, druhou zámeckou stavbou regionu po Jánském Vrchu v Javorníku je zámek v Bílé Vodě, původně raně barokní stavba z doby kolem roku 1690, tvořící spolu s piaristickou kolejí (založena 1727) a klášterním kostelem jedinečný urbanistický celek. Zámek byl někdy po roce 1800 výrazně rozšířen, a to v době, kdy statek patřil Ludwigu d'Ambly.²⁶ Dodnes existující objekt, využívaný pro zdravotnické účely, vykazuje ještě významné adaptace z doby po roce 1850, kdy patřil princezně Marianně Oranžsko-Nasavské, která angažovala na svém panství Kamenec v pruském Slezsku architekta Ferdinanda Martia (1811-1889), žáka proslulých berlínských architektů K. E. Schinkela a F. A. Stülera.²⁷ Vlivem devastací interiéru a purizace exteriéru jsou však stavební fáze včetně klasicistní dnes již prakticky nepostřehnutelné.

Drobnější zámecké objekty byly na Jeseníku postaveny až v údobí biedermeieru. Za použití starší budovy byl adaptován zámek ve Vlčicích (první zmínka k roku 1665), jenž byl spolu se statkem v letech 1791-1921 ve vlastnictví hrabat Schaffgotschů. Antonín hrabě Schaffgotsch nechal zámek upravit v roce 1829: objekt dostal hladké nezdobené fasády a valbovou střechu, z níž zmizely dva štíty. Zámek je dodnes čtyřkřídlou dvoupodlažní budovou kolem těsného dvora, avšak v současnosti již jeho situování do rozlehlého parku, založeného v letech 1844-1845 Františkem hrabětem Schaffgotschem, signalizuje původní rezidenční funkci, protože fasády pojednané břizolitovou omítkou, střešní krytina a další modernizační, resp. devastací zásahy odpovídají těm funkcím, jež plnil po roce 1945: sloužil jako škola, později jako rekreační objekt dolu Paskov. V přízemí se zachovaly klenby, které - jak připomíná i nárožní opěrák - náležejí alespoň zčásti nejstarší stavební fázi.²⁸ O to více oceníme starší fotodokumentaci, odhalující, že v původním řešení kontrastovaly s hladkou plochou fasády okna, opatřená profilovanými šambránami, které doprovázely konzolky podpírající návěšové římsy. Obdobným způsobem byl akcentován portál.²⁹

Přece jen lépe dnes vypadá v jádře rovněž renezanční, nicméně klasicistně upravovaný zámek v Kobylé (Jungferndorf), jenž v letech 1768-1945 náležel svobodným pánům von Skal. Vzdor dnešní funkci (domov důchodců) si uchoval jednak stopy po původní renezanční podobě, k níž odkazuje již dochovaný portál a dále prostorná hala či vestibul ve zvýšeném parteru a v patře. Ke skalovské etapě se hlásí hladké diskrétně členěné klasicistní fasády.³⁰

Tento rys vykazuje zámek v Ondřejovicích, postavený před rokem 1668 Zikmundem Maltitzem, který spolu s lenním statkem se roku 1794 ocitl v držení Karla Ignáce Salise. Jeho syn Karel II. Salis začal s podnikáním v oblasti využití rudného bohatství (jak dokládá osada Salisov) a patrně zámecký objekt upravil. Roku 1822 panství koupili opavští obchodníci a podnikatelé Tlach a Keil, kteří na konci 30. let zemřeli a zámek zdědila Keilova dcera Charlotta, provdaná za Eduarda Ruzinského z Rudna. Zámeček byl jen drobně upravován; z fotek známe hladké, bezozdobné fasády a mansardovou střechu nad středovým rizalitem. Objekt byl v roce 1960 stržen.³¹

Mezi zámecké architektury sídla musíme připočíst i obytný dům v hospodářském dvoře Hartenberk ve Velkých Kuněticích, který v 19. století náležel Strachwitzům. Od roku 1844 jej vlastnila opavská rodina Gastheimové. Původně barokní objekt (tento původ dodnes připomínají barokní sochy, dochované v jeho blízkosti) na počátku 19. století postihly výrazné úpravy. Tuto stavební fázi však z budovy nevyčteme jednak vlivem adaptací na konci 19. století, jednak modernizací objektu po roce 1945. Ostatně základem je solitérní

dvoupodlažní objekt krytý sedlovou střechou na způsob venkovských domů, od nichž se odlišuje nízkou věží přisazenou ze strany k budově. Věž má nízké zvonické patro s hodinami.

Předposledním ze zámeckých objektů nalezneme v Černé Vodě, jež byla v 17. století v majetku Mückuschů z Buchbergu. Zdejší zámek byl postaven na počátku 17. století a v průběhu následujících dvou staletí prošel výraznými úpravami. Tak jako v jiných případech i u Černé Vody se zdejší dvojpodlažní zámecká budova stala předmětem necitlivých úprav po roce 1945.³²

Po této inventuře dospíváme k závěru, že prokazatelně nejvýznamnějším zámeckým objektem regionu (ve smyslu novostavby a při odečtení Jánského Vrchu), jenž dospěl k autonomnímu výrazu, byl zámek v Horních Heřmanicích (dnes součást Bernartic). Nepochybně právě proto, že šlo o novostavbu z roku 1835, postavěnou patrně na místě staršího objektu tehdejší majitelem statku Janem Gerblíchem (Gärblich); v držení této rodiny byl statek do roku 1945. Objekt, bohužel zbořený v 80. letech 20. století, byl solitérní dvoupodlažní jednokřídlou budovou s hladkými bezozdobnými fasádami, rytmicky členěnými obdélnými okny a s mansardovou střechou, jak dosvědčuje dobová ikonografie. Pozoruhodná je litografie Friedricha Adolfa Kunikeho z doby kolem roku 1830, která na hlavním průčelí budovy zachytila středový trojosý rizalit, završený trojúhelníkovým štítem s fasádou pojednanou pásovou rustikou. V patře se v ose budovy objevuje snad palládské okno, snad balkón, jímž kompozice vrcholila.³³ Z historické fotografie pořízené někdy na počátku 20. století vyčteme jednoduché řešení hlavního sedmiosého průčelí: v axiále byl plochý rizalit s velkými obdélnými vpadlinami v přízemí i patře a s okny či dveřmi s půlkruhovým záklenkem. Od rizalitu se odvíjely kordónová, průběžná parapetní a korunní římsa, jež zesilovaly spíše vertikální rozvrh fasády na úkor nevýrazné horizontality.³⁴ Podobné zámecké objekty dotvářely kupříkladu raně industriální krajinu těšínského Slezska, resp. náležely celé tehdejší stavitelské praxi venkovských sídel drobnější šlechty.³⁵

Integrovaní součástí zámeckých parků byly různé stavby, novinka oproti starší situaci. Z parků bezesporu vyniká park s oranžérií (*Frucht und Annanashaus*) na zámku Jánský Vrch; za realizaci této pozoruhodné stavby v roce 1831 obdržel stavební mistr Magéra 212,5 zlatých a tesařský mistr Johann Asmann 75 zlatých.³⁶

Daleko lépe než zámky se v krajině Jesenicka uplatily sakrální stavby. I ty představují zajímavé téma z hlediska dějin umění sledovaného údobí. Můžeme na nich sledovat postupný odklon od barokní plasticity postupnou racionalizací, resp. purizací typového a morfologického barokního východiska a nakonec jeho vystřídáním zcela novou koncepcí. Ovšem jen ojediněle se v regionu objevila kostelní stavba, vybočující z této linie radikální snahou po změně stylového východiska.

Za východisko jedné skupiny kostelních staveb můžeme přijmout farní kostel v Bílé Vodě, dílo významného architekta Felixe Antona Hammerschmidta.³⁷ Útvar průčelí je řešen plasticky tak, že rovině průčelí je předložena věž na kvadratické základně, boční strany věže jsou konkávním projmutím spojeny s lodí a čelo věže je mělce konkávně promodelováno, přičemž nároží jsou plasticky zdůrazněna. Věž nemá lucernu, resp. zastřešení zjevně není původní. Na tuto koncepci navazuje farní kostel sv. Jana Křtitele v (Horním) Domašově z roku 1797. Tvoří jej jednoduší s věží v průčelí. Vstup, zaklenutý stlačeným obloukem, a okosení nároží věže odkazuje spolu s konkávním projmutím čela a s konkávními přechody mezi tělesem věže a lodí k barokní plasticitě. Věž je zakončena cibulovou bání, posazenou na zvonovici bez lucerny.

Jednodušší koncepci představuje kostel sv. Josefa v Žulové, dokončený roku 1810.³⁸ Jde o jednoduší přimykající se k válcové věži někdejšího hradu, jehož areál bylo zužitkováno k založení hřbitova. Loď je sklenuta valenou klenbou s lunetovými výsečemi, zdi rytmičují pilastry, v ose se k lodi přimyká lehce obdélný presbytář sklenutý plackou. Důležité je modelování hmoty: nasazení lodi k věži je provedeno prostřednictvím konkávně probraných nároží, presbytář je odsazen a propojení provedeno konkávními ploškami. Exteriér ovládá rytmičace hladkých fasád lizénami, zčásti sdruženými. Důležitou složkou výrazu je zvonické patro nasazené na středověkou věž, v podobě hranolové pavilónové stavby s okosenými nárožími, nesoucí cibulovou bání na zvonovici.

Jinou tradici, odlišnou od Hammerschmidtova kostela v Bílé Vodě, můžeme uvést kostelem Nejsvětější Trojice v Javorníku od nízkého stavitele Michaela Kleina z let 1715-1723.³⁹ Důležité je průčelí, tvořené rovinou, z něhož jen mírně vystupuje hranol věže. Fasáda je členěna třemi osami, každé odpovídá dvojice velkých obdélných oken s půlkruhovým záklenkem. Velikost a koncepcí průčelí srovnatelný je s javornickým kostelem kostel sv. Ondřeje v Heřmanovicích (epigraficky datována rokem 1739). Hmotný objekt má trojosé průčelí, z něhož jen nepatrně předstupuje mělký rizalit věže. Důležité je planimetrické členění fasády systémem lizén. Nebýt volutových křidel, přimykajících se symetricky k bočním stranám věže a uzavírajících krov, nepoznali bychom, že nejde o stavu z konce 18., ne-li až z počátku 19. století. Podobně je utvářeno průčelí kostela ve Velké Kraši-Hukovicích z roku 1804. I zde hranol věže jen nepatrně vystupuje před líc zdíva, fasáda je trojosá, velká okna s půlkruhovými záklenky se omezují na věž, boční osy náležejí drobnějším okenním otvorům, což odpovídá menšímu měřítku kostela. Popsanou linii rozvádí kostel Povýšení sv. Kříže v Širokém Brodu (1825), jenž je - možno říci *biedermeierovsky* - oživen především tím, že dvě patra věže jsou otevřena dvojicemi okenních otvorů.⁴⁰ Podobně jednoduchých kostelů s rovinou průčelí bychom našli více, omezují se však pouze

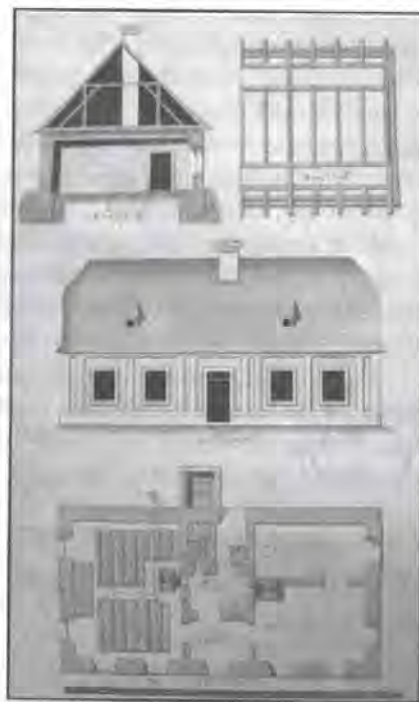
na jednu řadu tři oken odpovídajících věži v ose a bočním stranám (kostel sv. Barbory v Zálesí, 1785; kostel sv. Kateřiny v Uhelné, 1802).

Kaple sv. Anny v Horním Gruntu (1808), kostel sv. Alžběty ve Velkých Kuneticích se středověkým jádrem a zcela neutrálním hladkým nezdobeným zevnějškem z 19. století nebo jednoduchá kaple sv. Anny na Křížovém vrchu u Bukovic (1845-1847) ukazuje na možnost modernizace venkovských kostelů tím, že z nich oprostíme prakticky vše, co je jako by navíc: zůstane hladké nezdobené průčelí jednodušší stavby s věží. Právě s nimi kontrastují odlišné, možno říci autorsky pojaté chrámové architektury v Dolní Lipové (dnes Lipová -lázně) a ve Skorošicích.

Kostel sv. Václava v Dolní Lipové, vysvěcený roku 1788, se podstatně odlišuje od současné chrámové architektury. Tuto sice nenápadnou, ale v kontextu regionální architektury výjimečnou stavbu navrhl - jak zjistil Dalibor Prix - významný stavitel Johann Mihatsch.⁴¹ Její základ tvoří skladba dvou hranolů, z nichž menší náleží presbytáři, načež kompoziční protiváha tkví ve věži, jež je zčásti zapuštěna za rovinu průčelí a průčelí kostela se tak jeví jako skladba stereotomních tvarů. Mezi tělesy presbytáře a věže je hlavní těleso lodi. Fasády postrádají členění, což je patrně výsledek nějaké necitlivé mladší úpravy, nicméně tvar segmentového ukončení okenních otvorů lze označit za původní a současně za dobově progresivní. Ta tam je snaha změkčit přechody mezi objemy konvexními a konkávními plochami nebo užít motivu stlačeného oblouku, jak vidíme ještě na kostele v Žulové, který je o více než dvacet let mladší. I sama věž je hranolem, a tak vzdáleným echem odcházejícího baroka je bohatě profilovaná korunní římsa věže přecházející ve střední třetině do půlobluku nad hodinami, což je konvenční motiv středoevropské, resp. rakouské pozdně barokní architektury,⁴² fungující skoro jako identifikační znak kulturní příslušnosti. Obdobně tento motiv - s jímž se mj. setkáváme na kostelech v České Vsi a Černé Vodě - Mihatsch užil na věži zámku ve Fulneku, který spolu s mansardovými střechami je jediným zmalebnějším motivem jinak blokově utvářené stavby.

Jestliže lipovský kostel chápeme jako součást kontextu josefínské architektury, kostel sv. Martina ve Skorošicích reprezentuje na Jesenicku architekturu rakouského biedermeieru. Tato stavba ojedinělé koncepce vyniká nad jiné tím, že je to totiž skutečně organicky utvářená, promyšlená klasicistní architektura v monumentálním měřítku, koncepci a detailech (termální okna), nikoliv redukce barokní plasticity. Průčelí je řešeno jako panel v jedné rovině, není narušeno obligátní věží, ta je zde jakoby dodatečně připojena k hmotné budově s výraznou horizontální tendencí. Tu nenarušuje ani například členění fasád lizénami či dokonce pilastry, které by kompenzovaly převažující horizontalitu. Pro biedermeier je symptomatické propojení klasické a neklasické komponenty: tu druhou na stavbě zastupuje oltář s výraznými gotickými oblouky s kružbami.⁴³ Kdybychom srovnali zámeckou a sakrální architekturu, organickou koncepcí nového stavebního díla - ale jen tou! - souvisí tento kostel se zámekem v Horních Heřmanicích.

Nepochybně daleko závažnějším tématem celé první poloviny 19. století je městská obytná architektura, tedy novostavby či přestavby obytných domů v městech na Jesenicku. Vynikají domy v Jeseníku a ve Zlatých Horách, určujícím faktorem byly zejména požáry, jak dosvědčuje pozoruhodná klasicistní přestavba Javorníku po požáru roku 1825. Do této skupiny náleží radnice, jako radnice v Jeseníku a Zlatých Horách. Podobný charakter ve venkovském prostředí mají klasicistní rychty (např. v Dolní Lipové z doby kolem roku 1800) a zvláště pak budovy obecných škol, které jsou důležitým tématem stavební činnosti již pro angažmá státu a jeho regionálních projekčních složek. Za pravzor školních budov na Jesenicku lze považovat projekt jednotřídní školní budovy pro Písečnou, vypracovaný spolu s rozpočtem Johannem Mihatschem v Krnově a opatřený datem 22. února 1796. Budova, realizovaná zednickým mistrem Josefem Franke, byla koncipována jako solitérní přízemní objekt, sledující tradici venkovského domu průchozího typu, u něhož chodbička v příčné ose budovy odděluje světnici od hospodářské části. Zde se světnice proměnila v třídu s katedrou a kamny, v chodbičce po přepažení vznikla kuchyňka a prostor pro schody do sklípku a na půdu a tam, kde bychom čekali chlév, byla světnice vytápěná spolu s chodbičkou jedněmi kamny. Důležité je exteriérové řešení budovy: pětiosé boční průčelí má v ose vstup s nadsvětlíkem v podobě úzkého nečleněného obélníku a po stranách dva jednoduše orámované obdélné okenní otvory; fasáda je jinak hladká, členěná ovšem sledem lizénových rámců, dosahujících podezdívky a koruny zdiva. Při volbě zastřešení bychom u Mihatsche očekávali mansardovou střechu. Ta se však jistě hodí na výpravnější budovy, a tak stavitel byl věrný venkovskému prostředí i typem zastřešení, když školu opatřil sedlovou střechou s malými valbič-

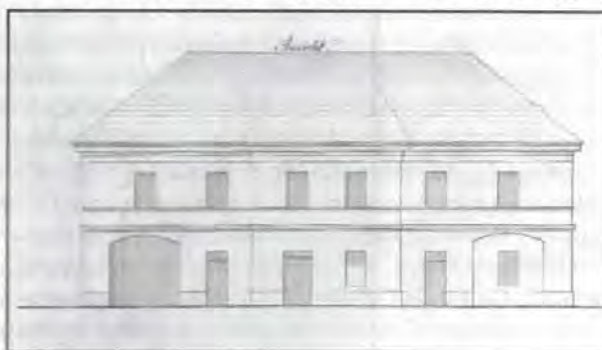

Písečná, škola, Johann Mihatsch, 1796, ZA v Opavě

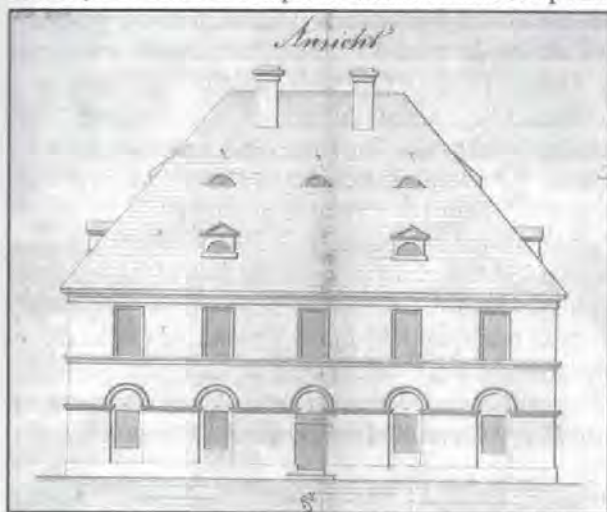
kami na obou stranách a námětky.⁴⁴ Tento projekt srovnáme s projekty škol od jistě neméně významného projektanta, jakým byl o generaci mladší Johann Anton Englisch (1768-1838). Z jeho díla známe hned dva projekty školních budov určených pro Jesenicko, a to školu pro Vlčice (1817) a Novou Červenou Vodu (1823).⁴⁵ Ze školních budov zmiňme ještě alespoň školu v Bílé Vodě; šlo o výpravnější budovu blízkí se zámeckým a rychtám, protože dosahovala dvou podlaží, přízemí bylo pojednáno pásovou rustikou, patro s ležem lizénových rámců, okna měla ploché špalety s klenáky a uchy. Lizény byly při styku s kordónovou římsou opatřeny kvadratickými patkami, takže planimetrický systém, jinak odkazující k josefínské architektuře, se alespoň částečně choval jako tektonická soustava.⁴⁶ Podobný planimetrický systém členění fasád nalezneme na dalších významnějších budovách, jakou je zejména fara v Javorníku.⁴⁷ Jak snadno se zaměňují školní budovy s rychtami, dokládá případ Heřmanovic, kde se rychta, postavená v roce 1835, roku 1867 stala školou. Jde opět o dvoupodlažní soliterní objekt na obdélném půdoryse s fasádou členěnou obdélnými okny v rytmu 1-4-1 a lze se oprávněně domnívat, že tomuto rytmu odpovídalo i členění, jež se dnes omezuje jen na nárožní armování rustikou.⁴⁸

Drobné zámecké objekty, rychty, školy a měšťanské domy, zejména s pohostinstvím a ubytováním spojují shodné rysy a tak tvoří vlastně jedno téma architektury, rozvíjející se zejména ve druhé čtvrtině 19. století. Jednoduchá forma a jasné dispoziční řešení, v podstatě vycházející z jednoho prostorového konceptu, přinášely jen malý prostor formálnímu řešení fasád. Ovšem i ty, ovládané kompozičními principy rytmu, symetrie a gradace, přinášejí zajímavé ukázky variability, jež je obecně určujícím znakem architektury *biedermeieru* jako stylové kategorie. Příkladem budiž obytný dům v železárnách v Železně (*sogenannte Controllors-Wohnung*) a fara ve Skorošicích. Obytný dům v Železně měl následující stavební program: v přízemí stáj pro pět koní, prostor pro krmivo, oddělenou vozárnu, byt pro kočího tvořený pokojem, kuchyní a komorou. Patro mělo obsahovat 3 byty, z toho jeden se samostatnou kuchyní, u dvojice bytů byla společná kuchyně. Fasádou objektu se projektant, jímž byl opavský krajský inženýr Kajetán Habl, snažil překonat funkčně odlišné části: v šestiosém průčelí vydělil střední dvě osy, odpovídající mělkému rizalitu. Horizontální členění obstaraly, jak bylo pro celou první polovinu století běžné, jednoduchá nízká podezdívka, kordónová římsa, průběžná parapetní římsa oken v patře a korunní římsa. Takto získal síť vertikál a horizontál, do níž bezpečně vkreslil okenní a dveřní otvory. Zcela nalevo vkreslil segmentem ukončený vjezd do vozárny, jemuž zcela napravo odpovídá slepá arkáda (do níž je vepsáno obdélné okno). Druhá a pátá osa náleží v parteru vstupům na schodiště, třetí osa širšímu vchodu do konírny a čtvrtá slepému oknu, no něhož je prolomen jen malé obdélné okénko prosvětlující konírnu. Kompozici uzavřela valbová střecha.⁴⁹

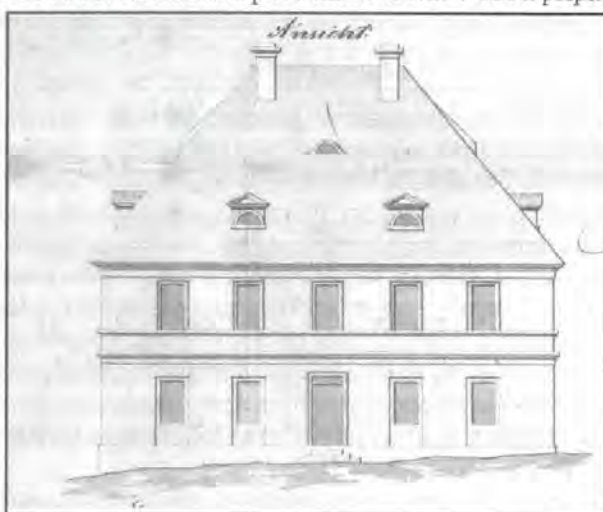
Ještě zajímavější je projekt farní budovy pro Skorošice, protože se dochovala dvě alternativní řešení, starší, s datem 4. ledna 1834, mladší opatřené datem 20. října 1834. Stavitel Josef Magéra (projekt kontrastoval krajský inženýr Johann Anton Englisch) řešil problém vyhořelé farní budovy tak, že nejprve projektoval novostavbu, na rozdíl od níž pozmeněná alternativa počítala se zachováním části původního zdiva. V obou přípa-

Železná, obytný dům v areálu huti, 1841, Kajetán Habl, ZA v Opavě

Skorošice, fara, první alternativa, 1834, Josef Magéra, ZA v Opavě

Skorošice, fara, druhá alternativa, 1834, Josef Magéra, ZA v Opavě

dech mělo jít o dvoupodlažní budovu na obdélném půdorysu s pětiosým průčelím, v jehož ose byl veden vstup do široké chodby (z níž byla např. přístupná místnost pro kaplana), končící schodištěm, jež zpřístupňovalo patro s bytem kněze. Oba projekty mají stejný typ střechy - je to valbová střecha opatřená vikýřky s půlobloukovými okénky, krytými valbičkami. Odlišnosti se tedy týkají zejména fasády. V starším projektu se na horizontálním rozvrhu podílí hladká podezdívka, průběžná nadokenní římsa oken v parteru, která nad okny přechází do půloblouků, jakýchsi slepých archivolt, průběžná parapetní římsa oken v patře a korunní římsa. Horizontální rozvrh má i mladší projekt, tentokrát však je následující: podezdívka, kordónová římsa, průběžná parapetní římsa oken v patře a korunní římsa. Vlastně jen drobná záměna (obdélné okenní otvory, vstupní dveře s obdélným nadsvětlikem, v parteru okna vkreslená do vpadlých polí, to vše zůstává u obou projektů shodné) výrazně pozměňuje celkový výraz budovy a současně ukazuje, jak jednoduchými, nenáročnými prostředky dokázala architektura *biedermeieru* pozměňovat vzhled budov a rozšiřovat možnosti jejich tvárnosti.⁵⁰

Témata, na nichž se mohl uplatnit nový vztah ke stavebnímu dílu, se musela ocitat vně stávající zkušenosti a musela se týkat nových lidských činností, zájmů a potřeb. Nepochybně jsou to dvě zcela nové sféry lidské aktivity, přinášející velké tvůrčí příležitosti architektům, totiž lázeňství a průmyslová výroba.

Pomineme-li dřevěné budovy, jež stály na počátku léčebných zařízení v Lázních Jeseník, jsou to nejstarší lázeňské objekty (jednopatrový objekt z roku 1824), především však původní lázeňská budova 1838-1839, označovaná jako Kamenný dům a dodnes nazývaná Hrad, postavená staviteli Franzem a Johannem Hamply ze Šumperku a při přestavbě roku 1878 zvýšená o druhé patro.⁵¹ V budově byl velký sál, procházející přes dvě podlaží - typologicky vzato šlo tedy o redutu, které se v době *biedermeieru* objevovaly ve větších městech. K této budově se přimykalo menší obytné a léčebné stavební, označované za Nový léčebný dům. Sociální difference zde v komunitě pacientů nehrály roli - a rovněž tak i architektura byla prostá, bez obvyklých rétorických prostředků (sloupy, tympanony, zdůrazněné osy fasád), jednoduchá, lapidární.

Odpověď na otázku, jak má vypadat nová *moderní* architektura občanské společnosti, nabízejí také průmyslové stavby. V regionu vyrostla řada průmyslových podniků: byly to textilky, jako Raymannova továrna v Jeseníku (od 1834), jejíž podobu dokumentuje historická ikonografie;⁵² dále to byly objekty spojené s hutnictvím a hornictvím (do roku 1867 se dolovala železná ruda v Bukovicích, zde do roku 1870 fungoval železný hamr; železářská výroba se rozvíjela v osadách Javorná a Salisov u Ondřejovic, u velkostatku vyrostla vysoká pec, hamry, válcovna a drátovna (vše v letech 1808-1826),⁵³ významný byl kamenoprůmysl (ve 40. letech 19. století založeny Mramorové a žulové závody Hillebrand a spol. v Supíkovicích) a některá další odvětví (např. papírna v Písečné, od 1846). Za všechny případy vzpomeňme jednoho zvláště významného díla - vápenek, založených roku 1839 ve Vápenné a zejména vápenek u Velkých Kunětic, které pocházejí sice až z druhé poloviny 19. století, nicméně můžeme je považovat za nejvýznamnější památku daného typu, jakkoliv dochovanou v torzovitém stavu. Je zjevné, jak navazují na předobrazy, jež se v Pruském Slezsku objevily již na konci 18. století. Nabízí se srovnání kupříkladu s trojicí vápenek u Gogolina, na jejichž adresu Ernst Königer nadšeně poznamenal: „mocné, přísně krystalinické stavby vápenek u Gogolina, jež ukazují, jak může prostá účelná forma dospět k monumentalitě, jsou daleko viditelným identifikačním znakem staré hornoslezské industriální krajiny.“⁵⁴ Kunětické vápenky spojuje technika provedení - lomový kámen s vnitřní cihelnou vyzdívkou - vzájemně se ale liší: jedna, dvoukomorová, má tvar jehlanu na obdélném půdoryse, druhá je postavena na šestihranném základně. Mimo lapidární tvar zaujme motiv chodby na přikládání paliva, sklenutý na lancetový oblouk, což je novinka (obvykle se objevuje půlkruh). Jednoduchý gotický oblouk se v pruské industriální architektuře ovšem objevuje již na konci 18. století.

Ačkoliv přímo neleží na Jeseníku (ve smyslu okresu Jeseník), k regionu náleží Železná, protože byla v držení vratislavských biskupů. Dolování železné rudy, které zaniklo koncem 19. století, zahrnovalo železářny, válcovny a slévárny. Podnik byl od roku 1805 pronajímán (v letech 1852-1875 je měli v nájmu bratři Kleinové). Výše byly již vzpomenu ty budovy, projektované J. A. Englischem a Kajetánem Hablem, z dochované projektové dokumentace klasicistní výstavby závodu připomeňme ještě alespoň projekt kovárny, vypracovaný zednickým mistrem Josefem Ludwigem z Vrbna pod Pradědem v červenci 1830. Rozložitý objekt obdélného půdorysu obsahuje velký prostor pro průmyslovou výrobu, do něhož jsou vyvedeny osy tří kol, které jsou vyděleny do úzkého prostoru, kudy protéká náhon. K výrobní hale se přimyká obytná sekce a sklad. Fasáda je řešena pásovou rustikou s důrazem na pravidelný rytmus hladce omítaných pilířů.⁵⁵ Stylově pokročilejší byla *Melchior Hütte*, což byl rozložitý objekt s věžičkou v ose sedlové střechy a s hodinami. Důležité je členění průčelí: prostory prosvěťovala jednoduchá lancetová okna, vstup či spíše vjezd byl řešen jako brána v nadpraží s kreneláží.⁵⁶ Tyto motivy dosvědčují intuitivní přejímání středověké morfologie, která - jak již bylo vzpomenu - tvoří neklasickou komponentu *biedermeieru* a rozšiřuje výrazový rejstřík pozdní klasicistní architektury. A to nemluvě již o stírání vysokého a nízkého z hlediska žánrů architektury, když si uvědomíme, že věžička na továrně připomene zvonici na zámku Janský Vrch!

Ještě před polovinou 19. století nastupuje radikální změna, spojená s důslednějším využitím středověké morfologie a preciznější citací gotických forem. Je primárně spjata se sakrálním (a současně s aristokratickým,

resp. zámeckým) prostředím. Tento proud nového historismu postihuje celou střední Evropu; je vnímán jako její výtvorný protějšek revolučního napětí a ideových střetů, jež kulminují v roce 1848, a je spojován s pojmem romantismus. Romantická komponenta byla vlastní i biedermeieru, ovšem tento nový, „radikální“ romantismus je adresnější v návratech k minulosti a účinnější ve výtvarném výrazu; je to totiž ta poloha romantismu, jež je spojena s katolicismem, resp. křesťanstvím, a historizující komponenta u něj funguje jako instrument obrany těchto ideových - a nově, po roce 1848 také politických - principů. Jeho nikoliv vzdáleným ohlasem, ale vzdor komornímu měřítku otevřenou manifestací je novogotická kaple na zámku Jánský Vrch. Spadá do počátku éry nového vatislavského biskupa Melchiora von Diepenbrock (1798-1853), který biskupský úřad vykonával od roku 1845. Stavitel Josef Metzner v březnu 1847 pro něj nakreslil jednoduchý projekt úpravy kaple, vložené do koncové sekce té části zámku, jež svírá tvar paraboly. Takto nezvykle byl determinován půdorys kaple; de facto trojúhelník se zaobleným vrcholem bylo nutno rozdělit na část oltářní a část pro věřící, což bylo provedeno jednoduchým triumfálním obloukem, tvořeným širokým segmentovým pasem. Větší potíž byla v zaklenutí sférickými klenbami. Nově byl prorazen vstup a v jeho sousedství upravena do síly zdíva vložená skříň (či snad jen slepý vchod). Metzner rovněž nakreslil jednoduchou menzu na nízkých stupních a s ohledem na osu symetrie, diktovanou dvojicí dveří a menzou, prorazil ještě jedno okno, neboť doposavad prostor osvětloval jeden okenní otvor. Za Metznerem následovala vlastní práce s aparátem mediálních forem: tři kresby, zachycující řez kaplí, síťovou klenbu se svorníky a zejména pohled na stěnu s dvojicí dveří a s vloženou oratoří, tvořenou vykrakorcovanou galerií s plnou poprsní, vypracoval v roce 1847 Friedrich von Reichlin-Meldegg, krajský inženýr činný v Řezně. Stěny pokryl iluzivním kvádrováním v šedomodrém tónu, pole klenby vykryl oblohově modrou barvou, oživenou zlatými hvězdami a červenými detaily svorníků, pas triumfálního oblouku pojednal gotickou rozvilinou, zadní stěnu pojal iluzivní neogotickou arkádou s bohatě profilovanými a zdobenými oblouky a poprsen opět oživil kombinací modrých a červených detailů.⁵⁷ Tato pozoruhodná realizace svým charakterem i motivací uzavírá architekturu Jesenicka doby předbřeznové a anticipuje její proměnu, jež v relaci s děním v celé středoevropské architektuře, nastala v druhé polovině 19. století.

1. Vymezení regionu Jeseníka v této studii odkazuje na rozsah okresu Jeseník k roku 1948, viz Josef BARTOŠ - Jindřich SCHULZ - Miloš TRAPL (eds.), *Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1840-1960. Svazek XIII. Okresy Bruntál, Jeseník, Krnov, Olomouc* 1994, s. 79-150.
2. Pavel KOURIL - Dalibor PRIX - Martin WIHODA, *Hrady českého Slezska*. Brno-Opava, Archeologický ústav AV ČR Brno 2000, zejména s. 531-542.
3. Eva VOJKOVSKÁ, Johann Mihatsch. In: *Biografický slovník Slezska a severní Moravy - nová řada* 8 (20). Ostrava 2006, s. 74; TÁŽ., *Krnovský stavitel Johann Mihatsch. Vlastivědné listy* 2002, č. 1, s. 19-21.
4. ZA v Opavě, Velkostatek Janský Vrch, karton 460; Germrot LUDWIG - Kurt WOLF (eds.), *Jauernig und das Jauerniger Ländchen*. München - München 1985, s. 249, uvádějí stavitele Krauseho, realizaci pak posouvají do let 1828-1829. Šlo o dvoupodlažní budovu se sedmiosým průčelím, s fasádou členěnou kordónovou římsou bez gradace směrem k axiálu.
5. ZA v Opavě, Velkostatek Janský Vrch, karton 460, doloženo pro léta 1802-1809.
6. Srv. např. *Schematismus des Markgraftschfts Mähren und Herzogthums Schlesien für das Jahr 1843*. Brünn, s. 41.
7. ZA v Opavě, Velkostatek Zlaté Hory, karton 55, inv. č. 364.
8. ZA v Opavě, Velkostatek Zlaté Hory, karton 55, inv. č. 364.
9. ZA v Opavě, Velkostatek Janský Vrch, karton 460.
10. ZA v Opavě, Komorní fideletství Janský Vrch, inv. č. 8005 a 8009.
11. ZA v Opavě, Velkostatek Zlaté Hory, karton 55, inv. č. 364; Velkostatek Jeseník, karton 57, inv. č. 515.
12. ZA v Opavě, Komorní fideletství Janský Vrch, nezpracovaný dodatek, složka „Plány rekonstrukce zámecké zahrady“, plánek s datem 17. června 1838 (plánek vysvětluje legenda *Plan zum Baue eines Gartenhäuschens [auf dem sogenannten Pilz wurde nicht durchgeführt] nächst dem hofflich/Residenz Schloss*, část vložená do lomených závorek byla připisována tužkou zjevně později), obsahuje čelní pohled a půdorys. Mělo jít o dvoupodlažní stavbičku ze dřeva krytou nízkou jehlančovou střechou s jednoramenným schodištěm uvnitř, obstoupenou toskánskými sloupy, nesoucími galerii, která lemovala stavbu ze všech stran. Kombinace sloupové konstrukce a dřevěných hladkých ploch připomene stylový modus, využitý při stavbě Karlovy Studánky.
13. Jan Christian Hohenlohe-Waldenburg-Bartenstein (1740-1817) se stal biskupem v roce 1795. - In margine následujícího pasusu o přestavbě zámku je třeba připojit poznámku, že údaje o stavení historii objektu, jež uvádí Bohumil Samek v díle *Umělecké památky Moravy a Slezska* 2, Praha, Academia 1999, s. 36, je třeba pokládat za zmatečné. Toto poznamenání budiž varováním pro ty, kteří chtěli se stavební historií zámku v budoucnu někdy zabývat.
14. Publikováno viz Bruno KÖNIG, *Gedenkschriften vom Schlosser Johannesberg. Zeitschrift für Geschichte und Kulturgeschichte Österreichisch-Schlesiens* 4, 1908-1909, č. 3, s. 134-135.
15. Tuto skutečnost připomíná Tomáš VÍTEK, K stavebně-historickému průzkumu fasád zámku Janský Vrch. In: *Sborník Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště v Olomouci*, Olomouc 2009, s. 139.
16. Biskupský úřad vykonával v letech 1844-1853. - Kolektiv, *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku - II. Severní Morava*. Praha 1983, s. 109-110.
17. ZA v Opavě, Komorní fideletství Janský Vrch, nezpracované dodatky, složka „Plány zámku Janský Vrch“, výkres s legendou *Profil Zeichnung zu den anzulegenden Haupt-Treppe am Schlosse zu Johannisberg*, signováno Krug, dodatečně tužkou letopočet 1798.

18. Tamtéž, opět datum 1798, na jednom z listů připsáno schválení biskupem (*approbirt Joseph*).
19. Tamtéž, *Zeichnung zu dem neu zu erbauenden Schloss-Thurm zu Johannesberg*, obsahuje půdorys, řez a pohled.
20. Tamtéž, plán signoval stavitel Krug, tužkou dopsáno datum 1798; k dřevěné kolně (*Neue Wagenremise*) samostatný nesignovaný plán, dodatečně opatřený datem 1798, a plán nadepsaný *Ansicht der Remise* s naturalisticky zachyceným terénem, signovaný zednickým mistrem Stephanem.
21. Tamtéž, plán vrátnice signoval Krug, plán prádelny je dobovou kopií.
22. Tamtéž, *Zeichnung zum neuen Gange im dritten Johannisberger Schloss-Hofe mit einem Sprengwerke*, signováno Krugem na Jánském Vrchu 18. července 1799, schváleno biskupem 8. srpna téhož roku.
23. Gernrot LUDWIG - Kurt WOLF (eds.), c. d., s. 17, 21 a 77, zde reprodukovány Homannova mědirytina Jánského Vrchu a Javorníku pořízená podle kresby Friedricha Bernarda Wernera ze Scaenographia Urbium Silesiae (Nürnberg 1735), dvě rytiny zámku a městečka z let 1800 a 1840, Gregerova litografie zámku z doby kolem 1833-1835 a litografie z Müllerových Vaterländische Bilder (Glogau 1837).
24. Wojciech KUNICKI (ed.), *Schummels Reise durch Schlesien im Julius und Augustus 1791*. Berlin 1995. Cestopis vyšel původně ve Vratislavi roku 1792.
25. Kolektiv, Hrad, zámek a tvrz v Čechách, na Moravě a ve Slezsku - II. Severní Morava. Praha 1983, s. 112.
26. Kolektiv, Hrad, zámek a tvrz v Čechách, na Moravě a ve Slezsku - II. Severní Morava. Praha 1983, s. 23.
27. Marcin DZIEDZIC, Ferdinand Martius. In: Biografický slovník Slezska a severní Moravy - nová řada 11(23), Ostrava 2008, s. 100 až 101.
28. Kolektiv, Hrad, zámek a tvrz v Čechách, na Moravě a ve Slezsku - II. Severní Morava. Praha 1983, s. 277.
29. Gernrot LUDWIG - Kurt WOLF (eds.), c. d., s. 255; Slezské zemské muzeum v Opavě, fotopracoviště, č. neg. B8601, fotografie Josefa Solnického z června 1959.
30. Kolektiv, Hrad, zámek a tvrz v Čechách, na Moravě a ve Slezsku - II. Severní Morava. Praha 1983, s. 123.
31. Tamtéž, s. 176; František MUSIL - Miroslav PLAČEK, Zaniklé hrady, zámky a tvrze Moravy a Slezska. Praha 2003, s. 123-125.
32. Kolektiv, Hrad, zámek a tvrz v Čechách, na Moravě a ve Slezsku - II. Severní Morava. Praha 1983, s. 51-52.
33. František MUSIL - Miroslav PLAČEK, Zaniklé hrady, zámky a tvrze Moravy a Slezska. Praha 2003, s. 54-55.
34. Hans PACHL (ed.), *Jauernig und das Jauerniger Ländchen*. Ein Heimatbuch des ehemaligen Gerichtsbezirkes Jauernig. Regensburg 1983, s. 183-186.
35. Srv. za všechny jiné alespoň Reginensruhe v Badenu z roku 1805, údajně dílo Josefa Kornhäusela, v Badenu u Vídně. Určující je typ solitérního jednopatrového objektu s trojúhelníkovými štítem na středovém rizalitem, s fasádami členěnými průběžnými kordónovými a parapetními římsami. Rudolf MAURER, *Die Villa S. Genois in Baden bei Wien*. Cziesyńskie Studia Muzealne 3, 2007, s. 205.
36. ZA v Opavě, Velkostatek Janský Vrch, karton 460.
37. Svěcení připadlo na 14. září 1777 a provedl je vratislavský biskup Filip Gotthard Schaffgotsch. - K architektovi Konstanty KALIŃOWSKI, *Architektura doby baroku na Śląsku*. Warszawa 1977, s. 271-272.
38. Pavel KOUŘIL - Dalibor PRIX - Martin WIHODA, c. d., s. 101, zde starší literatura.
39. Někdy se léta realizace omezují na roky 1716 a 1717, svěcení připadlo na rok 1725.
40. Tento motiv můžeme chápat jako projev soudobého historismu, snahy prohloubit italizující orientaci architektury.
41. Za sdělení této dosud nepublikované informace vycházející ze studia písemných pramenů děkuji PhDr. Daliboru Prixovi, CSc.
42. Např. u Kiliána Ignáce Dientzenhofera (zvonice chrámu sv. Mikuláše v Praze-Malé Straně, kostel sv. Vojtěcha v Počaplech, kostel sv. Jana Nepomuckého v Praze-Hradčanech, proboštský kostel v Lehnickém poli aj.), u Matthiase Steindla na kostele ve Světlé-Zwertlu (1723) a dalších tvůrců rakouského vrcholného a pozdního baroka.
43. Slezské zemské muzeum, fotopracoviště, č. neg. A77,581/1, srpen 1977, foto Josef Solnický.
44. ZA v Opavě, Velkostatek Jeseník, karton 10, inv.č. 473.
45. ZA v Opavě, Komorní fideiuství Janský Vrch, inv. č. 7990 a 7940, publikováno viz Pavel Šopák, *Klasicistní architektura Opavy let 1780-1850*, Opava.
46. Srv. fotografie v publikaci Gernrot LUDWIG - Kurt WOLF (eds.), c. d., s. 277.
47. Slezské zemské muzeum, fotopracoviště, č. neg. C197/2.99 a C254/4.93, foto Luděk Wunsch.
48. Josef CHYBÍK, Heřmanovice - od oppida ke vsi, s. 379, 381 a 385.
49. ZA v Opavě, Komorní fideiuství Janský Vrch, inv. č. 8009, plán vznikl v Opavě, je opatřen datem 30. září 1841 a písmenem C, odpovídající minimálně dalším dvěma plánovým listům k témuž projekčnímu úkolu, snad variantním řešením.
50. ZA v Opavě, Komorní fideiuství Janský Vrch, inv. č. 7960/1-2.
51. Pavel ZATLOUKAL, *Architektura lázní Gräfenberg*. In: Vincenc Priessnitz 1799-1851. Almanach k 200. výročí narození. Jeseník 1999, s. 78-79.
52. Slezské zemské muzeum, fotopracoviště, č. neg. B1164.84, reprofoto propagačního tisku firmy Regenhart & Raymann, tkalcovny v Jeseníku, se schematickým zachycením průmyslového podniku.
53. Od roku 1822 majitelé Vincenc Tlach a Vincenc Keil, od 1847 Eduard Rudzinski.
54. Ernst KÖNIGER, *Die Kunst in Oberschlesien*. Breslau 1938, s. 54 a obr. 145 na s. 91.
55. ZA v Opavě, Komorní fideiuství Janský Vrch, inv.č. 8006.
56. Ikografie: Slezské zemské muzeum, fotopracoviště, č. neg. A8684, snímek z října 1927.
57. ZA v Opavě, Komorní fideiuství Janský Vrch, nezpracovaný dodatek, složka „Plány zámku Janský Vrch“, zde list stavitele Metznera s datem 11. března 1847 a listy s výmalbou kaple a se zakreslenou oratoří, které jsou signovány *fecit Reichlin Meldegg Regensburg 1847*. Hypotetická identifikace autora projektu provedena na základě odkazů k prokazatelné existenci jistého Friedricha von Reichlin-Meldegg, činného v Řezně ve funkci krajského inženýra, srv. *Korrespondenz-Blatt des zoologisch-mineralogischen Vereines in Regensburg I*, 1847, s. 6 (seznam řádných členů spolku); Peter Schmidt, *Geschichte der Stadt Regensburg*, Bd. 1, Regensburg 2000, s. 312. - Připomeňme, že jméno Reichlin-Meldegg se objevuje v německých kulturních dějinách 19. století vícekrát (např. Karl Maria Alexander Reichlin-Meldegg, 1801-1877, byl církevním historikem a profesorem filozofie, Adolfin von Reichlin-Meldegg, 1839-1907, narozená v Řezně, byla známá amatérská malířka a kreslířka, viz Ulrich Thieme - Felix Becker (eds.), *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart* 28, Leipzig b. d., s. 108.) K tomu nutno dodat, že Melchior von Diepenbrock působil v Řezně od roku 1829 jako tajemník tamního arcibiskupa, kde jistě rodinu Reichlin-Meldegg, resp. konkrétně inženýra Friedricha von Reichlin-Meldegg osobně poznal.

ZUSAMMENFASSUNG

Die klassizistische Architektur der Region Jeseník in den Jahren 1750-1850

Der Architektur in der Region Jeseník in den Jahren 1750-1850 hat sich bisher niemand gewidmet. Der Autor bemüht sich, die Frage zu beantworten, wie sich in der abgelegenen Provinz der Hang zu einer neuen künstlerischen Richtung, dem Früh- und dem Spätklassizismus, durchsetzte, der als die Biedermeierarchitektur bezeichnet wird. Das neue Konzept des Bauwesens hing auch von Veränderung bei den Investoren ab, u. a. bei den Unternehmern aus der Reihe der Vertreter des Adels, des Klerus und des Bürgertums. Es änderten sich auch die Autoren der Projekte. Die eigentliche Projektierungstätigkeit durchlief eine Rationalisierung des bürokratischen Prozesses.

Die klassizistische Architektur wird durch einige typologische Gruppen repräsentiert. Die erste sind die umfangreichen Umbauten von Herrschaftssitzen / Schloss Jánký Vrch (Johannisberg), Schloss Bílá Voda (Weisswasser) /. Kleinere Schlossobjekte wurden erst in der Biedermeierzeit umgebaut bzw. errichtet / die Schlösser in Vlčice (Wildschütz), Kobylá (Jungferndorf), Ondřejovice (Endersdorf), Černá Voda (Schwarzwasser) und der herrschaftliche Hof Hartenbeck in Velké Kunčice (Groß Kunzendorf) /.

Der bedeutendste Neubau war das Schloss in Horní Heřmanice (Ober Hermsdorf), das heute leider abgerissen ist. Die sakralen Bauten wichen jedoch nur selten mit dem eintretenden Abweichen vom Barock zum neuen Stil ab. Eine Linie bilden die Pfarrkirche in Bílá Voda (Weisswasser) und daran anknüpfend die Kirchen in Horní Domašov (Ober Thomasdorf) und Žulová (Friedeberg). Zweitens dann die Kirchen in Javorník (Jauernig), Heřmanovice (Herrmannstadt), Hukovice (Haugsdorf) und in Široký Brod (Breitenfurt). Mit ihnen kontrastieren dann von unterschiedlichen Autoren stammende Gotteshäuser in Dolní Lipová (Nieder Lindewiese) und Skorošice (Gurschdorf).

Ein wichtigeres Thema der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts ist die städtische Wohnungsarchitektur / Häuser in Jeseník (Freiwaldau), Zlaté Hory (Zuckmantel), und der klassizistische Umbau der Stadt Javorník (Jauernig) nach der Feuersbrunst 1825 /. Einen ähnlichen Charakter haben die staatlich reglementierten Dorfschulgebäude / als Muster dient Písečná (Sandhübel) /, die klassizistischen Gemeindeämter / Dolní Lipová (Nieder Lindewiese) / und die Pfarrgebäude in Javorník (Jauernig), Skorošice (Gurschdorf).

Eine Antwort auf die Frage, wie die neue moderne Architektur der Bürgergesellschaft aussehen sollte, bieten auch die Industriebauten / Železná (Buchbergsthal) /.

Noch vor der Mitte des 19. Jahrhunderts begann eine radikale Veränderung und auch in der Region Jeseník kam es zu einer Strömung des neuen Historizismus (besonders der Neugotik).

STRESZCZENIE

Klasycystyczna architektura Jesenicka w latach 1750-1850

Nikt do tej pory nie badał architektury na Jesenicku powstałej w latach 1750-1850. Autor usiłuje odpowiedzieć na pytanie jak na odległej prowincji odnoszono się do nowego kierunku artystycznego wczesnego klasycyzmu i późnego klasycyzmu określanego jako architektura biedermeieru. Nowy kierunek budownictwa łączył się ze zmianą inwestorów: przedsiębiorców z szeregów szlachty, kleru i mieszczaństwa. Zmienili się również autorzy projektów. Sama działalność projektowa została poddana pod nadzór biurokracji.

Architekturę klasycystyczną reprezentuje szereg typowych grup. Pierwszą stanowią rozległe przebudowy siedzib szlacheckich (pałace Jánký Vrch i Bílá Voda). Mniejsze obiekty pałacowe zostały przebudowane lub wzniesione w okresie biedermeieru (pałace Vlčice, Kobylá, Ondřejovice, Černá Voda i dwór Hartenberk w Velkých Kunčicích). Najważniejszą nową budowlą był pałac w Horních Heřmanicích, dziś nieistniejący. Budowle sakralne tylko z rzadka odróżniały się od dominującej tendencji odchodzenia od baroku do nowego stylu. Jedną grupę tworzą kościoły parafialne w Bílej Vodzie i nawiązujące do niego świątynie w Horním Domašovie i Žulovej. Druga to kościoły w Javorníku, Heřmanovicach, Hukovicach i Širokim Brodzie. Z nimi kontrastują odmiennie, autorsko potraktowane świątynie w Dolní Lipovej i Skorošicach. Ważnym problemem pierwszej połowy XIX w. jest miejska architektura mieszkalna (domy w Jeseníku, Zlatých Horách i klasycystyczna przebudowa Javorníka po pożarze w 1825 r.). Własny charakter mają nadzorowane przez państwo wiejskie budynki szkolne (jako wzór może służyć Písečná), klasycystyczne sołectwa (Dolní Lipová) i budynki parafialne (Javorník, Skorošice). Odpowiedź na pytanie jak ma wyglądać nowa architektura mieszczańska przynoszą budowle przemysłowe (Železná). Jeszcze przed połową XIX w. nastąpiła radykalna zmiana i na Jesenicko przyszedł prąd nowego historyzmu (głównie neogotyku).

KOSTEL PANNY MARIE V TRAVNÉ U JAVORNÍKU

Prof. PhDr. Pavel Zatloukal, Muzeum umění Olomouc

Kostel P. Marie v Travné u Javorníku je na jedné straně pozapomenutou, na druhé straně pozoruhodnou stavbou významného autora. Kontrast je to natolik očividný, že přímo vybízí k zamyšlení, k pokusu zasadit tuto památku do širších souvislostí. Může je nejspíše představovat dílo jejího autora - jednoho z těch vídeňských umělců 19. století, kteří tak zásadním způsobem poznamenali také moravskoslezskou tvorbu své doby - architekta Friedricha von Schmidta (1825-1891), stejně jako zdejší dílo řady jeho žáků a v neposlední řadě sakrální tvorba 19. století jako specifická odnož historismu své doby.

Schmidt pocházel z rodiny evangelických pastorem ve Frickenhofenu ve Württembersku. Vystudoval reálku v Schorndorfu, Vyšší reálku a pak i Královskou průmyslovou školu ve Stuttgartu. Jako řada Němců té doby nadchl se i on pro myšlenku dokončení katedrály v Kolíně nad Rýnem. Do Kolína odchází v osmnácti letech; o rok dříve (1842) tam pruský král Friedrich Wilhelm IV. položil k dostavbě domu základní kámen.¹ Schmidt se stal členem jeho stavební hutě, vedené iniciátorem velkolepé akce Ernstem Friedrichem Zwirnerem, jako pomocný kameník. Během třinácti let se přes zednického a kamenického mistra vypracoval až na hlavního dómského dílovedoucího - jakousi novodobou obdobu nikoliv moderního akademicky vzdělaného projektanta, nýbrž středověkého stavitele.

Obnova obrovitého od středověku nedokončeného torza měla pro sakrální tvorbu 19. století značný význam. Za napoleonských válek začala být v rámci osvobozených bojů gotika považována za jeden ze základních ideologických i estetických symbolů německé opozice v duchu hesla „*Religion - Vaterland - Kunst*“. K myšlence obnovy posvátného korunovačního místa císařů Svaté říše římské německého národa se upjalo doslova celé kulturní Německo bez ohledu na věroučnou orientaci - záštity nad obnovou se ujali prusí Hohenzollernové, jimž v osvobozovacích válkách připadlo přední místo. V nejkritičtějším roce 1813 si například pruský král poznamenal: „*Tři noci jsem nad křesbami dómu nemohl usnout*.“² Idea národního památníku osvobozovacích válek se navíc v romantických představách začala mísit s hledáním specifického německého národního stylu.³ Za ztělesnění „*staroněmeckého*“ umění ostatně v té době kolínský dóm označil i Goethe.⁴ Teoretické přípravy se rozvinuly od roku 1821, 1838 byl založen Dombauverein a 4. září 1842 byl za velkých slavností položen základní kámen. Dostavba lodí byla ukončena roku 1860, k slavnostnímu vysvěcení tehdejší nejvyšší stavby světa (navíc již jako symbolu sjednoceného Německa) došlo 15. října 1880. Ale gigantický Gesamtkunstwerk zůstává jak z hlediska dokončení restaurace, tak uměleckořemeslného dotvoření dodnes neuzavřeným dílem.⁵

Schmidt se tedy v době svého kolínského pobytu od základů seznamuje jak s řemeslem, tak s organizací obrovitého a náročného díla. Ale středověké sakrální architektuře se začíná věnovat i teoreticky: Od roku 1854 začíná vyučovat na polytechnice v Karlsruhe a účastí v prestižní soutěži na projekt vídeňského Votivního kostela zároveň navazuje kontakty s nejaktuálnějším děním v habsburské monarchii.

Roku 1856 se osamostatňuje, odchází z Kolína, aby začal v letech 1858-1859 působit v tehdy ještě rakouské Lombardii jako profesor na milánské akademii. Po bitvě u Solferina, v níž Rakousko definitivně ztratilo obě seвероitalské provincie, je pozván do Vídně, kde je mu nabídnuta profesura středověkého umění na Akademii

Friedrich von Schmidt (1825-1891), repr. z *Allgemeine Bauzeitung* 56, 1891, s. 11.

umění. Až do smrti zde vede tzv. mistrovskou školu a vyučuje „architekturu středověku nebo spíše gotického stylu od 13. do 16. století.“⁶ Získal si přízeň vlivných hrabat Thunů (Lev Thun byl ministrem kultury a vnitřních věcí) a profesora dějin umění Rudolfa von Eitelbergera. Nepochybně i proto, že v roce 1858 přestupuje ke katolictví, byl navíc také oblíbencem vídeňského arcibiskupa Othmara Rauschera. V rozhodujících letech 1850. a 60. let vídeňské gründerké éry a stavebního rozvoje města po zrušení pevnostních omezení stal se jedním z hlavních představitelů architektonického historismu a v jeho rámci také puristické metody obnovy středověkých památek. Obecněji pak předním dovršitelem rehabilitace sakrální architektonické tvorby po osvícenském útlumu ve střední Evropě.

Vrcholnými se stala řada jeho novostaveb v rámci výstavby vídeňské okružní třídy; připomeňme alespoň Akademické gymnázium (1862-1866) a zejména radnici (1868-1883), jež v rámci profánní neogotiky vytvořily paralelu k soudobé zámecké architektuře. Především Vídní byla také určena řada jeho sakrálních novostaveb, jimiž vybavoval předměstí prudce rostoucí metropole; připomeňme z nich alespoň kostel P. Marie Vítězné (1858-1875). Neortodoxní spojení gotiky s centrálou se stalo určujícím motivem i jeho Schwarzenberské hrobky v Třeboni (1860-1877).

Stejně významná byla Schmidtova obnova mnoha památek, na prvním místě restaurace vídeňského dómu (1863-1891).⁷ Vedle profesury na akademii byl totiž o čtyři léta později jmenován dómským stavitelem u katedrály sv. Štěpána, která se postupně pod jeho vedením stala vedle kolínského dómu dalším předním ústředním restaurátorským purismu ve střední Evropě.⁸ Schmidt zde nejen uplatňoval a zprostředkovával zkušenosti z restaurování kolínské katedrály, ale propojením s rolí profesora středověkého umění na akademii se tak jeho studentům dostávalo možnosti poznat nejen teorii, ale i praxi svého oboru. Schmidt byl oceňován jako odborník, ale také charismatická osobnost; jeden z jeho žáků Max Fleischer uveřejnil po učitelské smrti v Neue Freie Presse 30. ledna 1891 výmluvnou vzpomínku *Friedrich svobodný pán von Schmidt jako člověk, učitel a šéf. Krátká životopisná skica, z vděčnosti a lásky k nezapomenutelnému Mistrovi*.⁹

V roce 1813 namaloval Karl Friedrich Schinkel obraz *Dóm nad městem* a vizí gotické katedrály, která dominuje nad všedním životem, pak rozvinul ještě vícekrát. Také toto dílo představovalo součást všeobecné opozice „středověkého“ německého vůči „klasicke“ napoleonské Francii. Stylová poloha však nebyla jedinou - ještě důrazněji se tu k životu hlásila myšlenka křesťanské obnovy po Chateaubriandovými slovy „vykolejeném“ bezvěreckém osvícenském století. S Napoleonovým pádem nezanikla, naopak, stala se jednou z ústředních idejí 19. století. V jeho druhé polovině již ovšem ztělesňovala pozměněné cíle - katolické obrodné hnutí začalo postupně usilovat o obnovení vlivu církve jako přímo dominantní společenské síly. K definitivnímu zlomu dochází v reakci na revoluční léta 1848-1849. Katolická hierarchie se začíná vyhraňovat vůči liberalismu, nacionalismu, socialismu a v tomto postoji setrvává až do konce století. Jednou z vůdčích myšlenek se stává populistický triumfalismus.¹⁰ Oporami Vatikánu jsou nyní především dvě evropské císařství - Francie a Rakousko. Zejména tady totiž církev vystoupila jako jedna z hrází proti „zhoubným ideám nové doby.“ Za této situace ovšem přestává být únosné udržovat ji v postavení služebnosti, jak to v podunajské monarchii přežívalo od josefinského osvícenství. V roce 1850 vycházejí v Rakousku první císařská nařízení o „osvobození“ církve dovršená o pět let později, v den císařových pětadvacátých narozenin, konkordátem, který vymezil její podíl na fungování státu.

Ofenzivu na politickém poli provází důsledné pátrání po kontinuitě a snaha historicky vymezit a zvýraznit současné společenské postavení. Výsledek na sebe nedá dlouho čekat - je jím návrat k medievalismu. A jedním z průvodních jevů se stává právě nové naplňování schinkelovské vize - nyní již jako ztělesnění snu o obnoveném postavení církve ve společnosti, vyzbrojované k boji s krizí náboženského vědomí a k boji o moc.

Rozvíjí se program restaurace a zejména dokončování velkých děl středověku. Na výšinách nad uherskými, chorvatskými, haličskými a také českými a moravskými městy se jako analogie ke vzedmuté vlně katolického triumfalismu zvedají nové věže katedrál. V čele tohoto restauračního hnutí stojí přední arcibiskupové říše - vídeňský Joseph Othmar Rauscher, pražský Bedřich Schwarzenberg a olomoucký Friedrich Fürstenberg.

Na rozdíl od západní Evropy i Německa byly počátky tohoto dění v podunajské monarchii a zejména v její moravskoslezské provincii dlouho poměrně nevýrazné. Bylo to charakteristické i pro hlavního protagonistu zdejší sakrální tvorby, okruh olomouckého arcibiskupství. Výjimečnou akcí předbřeznové doby se zde stala pouze obnova kroměřížského chrámu sv. Mořice po požáru v roce 1836. Pod koordinačním vedením arcibiskupského stavebního úřadu se u ní setkala skupina nazarěnsky orientovaných umělců převážně z okruhu vídeňské akademie. Restaurace hlavního městského farního kostela, ukončená až v roce 1851, ve zdejších poměrech představovala zásadní čin v překročení řady limitů střídavého josefinského pojetí sakrální tvorby.

Myšlenkou na vytvoření vlastní základny pro naplňování rekatolizační ideje jako obdoby středověkých uměleckých a v nové době především restaurátorských hnutí, ztělesňované ve střední Evropě kolínským, svatoštěpánským nebo také pražským (svatovítským) příkladem, se vzápětí po své intronizaci začal inspirovat také olomoucký arcibiskup Fürstenberg. A začal hledat umělce, který by byl schopen takovou práci zastat. Již rok po založení Bau-Executiv-Comité u vídeňského svatoštěpánského dómu (1857) do Olomouce přizval

jednoho ze zainteresovaných architektů Josefa Erwina von Lipperta (1826-1902). V různorodé škále úkolů, které mu pak svěřoval, měla sehrát ústřední roli restaurace a dostavba olomoucké katedrály sv. Václava. Lippert jejich přípravě věnoval celé desetiletí, během něhož vzniklo množství návrhů od víceméně jednoduchých představ neogotizace až po monumentalizující, Schinkelovými vizemi nepochybně ovlivněné představy. Nic z toho se však neuskutečnilo, pravděpodobně proto, že byl kardinál od tohoto cíle neustále odváděn menšími akcemi.

Ty začal naopak svěřovat zaměstnanci vlastního stavebního úřadu Gustavu Merettovi (1832-1888). Brněnský rodák a jeden z prvních absolventů techniky v rodném městě nastoupil do služeb olomouckého arcibiskupství v roce 1858 a v roli arcibiskupského architekta v nich působil až do smrti. Zejména v 60. a 70. letech vyprojektoval a vystavěl množství venkovských kostelů jak ve slezských enklávách olomouckého arcibiskupství (v Liptani, Slezských Rudolticích, Slezských Pavlovicích), tak na střední Moravě (v Bochoři, Staré Vsi, Ratajích aj.). Jejich novogotickou formu přitom nezřídka - zvláště ve Slezsku - přizpůsoboval lokálním stylovým nuancím. Nakonec mu arcibiskup svěřil i definitivní projekt olomouckého dómu, k němuž na jaře 1883 stanovil přesné směrnice. Stavba měla získat podobu dvou křížujících se chrámů, starého a nového, a byla důsledně převedena do indiferentního neogotického pojetí, které jen v omezené míře respektovalo složitý vývoj chrámu.

Obnově středověkých sakrálních památek, jejichž stavby nebyly dokončeny anebo byly pozdějšími stylově cizorodými doplňky „znešvařeny“, se souběžně v rámci silícího historizujícího povědomí začala věnovat i některá města. Připomeňme pouze, že v roce 1869 byl založen Stavební spolek olomouckého kostela sv. Mořice, který si za cíl vytkl „*střežit, dále vzdělávat a dotvořit monumentální charakter stavby v duchu a stylu původního gotického organismu*“¹¹ a pouze o rok později se ustavuje také brněnský Stavební spolek pro restaurování kostela sv. Jakuba.

Vedle arcibiskupské stavební kanceláře se další centrum sakrální tvorby na Moravě začalo vyhraňovat v Brně. Stavební rozvoj zemského hlavního města se po zrušení pevnostního věnce odehrával souběžně s Vídní za intenzivní spoluúčasti předních architektů vídeňské okružní třídy. Schmidtův vítězný rival ze soutěže na vídeňský Votivní kostel Heinrich von Ferstel (1828-1883) na základě úspěchu v jiné soutěži umístil na nejčestnější staveniště brněnské okružní třídy novostavbu evangelického kostela (1862-1867). Robustní objekt, „*první velkou a náročnou stavbu nekatolické modlitebny vně tradičně nekatolické Evropy*“, koncipoval v kombinaci neomítaného cihelného zdiva s kamenem jako očividnou inspiraci severoněmeckou protestantskou tradicí mj. i v ideologickém slova smyslu. Podle Ferstelova návrhu byl restaurován i svatojakubský chrám.

V tomto stručně nastíněném rámci sehrála významnou roli Schmidtova škola. Dříve, než si připomeneme vlastní učitelovo dílo na Moravě a ve Slezsku, pokusme se proto rekapitulovat zdejší působení jeho žáků. Jak těch, kteří odtud pocházeli, tak dalších, které sem přiváděly rozličné úkoly.

Moravskou architekturu 19. století nejvýrazněji poznamenalo působení jihlavského rodáka Augusta Prokopa (1838-1915). Schmidtovu speciálku na akademii vystudoval v letech 1863-1865. Pro jeho tvorbu se staly rozhodujícími jak reflexe učitelova příkladu, tak praktikování v severoněmecké hanzovní oblasti. V roce 1867 přichází do Brna, kde byl již o rok později jmenován diecézním stavebním radou a současně začal přednášet na biskupském alumnátu a na technice. Ohlasem severoněmeckého působení, stejně jako Ferstelovy evangelické

Friedrich von Schmidt, Návrh na kostel P. Marie v Travné - hlavní průčelí a zádě, 1878, Historisches Museum der Stadt Wien, i. č. 157 027 / 55.

modlitebny, byly poznamenány jeho projekty ze 60. let v cihelné neogotice: Lobkovická hrobka v Netiši (1867-1871), synagoga ve Velkém Meziříčí (1867) i brněnská tělocvična (1867-1878). V soutěži na Zemský dům v Brně (1867-1868) se částečně přiblížil Schmidtovu neogotickému soutěžnímu návrhu na vídeňský parlament z roku 1865. K Prokopovu roztrpčení však nakonec neorenesančním návrhem uspěla dvojice vídeňských architektů Anton Hefft (1872 až 1878) a Robert Raschka (1847-1908) - bukurešťský rodák Raschka studoval na akademii u Schmidta od roku 1867. V pozdějších letech Prokop stále zřetelněji usiloval stát se hlavním zemským restaurátorem významných památek. V letech 1885-1891 řídil restauraci starobrněnského kostela Nanebevzetí P. Marie, k níž vedle brněnského architekta Wilhelma Dworaka přizval i Schmidta. Bylo to v době, kdy začal intenzivně spolupracovat s brněnským biskupstvím. Novostavbu kape v biskupské rezidenci (1886-1888) koncipoval jako jednolodní objekt, vysunutý

oktagonálním presbytářem nad hradby. Také interiér měl neogotickým tvaroslovím a bohatou polychromií evokovat dojem starobylosti. Mezitím se již několik let zabýval zásadním úkolem, restaurací a dostavbou brněnského domu sv. Petra a Pavla. Dvojitý cíl, obnovu chrámového interiéru a dotvoření průčelí věží či věžemi se však Prokopovi podařilo naplnit jen z menší zčásti. S jeho návrhem na přístavbu jediné vysoké věže totiž biskup a představitelé kapituly nesouhlasili. Ideál francouzských dvojvěžových katedrálních schémat (uplatněný i v olomouckém případě) byl zřejmě přesvědčivější. Na podzim 1883 tak vypukl spor, který mělo na Prokopovu žádost vyřešit dobrozdání odborníků, tří proslulých restaurátorů Ferstela, Schmidta a jeho nejvýznamnějšího českého žáka Josefa Mockera. Schmidt se za Prokopa nejen zasadil, ale na základě jeho podkladů navíc o rok později jeho názor podpořil obdobným vlastním řešením. Jako dílčí předobraz mu posloužil vlastní kostel sv. Othmara ve Vídni (1866-1873). Prokop pak učitelovo řešení rozpracoval, ale ani autorita velkého restaurátora nebyla nic platná a návrhy na vyřešení vnější podoby katedrály tehdy usnuly. Na restauraci presbytáře - nakonec jediného Prokopova provedeného dómského díla - se nicméně podílel také Schmidtův čerstvý absolvent (studoval u něj od roku 1883) Hans Worresch. Prokop jej v době, kdy byl ředitelem Moravského uměleckoprůmyslového muzea, zaměstnával v muzeu jako návrháře. Neuskutečněny zůstaly také Prokopovy návrhy na restauraci hradu Pernštejna (1886-1888), které slibovaly, že se stanou moravskou obdobou Schmidtovy a Mockerovy obnovy Karlštejna. Podobně to dopadlo i s návrhem na dostavbu průčelí kostela sv. Mořice v Olomouci (1891). Zřejmě díky těmto neúspěchům Prokop o rok později odchází do Vídně. Moravskou památkovou problematikou se však - tentokrát již jen v teoretické rovině - zabýval i tam.¹²

Prokopovým spolužákem na akademii (studoval na ní rovněž od roku 1863) byl rodák z italských Benátek Johann G. von Schoen (1838-1914). Do Brna přišel v roce 1871 jako profesor (posléze i děkan a rektor) zdejší techniky. Stál u zrodu Moravského uměleckoprůmyslového muzea a jako jeho ředitel navrhl jeho neorenesanční novostavbu.

V roce 1863 začal na akademii studovat i další ze Schmidtových žáků bratislavský rodák Wilhelm Stiassny (1842-1910). Do moravského prostředí zasáhl několikrát, především neorenesanční přestavbou zámku Šebetov (1878-1885) a návrhem obřadní síně židovského hřbitova v Jihlavě (1904).

Prokopovým ambicím v památkové oblasti tehdy mohl v moravskoslezském prostředí konkurovat pouze rodák ze Štýrského Hradce Georg J. von Hauberrisser (1841-1922). Na vídeňské akademii začal studovat o rok později a koncem století jej začal systematicky zaměstnávat majitel rozsáhlých panství na Moravě a ve Slezsku Řád německých rytířů. Hauberrisserovým hlavním dílem se stala radikální restaurace či spíše přestavba hradu Bouzova (1895-1901), která památce vtiskla pohádkový charakter. V pokusu o atypické dořešení průčelí svatomořického chrámu v Olomouci byl podobně jako řada jiných neúspěšný (1898-1902). A neúspěch zaznamenal, když byl v téže době přizván k obnově proboštského kostela Nanebevzetí P. Marie v Opavě, k níž se v roce 1887 vyjádřil i Schmidt. Hauberrisserovy radikální varianty ve specifickém slezském pojetí byly v letech 1905-1906 výrazně korigovány jiným ze Schmidtových žáků, vídeňským architektem Richardem F. Jordanem (1847-1922; akademii vystudoval v letech 1864-1868). Třetím absolventem Schmidtovy školy (studoval na ní v letech 1873-1876), který se na úvodní fázi restaurace podílel návrhem hlavního oltáře, byl Julius Deininger (1852 až 1924).

Památkovým obnovám a sakrálním novostavbám se věnoval také prostějovský rodák Max von Fleischer (1841-1905). U Schmidta studoval od roku 1866 a o dvě léta později začal pracovat v učitelově soukromé kanceláři na projektu vídeňské radnice. Později se věnoval také stavbám synagog (například břeclavské z roku 1888). Do rodného kraje se vrátil restaurací zámku v Tovačově (1887-1890); jeho majitel David von Guttmann Fleischerovi svěřil také novostavbu obřadní síně na židovském hřbitově (1889).

Friedrich von Schmidt, Návrh na kostel P. Marie v Travné - hlavní oltář, 1879, Historisches Museum der Stadt Wien, i. č. 157 027 / 4.

V Schmidtově soukromé kanceláři byl po absolutoriu akademie v roce 1875 třináct let zaměstnán rovněž brněnský rodák Heinrich Holitzky (1850-1911). Na doporučení centrální památkové komise mu olomoucká radnice na počátku 90. let svěřila projekt restaurace orloje; z práce však pro architektonickou liknavost sešlo.

Jeho osoba nás však přivedla k nejmladší skupině Schmidtových žáků. Památkové péči a sakrální tvorbě se intenzivně věnoval rodák ze slezského Kozle August Kirstein (1856-1939), který nastoupil akademická studia v roce 1876. Do moravského prostředí vstoupil dvakrát: výstavbu nového průmyslového města Vítkovic v duchu zdejší cihelné architektury korunoval novostavbou kostela sv. Pavla (1880-1886). Když bylo po přelomu století obnoveno úsilí o dokončení restaurace brněnského dómu, měl být ústřední problém věží vyřešen s ohledem na předchozí bezvýsledné pokusy architektonickou soutěží. Byla vypsaná v roce 1901 a zúčastnila se jí také řada Schmidtových mladších žáků (mj. Jordan). Jejich vzrůstající odklon od dogmat purismu se zřetelně projevil ve volnějším, subjektivnějším pojetí. Ze silné konkurence vyšel vítězně Kirstein s návrhem, který pak podpořila i centrální památková komise, takže mohl být do roku 1908 uskutečněn. V rámci katedrální neogotiky v českých zemích pravděpodobně představuje nejinventivnější pojetí.

Dalším ze soutěžících byl rodák ze slovinské Celje Alfred Castelliz (1870-1940), který nastoupil do Schmidtovy školy v roce 1889, ale studium na akademii dokončil až roku 1897 u Otto Wagnera. Rovněž on se částečně věnoval památkové problematice. V moravském prostředí se však uplatnil především druhou fází dostavby a rekonstrukce lázní ve Velkých Losínách (1931-1932), u níž mu k úsilí o vytvoření specifického *sudetského* stylu posloužily mj. gotizující náběhy.

Podobně jako Worresch, také vídeňský rodák Richard Völkel (1859-?), který studoval ve Schmidtově mistrovské škole od roku 1879, se nejprve uplatnil jako jeden z architektů ateliéru uměleckých řemesel Moravského umělecko-průmyslového muzea v Brně. V letech 1884-1892 byl centrální památkovou komisí doporučen jako spolupracovník kanceláře pro restauraci olomoucké katedrály, u níž měl v prováděcích plánech „*korigovat*“ Merettův základní návrh. Také on však ztroskotal při pokusu vyřešit konečnou podobu západního dvojvěží olomouckého kostela sv. Mořice (1891). Svoje olomoucké působení zakončil při restauraci barokního interiéru kostela sv. Michala (1894-1898) a práci na Moravě pak uzavřel gotizující obnovou jihlavského farního kostela sv. Jakuba (1898-1900). Na restauraci michalského kostela v Olomouci se podílel i jiný Schmidův žák a vídeňský rodák. Alexander von Wielemanns (1843-1911) studoval na akademii v letech 1865-1868 a až do roku 1874 spolupracoval v učitelově soukromém ateliéru; po osamostatnění se ovšem specializoval na problematiku justičních staveb.

Ve stavebním ředitelství olomouckého arcibiskupství byl krátce - pravděpodobně rovněž v souvislosti s restaurováním olomouckého dómu - zaměstnán brněnský rodák Karl Weinbrenner (1856-1929). Akademické vzdělání absolvoval v letech 1881-1883, aby brzy nato převzal vedení knížecího lichtenštejnského stavebního

Friedrich von Schmidt, Kostel P. Marie v Travné, 1877-1882, snímek Ivo Přech 2001.

úřadu v Lednici. V průběhu tří desetiletí zde vytvořil pozoruhodné množství různorodých návrhů, jimiž na jedné dotvářel někdejší voluptuární soubor staveb v Lednicko-valtickém areálu, na druhé straně vybavoval moravskou i rakouskou část někdejšího dominia patronátními kostely. Koncipoval je v relativně široké stylové škále od neorománských, přes neogotické až po barokizující; připomeňme kostely Narození P. Marie ve Velkých Bílovicích (1890), Povýšení sv. Kříže v Lanžhotě (1890-1893), Navštívení P. Marie v Břevclavi-Poštorné (1894-1898, na němž spolupracoval i s Alfredem Castellizem), či sv. Archanděla Michaela v Ladné (1911-1913). Z Lednice odešel jako pedagog na německou Vysokou školu technickou do Prahy.

V lichtenštejnském stavebním úřadě s ním načas spolupracoval také další Schmidův žák, vídeňský rodák Gustav von Neumann (1859-1928, na akademii studoval v letech 1884-1886). Podle jeho návrhu byl postaven kostel sv. Jakuba Většího v Ostrožské Lhotě (1897), s architektem Karlem Kayserem spolupracoval na gotizující restauraci hradu ve Šternberku (1883-1890). Sakrální problematice se později věnoval především v Lichtenštejnsku. V lednickém stavebním úřadě byl v době stavební konjunktury přelomu století zaměstnán také jeden z posledních Schmidových žáků Max Zehentner (na akademii studoval od roku 1889).

Ze Schmidtových pozdních žáků, kteří se alespoň částečně věnovali sakrální problematice, připomeňme ještě tři: vídeňský rodák Ferdinand Hrach (1862-1946) vystudoval akademii v letech 1885-1887; až do konce 1. světové války pak žil a působil v Brně. Podobně jako v profánní tvorbě, také u památkové péče jej v rámci pozdního historismu zaujalo především baroko. Uplatnil je u restaurace věží velehradské cyrilometodějské baziliky (1899-1900) a při úpravě průčelí kostela sv. Trojice ve Fulneku (1901-1903). V podobném duchu navrhl pro brněnské předměstí Horní Heršpice novostavbu kostela sv. Klementa M. Hofbauera (1911-1912).

Rovněž rodák z Vlčí u Loun Eduard Sochor (1862-1947), který vystudoval vídeňskou akademii v letech 1888-1889, byl zásadně ovlivněn „objevem“ barokní kultury, navíc její radikální varianty, a v duchu etnografického nadšení konce století také kultury lidové. Na základě studia moravských a slezských lidových sakrálních staveb vystavěl dřevěný kostel pro Národopisnou výstavu v Praze (1895) a léta se pak věnoval novostavbám svatyní na Valašsku: kostel Božského Srdce Páně v Hodslavicích (1905-1906), kostely ve Valašském Meziříčí a Štramberku. Jeho vrcholným dílem se v této problematice stal ohmannovsky koncipovaný areál kaple sv. Jana Sarkandra a Sarkandrina v Olomouci (1908-1912).

Vídeňský rodák Clemens M. Kattner (1871-1945, na akademii studoval v letech 1889-1892), se zase specializoval na evangelické kostely; vedle břeclavské svatyně (1911-1912) vystavěl také kostel starokatolické církve s farou v Šumperku (1912-1914).

Friedrich von Schmidt, Kostel P. Marie v Travné - detail vstupu, 1877-1882, snímek Ivo Přeček 2001.

Presto byl i zde jeho vliv zásadní. Především v rámci nadlouho směřované restaurátorské metody obnovy památek, kterou si osvojil v mládí v Kolíně nad Rýnem a pro niž se ustálil název purismus. Návraty k hypotetickému „původnímu“ stavu či předpokládanému „původnímu“ záměru středověkých umělců představovaly odstraňování pozdějších „neslohových“ doplňků a byly provázány asanačním uvolňováním okolí památky. Zatímco první generace jeho žáků (v Čechách především Mocker, na Moravě zvláště Prokop) v památkové péči dlouho uplatňovala striktní restaurátorské pojetí, mladší generace absolventů (např. Kirstein) se v mnohem větší míře snažila respektovat individualitu památky. Jak Schmidt, tak nejtalentovanější absolventi jeho školy se genia loci snažili hájit v konfliktech s vesměs konzervativně orientovanými stavebníky. Jako člen centrální památkové komise se Schmidt v expertízách vyjadřoval k obnově předních památek sakrální architektury v Olomouci, Brně a v Opavě; jak jsme slyšeli, mnohdy neúspěšně.

Moravskou architekturu, zejména na přelomu století, ovšem ovlivňovali i ti Schmidtovi žáci, kteří se nevěnovali sakrální tvorbě. August Krumholz, který studoval na akademii od roku 1865, navrhl neo-renesanční průčelí novostavby olomoucké reálky (1874-1876). Vídeňský rodák Eugen Fassbender (1854-1923, Schmidtovu školu navštěvoval od roku 1880) se zase věnoval urbanismu; získal 1. cenu v soutěži na regulační plán Brna (1901-1902). Brněnské soutěže se společně s Heinrichem Goldemundem zúčastnil také další rodák z podunajské metropole Julius Mayreder (1860-1911), posluchač akademie od roku 1883. Samostatně nebo ve spolupráci s bratrem Karlem (1856-1935) navrhoval již předtím v Jeseníku a později v Šumperku četné vilové stavby. V této poloze se na Moravě uplatnil také Franz von Krauss (1865-1942), vídeňský rodák, který Schmidtovu školu vystudoval v letech 1887-1890. Dlouhá léta se pak společně s Josefem Tölkem specializovali na divadelní architekturu (v roce 1905 se zúčastnili soutěže na městské divadlo v Ostravě) a náročné palácové a vilové stavby v Prostějově, Jeseníku, Olomouci či v Novém Jičíně. V Ostravě měl působit ještě jiný z pozdních Schmidtových žáků Karl Schwager (na akademii studoval od roku 1888). O jeho případné tamní tvorbě však nic nevíme.

Je poněkud překvapivé, že zatímco se Schmidtovi žáci na moravskoslezské architektuře druhé poloviny 19. a počátku 20. století podíleli tak výraznou měrou, jejich učitel zdejší tvorbu ovlivňoval buď pouze nepřímo - především ohlasem své tvorby, různými dobrozdáním a posudky - anebo sice přímo, ale vesměs jen u komorních venkovských akcí.

Schmidt však významně ovlivnil také oblast církevních novostaveb. Pro moravskou tvorbu měl přitom zásadní význam zejména příklad jeho vídeňského kostela P. Marie Vítězné (1858-1875), kde sloučil dva podstatné zdroje křesťanské architektury - motiv starokřesťanské centrály s gotickým formálním aparátem. Toto spojení přímo inspirovalo dvě zdejší vrcholné rovněž mariánské chrámové novostavby konce 19. století: kostel Neposkvrněného Početí P. Marie v Ostravě - Přívozu od Camilla Sitteho (1894-1899) a kostel Navštívení P. Marie v Poštorné u Břeclavi od Schmidtova žáka Karla Weinbrennera (1894-1898).

A konečně vytvořil také několik uskutečněných i neprovedených návrhů na sakrální novostavby nebo rekonstrukce památek. Dvakrát projektoval pro Tišnov - vedle návrhu nové věže cisterciáckého kostela (1860 až 1863) vypracoval rovněž neuskutečněnou kostelní novostavbu (1867). Nerealizován zůstal také jeho projekt přestavby kostela sv. Jana Křtitele ve Frýdku (1876). Schválil a částečně korigoval projekt Albina Prokopa na kostel sv. Albrechta v Třinci (1882-1885), zatímco u podpory Augusta Prokopa v jeho sporu o podobu dostavby brněnského dómu, pro niž vytvořil rovněž variantní řešení (1884), jak jsme slyšeli neuspěl. Neuskutečněný zůstal i jeho návrh na novostavbu kostela ve Velkých Křídlovicích u Znojma (1885). Spoluúčast na restauraci starobrněnského kostela P. Marie (1885-1891), k níž jej vyzval rovněž Prokop, se pravděpodobně také omezila na pouhé konzultace.

A tak mohou o tvorbě jednoho z vídeňských velikanů 19. století podat na Moravě a ve Slezsku svědectví především dvě jeho venkovské novostavby.

V rámci starších kleinovských železáren a dělnické kolonie ve Štěpánově u Olomouce objednali potomci zakladatele podnikatelské dynastie Franze I. Kleina na jeho památku, ale současně také jako projev péče o „*duševní pokrm dělnictva na hutích*“ u Schmidta návrh kostela sv. Barbory.¹³ Částečným předobrazem novostavby z let 1868-1875 se mohl stát autorův vídeňský kostel sv. Lazara (1860-1862). Neogotickou trojlodní svatyní z neomítaných cihel mělo totiž uzavřít dvojvěží věnčící chrámový závěr; nakonec byla uskutečněna věž jediná. Novostavbu vysvětil olomoucký arcibiskup Fürstenberg. Stavbu dalšího Schmidtova kostela však nemusel sledovat se stejným pochopením.

Již jsme naznačili, s jakou horlivostí se Fürstenberg věnoval výstavbě venkovských svatyní na pruském pomezí. Jistě to nebylo náhodné a v rámci rekatolizační ofenzivy to dokonce mohlo připomínat výstavbu hráze na obranu víry. Není navíc vyloučeno, že se tímto způsobem olomoucký arcibiskup nevymezoval jen vůči protestantské, ale také katolické komunitě sousedního Pruska. Neuvažovala však podobně - byť v menším rozsahu - rovněž druhá strana? Vratislavští arcibiskupové například vlastnili javornické panství se zámek na Jánském Vrchu. I po novém uspořádání hranic mezi Pruskem a Rakouskem z poloviny 18. století zde plnili roli vrchní duchovní správy.

Starý farní a poutní kostel P. Marie v Travné u Javorníku, který stával uprostřed hřbitova, byl zbořen již počátkem 18. století. V roce 1741 byl nahrazen opodál situovanou novostavbou. Mariánskému údolí, vklíněnému do dramatických hvozdu Rychlebských hor, věnoval v 19. století systematickou péči „ *vynikající kazatel a zastánce církve katolické v Německu*“ vratislavský biskup Heinrich Förster (1799-1881).¹⁴ Inicioval budování rozlehlého areálu poutního místa s kaplí P. Marie La Salletské (1851), která byla později v březových hájích nad jeskyní doplněna také křížovou cestou (1894).

Čtvrtstoletí od svého biskupského vysvěcení se rozhodl oslavit velkoryse, zejména, když byl již třetím rokem za trest zbaven svého úřadu a mohl se tak věnovat pouze rakouské části diecéze. Barokní kostel v Travné nechal v roce 1881 zbořit a nahradit monumentální novostavbou (1878-1882). O návrh požádal Schmidta.

Jednoduchá stavba s pětibokým presbytářem dominuje hranolová, téměř pevnostně působící věž nad vstupním průčelím. Plášť je z neomítaného kamene. S robustní hmotou stavby kontrastují detaily bohaté reliéfní výzdoby hlavního portálu se sochou Krista. Neogotický je také interiér se třemi mramorovými oltáři. Autorem sochařské výzdoby byl Franz Erler, stavební provedení je dílem stavitele Schwarzera z Javorníku.¹⁵ Areál dotváří fara rovněž z neomítaného, ale cihelného zdiva.

Friedrich von Schmidt, Fara v Travné, 1877-1882, snímek Ivo Přeček 2001.

Schmidt věnoval projektu značnou pozornost - svědčí o tom mj. řada variantních řešení.¹⁶ Varioval zejména koncepcie průčelí. U nejpropracovanější studie totiž předpokládal, že jedinou průčelní věž završí dvěma helmicemi a vlastní vstup, sevřený mezi převýšenými opěráky, zasune do poměrně hluboké niky. Prováděcí projekt byl tedy zjednodušen. Uskutečněna byla pouze jedna helmice, vypuštěny zůstaly jak opěráky, slepá niky, tak vstupní nika. Vznosnost gotiky byla obětována ve prospěch zvýrazněné robustnosti a současně dojem větší starobylosti.

Ale kamenný chrám sevřený v melancholickém údolí tím spíše jakoby odkazoval k dávno již uzavřeným náladám romantického počátku století: Farní budova připomíná nazarénská zastavení a celý areál je téměř nasazen v duchu teskných poselství obrazů Caspara Davida Friedricha. Ten, kdo by zatoužil postavit areál v Travnech do co nejobecnějších souvislostí, mohl by konstatovat, že se zde do značné míry uzavírá oblouk jedné z větví historismu - od romantických počátků 19. století přes puristický pokus o syntézu umění s vědou po nově vzniklé romantické nálady konce století. Ale také, že se i zde - podobně jako ve Štěpánově, kde architekt navázal na říhelný plášť dělnické kolonie - rozvinul jeden z dalších pokusů o naplnění genia loci.

POZNÁMKY

1. Porýnská provincie Nordrhein-Westfalen se od r. 1815 stala pruskou doménou.
2. Cit. podle G. HERMANN, Neugotik. Geschichte ihrer Architekturtheorie. Stuttgart 1974, s. 87.
3. A. WOLFF, Dombau in Köln. Stuttgart 1980. - A. WOLFF, Die Baugeschichte der Vervollendung des Kölner Doms. In: H. FILLITZ - W. TELESKO (eds.), Der Traum von Glück. Die Kunst des Historismus in Europa. Wien 1997, s. 113-125.
4. A nic na tom nemění skutečnost, že v první polovině 19. století začala být gotika za národní styl považována i v Anglii a ve Francii. HERMANN (cit. v pozn. 2).
5. WOLFF (cit. v pozn. 3).
6. P. HAIKO - R. KASSAL-MIKULA, Friedrich von Schmidt (1825-1891). Ein gotischer Rationalist. Wien 1991, s. 80.
7. R. FEUCHTMÜLLER, Der Wiener Stephansdom. Wien 1978.
8. HAIKO - KASSAL-MIKULA (cit. v pozn. 6), s. 70-80.
9. Tiskem vyšlo jako separát Friedrich Freiherr v. Schmidt als Mensch. Lehrer und Chef. Eine kurze biographische Skizze, aus Dankbarkeit und Liebe für den unvergesslichen Meister. Wien 1891.
10. P. JOHNSON, Zrození moderní doby. Devatenácté století. Praha 1999, s. 341-342.
11. Statuten des Bau-Vereines an der Olmützer St. Mauritiuskirche. Olmütz 1870, s. 1.
12. Především v čtyřsvazkovém díle Die Markgrafschaft Mähren in kunsthistorischer Beziehung. Wien 1904.
13. Našinec 15. 10. 1875.
14. Ottův slovník naučný 9. Praha 1895, s. 388.
15. M. PLANNER - STEINER, Friedrich von Schmidt. Wiesbaden 1978, s. 70. - HAIKO - KASSAL-MIKULA (cit. v pozn. 6), s. 228. - B. SAMEK, Umělecké památky Moravy a Slezska 2. Praha 1999, s. 42. - R. ŽATLOUKAL, Příběhy z dlouhého století. Architektura let 1750 až 1918 na Moravě a ve Slezsku. Olomouc 2002, s. 327-334.
16. Obsáhlá plánová dokumentace je pod signaturou 157 027 uložena v Historisches Museum der Stadt Wien.

STRESZCZENIE

Kościół Najświętszej Marii Panny w Travnej koło Javorníka

Kościół NMP w Travnej koło Javorníka jest z jednej strony zapomnianą, a z drugiej strony godną uwagi budowlą znanego autora, jednego z tych wiedeńskich artystów XIX w., którzy odcisnęli swoje piętno na morawsko-śląskiej architekturze swoich czasów, architekta Friedricha von Schmidta (1825-1891). Brał on udział w ukończeniu katedry w Kolonii, gdzie został głównym kierownikiem budowy. Po wyjeździe z Niemiec został zaproszony do Wiednia, gdzie objął katedrę sztuki średniowiecznej na Akademii Sztuk Pięknych. Aż do śmierci prowadził tam tzw. szkołę mistrzowską i nauczał średniowiecznej architektury. Stał się jednym z głównych przedstawicieli historyzmu w architekturze, a w jego ramach także purystycznej metody odnowy średniowiecznych zabytków. Oprócz profesury na Akademii Sztuk Pięknych pełnił także funkcję budowniczego katedralnego przy katedrze św. Szczepana.

Jego głównymi osiągnięciami stały się budowle wiedeńskie, m.in. Gimnazjum Akademickie (1862-1866) i ratusz (1868-1883), spośród budowli sakralnych restauracja katedry św. Szczepana i kościół Matki Boskiej Zwycięskiej (1858-1875). Nietypową budowlą jest mauzoleum Schwarzenbergów w Třeboniu (1860-1877). Jego prace architektoniczne są częścią fali katolickiego triumfalizmu 2. połowy XIX w.

Znaczącą rolę w morawsko-śląskiej architekturze odgrywali uczniowie Schmidta: A. Prokop, R. Raschka, J. Mocker, H. Worresch, G. von Schoen, W. Stiassny, G. J. von Hauberrisser, M. von Fleischer, H. Holitzky, A. Kirstein, A. Castelliz, R. Völkel, K. Weinbrenner, G. von Neumann, M. Zehentner, F. Hrach, E. Sochor, A. Krumholz, E. Fassbender i F. von Krauss.

Schmidt wpływał na miejscową twórczość bądź pośrednio - głównie poprzez rozgłos swoich dzieł - lub bezpośrednio, przeważnie przez wiejskie inwestycje. Do nich należy kościół NMP w Travnej. Biskup wrocławski Heinrich Förster (1799-1881), pozbawiony w Prusach urzędu, mógł poświęcić uwagę tylko austriackiej części diecezji. Zainicjował budowę miejsca pielgrzymkowego z kaplicą Matki Boskiej z La Salette (1851), która została później uzupełniona przez drogę krzyżową (1894). Barokowy kościół w Travnej polecił w 1881 r. zburzyć i zastąpić go monumentalną budowlą neogotycką (1878-1882) według projektu Friedricha von Schmidta.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Kirche der Jungfrau Maria in Travná bei Javorník [Krautenwalde bei Jauernig]

Die Kirche der Jungfrau Maria in Travná bei Javorník ist einerseits ein mit der Zeit in Vergessenheit geratener, andererseits ein beachtenswerter Bau eines bedeutenden Autors, eines jener Wiener Künstler des 19. Jahrhunderts, die auf grundlegende Weise auch das mährisch-schlesische Schöpfungstum ihrer Zeit kennzeichneten, des Architekten Friederich von Schmidt (1825-1891). Er war am Ausbau des Doms in Köln am Rhein beteiligt, wo er sich bis zum Leiter der Domwerkstatt emporarbeitete. Nach dem Weggang aus Deutschland wurde er nach Wien berufen, wo er eine Professur für mittelalterliche Kunst an der Akademie bildender Künste übernahm. Bis zu seinem Tode leitete er hier die so gen. Meisterschule und unterrichtete in der Architektur des Mittelalters. Er wurde zu einem der Hauptvertreter des architektonischen Historizismus und in dessen Rahmen auch der puristischen Methoden der Wiederherstellung mittelalterlicher Denkmäler. Neben der Professur an der Akademie wurde er auch zum Dombaumeister bei der Kathedrale des St. Stefan berufen.

Zum Gipfelpunkt wurde eine Reihe seiner Wiener Neubauten, erinnert sei wenigstens an das Akademische Gymnasium (1862-1866) und insbesondere das Rathaus (1868-1883), von den Sakralbauten an die Restaurierung des Heiligen-Stefans-Hauses und die Kirche der Jungfrau Maria (1858-1875). Ein unorthodoxer Bau ist auch das Schwarzenbergsche Grabmal in Třeboň (1860-1877). Seine architektonischen Arbeiten sind eine Analogie zu der hochgehenden Welle des katholischen Triumphalismus der 2. Hälfte des 19. Jahrhunderts.

In bedeutendem Maße beteiligten sich an der mährisch-schlesischen Architektur der Zeit die Schüler Schmidts A. Prokop, R. Raschka, J. Mocker, H. Worresch, G. von Schoen, W. Stiassny, G. J. von Hauberisser, M. von Fleischer, H. Holitzky, A. Kirsstein, A. Castelliz, R. Völkel, K. Weinbrenner, G. Von Neumann, M. Zehentner, F. Hrach, E. Sochor, A. Krumholz, E. Fassbender und F. von Kraus.

Schmidt wirkte, wenn auch indirekt, auch später auf das hiesige Schöpfungstum ein vor allem durch den Widerhall seiner Schöpfungen und Beurteilungen - oder aber direkt, aber immer nur bei ländlichen Kammeraktionen. Dazu gehört auch die Kirche der Jungfrau Maria in Travná bei Javorník.

Der Breslauer Fürstbischof Heinrich Förster (1799-1881), seines Amtes in Preußen enthoben, konnte sich darauffolgend nur dem österreichischen Teil seiner Diözese widmen. Er initiierte den Bau eines ausgedehnten Areals eines Wallfahrtortes mit einer Kapelle der Jungfrau Maria von La Sallette (1851), die später durch einen Kreuzweg (1894) ergänzt wurde. Die barocke Kirche in Travná ließ er im Jahre 1881 abreißen und durch einen monumentalen neugotischen Neubau (1878-1882) nach einem Entwurf von Friedrich von Schmidt ersetzen.

NÁSTIN VÝVOJE MODERNÍ ARCHITEKTURY JESENÍKU A LIPOVÉ-LÁZNÍ

Mgr. Robert Šrek, Národní památkový ústav, ú. o. p. v Olomouci

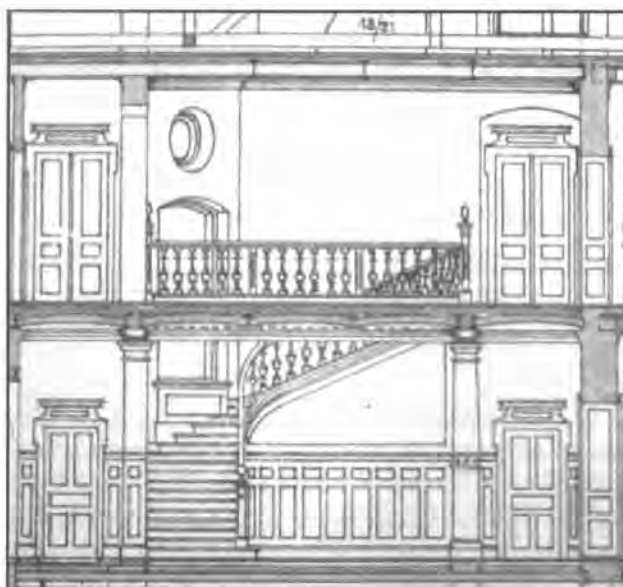
Jeseník

Komplexní přehled architektonického vývoje na konci 19. a v první polovině 20. století v dnešním Jeseníku (dřívejším Frývaldově) dosud nebyl ze strany historiků umění proveden. Pavel Zatloukal se ve své stati o gräfenberském lázeňském areálu na okraj zmínil také o nejlepších realizacích počátku 20. století v samotném Frývaldově, tedy o vile Erwina Weisse a Ernsta Regenharta.¹ Weissově rodinnému domu se monograficky věnovala v roce 2001 Dagmar Pfütznerová.² Objevnou, archivně vyčerpávající studii o zástavbě zdejšího West-Endu publikovala na pokračování v roce 2004 Bohumila Tinzová.³ Další archiváři, Květoslav Growka a Jana Hradilová, uspořádali o tři léta později menší výstavu, jejímž cílem bylo veřejnosti zpřístupnit doposud neznámou projektovou dokumentaci uloženou ve fondech Státního okresního archivu Jeseník. Výstupem z této dočasné expozice je katalog.⁴ Weissovo sídlo od dvojice Krauss a Tölk, stejně jako neobarokní Regenhartův skvost od bratří Mayerederových si pod drobnohled vzal prozatím naposledy v rámci projektu Slavné vily Olomouckého kraje Martin Horáček.⁵ Growka se v roce 2008 v krátkosti vyjádřil rovněž k meziválečnému rozkvětu města.⁶

Rozvoj Frývaldova v závěru 19. a v prvních letech 20. století ve stručnosti retrospektivně zachytil Eugen Fassbender, vídeňský urbanista, který pro zdejšího starostu Emila Haucka za „opravdu významné náklady“ vypracoval směrnice pro budoucí úpravy historického jádra a předměstí. Ve městě narostl za posledních šedesát let počet domů zhruba o sto osmdesát. Za zlomový moment se dalo považovat zavedení železniční trati v roce 1888. Od té doby Frývaldov prodělal očekávaný stavební boom: od samotné nádražní budovy vedla do centra Alžbětina ulice s vilovou zástavbou a špitálem; novostavby přibývaly rovněž na Nádražní ulici a v navazujícím tahu směrem do lázní Dolní Lipová; v kolonii Dittrichstein (Dittrichštejn, dnes Dukelská ul.) byla postavena budova okresního soudu; u náměstí vyrostl v roce 1889 třípatrový dům velkoměstského ražení, hotel Krone; dále se postavila nová chlapecká škola a kluziště; nedaleko hřbitova stála střelnice, starobinec a „cottage“ pro úředníky; na staříčském poli se nacházely rozsáhlé bělírny, vznikla také nová plynárna; největší sympatie u Fassbendera zřejmě sklídily „skvostné vily v městském parku“; v rozestavěném stavu tehdy byly domy šplhající se po svahu takzvaného Hutbergu.⁷

Za proměnou horské vesnice v městečko s hodnotnou a zajímavou zástavbou stály v 19. století dva faktory. První z nich představovalo bezprostřední sousedství a provázanost s Gräfenberkem, lázněmi, v nichž od 70. let 19. století každým rokem narůstalo množství klientů vyhledávajících lázeňské služby i v blízkém Frývaldově. Vždyť právě zde se v roce 1910, tedy v době otevření Priessnitzova sanatoria, veřejnosti předal k používání Kurhaus Altvater.⁸ Druhým činitelem podněcujícím konjunkturu kvalitní architektury se stala proslulá textilní firma Regenhart & Raymann. Ta v bezprostřední blízkosti postupně budovaného továrního areálu na soutoku řeky Bělé a Staříče zahájila výstavbu jak dělnické kolonie pro své pracovníky (od roku 1884), tak West-Endu, čtvrti s rozsáhlými parky a vilami nejúspěšnějších zaměstnanců či přímo majitelů podniku.

Dne 1. února 1888 se oficiálně předala k používání nejstarší frývaldovská železniční stanice. Potenciál gräfenberských lázní se tehdy ale zřejmě podcenil, neboť se záhy začalo uvažovat o rozšíření přijímací budovy a obslužných domů.⁹ Růst města začínal nabírat na obrátkách. V roce 1889 proběhla ve velkých halách výstava průmyslu a řemesel. V letech 1894 až 1898 prováděla vídeňská firma Rumpel & Waldek modernizaci městské kanalizace. Městské lázně fungující od roku 1884 prošly po zprovoznění plynárny modernizací. Roku 1902 bylo na hlavním náměstí zavedeno plynové osvětlení.¹⁰ V těchto letech se na postu starosty vystřídal několik osobností.¹¹ Alois Regenhart vedl Frývaldov pouze krátce (1893-1894). Během působení jeho nástupce Dr. jur. Josefa Ursprunga (1894-1907) se postavila samostatná budova okresního soudu, zbylé úřady ale stále zůstávaly v soukromých domech. Roku 1900 byla také vypracována nerealizovaná projektová dokumentace k rozšíření nádraží.¹² Po dvouletém funkčním období Filippa Kleina (1907-1909) nastoupil do úřadu Dr. med. Emil Hauck (1909-1919). Ten byl ze všech jmenovaných starostů nejambicióznější, svého úřadu se však ujal v době, již záhy nepříznivě poznamenala světová válka. Otázku další výstavby města zamýšlel řešit na skutečné profesionální úrovni. Nakonec se mu ale podařilo vystavět pouze hřiště pro děti a kluziště na Nádražní ulici, přestavět nádraží¹³ a otevřít novou poštu. Na výstavbu gymnaziální budovy se už nikdo nezmohl, přestože se

Karl a Julius Mayrederové, řez vilou Ernsta Regenharta v Jeseníku (č. p. 673), 1898, detail. ZA Opava, Fond Regenhart & Raymann, továrna na lněné a damaškové zboží - Jeseník, inv. č. 251.

a o generaci mladšího Alexandra Nitscheho (5. 6. 1872 - 20. 5. 1945).

Počátky a zralá tvorba Johanna Grögera spadaly do doby, kdy se ve Frývaldově stavěla jen málo zajímavá architektura nepřekračující svým významem hranice regionu. Větší zakázky získával od církevních kruhů, u evangeliků se mu podařilo jeho projekt ke kostelu a faře prosadit k uskutečnění. Své dovednosti prokázal v návrhu vily Margaretha, obydlí, které si postavil v letech 1898 až 1899 na zprvu osamělém pozemku pod přijímací budovou železničního nádraží.¹⁶

Nejkvalitnějším projektantem a zároveň osobou, která díky hojnému počtu realizací veřejného i privátního charakteru nejvíce poznamenala tvář tehdejšího Frývaldova, byl Rudolf Zelenka.¹⁷ O jeho osobním životě víme jen málo. Podle některých údajů se zdržoval rozeprí a sporů ostatních a naplno se zabýval prací. Jeho bratr Eduard působil jako ředitel školy pro zpracování kamene v Supíkovicích. Rudolf Zelenka stál jako architekt v pozadí drtivé většiny městských zakázek. Na kontě měl stavbu obecné školy pro chlapce, nemocnice císařovny Alžběty, Hedvičina sálu a hotelu Krone, po přelomu století pak nové střešnice. Dokončení svého posledního díla - chudobince - se už nedomáhal. Pavel Zatloukal Zelenku ve své studii o moravských lázních postavil do jedné řady s ostatními provinčními architekty této světem zapomenuté horské oblasti.¹⁸ To, že projekt kuželny pro lázně Gräfenberk zveřejnil specializovaný časopis *Berliner Architekten-Zeitung*, ovšem svědčí o Zelenkově internacionálním uznání. Přesvědčivým důkazem o minimálně standardní jakosti jeho invence a dovednosti zůstává tvorba soukromého bydlení, a to zejména po roce 1900. Vlastní vilu postavenou podle projektu z roku 1883 ošatil střídmostou neorenesanční fasádou s klasicizujícím nádechem,¹⁹ obdobného ražení je i zahradní salon přistavěný k sousednímu domu Roberta Ungera na základě návrhu z roku 1882.²⁰ Průčelí salonu okrášlila ve Frývaldově jinak ojedinělá sochařská výzdoba. Na počátku 20. století Zelenka upustil od navrhování střešních budov s osově orientovanými štíty a ve své nové vile dostavěné v sousedství Grögerovy Margarethy roku 1904,²¹ v nedalekém domě Hanse Müllera²² kolaudovaném v roce 1905 a v o málo mladší vile postavené ve svahu v dnešní ulici Na úbočí pro Karla Philippa²³ se dopracoval ke specifické typice objektů, u nichž osobitě nakládal s omezeným tvarovým repertoárem historizujících prvků, používal hrázděné zdívo a rozbíjel blokovitost dříve kompaktních objemů přidáváním balkonů, verand, arkýřů, nárožních věžiček, štítů a výškově různě posazené a prokřížené skladby valbových střeš. U poslední jmenované vily vyprojektoval dispozici s ústřední patrovou halou se schodištěm a ochozem, jednu ze dvou, které ve Frývaldově postavili místní architekti.

Poněkud v pozadí zůstávala osoba stavitele Franze Grögera, v literatuře označovaného jako „stavebního mistra Moravsko-slezského sudetského horského spolku“.²⁴ Z archiválií například víme, že navrhoval pro firmu Regenhart & Raymann bydlení pro zaměstnance.²⁵ Plány s jeho signaturou majoritně najdeme u nepřilíš inte-

tato otázka intenzivně řešila. Plán k nové škole od architekta Zottera pochází z roku 1917.¹⁴

Dobře využitelným dědictvím 19. století byly zelené plochy parků a sadů. Rozlehlá zahrada, jejímž mecenášem byl Josef Raymann, přešla v roce 1906 pod správu města. Oblíbeným cílem turistů se stal městský les. Krajinářsky komponovaný park získal svou prvotní podobu v roce 1893 na základě konceptu zahradníka rodu Regenhartů. Sad založený původně Stephanem Dworzakem v předměstí Svoboda přejmenovalo město v roce 1906 na počest významného lázeňského návštěvníka arcivévodě Evžena Rakouského. Staříčský park vznikl díky snahám místního okrašlovacího sdružení a Moravsko-slezského sudetského horského spolku po roce 1910 v místech, kde se do nedávné doby konaly trhy s prasaty.¹⁵

K zavedeným stavebním firmám na přelomu 19. a 20. století ve Frývaldově patřily podniky čtyř stavebních mistrů: Johanna Grögera (8. 12. 1849 - 3. 2. 1902), Rudolfa Zelenky (kolem roku 1851 - 26. 3. 1910), Franze Grögera (15. 4. 1857 - 1. 5. 1925)

esantních objektů rodinných domků. Prestižní pro něj určité byla zakázka na obytný dům Ernsta a Emilie Hankeových na dnešním náměstí Svobody.²⁶ Grögerovy výkresy po roce 1900 jakoby poznamenala zkušenost se secesí geometrického ražení, projevila se však sporadicky, zejména v plochách fasády kombinací hlazené a stříkané omítky.

Alexander Nitsche prožíval období popularity na počátku 20. století zhruba do nástupu první světové války. Se svými návrhy prorazil i do West-Endu, prominentní čtvrti nejzámožnějších obyvatel Frývaldova. Vycházel z principů nepřiliš vzdálených Zelenkově tvorbě, používal však specifický formální zásobník a s oblibou směrem k hlavní ulici posazoval dominantní věž. Vlastní vilu na Alžbětině ulici dokončil někdy před rokem 1903 a opatřil ji patrovou schodišťovou halou, byť drobného měřítka.²⁷ Stal se tak prvním domácím architektem, jenž tuto moderní dispozici ve Frývaldově aplikoval. Před první světovou válkou se mu ještě podařilo získat zakázku na stavbu pro kongregaci voršilek.²⁸ Nitscheova poslední zajímavá realizace této doby, vila Roberta Fischera postavená v letech 1914 až 1915, znamenala zpřetrhání vazeb na předchozí historizující tvorbu.²⁹

Na konci 19. století vzrostly stavební aktivity také v církevních kruzích. V letech 1882 až 1883 podle projektu Rudolfa Zelenky prodělal přestavbu katolický kostel Nanebevzetí Panny Marie.³⁰ Svatostánek nabyl na rozměrech a získal podobu longitudinálního kostela s osovou věží v západním průčelí, trojlodním sálovým prostorem a vysokým pětibokým presbytářem. Fasádu rozdělovala na jednotlivá pole soustava pilastrů, světlo do kostela přicházelo okny stylově se pohybujícími na pomezí neorománského a neorenesančního vkusu.

Alexander Nitsche, návrh průčelí domu pro zaměstnance firmy Regenhart & Raymann v Jeseníku (č. p. 197), kolem roku 1920. SOkA Jeseník, AM Jeseník, Stavební plány (nezpracovaný fond), karton č. 9, č. p. 197.

zozemská princezna Marianne Oranžsko-nassavská, majitelka nedalekého panství Bílá Voda, dospěla záležitostí ke konkrétnímu závěru. Dar 10.000 zlatých a přání vystavět budovu pro 172 lidí (nikoliv prostou modlitebnu s bytem faráře a školou podle „normalplanu“, jak bylo nejdříve z důvodu omezených finančních možností zamýšleno) představenstvo rádo přijalo a dokonce kapacitu kostela po schválení štedré donátorky rozšířilo na 200 věřících. Slavnostní položení základního kamene připadlo na 13. října roku 1881. Princezna Marianne tehdy doručila plány architekta Martiuse. Zednické práce měl provádět Johann Gröger. Kostel byl dostavěn v červenci roku 1883, jeho vysvěcení proběhlo o tři měsíce později. V archivu dnešního Farního sboru Českobratrské církve evangelické v Jeseníku je uložen konvolut plánů dokumentující průběh událostí, odehrávajících se kolem výstavby svatostánku.³² Kostel byl ve finále proveden podle projektu Johanna Grögera, návrhy Ferdinanda Martiuse a také Rudolfa Zelenky zůstaly pouze na papíře. Šlo o neorománskou podélnou stavbu, s osovou věží v západní průčelí, s polokruhovitými okny, obložení z kamene, gotizujícími opěrnými pilíři, obloučkovým vlysem pod korunní římsou a apsidou v závěru. Prostý jednolodní interiér uzavíral dřevěný kazetový strop, při západní straně se nacházel kůr s varhany. Stavbu fary dostal též na starost stavební mistr Johann Gröger. Roku 1884 se sem duchovní mohl nastěhovat. Voršilky si svou vlastní kapli postavili na základě projektu architekta Eberse z roku 1895.³³ Nad realizací v letech 1896 až 1897 opět dohlížel stavitel Johann Gröger. Výmalba se v této neorománské kapli s apsidou prováděla až od roku 1899. V literatuře je poměrně dobře zdokumentována a interpretována malířská a sochařská složka interiéru.³⁴

Vilová kolonie West-End v Jeseníku, počátek 20. století. Vlastivědné muzeum Jeseníka.

O něco dříve se ve Frývaldově rozhodli postavit si vlastní modlitebnu evangelici.³¹ Ti už roku 1878 probírali otázku stavby kostela, pro jehož financování měly být uspořádány sbírky v cizině. Farář Kolatschek hodlal získat ke spolupráci dvorního stavebního ředitele Ferdinanda Martiuse, architekta známého dnes zejména proto, že podle Schinkelových plánů stavěl ve 30. letech 19. století zámek v Kamenci. Ale teprve díky tomu, že se o frývaldovskou evangelickou obec začala zajímat ni-

Za vznikem West-Endu, jak se parková část města položená podél řeky Bělé nazývala, hledejme výhradně aktivity členů proslulé textilní firmy Regenhart & Raymann. Důležitost moderní anglikanizující vily Erwina Weisse, jež byla postavena v letech 1901 až 1903 na základě projektu vídeňského tandemu Franz von Krauss a Josef Tölk, dobře popsala uměleckohistorická literatura.³⁵ Pozornosti neušla ani vila velkotovárníka Ernsta Regenharta a jeho choti Louisie, vybudovaná na základě návrhu jiné osvědčené firmy z hlavního města monarchie, Karla a Julia Mayrederových.³⁶ Prof. Karl Mayreder dodal Erwinu Regenhartovi v roce 1910 podklady k realizaci vily s tradicionalizujícím tvarovým aparátem na průčelí a se secesním vstupním portálem.³⁷ Významnou, i když takřka opomenutou kapitolou této čtvrti je adaptace domu v Bezručově ulici s č. p. 192, jež se uskutečnila v letech 1902 až 1904.³⁸ Po úpravách se rezidence navenek prezentovala přísně empírovým a umírněným renesancizujícím zjevem, uvnitř ale ukrývala přepychový vstupní vestibul obložený keramickými dlaždicemi s výjevy holandských marin a okázalé historizující schodiště. Vila úředníka Georga Opelty, postavená v letech 1899 až 1900 Franzem Grögerem, dům Marie Czwrczekové,³⁹ vdovy po firemním advokátu, kolaudovaný rovněž v roce 1900 stavitelem Nitschem, a vila Otto Brasse z let 1901 až 1903 zasluhují zmínku v přehledu vývoje architektury jesenického regionu, kvalitou ovšem za realizacemi známějších vídeňských firem pokulhávají.

Důležitou úlohu měl ve Frývaldově sehrát Fassbenderův urbanistický záměr. Ačkoliv jeho realizaci zhatila první světová válka, některé myšlenky tohoto „městotvorného“ spisu nebude od věci připomenout, neboť poukazují na přílnutí k ikoně moderního urbanismu - Camillo Sittemu. Fassbender byl v moravském prostředí dobře známý. V roce 1902 vyhrál soutěž na asanaci starého Brna.⁴⁰ Volba na tohoto specialistu mohla padnout

Adolf Gröger, původní návrh průčelí dvojdomu pro Leopolda a Theresii Buchbergerovi z Šumperka a pro Josefa a Hermínu Raschkeovi z Tomásova. *Jeseník* (č. p. 352), 1924. SOkA Jeseník, AM Jeseník, Stavební plány (nezpracovaný fond), karton 44.

také proto, že měl přímé zkušenosti s projektováním v lázeňských městech. V roce 1885 totiž navrhoval spolu s architektem Katscherem lázeňský dům v proslulém rakouském letovisku Badenu u Vídně.⁴¹ V roce 1912 vydal příručku o stavbě měst s názvem *Grundzüge der modernen Städtebaukunst*.

Průzkumem rozrůstání Frývaldova Fassbender dospěl k názoru, že se zde objevují obdobné trendy jako u již probádaných sídelních lokalit. Zapadlé horské městečko mělo venkovský charakter; jeho položení, klima a dosavadní rozvoj pobízely ke třem základním způsobům využití - k bydlení, k rozkvětu průmyslu a k podpoře lázeňství a s ním spojené turistiky. Právě

lázně Gräfenberk musí zůstat v následném rozvoji co nejvíce zohledněny, má být zlepšena jejich dostupnost a rozšířeny promenády. Stavby, které neslouží léčebným účelům, mají být od lázeňského vrchu umístěny co nejdále, aby tamní přírodní krásy zůstaly v neporušeném stavu.⁴²

Ve Frývaldově by se nemělo napodobovat velkoměstské měřítko. Střed města bude patřit budovám přiměřené velikosti. Hladina zástavby, stejně jako hustota zastavění parcel, se musí směrem k okrajovým čtvrtím města snižovat. Náměstí by měla jako oblastní centra městských částí zůstat zachována.⁴³ Největší přednost hlavního „slezského ringplatzu“ s pěknými starými budovami představuje jeho uzavřenost. Proto by se například do předměstí Svobody neměl prolamovat žádný uliční tah s otevřeným průhledem, situaci by spíše elegantně vyřešila přístavba věže s průjezdem v bráně. Rozměry 180 na 80 metrů považoval Fassbender vzhledem k přiléhající zástavbě za nepřiměřeně naddimenzované a radil tuto disproporci potlačit tím, že se zboří stávající, málo reprezentativní radnice a vystaví se nový, důstojnější symbol města. Prázdnota a absence dlažby také nepřidala náměstí na krásu. Čelní strany domů by bylo vhodné olemovat čtyři metry širokou dlažbou, korzem, a kolem radnice a sochy sv. Jana Nepomuckého vysázet travnatý pás se stromky a trvale zelenými keři. Na náměstí by se při vyústění ulic měly objevit kašny.⁴⁴

Kultivace je nutná rovněž u katolického kostela. Zámek s vodním příkopem zůstane zachován coby doklad historického vývoje ve své původní podobě. Čtvrť Bělá je určena pro zástavbu a jako taková potřebuje upravit uliční síť za účelem zisku dalších zdanitelných parcel. Na místě pivovaru by mohl vyrůst městský dům s odpočívacími sály, slavnostními prostory, restaurací a zahradou. Razantní zásahy do půdorysného členění spis předpokládá v komunikačně nevyhovujících místech. Nedaleko centra se hodí vyčlenit prostor pro tržnici. Dosud rozptýlení pracovníci okresního úřadu a zaměstnanci pošty budou soustředěni do samostatných budov.⁴⁵

Perlu Frývaldova představoval zelený pás čítající takzvaný Josefův park, Esplanádu a rozsáhlý Lesní park. Výsadba se musí vyvarovat monotónnímu vyznění, vítány jsou rozličné paloučky, mýtiny, skalní partie, malebné průhledy a jak listnaté, tak jehličnaté stromy. Kvůli patřičnému estetickému vyznění by se měl přemístit sloup Nejsvětější Trojice a čerstvě instalovaný, podle Fassbendera naprosto nevhodně situovaný Priessnitzův pomník od Josefa Obetha.⁴⁶

Předměstí Svoboda bude místem, kde se na levém břehu řeky Bělé při cestě vedoucí do Bukovic postaví veřejné lázně a kryté koupaliště sousedící s dětským hřištěm. Na předměstí Kaulwiesen (Louky) chyběl jednoduše prvek náměstí. Fassbender navrhnul vytvořit prostor o velikosti 90 na 60 metrů zhruba v místech dnešní Žeyerovy ulice. Zadní strana takového náměstí bude vhodná pro postavení honosné veřejné budovy, přední část okráší vodní prvek. Na hlavní ulici probíhající podél hřbitova a střelnice se budou napojovat nové dopravní tahy. Svah Zlatého chlumu zůstane vyhrazen vilové zástavbě. Pro město a investory by bylo rentabilní, aby se ve Frývaldově dále stavěly kolonie pro dělníky zdejších firem.⁴⁷

Předměstí Dittrichštejn potřebuje také své vlastní náměstí. Vhodná bude lokalita uprostřed tzv. Schleifgarten (Pod Kopcem), s rozměry 95 na 60 metrů. Ze svahu u lázní se stane nádherná vilová čtvrť s kaskádovitým terénem. Pro kasárna se cvičištěm se může přidělit lokalita u paty Hutbergu (Čapka). Pracovní kolonie na hranici s předměstím Wildtafel (směrem na Dolní Lipovou) bude založena zcela podle moderních zásad zahradních měst, s domky s jedním až čtyřmi byty se zahradou a ovocnými stromy, se společenským domem se sálem, knihovnou a lázněmi, se sady, školou a hřišti. Patřičná péče musí být věnována pohledově exponovanému nádraží. Předměstí Wildtafel též zasluhuje mít své náměstí. Mohl by se zde nacházet nový hřbitov, špitál a koleje pro průmyslový provoz.⁴⁸

Meziválečná léta ve Frývaldově zevrubněji popisuje městská kronika. Od počátků existence československého demokratického státu trápila zdejší oblast bytová nouze. Financí na urgentně potřebné stavební podniky se ale prozatím městu nedostávalo. Jediný krůček k vysněnému blahobytu představovalo prozatím jenom vydláždění Nádražní ulice v roce 1919. Pokus o zavedení komplexního elektrického osvětlení byl pro

Adolf Gröger, průčelí vily Emy Grögerové v Jeseníku (č. p. 799), 1927. Archiv Stavebního odboru Městského úřadu Jeseník, č. p. 799.

peněžní nedostupnost odložen. Otazník nad zřízením kina, k jehož provozování byla udělena v roce 1920 koncese, musela vyřešit firma Regenhart & Raymann. Protože novostavba pro takový účel nebyla z důvodu finanční náročnosti myslitelná, daroval místní textilní podnik k tomuto využití zdarma jednu ze svých továren – pod podmínkou, že se po patnácti letech budova od základů strhne a na jejím místě bude založeno veřejné prostranství.⁴⁹

Právě firma Regenhart & Raymann dala impuls k obnově stavební činnosti. Projekt náročné budovy pro její zaměstnance dostal na starost zkušený stavitel Alexander Nitsche. Průčelí objektu dokončeného v roce 1921 dokumentuje autorův definitivní odklon od jeho někdejšího rukopisu.⁵⁰ Jeho tvorba v této době

byla reminiscencí na geometrizující secesní předválečnou architekturu. Obdobnou tvůrčí polohu můžeme pozorovat také v projektu pekárny z roku 1920.⁵¹ V letech 1922 až 1923 podnik R&R postavil další obytnou budovu pro deset rodin, tentokrát přibližně v místech, kde se s podobnou zástavbou uplatnil již před světovou válkou. Pod návrh stavby v dnešní Nerudově ulici se podepsal stavební mistr Ing. Ferdinand Lulei (14. 10. 1892 – 4. 5. 1940).⁵² Celkově budova připomínala Nitscheův soudobý styl. Rozměry všech bytů byly identické (v každé jednotce se vedle před síně s hygienickým zázemím nacházela kuchyně a dva obytné pokoje).

V roce 1922 rovněž započala s výstavbou svých prvních domů *Stavební a bytová společnost ve Frývaldově*.⁵³ Ta se zaregistrovala v roce 1919.⁵⁴ Její význam pro Frývaldov nelze na základě fragmentárně dochovaných archiválií věrohodně rekonstruovat, o důležitém postavení ovšem svědčí článek Josefa Ehrlicha z roku 1930.⁵⁵ Činnost této organizace podle všeho podporovalo město samotné, když jí poskytlo solidní startovní částku 250 tisíc korun a přenechalo za levnou cenu pozemky. Společnost poté postavila pět pronájemních domů s 15 byty, v jednotném zdobném stylu a obklopených zahradami. V krátké době se ke stavbě vlastních domů odhodlalo dalších deset členů tohoto sdružení.

Ehrlichův článek mimo jiné přinesl základní údaje o jiných prospěšných aktivitách, jimiž se Frývaldov snažil podpořit privátní bydlení. Díky tomu, že obec rozparcelovala své pozemky a prodala je za přiměřenou cenu zájemcům, vznikla vilová čtvrť z takzvaného Raymannova hospodářství u hranic s Bukovou a kolonie při cestě do Dolní Lipové.⁵⁶

Palčivě aktuální byla otázka výstavby prostých domů s byty pro nejchudší vrstvy. V letech 1926 až 1927 přibýlo v blízkosti zámku podle projektu Ing. Adolfa Grögera (* 13. 1. 1888) sedm sdružených řadových domků.⁵⁷ Gröger se zde orientoval na německou předválečnou reformní architekturu, která v bytové výstavbě usilovala o překonání eklekticismu, a to nikoliv razantním odmítnutím tradice, ale jejím dalším využitím. Heinrich Tessenow, nejznámější protagonista tohoto hnutí, se inspiroval stavbami obyčejných měšťanských a venkovských domků svého regionu a navrhoval objekty, u nichž se programově kladl důraz na „jednodu-

chost“ a „prostotu“. Tessenowův projekt řadových domků pro rodiny z ulice Am Schänkenberg (č. p. 4-15) v Hellerau u Drážďan mohl stát u počátků typu, ze kterého se Gröger poučil.⁵⁸ Neutuchávající bytová krize vyprovokovala místní charitní svaz v listopadu roku 1927 k orodování u lépe zajištěných krajů. Poté, co prosby nedostály svého účinku, vyzval zdejší farář všechny osoby starší patnácti let, aby se peněžně, naturáliemi, stavebním materiálem nebo prací přičinili na stavbě budov pro nemajetné spoluobčany. V plánu bylo postavit dva řadové domy s bytovými jednotkami sestávajícími z většího pokoje a kuchyně, se sklepem, půdními prostory, společnou prádelnou, dřevníkem a malou zahradou. Pozemek byl zajištěný poblíž měšťanské střelnice. Ani nyní se výstavbu nepodařilo zahájit. Městský úřad byl v tomto ohledu o poznání úspěšnější. V letech 1927 až 1928 postavil na dnešní Husově ulici dvojdomek pro 20 partají, v roce 1929 na severním konci stejné komunikace dům se shodnou kapacitou a následujícího léta ještě objekt pro 12 rodin. V roce 1927 město získalo 30 tisíc metrů čtverečních při Glucholazské ulici. Prostory byly určeny pro dělnické bydlení.⁵⁹

O průběhu příprav k výstavbě sociálního domu, který se realizoval na základě soutěže z roku 1929, si můžeme učinit zevrubnější představu díky kompletně zachovaným archivním podkladům.⁶⁰ 30. dubna město vyzvalo architekty Richarda Mayerhofer-Höllingena, Ferdinanda Luleiho, Adolfa Grögera, Alexandra Nitscheho, Karla Bunda, Wilhelma Schöna a Stefana Neugebauera k účasti v soutěži na stavbu jednopatrové budovy s kapacitou osmi bytů s jedním pokojem a kuchyní a 12 takzvaných obytných kuchyní. Poslední termín pro odevzdání byl stanoven na 15. června. Zadavatel stanovil i podrobnější detaily - budova má disponovat

Alexandr Nitsche, soutěžní návrh na stavbu obytného domu v Jeseníku (č. p. 706), 1929. SOkA Jeseník, AM Jeseník, Stavební plány (nezpracovaný fond), karton č. 42, Obytná a sociální výstavba, Hřbitovní ulice.

centrálně položeným schodištěm napojeným na chodbu souběžnou s hlavním průčelím a osvětlenou jednak schodišťovým prostorem, jednak bočními balkonovými okny. „Jednoduchý“ a „věcný“ exteriér by měl odpovídat účelu stavby. Investor rovněž navrhl čtyři základní varianty rozmístění jednotlivých bytů, sklepů, společných toalet, sušárny, prádelny, koupelny a půdních prostor, přičemž bylo ponecháno na vůli oslovených stavitelů, zdali k obytným účelům využijí také zvýšeného suterénu či podkroví. Architekti Lulei, Gröger a Bund zřejmě své návrhy vůbec nedodali, neboť nejsou zmiňováni v posouzení Ing. Waldemara Sitky, vedoucího městského stavebního úřadu fungujícího právě od tohoto roku.⁶¹ Bruntálský stavitel Wilhelm Schön spolu s průvodním dopisem zaslal plány, ve kterých prověřil všechny čtyři varianty předložené objednavatelem. Zevnějškem s rozměrnými dvoj- a trojdielnými okny podtrženými průběžnou parapetní římsou a s drobnějšími kruhovými okénky se přibliž-

žoval vzezření fasád činžovních domů ve větších městech. Alexander Nitsche vytvořil kvalitní projekt budovy s převýšeným rizalitovým středem a se spoře použitým geometrickým dekorem. Stefan Neugebauer fasádu dvou variant svého návrhu ztvárnil velmi utilitárně. Cenné metry čtvereční zamýšlel ušetřit tím, že funkci koupelny a prádelny sloučí v jedné místnosti. Mayerhofer-Höllingen porušil pravidla soutěže, neboť vybudoval dva schodišťové rizality. Za přednost svého projektu považoval možnost snadného budoucího rozšíření. Sitka po prostudování zaslaných materiálů vynesl závěrečný verdikt: Nitschemu vytknul nepřímé osvětlení chodby; Mayerhoferovi nízký počet toalet, ale ocenil možnost stavět budovu postupně, po polovinách; k Schönovi a Neugebauerovi neměl žádné výhrady. Zásadní roli sehrála cena, podle níž zvítězil Mayerhoferův příspěvek, i když porušil regule. Definitivní plán byl vypracován v červenci roku 1929. V archivu je ještě zachován projekt třípodlažního pronájemního domu, který se postavil v této době vedle střelnice. Torzálně se zde též můžeme informovat o soutěži z roku 1930.

Podle kroniky se na přelomu 20. a 30. let realizovalo průměrně 20 novostaveb ročně. V roce 1930 bylo zaevidováno dokonce 25 nových budov, a zdá se, že Frývaldov dosáhl vrcholu svého meziválečného rozvoje.⁶² V záplavě průměrných vil a bytových zakázek stojí za upozornění několik realizací Adolfa Grögera. Ten se ze všech zdejších architektů ve 20. letech nejlépe orientoval v aktuálních trendech. V projektu dvojdomku na dnešní Poštovní ulici⁶³ a v projektu vily manželů Kregczyových⁶⁴ zřetelně navazoval na předválečnou tvorbu německých tradicionalistů, jak ostatně jednoznačně potvrzuje porovnání s domem Colsman ve Friedrichshafenu u Bodamského jezera z let 1909 až 1910 od Paula Bonatze.⁶⁵ V domě pro svou manželku Emu⁶⁶ a v totožně vypadající vile továrníka Adolfa Leglera⁶⁷ využil všech výdobytků moderní avantgardní architektury a propojil je s tradicionalizující dispozicí, jíž dominuje ústřední patrová hala. Za zvláštní připomínku stojí, že se typologicky obdobné vily objevily i v Opavě, ovšem až o několik let později.⁶⁸

Sčítání obyvatel v roce 1930 potvrdilo jednostranné národnostní složení města. Z 8.261 obyvatel se jen 1.257 hlásilo k českému etniku. Vojáci tvořili takřka polovinu této menšinové populace. Zprvu bydleli v přízemních domech, v letech 1924 až 1929 a 1930 až 1931 jim ale vyrostla na kraji Dittrichštejnu dvojice rozlehlých budov. Projekt podepsal architekt Komárek z vojenského ústředí.⁶⁹

Krátké období blahobytu dovolilo uvažovat o rozsáhlejších investicích do výstavby rentabilních podniků pro soukromým investorům. V roce 1930 oslovil úřad pan Niedermayer z Opavy s nabídkou vybudování kavárny a terasou na pozemku, který by mu byl poskytnut zdarma. Pro objekt, jenž by po uplynutí určitého času přešel do majetku města, byla určena parcela s kluzištěm na Nádražní ulici. Tím se ale celá akce vyčerpala.⁷⁰ V únoru roku 1930 obeslal vedení Frývaldova stavební mistr Ing. Richard Mayerhofer-Höllingen s návrhem exploatace pozemku v čtvrti Svoboda. Mayerhofer přiložil k dopisu návrh multifunkčního domu s obchody a velkorysími výstavními prostory v přízemí a s kinem pro pět set osob, restaurací, kavárnou, tanečním parketem, vinárnou a otevřenou terasou v patře. Dvoranu prostupující oběma podlažími osvětloval prosklený strop. Dům měl mít zároveň modernistickou fasádu. Ze záměru sešlo.⁷¹

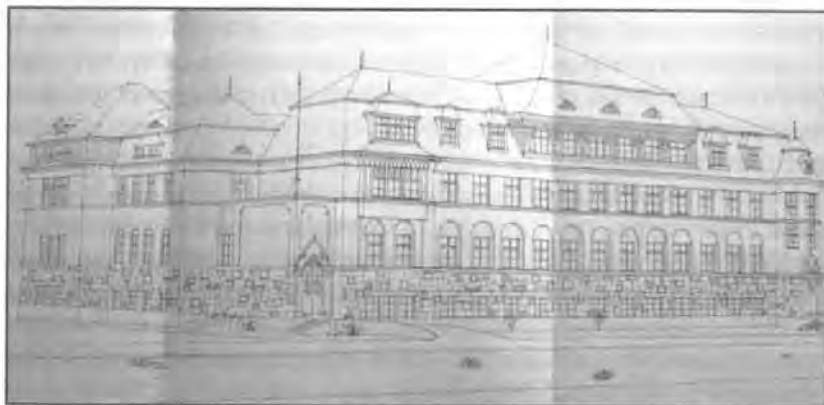
K plodům této úspěšné etapy frývaldovského vývoje patří okresní úřad a koupaliště, jediné veřejné budovy první poloviny 30. let. Pozemek pro úřad⁷² byl vytipován už v roce 1923. Od roku 1929 Frývaldov spolupracoval v této věci s opavským stavitelem Hansem Kalittou. Nespokojenost objednavatele a následné Kalittovo úmrtí v následujícím roce celou akci zbrzdily. Do záležitosti v tuto chvíli zasáhlo Ministerstvo veřejných prací v Praze a zhotovení návrhu svěřilo brněnskému architektu Klaudiu Madlmayrovi. Kolaudace monumentální konzervativní stavby zdůrazněné v parteru mohutným kamenným obkladem proběhla 1. prosince roku 1932. Pýchou frývaldovských občanů mělo být letní koupaliště.⁷³ Představitelé města kvůli vytvoření návrhu opět obrátili své zraky k slezskému zemskému sídlu a oslovili Otto Reichnera, místního zřejmě nejvíce inženýrského architekta. Reichner krátce před tím slavil úspěch s projektem veřejné plovárny, jež byla postavena v jeho působnosti v letech 1930 až 1931. Zatímco si ale v Opavě dovolil předložit náskry strohé konstruktivisticko-expressivní stavby a přidružených objektů svézázně citujících palladiánsky orientované předlohy,⁷⁴ tak ve Frývaldově přistoupil - zřejmě pod nátlakem konzervativního zadavatele - k vyhotovení více „heimatstilové“, explicitně palladiánské architektury sahající až k projektům anglického neoklasicismu 18. století a jeho následným derivacím. Výstavba frývaldovského koupaliště měla složitější historii, jak prozradil starosta Alois Bulla v novinové příloze vydané při příležitosti otevření plovárny.⁷⁵ Problémy s privádním vedením vody dokonce městskou radu přivedly k tomu, aby si přizvali specialistu na podobnou problematiku, předsedu německého spolku pro veřejné lázeňství Böttchera. Otto Reichner ve svém příspěvku také prozradil několik zajímavostí.⁷⁶ Požadavek investora na zimní využití bazénu jako kluziště nebyl z technických důvodů možný, architekt však navrhnul před hlavní budovou plážovou plochu s pískem, obehnanou kamennou zídou eliptického půdorysu. Tento prostor se dal v zimě zavodnit a proměnit v led. V patře hlavní budovy umístil restauraci, nad ní v podkrovní byt. Přízemí patřilo obslužným místnostem. Z budovy obloukem vybíhaly pilířové haly, jež ústily do pavilonů, z nichž jeden sloužil lékaři a pohotovosti, druhý jako sklad a místo pro plavčíka. Hlavní budova byla dimenzována pro zhruba tisíc lidí. Bazén měl 2.000 metrů čtverečních. Voda procházela filtrací, vše podléhalo přísným hygienickým požadavkům.⁷⁷

Wilhelm Schön, soutěžní návrh na stavbu obytného domu v Jeseníku (č. p. 706), 1929. SOA Jeseník, AM Jeseník, Stavební plány (nezpracovaný fond), karton č. 42, Obytná a sociální výstavba, Hřbitovní ulice.

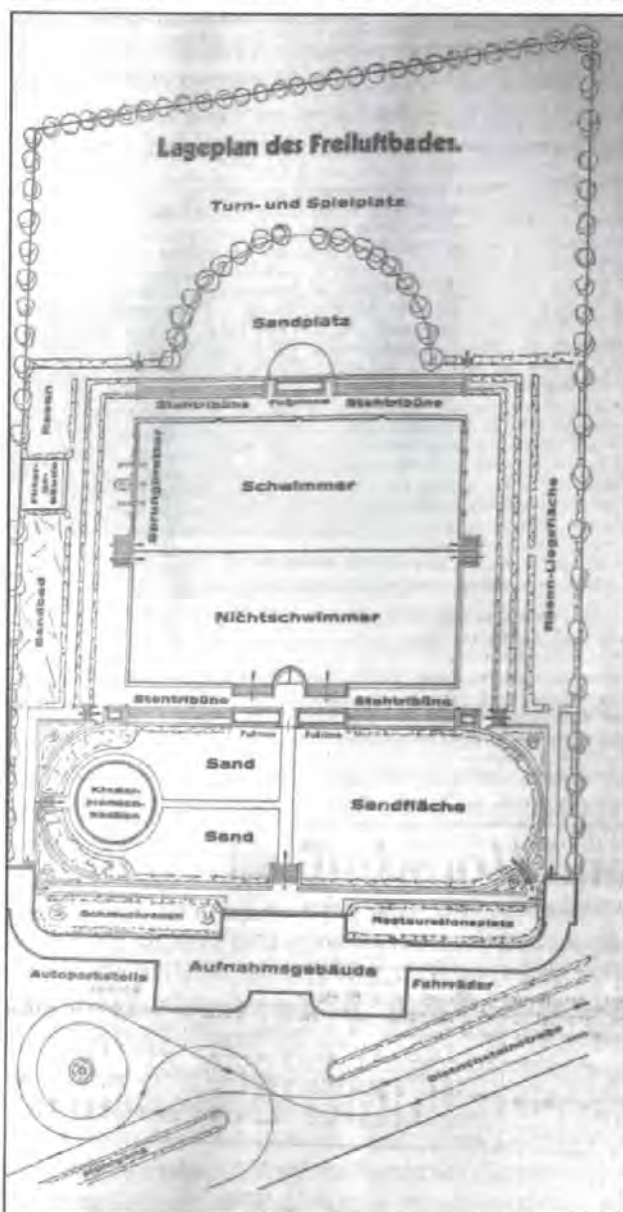
Snahy o zřízení samostatné gymnazijní budovy dopadly neúspěšně. V roce 1920 město pro tuto školu koupilo parcelu v sousedství zámku za téměř 40 tisíc korun. O devět let později vypsalo soutěž, ze které vítězně vyšel návrh prof. Arthura Payra z Prahy. Na druhém místě se umístil projekt Ing. Krause z Českého Těšína a na bronzové příčce plán prof. Ing. Rudy z Brna. Zastupitelstvo se vyslovalo pro realizaci vítězného příspěvku, ale nepodařilo se sehnat potřebných pět až šest milionů korun.⁷⁸ V jesenickém archivu jsou uloženy i pozdější nerealizované projekty: z roku 1931 (Arthur Payr), 1937 (autor neuveden) a 1939 (Otmar Skrabal).⁷⁹

Ve druhé polovině 30. let poklesla stavební produkce. Místní občané projevovali svůj souhlas s příslušností k německému národu okázalými nacionálně procítěnými oslavami⁸⁰ a strategií města bylo stavět bydlení pro sociálně slabé domácnosti. V roce 1937 se Frývaldov přičinil o takový obytný dům.⁸¹ Za 550 tisíc zde vzniklo 24 obytných kuchyní. Projekt zřejmě vypracoval stavební úřad, budovu postavila firma Adolfa Grögera.⁸² Nejlepší architektonický počín zde v této pohnuté době sponzorovala spořitelna. Ostravský architekt Ludwig Heintschel, se kterým spolupracovala, vytvořil projekt nárožní budovy s věcnou, zdrženlivou fasádou, již ale spektakulární vyznění dodávala sochařská výzdoba od Engelberta Kapse.⁸³

Hans Kalitta, nerealizovaný návrh městského úřadu v Jeseníku (č. p. 456), 1929. SOKA Jeseník, AM Jeseník, Stavební plány (nezpracovaný fond), karton č. 42.

dopravně a stavebně „repräsentativně vytvářena podle společné vůle.“ Takový Frývaldov potřeboval podle mínění přednášejícího postavit různé nové budovy: prostor pro přijetí hostů, divadelní představení, kino, přednáškový sál, kavárnu a procházkovou halu pro případ nevlídného počasí.⁸⁴ 31. ledna roku 1941 starosta

Otto Reichner, půdorys areálu koupaliště v Jeseníku (č. p. 436), 1932. Freiwaldauer Stadtbad. Beilage zum Tagblatt Deutsche Post, Ostrauer Deutsche Post und Deutsche Zeitung, číslo 180, ročník 147, 31. 7. 1932, s. 3.

Počátek války se nesl v duchu nadějí a zvýšených aktivit i na poli stavitelství a reprezentace města. 4. února roku 1939 přednesl za přítomnosti úředníků, politických stran, obchodních společností, spolků, hospodářských sdružení, sanatorií a představenstva lázní doktor Hans Gröger ve zdejším radničním sále proslov, ve kterém propagoval vznik Velkého Frývaldova, tj. Frývaldova rozšířeného o přiléhající Českou Ves a Dolní Lipovou. Nově vymezené lokalita by poté měla být Karl Bittmann učinil hlavním tématem zasedání městské rady stále aktuální problém nedostatečného ubytování. 500 lidí bylo zaregistrováno, 14 bytů předáno k používání a dalších 28 se v brzké době plánovalo vybudovat. Přislíbena byla rovněž modernizace vodovodu a plynovodu či zřízení koncertního a divadelního sálu. Bittmann se téhož léta o bydlení a dále o výstavbě dvou školních budov radil s vládním prezidentem v Opavě. Agilnímu starostovi podle kronikáře také platila zásluha za to, že na bývalém sportovním hřišti vyrostly čtyři obytné domy. V roce 1942 se ve městě naposledy stavělo - byly dokončeny čtyři železničářské domy v Alšově ulici,⁸⁵ pět domů pro příslušníky armády při ulici Boženy Němcové,⁸⁶ sídliště u zámku⁸⁷ a dva domy nedaleko od hřbitova.⁸⁸ Bittmann sice tohoto roku ještě hovořil o Velkém Frývaldově a o velkorysých plánech na halové lázně, v příštích válečných letech bychom už však jakékoliv zmínky o konjunktuře hledali marně.

Lipová-lázně

Zpracovat dějiny architektonického rozvoje lázeňského areálu v Dolní Lipové se pro historika umění ve finále ukázalo být nevědným úkolem, neboť se nedochovalo či se dosud nepodařilo inventarizovat primární archivní materiály.⁸⁹ Bádání se z těchto příčin muselo omezit na rozbor dobového tisku, excerpty z vlastivědné a odborné literatury, detailní analýzu ikonografických podkladů a průzkum v terénu. Výjimečnost lipovského lázeňského komplexu v rámci jesenického regionu zdůraznil už Pavel Šopák: „Za ucelený urbanistický areál lze dodnes považovat jediné lázně Lipová, kde převažující historizující názor typově analogických budov kontrastuje s ojedinělými náběhy k florální secesi.“ Tentýž opavský historik umění upozornil na existenci plánů od Rudolfa Zelenky a Franze Grögera z let 1902 až 1910. Netýkají se ovšem zásadních objektů.⁹⁰

Zakladatelem lázní v Dolní Lipové byl Johann Schroth, hospodář a lidový léčitel.⁹¹ Podobně jako Vincenz Priessnitz odpozoval základy svého řemesla z přírody. Roku 1840 obdržel povolení k provozování lázeňské činnosti. O dvě léta později uvedl v provoz takzvaný Gründungshaus, zděnou budovu s 11 pokoji, postavenou pro ryze léčebné účely.⁹² V roce 1848 zde údajně ze zdravotních důvodů pobýval vévoda württemberský. Poté sem začali jezdit aristokraté z německých zemí, Rakouska, Uher a Ruska.⁹³ Sociální skladba se příliš nelišila od té na Gräfenberku, šlechticů se tu ale vyskytovalo přece jen méně. Johann Schroth stál v čele skromného lázeňského areálu až do svého skonu v roce 1856.

Vedení podniku potom za stejných podmínek převzal jeho syn Emanuel. Zatímco v Lipové kolem roku 1840 podstoupilo terapii zhruba kolem 80 osob za sezónu, tak se Emanuelovi - zvláště díky zmírnění striktních pravidel během diety - podařilo z dosud takřka neznámé vesnice vytvořit hojněji navštěvovanou destinaci. Roku 1860 se zde ubytovalo 141 osob, třináct let poté již 286 pacientů a v roce 1881 zde své ztracené zdraví hledalo až na 559 nemocných.⁹⁴

Proto od roku 1858 začali lidé z blízkého okolí stavět penziony. Sám Emanuel Schroth podporoval rozvoj lázní po stavební stránce. Roku 1868 byla otevřena restaurace a léčebný dům. Téhož léta se veřejnosti předal k používání nejstarší lipovský park. Dům majitelů lázní byl postaven ve dvou etapách v letech 1875 a 1879. V roce 1875 byl také vybudován tzv. Doktorský dům. Z let 1886 až 1887 pochází vila Ella.⁹⁵ Nejstarší podobu těchto objektů většinou neznáme.

Roku 1870 byl pacienty zbudován pomník zakladateli lázní. Na obelisk byl připevněn kovový medailon s profilem hlavy Johanna Schrotha a deska s nápisem.⁹⁶

V roce 1887 psal o lipovských lázních Adolf Kettner. V Kurhausu, jenž se nacházel v dobře opečovávaném parku, se dalo občerstvit v restauraci a pobavit v salonu, billiárové místnosti a tanečním sále. Dvakrát týdně zde hrála kapela. Počet hostů v 80. letech přesahoval v průměru číslo 600. Bydlení bylo zařízeno v osmi Schrothových domech (v jednom z nich se studenou a teplou vodou, sprchou) a v dalších staveních ve vesnici. Knihovna byla zásobena 2.500 svazků.⁹⁷

Emanuel Schroth zemřel roku 1890. Po jeho smrti vznikla společnost *Schroth'sche Diätetische Naturheilanstalt*.⁹⁸ V čele této instituce stál Karl Schroth, lékař a vzdálený příbuzný lipovské větve Schrothů. 22. září roku 1894 byl před restaurací odhalen mramorový pomník s bystou Emanuela Schrotha od sochaře Stahla.⁹⁹ Z 90. let máme zachovány nejstarší pohlednice lázeňského areálu. Lze na nich spatřit jednopatrový Gründungshaus,¹⁰⁰ Doktorský dům s nárožní věží, Louisiin dvůr¹⁰¹ z roku 1893 a Tereziin dvůr¹⁰² z roku 1898.

Vila Grohmann v Dolní Lipové (č. p. 169), 1908. SOkA Jeseník, Sbírka pohlednic a fotografií, 15/022.

Další dědic lázní Rochus Emil Schroth se ujal své role v roce 1901. Měl potíže s obrovskou konkurencí soukromých lázeňských domů a se samotným Karlem Schrothem. Díky vzrůstajícímu počtu hostů byl nucen stavět další domy a adaptovat starší objekty. Lázně tehdy získaly secesní charakter. Úpravou si prošel doktorský dům.¹⁰³ Rochus také nechal zřídit krytou promenádu, hudební altán a nově upravit parky. V areálu v těchto letech přibýly tři moderní domy - vila Grohmann, vila, ve které ordinoval Karl Schroth, a vila Hella z roku 1911.¹⁰⁴

Průvodce z roku 1910 zohlednil veškeré novinky, které se v Dolní Lipové během posledního desetiletí udály. V blízkosti restaurantu (s lázeňským sálem, jídelnou, hernou a dámským salonem) se dalo korzovat v 50 metrů dlouhé procházkové hale. V tomto kusu „zahrady monarchie“, v „ráji“ byl „vzduch čistý, bez prachu a nadmíru bohatý na ozon“. Nechybělo tu ale elektrické osvětlení ani jiná moderní vybava odpovídající veškerým požadavkům, které se na zařízení tohoto typu kladou. V soukromých domech se prý takový komfort očekávat nedal, přesto se i v nich udržovala standardní úroveň ubytování. Lesy ve všech směrech protínaly pohodlné a příjemné pěšiny, které byly plné laviček, stolů a houpacích sítí.¹⁰⁵

Finanční těžkosti nakonec vedly v roce 1911 k založení akciové společnosti *Schroth-Kuranstalt in Nieder Lindewiese*.¹⁰⁶ Krátce poté počet pacientů kulminoval. V roce 1913 se v Lipové léčilo kolem 1.700 pacientů.¹⁰⁷

Akciové sdružení z roku 1911 existovalo i po skončení první světové války. Lázně se v době první republiky vehementně nerozvíjely, ale ani nestrádaly. Ve 20. a 30. letech zde bylo evidováno 41 lázeňských domů. V módě byla šťihlost, jezdilo se sem tedy hubnout.¹⁰⁸ Meziválečný průvodce se opět snažil reklamovat přednosti lipovského areálu: „Velkolepá poloha lázeňského místa ... s rozsáhlými jehličnatými lesy, romantickými údolími, ozdravnými přírodními prameny ... je nerozlučnou součástí léčebného účinku.“ „I přes moderní výstavbu nebyl setřen venkovský charakter a tak jsou i parky, které patří k lázeňskému místu, dobře udržované.“ „Komplex lázeňského místa nabízí tu výhodu, že jsou společenské prostory umístěny v jednom vlastním objektu, takže tím není rušen odpočinek v objektech sanatoria.“ „Objekty sanatoria jsou opět natolik odloučené, že mohou vyhovět nejvyšším a měšťanským nárokům. Tak mají hlavní budova, Tereziin dvůr (50 místností), tekoucí studenou a teplou vodu, ústřední vytápění, moderně vybavená koupelová zařízení, sluneční a vzdušné lázně. Rovněž nově zařízená Grohmannova vila (40 místností), Louisiin dvůr (30 místností), Sudetský dvůr (40 místností) a Gründungshaus (10 místností), o něž je pečováno měšťansky, svědomitě, mají v detailu svůj osobitý charakter, kterýžto zaručuje individuální pohodlí.“ K pobavení hostů sloužily koncerty v „kapli“ u restaurantu, rádio, čítárna, herna, billiarová místnost, tenisové hřiště či celoroční kurzy rytmiky, gymnastiky a moderního tance. „Lázeňský restaurant nabízí nejmodernější komfort. Jídelní prostory, slavnostní sály a letní zahrada jsou nejoblíbenějším místem pro dostaveníčko lázeňského publika.“¹⁰⁹

Závěrem

Předkládaný článek o moderní architektuře v dnešním Jeseníku a v lázních v Dolní Lipové představuje pouze uvedení do této velmi bohaté problematiky a je východiskem pro další bádání. Text je upraveným výstupem vědeckovýzkumného úkolu Plošný průzkum, zhodnocení a dokumentace architektonického kulturního dědictví 19. a 20. století, řešeného pracovištěm NPÚ, ú. o. p. v Olomouci v roce 2009. Součástí výstupu je kromě rozsáhlé obrazové přílohy také 32 karet s podrobným rozbořem vybraných objektů.

POZNÁMKY

1. Vítězslav KOLLMANN - Pavel ZATLOUKAL, *Moravské lázně v proměnách dvou staletí*, Olomouc 1987, s. 51.
2. Dagmar PFÜTZNEROVÁ, *Tajemství vily Erwina Weisse v Jeseníku*, *Jesenícko. Vlastivědný sborník*, 2, Jeseník 2001, s. 34-38.
3. Bohumila TINZOVÁ, *Já mám ve Frývaldově tři domy ... aneb rodinné vily Raymannů, Regenhartů a rodů s nimi spřízněných*, *Jeseník, město a lázně*, 2004, č. 12, s. 23-24; 2005, č. 1, s. 16-18; č. 2, s. 19-20.
4. Květoslav GROWKA - Jana HRADLOVÁ, *Stavební a situační plány ve fondech SOKA Jeseník (kat. výst.)*, Jeseník 2007. Viz www.archives.cz.
5. MH [Martin HORÁČEK], *Vila Ernsta Regenharta, Slavné vily Olomouckého kraje*, Pavel ZATLOUKAL (ed.), Praha 2007, s. 32-34; MH [Martin HORÁČEK], *Vila Erwina Weisse*, *ibidem*, s. 41-43.
6. Květoslav GROWKA, *Jeseník*, Praha-Litomyšl 2008, s. 22-23.
7. Eugen FASSBENDER, *Erläuterung zum Stadtbauplan für Freiwaldau samt dem Kurorte Gräfenberg in Österreichisch-Schlesien*, Wien 1912, s. 3-4, cit. s. 4.
8. Kurhaus Altvater & Radium-Institut, Freiwaldau, nedatováno; Kurhotel „Altvater“ in Freiwaldau-(Gräfenberg), (öster. Schlesien), Mährische Neustadt, nedatováno; Bohumila TINZOVÁ, *Sanatorium Altvater v Jeseníku (Frývaldově)*, *Praděd, ročník 3/podzim*, 2004, s. 6.
9. SOKA Jeseník, AM Jeseník, inv. č. 612, kniha č. 688, *Kronika města - 1919 až 1944 s retrospektivou od roku 1914*, nestr. dále jen *Kronika města*; Archiv ČD a.s., detašované pracoviště Olomouc, soubor traťových svazků, karton č. 10, 3, Hanušovice - Hlucholazy. Dále jen Archiv ČD. Zde je uložena původní plánová dokumentace.
10. Freiwaldau-Gräfenberg, *Die Kurstadt in Altvatergebirge und die Dörfer im oberen Bielethal*, Rudolf FITZ (ed.), Kirchheim unter Teck 1987, s. 132, 152-153.

11. Pokud není uvedeno jinak, tak informace o zásluhách a snahách jednotlivých starostů čerpám z Kroniky města (pozn. 9), nestr.
12. Archiv ČD, karton č. 10, 3. Zde uložena plánová dokumentace.
13. Adaptace byla dokončena v roce 1912 podle plánů z roku 1909. Archiv ČD, karton č. 10, 2. Zde uložena původní plánová dokumentace.
14. Viz GROWKA - HRADILOVÁ, opak. cit. (pozn. 4), nestr.; Rudolf FITZ, Dokumente und Erläuterungen zur Gründungsgeschichte des Deutschen Staats-Reform-Realgymnasiums in Freiwaldau (1913-1945), In: Die Gründung unserer Schule 1913, Kirchheim unter Teck 1988, s. 11-40, zvl. s. 24-25.
15. Freiwaldau-Gräfenberg, opak. cit. (pozn. 10), s. 121-126.
16. SOKA Jeseník, AM Jeseník, Stavební plány (nezpracovaný fond), č. p. 307 - plánová dokumentace; Archiv ČD, karton č. 10, 6 - aktová dokumentace.
17. Freiwaldau-Gräfenberg, opak. cit. (pozn. 10), s. 294.
18. KOLLMANN - ZATLOUKAL, opak. cit. (pozn. 1), s. 49-50.
19. SOKA Jeseník, AM Jeseník, Stavební plány (nezpracovaný fond), karton č. 12, č. p. 277 - zachován původní projekt.
20. SOKA Jeseník, AM Jeseník, Stavební plány (nezpracovaný fond), karton č. 6, č. p. 97 - dochovaná plánová a aktová dokumentace.
21. SOKA Jeseník, AM Jeseník, Stavební plány (nezpracovaný fond), karton č. 15, č. p. 319 - dochovaná pouze plánová dokumentace
22. březen roku 1941; Archiv ČD, karton č. 10, 6 - aktová dokumentace potvrzující Zelenkovo vlastnictví vily, nerealizovaný projekt výstavby verandy z 25. března roku 1904.
23. SOKA Jeseník, AM Jeseník, Stavební plány (nezpracovaný fond), karton č. 15, č. p. 324 - dochovaná plánová dokumentace.
24. SOKA Jeseník, AM Jeseník, Stavební plány (nezpracovaný fond), č. p. 322 - dochovaná pouze aktová dokumentace.
25. Freiwaldau-Gräfenberg, opak. cit. (pozn. 10), s. 248-249. Je zde uveden výčet jeho realizací, ve Frývaldově samotném se ale nacházel pouze souhrnně „vily“.
26. Například projekt „Penzionistů“ z roku 1907 s č. p. 85 na Nerudově ulici. Stavba byla předána svému účelu následujícího léta. SOKA Jeseník, AM Jeseník, Stavební plány (nezpracovaný fond), karton č. 6, č. p. 85.
27. SOKA Jeseník, AM Jeseník, Stavební plány (nezpracovaný fond), karton č. 28, č. p. 833; GROWKA - HRADILOVÁ (pozn. 4), neustránkováno, kapitola Obytná a sociální výstavba.
28. GROWKA, opak. cit. (pozn. 6), obrazová příloha č. 56 s nejstarším fotografickým zachycením domu pocházejícím z doby před rokem 1903 umožňuje objekt datovat ante quem, archiválíe se bohužel nepodařilo nalézt.
29. Bohumila TINZOVÁ, Klášter a škola voršilek Jeseník 1881 - 1948, Jeseník 2001, inventář, nestr.
30. SOKA Jeseník, AM Jeseník, Stavební plány (nezpracovaný fond), karton č. 28, č. p. 841.
31. Freiwaldau-Gräfenberg, opak. cit. (pozn. 10), s. 58-59; Seznam nemovitých kulturních památek okresu Jeseník, Pavel KONEČNÝ (ed.), Olomouc 2001, s. 71-72.
32. Julius KOLATSCHKE, Die Grundsteinlegung zur evangelischen Kirche in Freiwaldau, Troppau 1881, s. 3-4; Hugo Folwertschny, Die Evangelische Gemeinde Freiwaldau 1879-1929, Freiwaldau 1929, s. 13-21, 26, 30, 34-35; Marcin DZIEDZIC, Z galerie umělců Jesenicka - Bernhard Krause a Ferdinand Martius, Jesenicko. Vlastivědný sborník, 2, 2001, s. 44.
33. Jedná se o tyto uložené materiály: plány Rudolfa Zelenky z roku 1881, plány architekta Ferdinanda Martiuse (nedatované), plány Johanna Grögera z roku 1881, plány Johanna Grögera z roku 1882 a kopie plánů (mezi nimi i návrhy farní budovy) z roku 1937.
34. TINZOVÁ, opak. cit. (pozn. 28), nestr.; Bohumila TINZOVÁ, Dějiny kláštera řádu sv. Voršily ve Frývaldově a jeho dívčích škol 1881-1948, In: Zapadlí vlastenci, II., Petr ANDRLE (red.), Moravský Beroun 2001, s. 65-87, zvl. s. 76-79.
35. Beiträge zur Geschichte der Ursulinen von Freiwaldau, Der Altvaterbote, 5, Albert SAUER (ed.), Miesbach 1952, s. 338-347, zvl. s. 341-345; Vladislav BAKONČÍK, Původ obrazů z klášterní kaple Nejsvětějšího srdce Ježíšova v Jeseníku, Jesenicko. Vlastivědný sborník, 11, Jeseník 2010, s. 44-50.
36. ZA Opava, Fond Regenhart & Raymann, továrna na lněné a damaškové zboží Jeseník, inv. č. 253 - zachována fragmentárně plánová dokumentace; KOLLMANN - ZATLOUKAL, opak. cit. (pozn. 1), s. 51; Pavel ZATLOUKAL, Příběhy z dlouhého století. Architektura let 1750-1918 na Moravě a ve Slezsku, Olomouc 2002, s. 509; PFÜTZNEROVÁ, opak. cit. (pozn. 2), s. 34-38; TINZOVÁ, opak. cit. (pozn. 3), 2004, č. 12, s. 24; M.H. [Martin HORÁČEK], opak. cit. (pozn. 5), s. 41-43.
37. ZA Opava, Fond Regenhart & Raymann, továrna na lněné a damaškové zboží Jeseník, inv. č. 251 - zachována plánová dokumentace; KOLLMANN - ZATLOUKAL, opak. cit. (pozn. 1), s. 51; TINZOVÁ, opak. cit. (pozn. 3), 2005, č. 1, s. 17-18; ZATLOUKAL, opak. cit. (pozn. 35), s. 507; MH [Martin HORÁČEK], opak. cit. (pozn. 5), s. 32-34.
38. SOKA Jeseník, AM Jeseník, Stavební plány (nezpracovaný fond), karton č. 16, č. p. 339; TINZOVÁ, opak. cit. (pozn. 3), 2005, č. 2, s. 19.
39. ZA Opava, Fond Regenhart & Raymann, továrna na lněné a damaškové zboží Jeseník, inv. č. 95 - zachována pouze aktová dokumentace a jeden situační plán; TINZOVÁ, opak. cit. (pozn. 3), 2004, č. 12, s. 23-24.
40. SOKA Jeseník, AM Jeseník, Stavební plány (nezpracovaný fond), karton č. 23, č. p. 675 - bez plánové dokumentace; TINZOVÁ, opak. cit. (pozn. 3), 2005, č. 1, s. 16.
41. Jan SEDLÁK, Brno secesní, Brno 2004, s. 31.
42. Thomas FÖHL, Von Klassizismus bis Neubarock, In: Kurstädte in Deutschland. Zur Geschichte einer Baugattung, Rolf BOTHE (ed.), Berlin 1984, s. 49-88, zvl. s. 84.
43. FASSBENDER, opak. cit. (pozn. 7), s. 8-9.
44. Ibidem, s. 42-44.
45. Ibidem, s. 47-48.
46. Ibidem, s. 48-51.
47. Ibidem, s. 52-54.
48. Ibidem, s. 54-57.
49. Ibidem, s. 58-60.
50. Kronika města (pozn. 9), nestr.
51. Kronika města (pozn. 9), nestr. - pouze základní informace o dataci výstavby; SOKA Jeseník, AM Jeseník, Stavební plány (nezpracovaný fond), karton č. 9, č. p. 197.
52. SOKA Jeseník, AM Jeseník, Stavební plány (nezpracovaný fond), karton č. 7, č. p. 125.
53. Kronika města (pozn. 9), nestr.; SOKA Jeseník, AM Jeseník, Stavební plány (nezpracovaný fond), karton č. 24, č. p. 690.
54. Kronika města (pozn. 9), nestr.
55. Satzungen der Gemeinnützigen Bau- und Wohnungsgenossenschaft in Freiwaldau, Freiwaldau 1919. V § 1 a 2 společnost definuje své cíle: levné a zdravé bydlení svým členům buď formou pronájmu nebo koupí domu či bytu. Ibidem, s. 1.
56. Josef EHRLICH, Freiwaldau einst und jetzt, Die sudetendeutschen Selbstverwaltungskörper, 8, Schlesien 1930, s. 224-231, zvl. s. 231.
57. Ibidem.
58. Kronika města (pozn. 9), nestr.; SOKA Jeseník, AM Jeseník, Stavební plány (nezpracovaný fond), karton č. 23, č. p. 693 - plánová dokumentace všech sedmi domků, č. p. 694 - detaily jednoho domu.

58. Sigrid HOFER, Reformarchitektur 1900-1918, Deutsche Baukünstler auf der Suche nach dem nationalen Stil, Stuttgart-London 2005, s. 41-55.
59. Kronika města (pozn. 9), nestr.
60. SOKA Jeseník, AM Jeseník, Stavební plány (nezpracovaný fond), karton č. 42, Obytná a sociální výstavba, Hřbitovní ulice.
61. O zavedení městského stavebního úřadu k 1. 7. 1929 viz Kronika města (pozn. 9), nestr.
62. Kronika města (pozn. 9), nestr.
63. SOKA Jeseník, AM Jeseník, Stavební plány (nezpracovaný fond), karton 44 - dochovaná pouze plánová dokumentace.
64. Archiv Odboru stavebního úřadu, majetku a investic Městského úřadu v Jeseníku, č. p. 353 - nesignovaný boční pohled na vilu; SOKA Jeseník, Sběrka pohlednic a fotografií, 02/074.
65. HOFER, opak. cit. (pozn. 58), s. 140.
66. Archiv Odboru stavebního úřadu, majetku a investic Městského úřadu v Jeseníku, č. p. 799 - kompletní plánová a aktová dokumentace, rovněž dokumentace k pozdějším úpravám.
67. SOKA Jeseník, AM Jeseník, Stavební plány (nezpracovaný fond), karton č. 18, č. p. 407.
68. Jindřich VYBÍRAL, Opavská architektura v letech 1918-1929, Časopis Slezského muzea, série B XXXV, 1986, s. 164-184, zvl. s. 178-179.
69. SOKA Jeseník, AM Jeseník, Stavební plány (nezpracovaný fond), karton č. 2, č. p. 814.
70. Kronika města (pozn. 9), nestr.
71. GROWKA - HRADLOVÁ, opak. cit. (pozn. 4), nestr., kapitola Obytná a sociální výstavba; SOKA Jeseník, AM Jeseník, inv. č. 970, karton č. 359.
72. SOKA Jeseník, AM Jeseník, Stavební plány (nezpracovaný fond), karton č. 2, č. p. 456 - dochovaná plánová dokumentace; GROWKA - HRADLOVÁ, opak. cit. (pozn. 4), nestr., kapitola Úřady a instituce.
73. SOKA Jeseník, AM Jeseník, Stavební plány (nezpracovaný fond), karton č. 19, č. p. 436 - torzálně dochovaná plánová dokumentace; SOKA Jeseník, Sběrka pohlednic a fotografií - 02/15, 02/16, 02/17.
74. Jindřich VYBÍRAL, Opavská architektura v letech 1930-1938, Časopis Slezského muzea, série B XXXVI, 1987, s. 257-276, zvl. s. 259-260; Pavel ŠOPÁK, Opavská architektura 1800-1950 (kat. výst.), Opava 2000, s. 6; Pavel ŠOPÁK, Městské koupaliště v proměnách času, In: Slunce - voda - vzduch: pamětní list k rekonstrukci hlavní budovy městského koupaliště v Opavě v roce 2007, Opava 2007, nestr.
75. Alois BULLA, Zum Geleit, Freiwaldauer Stadtbad. Beilage zum Tagblatt Deutsche Post, Ostrauer Deutsche Post und Deutsche Zeitung, číslo 180, ročník 147, 31. 7. 1932, s. 1.
76. Otto REICHNER, Die Anlage des Freiwaldauer Stadtbad, Freiwaldauer Stadtbad, opak. cit., s. 1-2.
77. TOMICZEK, Hygiene des Schwimmbeckens, Freiwaldauer Stadtbad, opak. cit., s. 3-4.
78. Kronika města (pozn. 9), nestr.
79. SOKA Jeseník, AM Jeseník, Stavební plány (nezpracovaný fond), karton č. 41.
80. V roce 1935 bylo největší událostí vztyčení pomníku padlým v první světové válce. Viz Kronika města (pozn. 9), nestr.; Jaromír INDRA, Válečné pomníky v Jeseníku, Jesenicko. Vlastivědný sborník, 10, Jeseník 2009, s. 36-41.
81. Kronika města (pozn. 9), nestr.
82. SOKA Jeseník, AM Jeseník, Stavební plány (nezpracovaný fond), karton č. 21, č. p. 516.
83. SOKA Jeseník, AM Jeseník, Inventář - stavby ve městě - dodatek - 1829-1945, karton č. 1, č. p. 68. - částečně zachována aktová dokumentace, z projektů pouze půdorys přizemí; o Kapsovi naposledy Osobnosti Olomouckého kraje 1850-2008, Olomouc 2008, s. 53-54.
84. Tento údaj a následující fakta jsou čerpána z Kroniky města (pozn. 9), nestr.
85. Jde o domy s číslem popisným 572 až 575, v Alšově ulici. V SOKA Jeseník není uložena plánová dokumentace.
86. Zřejmě jde o domy s číslem popisným 565 až 569, ulice Boženy Němcové.
87. SOKA Jeseník, AM Jeseník, Stavební plány (nezpracovaný fond), karton č. 22, č. p. 576, 577, 579. K domu s č. p. 583 není zachována dokumentace. Původní projekty se s realizovanou verzí (Schubertova ulice) ve všem neshodují.
88. Jde o domy s č. p. 580 a 581, v Husově ulici. V SOKA Jeseník není uložena plánová dokumentace.
89. Státní okresní archiv Jeseník ve svých fondech disponuje několika cennými dobovými publikacemi o těchto lázních a má uspořádanou sbírku pohlednic ze sledovaného období, chybí zde ovšem veškerá archivní dokumentace. Několik vyobrazení z konce 19. století je uloženo ve sbírkách Vlastivědného muzea Jesenicka. Archiv Odboru stavebního úřadu, majetku a investic Městského úřadu v Jeseníku nemá pod příslušnými popisnými čísly plány starší než z 60. let 20. století. Ve sbírkách společnosti SCHROTH s.r.o. se podařilo najít pouze několik zajímavých fotografií a nerealizovaný, blíže neurčený meziválečný plán. Archiv Odboru výstavby a životního prostředí Obecního úřadu v Dolní Lipové umožňuje objasnit alespoň několik základních fakt. V ZA v Opavě se nachází nezpracovaný fond k historii lipovských lázní; plánová dokumentace, jež se zde nachází, se netýká nejdůležitějších budov, jak ukazuje rešerše provedená pro Ing. Evu Pulkrátovou z NPÚ, ú.o.p. v Olomouci.
90. Pavel ŠOPÁK, Poznámky k architektuře Jesenicka v 19. století, In: II. a III. svatováclavské česko-polsko-německé setkání v Jeseníku. Sborník referátů, Jeseník 2003, s. 34-38, s. 37, cit. s. 37.
91. K osobnosti Johanna Schrotha existuje poměrně rozsáhlá literatura. Franz BRADEL, Nieder-Lindenwiese, in: Heimatkunde des politischen Bezirkes Freiwaldau, Freiwaldau 1893, s. 165-171, zvl. s. 165-170; Franz Xaver GRÖGER, Lose Blätter aus meiner Heimat II. Ein Beitrag zur Geschichte des Bezirkes Freiwaldau in österr. Schlessien, Freiwaldau 1912, s. 184-187; Zdeněk BRACHTL - Zdeněk GÁBA - Ludvík KOŘENÝ, Lipová-lázně v minulosti a dnes, Lipová 1991, s. 37-39; Tomáš KNOPP - Eva KNOPPOVÁ, Oázy vody a vzduchu, Zlaté Hoře 2001, s. 67-81.
92. Josef SAJNER, Lázně Lipová. (Z dějin), Vlastivědné zajímavosti, 21 I, Šumperk 1985, nestr.
93. Freiwaldau. Gerichtsbezirke Freiwaldau, Jauernig, Weidenau a Zuckmantel, Hohenstadt 1938, s. 66.
94. BRACHTL - GÁBA - KOŘENÝ, opak. cit. (pozn. 91), s. 42.
95. Emanuel SCHROTH, Johann Schroth. Gründer der Diätur und sein Lebenslauf, Teschen 1890, s. 38-39. Vila Ella byla v roce 1936 stržena, restaurant roku 1944 vyhořel. Historie lázní v Dolní Lipové, Mikroregion Jesenicko, ročník 1, číslo 9, Jeseník 2000, s. 7-9.
96. „Ve vlhkém teple se daří dobře dřevu, plodům, vlnu, ba i masu a kostem. Dobrodinci lidstva 1870“. BRACHTL - GÁBA - KOŘENÝ, opak. cit. (pozn. 91), s. 47.
97. Adolf KETTNER, Führer durch die Curorte Gräfenberg-Freiwaldau und Lindewiese, Freiwaldau 1887, s. 132, 136-138.
98. KNOPP - KNOPPOVÁ, opak. cit. (pozn. 91), s. 84.
99. Na podstavci se nacházel text: „Z vděčnosti k svému příznivci zřízeno roku 1894.“ BRACHTL - GÁBA - KOŘENÝ, opak. cit. (pozn. 91), s. 47.
100. SOKA Jeseník, Sběrka pohlednic a fotografií, 15/018.
101. SOKA Jeseník, Sběrka pohlednic a fotografií, 15/004, 16/002.

103. SOKA Jeseník, Sběrka pohlednic a fotografií, 15/003, 15/060.

103. Archiv Odboru výstavby a životního prostředí Obecního úřadu v Dolní Lipové, č. p. 383 - plány k přístavbě verandy, Franz Gröger,

104. SOKA Jeseník, Sběrka pohlednic a fotografií, 15/004, 16/022, 16/023.

104. Viz KNOPP - KNOPPOVÁ (pozn. 91), s. 85-86; Josef LAŠŠÁK, Revize parku Lázně dolní Lipová, Olomouc 2001, nestr.

105. Franz RABENSEIFNER, Führer durch Nieder-Lindewiese der Heilstätte der diätetischen Schroth-kur nebst Umgebung, Troppau 1911, s. 6, 8, 9, 24.

106. Statuten der Schroth'schen Kuranstalt in Nieder-Lindewiese Aktien. Gesellschaft, Wien 1911. Na straně 4-6 jsou vypsány nemovitosti, které tato společnost hodlá spravovat.

107. KNOPP - KNOPPOVÁ, opak. cit. (pozn. 91), s. 87.

108. Ibidem, s. 88.

109. Schrothsche Kuranstalt A.G., Nieder Lindenwiese bei Freiwalddau, Č.S.R. Schlessien, cit. s. 8-10.

STRESZCZENIE

Zarys dziejów nowoczesnej architektury w Jeseníku i Lipowych-lázních

Przyczyną rozwoju Jeseníku na początku XX w. było zapotrzebowanie pacjentów pobliskiego Gräfenberku oraz obecność światowej firmy Regenhart & Raymann. Najważniejsi jej pracownicy finansowali budowę najcenniejszych pod względem architektonicznym willi. Wśród projektantów znajdziemy nazwiska najslawniejszych wiedeńskich architektów, np. Franza von Kraussa i Josefa Tölka oraz Karla i Juliusa Mayrederów. Wkład swój wnieśli także miejscowi projektanci. Z pokolenia urodzonego w połowie XIX w. swoich konkurentów Johanna Grögera i Franza Grögera prześcignął Rudolf Zelenka, autor wielu willi i większości zamówień miejskich. Młodszy pokolenie Alexander Nitsche około 1900 roku dopiero zaczynał swoją długą karierę, jego własna willa z tego okresu już należała do najlepszych realizacji we Jeseníku. Do okresu przedwojennego należy także działalność Eugena Fassbendera, autora szczegółowego studium urbanistyczne Jeseníku i Gräfenberku. Głównymi problemami okresu demokratycznego państwa czeskosłowackiego był niedostatek mieszkań i ciągłe próby rozwiązania tej kwestii. Z szerszego kręgu miejscowych i obcych budowniczych, którzy odcisnęli piętno na wyglądzie Jeseníku zasługują na wzmiankę Alexander Nitsche, Adolf Gröger, Klaudius Madlmayr, Otto Reichner i Ludwig Heintschel. Dla rozwoju architektury w uzdrowisku Dolní Lipová najważniejsze były lata 90. XIX w. i początek następnego stulecia. Z powodu braku materiałów archiwalnych w kwestii autorstwa wielu interesujących budowli (willi, domów uzdrowiskowych, altany muzycz-nej) możemy jedynie stawiać hipotezy.

ZUSAMMENFASSUNG

Skizze der Entwicklung der modernen Architektur von Jeseník (Freiwalddau) und Lipová-lázně (Nieder Lindewiese)

Während der Konjunktur Freiwalddaus zu Beginn des 20. Jahrhunderts erwies es sich als notwendig, sowohl auf die Anforderungen der Patienten des nahen Gräfenberger Kurbades als auch auf die Anwesenheit der weltberühmten Textilfirma Regenhart & Raymann zu reagieren. Die leitenden Angestellten dieses Unternehmens finanzierten den Bau der architektonisch wertvollsten Villen, unter deren Projekten wir nicht nur einmal die Namen der Wiener Fachberühmtheiten, z. B. Franz von Krause und Josef Tölk oder der Gebrüder Karl und Julius Mayreder finden. Den unverwechselbaren Charakter der Stadt prägten zu jener Zeit aber auch örtliche Projektanten. Aus der Generation der um die Mitte des 19. Jahrhunderts geborenen übertraf Rudolf Zelenka, der Autor einer Reihe von Villen und vor allem der Mehrzahl der städtischen Aufträge, seine Konkurrenten Johann Gröger und Franz Gröger. Eine Generation jünger begann erst um das Jahr 1900 Alexander Nitsche seine lange Karriere, seine eigene Villa aus jener Zeit gehört bereits zum Besten, was er in Freiwalddau errichtete. Mit der Vorkriegszeit ist gleichermaßen der Namen Eugen Fassbender verbunden, der Autor einer detaillierten Studie über die urbanistische Gestaltung Freiwalddaus und Gräfenbergs.

Die Periode des demokratischen tschechoslowakischen Staates war durch Wohnungsnot und das ständige Bemühen gekennzeichnet, sie zu lösen. Aus der breiten Plejade der örtlichen und auswärtigen Baumeister, die sich an der Gestaltung Freiwalddaus zwischen den Kriegen beteiligten, verdienen insbesondere Alexander Nitsche, Adolf Gröger, Klaudius Madlmayr, Otto Reichner und Ludwig Heintschel Erwähnung. Dreh- und Angelpunkt für die architektonische Entwicklung im Kurbad Dolní Lipová waren die 90er Jahre des 19. Jahrhunderts und der Beginn des folgenden Jahrhunderts. Infolge des Fehlens von Archivmaterial können wir bezüglich der Autorschaft einer Reihe interessanter Bauten (Villen, Kurhäuser, Wandelgänge und Musikaltane) nur spekulieren.

TYPOLOGIE VESNICKÝCH SÍDEL A ARCHITEKTURY V JESENÍKÁCH

PhDr. Eubica Mezerová, Muzeum v Bruntále

Vesnická sídla

Vesnická sídla představují dva základní sídelní typy, které vycházely z daných přírodních podmínek a sociálního postavení obyvatel. Největší část Jeseníků spadá do horské a podhorské oblasti, které určovaly vývoj lidového stavitelství po všech stránkách, tj. typ zástavby, typ obydlí, stavební materiál, techniku a technologie, druhy konstrukcí apod. Konfigurace terénu určila rozdělení jesenického domu na dva základní typy - **horský** a **údolní**. Historicky byla údolí osídlena již v průběhu 13. a 14. století, kdy i Jeseníky zasáhla velká kolonizace. Podílelo se na ní jak domácí, převážně slovanské obyvatelstvo, tak - a to především - osadníci z německých zemí, horníci, řemeslníci a zemědělci. Kolonizace probíhala kvůli získání půdy na základě zákupního práva, podle kterého rolník dostal neobdělávanou půdu za určitý plat do dědičného nájmu a také kvůli nálezům drahých kovů a následnou možností řemeslné výroby. Kolonizační vlna byla tak silná, že postupně docházelo k nedostatku půdy v údolích a noví kolonizátoři byli nuceni osídlit i vyšší neúrodné oblasti, využívané jako pastviny. Vznikaly zde osamocená sídla a usedlosti hospodářsky zaměřené na těžbu dřeva, chov dobytka, případně těžbu a zpracování drahých kovů. V horských oblastech Jeseníků probíhalo osídlování do 17. století a jednotlivě podle místních podmínek i v letech následujících.

Koncem 17. a v 18. století vznikaly **osady** na okraji lánových vsí. Byly to menší usedlosti od sebe postavené ve větší vzdálenosti. Od konce 17. století, hlavně v 18. století, zasáhla do struktury sídel výstavba **obydlí bezzemků a řemeslníků** a jejich provozoven na obecních pozemcích - domkařská kolonizace, čímž došlo ke zhuštění stávající zástavby. Měla neregulovaný a hromadný charakter.

V údolích převažovala jako typ venkovského osídlení **lesní lánová ves** nebo zřídka v rovinných okrajových oblastech **návesní silnicovka a řadové vsi**, v horském terénu byly většinou **vesnice s rozptýleným půdorysem** nebo **záhumenicové řadové vsi** s jednoduchým nebo oboustranným půdorysem. Sídelní ráz obcí odpovídá době jejich založení. Převládaly **obce řadové** probíhající zpravidla celým obecním katastrem většinou po obou stranách podélné osy, kterou tvořil potok. **Lánová záhumenicová plušina** vybíhala na obě strany.

Ve 20. století zasáhly do charakteru sídel a sídelní krajiny dvě události. Po druhé světové válce došlo k vysídlení německého obyvatelstva. Noví osídlenci přicházeli z jiného kulturního i sociálního prostředí a upravovali získané usedlosti podle svých představ. Některé vesnice nebo usedlosti nebyly znovu obydleny a zanikly nebo byly záměrně demolovány. Důsledkem změn v průběhu kolektivizace a socializace vesnic byl zánik hospodářské funkce rolnické usedlosti a modernizace bytového fondu výstavbou bytových jednotek. Stará zástavba, pokud se některý z objektů nestal součástí tzv. chalupářského hnutí a majitel respektoval původní uspořádání, často podléhala devastaci.

Vesnické usedlosti

Základní kritériem při typologii forem dvora je **orientace obytného domu** ke komunikaci či vodnímu toku - **okapová na vrstevnici** nebo **štítová**. V horských oblastech jsou domy stavěny většinou na vrstevnicích s okapovou orientací k silnici nebo vodnímu toku, takže ve svažitém terénu mají vysokou kamennou (zděnou) podezdívku, sloužící jako skladový prostor nebo ojediněle i jako stáj. V údolních oblastech jsou domy stavěny převážně kolmo, tj. se štítovou orientací k silnici nebo k vodnímu toku, a sklepy jsou umísťovány samostatně nebo těsně u objektu; kvůli spodní vodě na úrovni nebo pouze mělce pod úroveň terénu.

Horský terén vylučoval možnost pravidelné a půdorysně rozlehlé zástavby. Proto v horských oblastech Jeseníků a na jeho svazích převažovaly **jednotraktové** domy, kdy obytné a hospodářské prostory byly soustředěny pod jednou střechou a navzájem propojeny.

V údolích vedle tohoto lineárního uspořádání existovaly **nepravidelné dvory hromadné**. Obytný dům, chlív, kůlna, seník, komora a stodola byly jako samostatné objekty volně seskupeny kolem dvora. V případě kolmého napojení obytných a hospodářských budov však vznikaly typy úhlových usedlostí, nejčastěji tzv. há-

byly ve tvaru písmene „L“. Ostatní části dvora byly ohraničeny oplocením. V nižších nadmořských výškách se budovaly **pravidelné skupinové dvory**, kde obytné a hospodářské budovy (kůlny, chlévy, špýchary, výměňky) byly již vzájemně spojeny. Stodoly však i zde byly stavěny z požárních důvodů v zadní části mezi dvorem a zahradou.

Stavební materiál a konstrukce vesnických staveb

Používaný **stavební materiál** byl také podmíněn přírodními podmínkami. V Jeseníkách považujeme za základní stavební materiály:

- **Dřevo** převážně smrkové, jedlové a později modřínové, z něhož byla provedena většina stavebních konstrukcí (roubení, deštění, bednění, trámy, sloupy,...), krovy, podlahy, střešní krytina (štípaný šindel), okna, dveře, vrata, deštění (štíty, stodoly, kůlny,...), výplně, kolíky na uchycení omítek, oplocení.
- **Kámen** na zbudování podezdívky, základů, nehořlavých stavebních konstrukcí (zdivo, topeniště, klenby, komín), dlažby, ostění a vydláždění dvorů, dveří a také na pokrytí střechy (břidlice od 19. století).
- **Cihla** od 18. století na budování stavebních konstrukcí (zdi, klenby), podlah v komorách, chlévech a na půdách, komínových hlav, a na výplně hrázdění od konce 19. století.
- **Hlína** používána na podlahy a smíchaná s proutky nebo slámou jako „kožich“ na roubení a hrázdění. Zřídka na stavební konstrukce v podobě „vepřovic“ - i to pouze v nížinných oblastech.
- **Vápn** jako konzervant na nátěry dřevěných, i kamenných prvků a do omítky.

Použitý stavební materiál a rozšiřující se technické možnosti a dovednosti obyvatel Jeseníků poskytoval široké možnosti v oblasti používání **stavebních konstrukcí**. Jednak to byly konstrukce **dřevěné**, kde základním a často jediným materiálem bylo dřevo, a konstrukce **zděné**, kde základním materiálem je kámen a cihla:

Dřevěné konstrukce představují:

- **stěny roubené** - vodorovně vrstvené tesané trámy, u celých konstrukcí domu v nárožích vázané tesařskými spoji nejčastěji rybinou; výplně u pilířových stodol; spáry vyplněny mechem a mazaninou na dřevěných kolíčkách;
- **stěny rámové s deštěním**, zejména u deštěných stodol, kůlen a jiných hospodářských staveb; deštění je vždy svislé se střídavým překládáním prken nebo zakrýváním spár dřevěnými lištami - výplně pilířových stodol, štítů, ...
- **stěny rámové s hrázděním** (vyskytují se ojediněle - ve štítech nebo patrech u starších staveb a u drobných staveb z konce 19. století);
- **stropy trámové se záklopy** - trámy s okosenými rohy jsou u starších objektů vyžlabené, aby na ně mohl být položen střídavý záklop ze širokých fošen; od 2. poloviny 19. století jsou trámy rovné a záklopy z užších desek položených vedle sebe, někdy na pero a drážku, a spoj je překrytý tenkou dřevěnou lištou. Některé trámy jsou opatřeny datováním. Ojediněle se vyskytují dochované vyřezávané **sloupy**, které podpírají trámy ve větších prostorech; jsou datovány. **Bedna** u kabřinců často s malovaným datováním.
- **krovy** - nejčastěji se vyskytuje **krokvový** a **hambálkový** krov se stolicí a krokvový s hambálkem a s prodlouženou krokví krkovičkami na okapovou vaznici, někdy krov polomansardový, který přetrvává v podhorských oblastech. Od 2. pol. 19. století se v údolních oblastech začal používat **vaznicový** krov, spojený s nadezdívkou pod pozednicí. U starších objektů je krov stabilní s otesaných silných trámů, ale od 2. pol. 19. století je značně poddimenzovaný, krokve jsou od sebe i dva metry, trámy jsou tenké, neopracované, často i s kůrou.
- **podlahy** - fošnové podlahy na trámcích. Do konce 19. století byly podlahy z širokých (cca 30 cm) fošen, kladených vedle sebe. V mladších domech jsou již prkna tenčí a kladená systémem pero a drážka.
- **schody** - trámkové s dřevěnými schodnicemi nebo žebříky.

Zděné konstrukce představují:

zdi

- **kamenné** - často zejména u starších konstrukcí zděné na sucho nebo na hliněnou maltu (chlévní části domu, stodoly, ...) zejména podhorské oblasti; vždy omítané,
- **smíšené** - (kámen, cihla), vždy omítané,
- **cihelné** - zděné na vápennou maltu, většinou omítané, od počátku 20. století někdy rezné zdivo.

klenby

- **kamenné** - zejména u zastropení sklepních prostor (valené a rovné),
- **cihlové** - zastropení chodeb, hospodářských částí domu a celých budov (valené s výsečemi, plackové, plackové na pasech a s rubovými žebry, od 2. pol. 19. století segmentové a na konci 19. století i segmentové do kolejnič),

komíny

- kamenné - omítané s břidlicovou deskou jako překladem,
- cihlové - z režného zdiva s profilovanou hlavou.

schody

- kamenné neomítané z celých stupňů (vstupní schodiště, do sklepních prostor), kamenné zděné z kousků - do sklepních nebo půdních prostor,
- cihlové omítané často s dřevěnou schodnicí (do půdních prostor).

dlažby

- kamenné - (převážně břidlice zřídka pískovec) ve velkých plotnách položených řádkovaně; vedle sebe volně při úpravě dvorů a jako okapové chodníky; kladené do hlíny,
- cihelné - z ostře pálených cihel položených řádkovaně v komorách, někdy ve chlévech kladené do vápenné malty a na půdě od 19. století,
- dlaždicové - většinou betonové čtvercové barevné dlaždice položené do betonu v chodbách od konce 19. století.

Typologie vesnické architektury

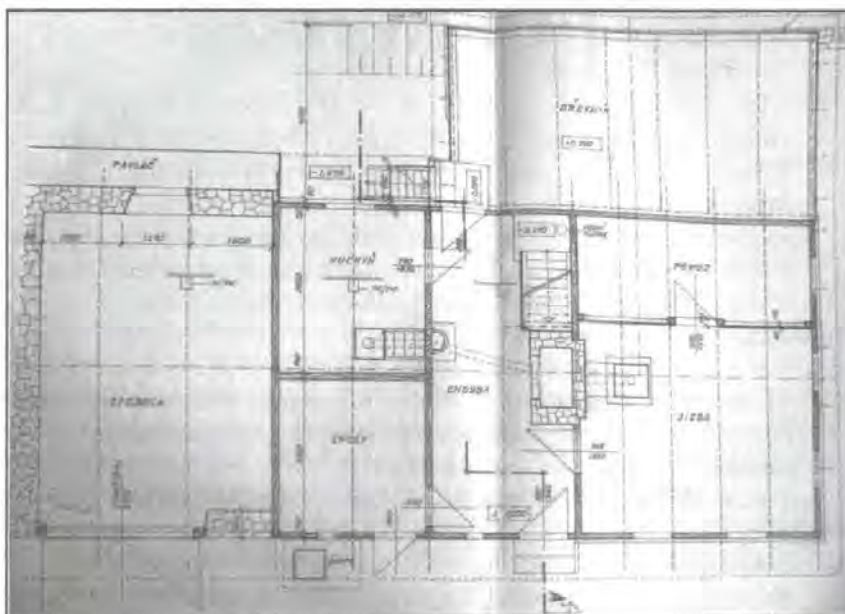
Jesenický dům (někdy uváděný jako „východosudetský“) představuje **jednotný dům chlévokomorového typu**, v horských oblastech převážně roubený a v údolích a nižších nadmořských výškách, od počátku 19. století pouze zděný.

Popis:

Dům výrazně obdélníkového půdorysu stojí na kamenné podezdívce. Je pouze částečně podsklepený. Sklepy jsou kamenné, vysekané do skalnatého podloží nebo zděné z kamene, valeně zaklenuté nebo s rovným stropem z velkých plochých kamenných ploten (břidlice, pískovec). Dlažba v nich je břidlicová, schody do sklepa kamenné.

V nadzemním podlaží příčná chodba odděluje obytnou část od komor a chlévů (stájí). Chodba je většinou zaklenutá a v jejím středu je umístěna černá kuchyně (dnes mnohde jen tvarové zbytky nebo přestavěná pec, resp. udírna) pod mohutným komínovým tělesem, původně topeništěm. Do komínového tělesa, které je jediné v celém objektu, se sbíhají komínové průduchy ze všech topných těles v domě. Komín je u většiny objektů umístěn v hřebenu střechy. Oproti vstupním obvykle dvoukřídlým dveřím do chodby jsou umístěny jednokřídlé dveře do zahrady (sklípku, kryté dřevěné nebo zděné chodby). Z chodby se vstupuje do světnice, sklepních prostor, komory, chléva i na půdu (schodištěm s dřevěnými stupni). Někde vede ke chlévu z chodby úzká zaklenutá chodbička mezi komorami. Chlévy jsou přístupné i ze dvora.

Konstrukce jsou dvojí: roubené nebo zděné a také smíšené. U smíšených je roubená obytná část a zděná (kámen, smíšené zdivo, zřídka cihla) chodba a hospodářská část - komory a zejména chlévy, stáje. U roubených prostor jsou stropy trámové se základy. Základ představují střídavě prokládaná prkna (17., 18. stol.) nebo prkna kladená vedle sebe a spáry překryté lištou (19. poč. 20. stol.). Zděné prostory jsou zaklenuté. Menší čtvercové českou plackou; chodby valenou anebo později segmentovou klenbou, velké prostory jako stáje a chlévy většinou plackovými klenbami na pasech nebo od pol. 19. století segmentovými klenbami. Podlahy v světnicích jsou dřevěné (25 - 60 cm široká prkna na trámci), v chodbách, komorách a chlévech kamenné (břidlice, pískovec) nebo v komorách a chlévech také cihlové, položeny v řádcích. Cihly tvoří podlahy na půdách od 2. pol. 19. století; ve starších domech byly podlahy půdních prostor pr-

Dům chlévokomorový, půdorys

lené, protože půdy se využívaly pouze jako seníky. Vnitřní prostory roubených i zděných domů jsou (resp. byly) omítané; trámové stropy bílené vápnem. Venkovní stěny byly také vždy omítané a bílené. U zděných domů byla omítka doplňována i o štukovou výzdobu. U roubených staveb byla omítka přichycována pomocí dřevěných kolíků a bílená vápnem - tzv. čomy v kožichu (Osoblažsko, Malá Morávka, Stará Ves, Česká Ves, ...). Takto dochovaných roubených objektů se dochovalo velmi poskromnu díky tendenci ponechávat roubení odkryté. Okna a dveře jsou rozmístěna následujícím způsobem: tři (výjimečně čtyři) okenní osy ve štítové zdi, v okapové zdi dvě okna, vstupní dveře, okno (v případě výměnku větší, v případě komory menší) malé okno chléva, dveře do chléva, stodolová vrata. Okna jsou menší, rámová, dřevěná dělená tabulková (2x3), uložena v dřevěných rámech (roubené objekty) nebo kamenných a zděných ostěních (zděné objekty). V domech z konce 19. století kastlová dělená do kříže, často čtyřkřídlá. Chlévy a komory jsou prosvětleny malými otvory s kovanými mřížemi. Hlavní vstupní dveře obytné části domu jsou dvoukřídlé dřevěné kazetové, mnohdy s bohatou řezanou výzdobou, vyjímatelnými prosklenými okny a mříží v horní části. Zahradní dveře jsou jednoduché kazetové nebo svlakové.

Vysoké dřevěné svisle deštěné štíty se strmou sedlovou střechou (sklon 60°) kryjí dvou i trojpodlažní seník, někdy i podkrovní světničku (v 19. století). Štíty orámované dřevěnými zavětrovacími lištami jsou ve východní části Jeseníků děleny vystupujícími profilovanými římsami na dvě nebo tři pole. Podkroví je prosvětleno a větráno malými pultovými vikýři nebo ve tvaru tzv. „volského oka“; ve štítech jsou malá tabulková okna nebo pouze větrací otvory čtvercového nebo kosočtvercového tvaru. Pouze u některých domů je nad hospodářskou částí vikýř ve tvaru dřevěné budky se sedlovou stříškou, kterým se vnášelo seno. Od 19. století byly v severní části Jeseníků vestavovány velké vikýře se sedlovou střechou a tabulkovými okny i přímo nad vstupní dveře. Strmý sklon střechy je zjemněn námetky, umožňujícími využít i podokapní prostory, a také čtvrtvalbičkami nebo u starších domů (18. století) kabřinci s datováním. Některé štíty mají hrázděnou konstrukci. Štíty s dřevěnými zavětrovacími lištami jsou od přízemí odděleny podlomenicí, krytou štípaným šindelem, později břidlicí. V severozápadní části Jeseníků se podlomenice nevyskytují. Svislé deštěné štíty kryje horní část přízemí. Zakončení desek je pojednáno ornamentálně s vyřezávanými okraji. Typická a charakteristická pro jesenický dům je střešní krytina: dřevěný štípaný šindel a od 40. let 19. století břidlice. Pouze ve 20. století byl použit eternit šedé barvy.

Všechny starší jesenické domy mají četné přístavky a přístřešky pod prodlouženým okapem, které tvoří jakousi vnější chodbu. V některých oblastech byla část domu pod prodlouženým okapem pojednána jako pavlač nebo zápraží. Někde byly ještě před tuto pavlač přistavěny chlévy, záchod a kurníky, čímž došlo k vytvoření kryté chodby před domem (jihozápad). Jiné přístavky jako např. sklepy - polozemnice a verandy byly situovány kolmo na osu domu v domech u vodních toků k jeho okapové zdi tak, že střecha domu byla prodloužena nad sklípek).

Od 19. století po rozšíření výstavby zděných domů a zvýšení zemědělské produkce se zvyšuje nadezdávka pod pozednicí o jakési polopatro, kvůli lepšímu využití podkroví k uložení obilí, lnu a pod a vytvoření podkrovních obytných prostor. Tím se mění i sklon střechy na 45°-30°. Týká se to především údolního jesenického domu.

Dispoziční obměna jednotného domu, zejména v údolních částech zkoumaného regionu, představuje zaklenutá vstupní předsíň čtvercového půdorysu, ze které je vstup do výměnku, světnice a černé kuchyně a někde také i do úzké středové zaklenuté chodbičky mezi komorami ke chlévům. Tento typ domu se blíží typologicky domu opavskému.

Další dispoziční obměnou jsou domy typické pro horskou oblast, ve kterých **chybí téměř úplně hospodářské zázemí** (chlévy, stodoly, sýpky). To zna-

Dům jednotný a zděný s deštěnou chodbou a záchodem

Dům s výměnkem s podlomenicí a čtvrtvalbou

mená, že po obou stranách příčné chodby, kde je černá kuchyně a vstup do sklepa a na půdu, jsou vstupy do obytných prostor nebo komor. Tyto domy jsou kratší, sedlové střechy jsou na obou stranách zakončeny čtvrtvalbami, oba štíty od přízemí jsou odděleny podlomenicemi. V interiéru jsou všechny prostory včetně středové chodby překryty trámovými stropy se záklopem (bývalé hornické a hutnické osady, domkářské kolonie).

Tvarovou obměnu představují domy s mansardovou střechou. V hornických městech Andělská Hora a Horní Město a například i ve Vápenné a Staré Červené Vodě přibýlo patro, takže domy zde mají městský charakter.

Tvarově i dispozičně **ojedinělý** (dnes) je dochovaný dům bývalé kosárny v Karlovicích ze 16. století, představující patrovou budovu v přízemí zděnou a podsklepenou, v patře roubenou a deštěnou s dřevěnou pavlačí po celém obvodu. S vysokou střechou krytou šindelem a datovaným kabřincem. Podobné domy byly dle průzkumu dr. Maňase a dr. Matuszkové v dnes již neexistující obci Adamov.

Samostatné výměnky představují stejný typ jednotného jesenického domu, pouze jsou menší. Jsou umístěny paralelně k hlavnímu obytnému domu. Urbanistickou obměnu v horských oblastech představuje výměnek přistavěný svou okapovou stěnou k okapové stěně hlavního jednotného domu.

V jesenických domech se někde dochovalo charakteristické vnitřní vybavení:

břidlicové stoly a lavice ve sklepech, používané na uložení jídla háklivého na teplo (mléko, maso);

studny a studánky ve sklepech s kamennou nádrží;

množství **výklenků ve zdivu**, některé opatřené dřevěným obkladem a dvířky s odvětráním - na uložení potravin;

černé kuchyně představují čtvercový prostor pod otevřeným komínovým tělesem zpravidla ležákem, s vyzděným zvýšeným topeništěm často s kotlem pro ohřev vody nebo přípravu řídkého jídla pro dobytek. V některých domech byla později černá kuchyně vybělena, opatřena sporákem a otvor dymníku překryt kovovými dvířky. Někde je výklenek topeniště zazděn, opatřen dvířky a proměněn na udírnu.

pece na chleba - zděné obdélníkového půdorysu, postavené na výšku místnosti a umístěné v oddělených prostorách domu;

kachlová kamna v hlavní světnici - z jednoduchých hladkých kachlí se zaoblenými nárožími, někde také s kovovými nádobami na ohřev vody. Většinou byla postavená tak, aby vyhřívala i vedlejší menší světnici.

sporáky - zděné, většinou kachlové s plotnou na vaření a ve vyvýšené části s troubou na pečení umístěné v hlavní světnici. Samostatný typ sporáku z modře glazovaných kachlí na vysokých litinových nožkách se vyskytuje v severní části Jeseníků kolem Heřmanovic.

Obezděné **kotle na přípravu nápoje nebo žrádla pro dobytek** v místech, kde byly dříve černé kuchyně nebo přímo ve stájích;

udírny v podkroví v tělese komínu se samostatnými kovovými dvířky nebo v přízemí místo černé kuchyně;

žlabky pro dobytek ve chlévech - kamenné a zděné, s přívodem vody samospádem z pramenů nad domem a kovanými kruhy na uvazování dobytka;

dřevěné přepážky oddělující jednotlivé druhy zvířat ve chlévě - dřevěné konstrukce;

odtoky na močůvku - kamenné a cihlové žláby a kanálky se samospádovým odtokem do žumpy;

suchý záchod (latrína) - umístěný před zápražím nad žumpou, krytý prodlouženou střechou pod okapem;

žumpy na dvoře - zděné a od počátku 20. století betonové zpravidla umístěné před chlévy a stájemi;

kladka (vrátek) na vytahování sena do podkroví, umístěná v horní části štítu a krytá sedlovou dřevěnou stříškou.

Důležité bylo i **dláždění dvorů**. Pomocí rozložení a pokládky kamene byl nasměrován odtok kapalin. Okapové chodníky kolem domů, které neměly okapové svody, ale pouze dřevěné okapy na dřevěných háčích u okraje střechy, byly vyloženy z plochých lomových kamenů do pískového nebo jílového lože. Jejich okraje byly nasměrovány od zdí objektů, aby dešťová voda nepronikala pod základy. Taktéž dvory byly v místech, kde stávaly stroje anebo byly vykonávány zemědělské činnosti, zpevněny lomovým kamenem naplocho a v místech přístupových komunikací lomovým kamenem uloženým kolmo - tzv. štětované cesty, plochy.

Stodola - „hospodářská stavba sloužící k ukládání a mlácení obilí i k ukládání vymláčené slámy, popřípadě k úschově zemědělských strojů, vozů a hospodářského nářadí“ je objekt obdélníkového půdorysu se sedlovou

Chodba pod námětkem střechy

nebo zřídka valbovou střechou a ve dvou případech i lamelovou z počátku 20. století, krytou původně dřevěným štípaným šindelem, později břidlicí a eternitem. V Jeseníkách se dochovaly stodoly **dvoudílné** (podhorské oblasti), **trojdílné** (nejrozšířenější) i **pětidílné** (oblasti s intenzivním zemědělstvím kromě Osoblažska); na Jesenicku patrové.

Z hlediska stavebních konstrukcí:

Celé **roubené** i celé **dřevěné bedněné** s dřevěnou nosní konstrukcí (starší sloupová konstrukce, sloupy jsou mnohdy s datováním), ale také na kamenné podezdívce. Roubené stodoly mají ucpané a zamáznuté štěrby mezi trámy; u deštěných jsou svisle umístěna prkna s neopracovanými okraji, ale bez kůry, vzájemně

Stodola bedněná trojdílná

překládány (17., 18. století) nebo při řazení ohoblovaných a obdélníkových prken vedle sebe jsou štěrby zvenku překryty úzkými lištami (19., 20. století). Vrata jsou dřevěná dvoukřídlá svlaková, u novějších rámová, posuvná. Prosvětlení je pomocí geometrických otvorů vyřezaných do deštění nebo malých dřevěných do deštění vložených oken.

Zděné stodoly mají plně zdi z kamene nebo cihly nebo smíšené, které jsou omítané (hlavně kamenné zdivo) bílou vápennou omítkou zvenku, vnitřní prostory většinou nejsou omítané, pouze některé prostory natřeny vápnem. Vrata na obou stranách průjezdného mlatu jsou dvoukřídlá, pravoúhlá, svisle deštěná, převážně svlaková. Pouze u cihelných stodol z poč. 20. století jsou vrata rámová, posuvná. Větrání a prosvětlení zajišťují svislé pravoúhlé štěrby ve zdivu,

ve štítech mají geometrické tvary). U podsklepených stodol jsou ještě dřevěné svlakové jednokřídlé dveře do zděného zaklenutého sklípku s kamenným schodištěm a dlažbou.

Pilířové stodoly jsou menší, mají zděné pouze sloupy a výplně stěn roubené nebo deštěné. Sloupy zejména kamenné nebo se smíšeného zdiva jsou omítané. Vrata jsou dvoukřídlá, svlaková; prosvětlení zajišťují štěrby mezi trámy u roubených výplní a drobné otvory nebo dřevěná pravoúhlá okénka vyřezaná a vložená do deštění. Interiér představuje většinou hliněný mlat, dřevěné přístodolky, místo na odstavení zemědělských strojů, někde i chlév (zemědělsky aktivní oblasti, nižší polohy) nebo kolna. Často mají ještě zděný sklípek s valenou klenbou (polozemnice), přístupný ze dvora. V Moravském Kočově byla stodola spojena s mlýnem na obilí, poháněným koňmi.

Přes velké plošné demolice (nejvíce byly postiženy oblasti, kde byly velkorozměrné těžko udržitelné stodoly) a změnu hospodaření v zemědělství se dochovalo v regionu v původním stavu velké množství stodol.

Kromě samostatných objektů stodol je stodola součástí mnohých jednotných domů, především stodola **průjezdni**.

Sýpka, špýchar (samostatný objekt), slouží k úschově vymláčeného obilí někdy lnu, ovoce nebo i píce. V Jeseníkách to jsou zděné budovy obdélníkového půdorysu se sedlovou střechou a dřevěnou vnitřní konstrukcí (trámy, sloupy, podlahy, krov, schody), prosvětlené pouze úzkými štěrbinovými pravoúhlými otvory nebo úzkými obdélníkovými okny. Dveře jsou jednoduché dřevěné svlakové, ale s dřevěnou zárubní. Sýpky i ty, které dnes stojí samostatně, byly součástí velkých statků.

Kůlna je budova určená k uložení dřeva, zemědělského nářadí a strojů nebo krmiva. V Jeseníkách jsou to polootevřené nebo uzavřené objekty s dřevěnou konstrukcí, deštěnou (někde polootevřenou) přední stěnou nebo celé deštěné nebo hrázdné (rezné cihlové zdivo). Mají pultovou nebo sedlovou střechu krytou břidlicí nebo eternitem. Osvětlení je zajištěno pomocí dřevěných jednoduchých neotevratelných oken. Dveře jsou svlakové v zárubni. Polootevřené kůlny dochovány ojediněle jako samostatné budovy i jako součásti stodol. Uzavřené jsou celé deštěné nebo hrázdné z konce 19. a z 20. století. Dochovaly se téměř v každé lokalitě, ale mnohde značně upravené.

Stodola zděná i sloupová patrová

Chlév je prostor určený k ustájení zvířat. V Jeseníkách je významnou součástí jednotného domu. Jako *samostatná budova* se dochoval pouze v údolních částech Jeseníků. Chlévy jsou součástí statku a stojí vždy nejblíže k obytnému domu. Většinou jsou postaveny samostatně kvůli tomu, že na statku bylo více druhů zvířat. Na velkých statcích je postaveno několik rozměrných chlévů pro různé druhy zvířat.

Chlévy jsou zděné (kamenné, smíšené, cihelné zdivo) přízemní budovy obdélníkového půdorysu se sedlovou nebo valbovou střechou, krytou břidlicí od 20. století eternitem. Jsou zaklenuty plackovými nebo segmentovými klenbami, podlahy jsou kamenné nebo cihlové, okna rámová pravoúhlá úzká a dveře dřevěné jedno i dvoukřídlé, pevné v zárubních (zateplení chlévů byla věnována pozornost). Součástí chlévů jsou kamenné žlaby, dřevěné jesličky, dřevěné přepážky, kamenné nebo cihlové žlábků na močůvku, kovové kruhy na uvazování zvířat, dřevěné žlaby na přívod vody, často zděný kotel na přípravu žrádla, nebo místnost na odkládání nářadí a řezárna. V podkroví pod střechou bylo uskladněno seno, které se vynášelo žebříkem přes dřevěný vikýř se stříškou. Ojediněly se dřevěné, deštěné *kozi chlívky* ve Staré Vsi se sedlovou střechou krytou břidlicí, dřevěnou podlahou, oknem a dřevěnými svislými dveřmi.

Skřípek je určený k uskladnění potravin je samostatně stojící jednoprostorová budova:

polozemnice z kamenného zdiva obdélníkového půdorysu se sedlovou střechou, krytou břidlicí (pod ní seník), podlaha břidlicová, schody kamenné, dveře svislých dřevěných, místo oken malé čtvercové průduchy,

zemnice zasazená do svahu, dozděná z lomového kamene a zaklenutá, hliněná nebo kamenná podlaha, dřevěné svislé dveře s odvětráním nad nimi.

Sklep byl vždy i **součástí jednotného domu**. Mimo se umísťoval v oblastech, kde hrozila vysoká spodní voda (údolní vesnice) nebo v hornatém terénu, kde bylo lehčí kopat do svahu jako do břidličného podloží.

Pila - technická stavba postavená na umělém vodním náhonu. Patrová stavba obdélníkového půdorysu se sedlovou střechou krytou šindelem nebo břidlicí. Spodní podlaží je zděné z lomového kamene a zahlobené do země - jsou v něm umístěny technické části mlýnu s převody. Horní patro má dřevěnou konstrukci, deštěné stěny, dřevěnou podlahu. V něm jsou umístěny stroje, které pohánějí převody z přízemí, a sklady. Pily se Jeseníkách dochovaly jen výjimečně. Funkční je do dnešních dnů pila ve Starém Městě u Bruntálu.

Mlýn - objekt určený na šrotování a mletí obilí se na sledovaném území vyskytuje (lépe vyskytoval) ve dvou formách:

Mlýn větrný ve dvou exemplářích a dvou typech:

Holandský zděný se smíšeného omítaného zdiva ve tvaru komolého kužele, s kuželovitou nízkou střechou krytou dřevěným šindelem. Prosvětlený je malými pravoúhlými okny, dveře dřevěné svislé v dřevěné zárubni. Vnitřní konstrukce je dřevěná. Vnitřní zařízení se nedochovalo, nemá ani lopatky (Lichnov).

Beranský (německý) dřevěný s dřevěnou vnitřní konstrukcí obitou dřevěným svislým deštěním, sedlovou střechou, krytou šindelem a s dochovaným dřevěným mlecím i otáčecím zařízením, ale bez lopatek. Schodiště do vstupu i vnitřní je dřevěné, okna malá pravoúhlá dřevěná, dveře svislé. Každý mlýn měl svůj název.

Mlýn vodní - zděná patrová stavba u vodního toku, hlavně náhonu, s mlýnicí a obydlím mlýnáře. Z velkého množství vodních mlýnů, které na území nesporně byly, vlastně téměř v každé vsi, se nedochoval žádný kompletní mlýn. Budovy se dochovaly bez zařízení. Funkční je tzv. **Lesný mlýn** v Malé Morávce z roku 1930 využívaný jako vodní elektrárna.

Kovárna - technická stavba sloužící k výrobě a opravě železných nástrojů, nářadí, podkov a jiných železných předmětů, používaná také při podkování koní a hovězího dobytka, se dnes v Jeseníkách vyskytuje pouze ojediněle a to bez dochovaného zařízení. Jsou to přízemní zděné stavby s využitým podkrovím a předsazenou částečně tesařskou sloupovou konstrukcí s deštěním, značně podobné otevřeným kůlnám. Dochovala se i otevřená kovárna na sloupech se seníkem v patře.

Kosárna - patrová v přízemí zděná, v patře roubená s ochozem po celém obvodu stavba s vysokou střechou (Karlovice). Jedná se o ojedinělou stavbu, která mohla být ve spodní části, kde byla kosárna, využívána i k jiným řemeslům. Důležité však bylo, že v blízkosti byl vodní tok.

Ledovna - přízemní deštěná budova obdélníkového půdorysu se sedlovou střechou a dvojími zdi pro vložení mechu a s kamenným sklípkem na led.

Moštárna - přízemní zděná stavba obdélníkového půdorysu se sedlovou střechou, krytou eternitem, dřevěnými vraty a dveřmi, která je dodnes funkční.

Včelín - určený k umístění úlů se včelstvy. Jejich výskyt je spíše ojedinělý. Dochovaly se převážně v oblastech zemědělsky aktivních a to v několika formách. Jako samostatná stavba mírně obdélníkového půdorysu deštěná a prosklená nebo nízká, protáhlého obdélníkového půdorysu. Jako součást kůlny anebo stodoly pouze s otvory pro výlet včel.

Holubník - přístřešek pro hnízdění holubů se jako samostatná stavba nedochoval. Je součástí stodol, v jejichž deštěných stěnách jsou vyřezány výletové otvory a připevněna bidýlka.

Studna - jako zdroj vody se dochovala pouze v některých lokalitách. Jedná se o hlubinné studny, vysekané do skalnatého podloží v horní části vyzděné. Většina z dochovaných končí nízko nad zemí a je překrytá dře-

šindelovou stříškou. V mnohých domech se studny nachází ve sklepních prostorách, kde jsou samostatně bez přístřešku. A také jako vyvěrací studny s krytým zaklenutým kamenným schodištěm

Hospoda - většinou zděná stavba obdélníkového půdorysu (jednotný dům) s přistavěným dřevěným dřevěným sálem a zděná s hrázděním a kuželnou. Nebo i samostatná **kuželna** - dřevěná, deštěná). Starším, ojedinělým typem, je hospoda s velkým sálem přímo v přízemí domu.

Fara - honosnější patrové zděné stavby, vycházející ve svém vnitřním pojetí z tradiční architektury, ale upravené z důrazem na slohové období vzniku. U nich byly hospodářské činnosti mimo budovu, takže spolu s budovou faru vytvářely uzavřený areál.

Škola - zděná přízemní omítaná stavba obdélníkového půdorysu s mansardovou střechou a věžičkou nebo se sedlovou střechou z konce 19. století. Od konce 19. století byly školy budované podle projektové dokumentace.

Kaple, kaplička - kultovní stavba vyskytující se v Jeseníkách jako:

zděná zaklenutá architektura mírně obdélníkového půdorysu se sedlovou střechou, krytou břidlicí (dnes plechem). Někdy prosvětlena okny a velkými dřevěnými prosklenými dveřmi, u menších pouze dveřmi. Nachází se v obcích bez velkého kostela nebo jako místo pro zastavení a rozjímání nebo jako památník.

dřevěná - i při prostotě forem mají mimořádné uměleckořemeslné a uměleckohistorické hodnoty, tzv. „stromová“ vydlabaná do velkého pařezu a opatřená stříškou a sklem.

Kříž je stavěný jako upomínka významné události (následující např. tradici tzv. smírčích křížů, nebo zjevení apod.) a také jako místo pro zastavení a rozjímání. Velmi často se vyskytují mramorové kříže z konce 19. a počátku 20. století vždy s donátory a datováním. Ojediněle dřevěné kříže s plechovou siluetou Ukřižovaného a pískovcové kříže mimořádné umělecké kvality z 18. a poč. 19. století, které jsou zasazeny mezi dva stromy.

Boží muka jsou zděné omítané stavby čtvercového nebo obdélníkového půdorysu s jehlanovitou nebo sedlovou střechou, krytou břidlicí: ve tvaru sloupu a ve tvaru kapličky. Časté jsou zejména na Jesenicku.

Zvonice se vyskytuje ve dvou typech: jako dřevěná stavba čtvercového půdorysu se stanovou střechou a zvonek na vystupujících ze střechy sloupcích se stolicí zakrytou stříškou nebo jako sloupovitá konstrukce - vidlicovitý strom - se šindelovou stříškou nad zvonek.

Hasičská zbrojnice - přízemní budova obdélníkového půdorysu se sedlovou střechou, zděné i dřevěné z 2. poloviny 19. století a z počátku 20. století, ale skoro všechny s vyhlídkou - cvičnou věží.

Váha - jednoduchá zděná budova s valbovou střechou, krytou eternitem, dřevěnou podlahou, velkým tabulkovým oknem a dřevěnými dveřmi. Samotná váha (obdélníkový rám s deskovou výplní na vážném zařízení) je umístěna ve vozovce před budovou. Jsou umísťovány jako odbočky silnic nebo při východě ze statků asi do 2. třetiny 20. století. Většinou ve vesnicích s rozvinutým zemědělstvím.

Kromě těchto druhů jsou na území i obytné domy pro zemědělské dělníky nebo i bohaté statkáře ovlivněné městskou architekturou, zejména od počátku 20. století nebo i průmyslové stavby (lihovary, průmyslové pily a mlýny, pivovary, železniční stanice, ...). Poslední nebyly do průzkumu zahrnuty.

Most je v oblasti s množstvím vodních toků a náhonů často se vyskytujícím typem stavby. Zejména v horských oblastech se vyskytuje most **zděný** z kamene, jedno i dvouobloukový s kamennou mostovkou ze 17. století. Kromě něj byly budovány mosty **dřevěné** s jednoduchou konstrukcí bez zábradlí s dřevěnou mostovkou z těžkých desek nebo trámů.

Oplocení odděluje, vymezuje a chrání jednotlivé pozemky. V podhorských sídlech je oplocení ohradové a zděné - zídky z lomového kamene, až od poloviny 19. století také oplocení tyčkové nebo plaňkové bez podezdívky. Tyčkové oplocení se vyskytuje i v údolních obcích, kde je však dvůr ohrazen plotem na kamenné nebo cihelné podezdívce a branou ze dvou sloupů s jehlanovitou stříškou, mezi nimiž jsou dřevěná vrata.

Osídlení a architektura v Jeseníkách byla již dříve ze strany badatelů věnována pozornost a to jak typu osídlení, tak zajímavým detailům jesenického vesnického domu. Nejvýznamnější tituly jsou uvedeny v literatuře. Protože se však charakter osídlení viditelně a rychle mění, bylo nutné zdokumentovat a pojmenovat jeho stav na přelomu tisíciletí. Výsledný popis osídlení, zejména charakteristických typů objektů, používaného materiálu a konstrukcí je výsledkem zmapování regionu, podrobného průzkumu přímo v terénu a zdokumentování dochovaných typů objektů.

LITERATURA (výběr):

- DĚDKOVÁ, L. - HORNÍŠER, I.: Malá Morávka, Karlov. Ostrava 1994, s. 54.
FROLEC, V.: Lidová architektura na Moravě a ve Slezsku. Brno, 1974.
FROLEC, J. - VAŘEKA, J.: Lidová architektura. Praha, 1983.
HÁJEK, V. a kolektiv: Lidová stavení. Opravy a úpravy. Praha 2001.
HRON, P.: Domov - kolébka lidskosti. Původní venkovská zástavba v oblasti Jeseníků, její zachování a rozvoj. I. a II. díl., Moravský Beroun 1999.
CHYBÍK, J.: Hrázděný dům na severní Moravě a v našem Slezsku. Vlastivědné listy 1/1992, s. 36-40.
CHYBÍK, J.: Lidová architektura Nízkého Jeseníku. Chatař, 1981.
CHYBÍK, J.: Roubený dům v Heřmanovicích. Vlastivědné listy 1/1990, s. 36-37.
LANGER, J. - VAŘEKA, J.: Naše lidové stavby. Praha 1983.
LÁZNIČKA, Z.: Typy venkovského osídlení na Moravě. Brno 1946.
LÁZNIČKA, Z.: Typy venkovského osídlení v Opavském Slezsku, Slezský sborník 32/1952, s. 497-508.
MATUŠZKOVÁ, J.: Památka lidového stavitelství v okrese Bruntál. Vlastivědné listy 2/1982, s. 11-12.
MATUŠZKOVÁ, J. - MAŇAS, J.: Zpráva o památkách lidového stavitelství v okrese Bruntál. 23.-24.9.1981, rukopis.
MENZEL, V.: Lidová architektura v Československu. Praha 1980.
MEZEROVÁ, E.: Revize nemovitých kulturních památek okresu Bruntál. 1997-8, rukopis 1998.
MEZEROVÁ, E. a kol.: Státní seznam nemovitých kulturních památek okresu Bruntál. OkÚ Bruntál a PÚ v Ostravě 2000.
MEZEROVÁ, E. a kol.: Inventarizační průzkum a soupis lidové architektury okresu Bruntál. NPÚ 2000-2004.
MUSIL, J.V.: Heřmanovice. Vpřed 33/1983, s. 6.
MUSIL, J.V.: Ukázky výstavnější obytné architektury v Holčovicích, Supíkovcích a Širokém Brodě.
PLAVEC, L.: Děřichov, Holčovice, Hejnov, Komora, Spálené, Holčovice, Janušov, Malá Morávka, Petrovice, Václavov, Vraclávek, okres Bruntál. Průzkum lidové architektury v roce 1988, rukopis 1989.
PRAŽÁK, V.: Pozoruhodní domovní štíty v pohraniční oblasti opavského Slezska. Radostná země, 3/1953, s. 1-8.
PRAŽÁK, V.: Výzkum lidových staveb v pohraniční oblasti Rychlebských hor na Opavsku. Slezský sborník 50/1952, s. 66-102.
ŠKABRADA, J.: Lidové stavby. Architektura českého venkova. Argo 1999.

STRESZCZENIE

Typologia osiedli wiejskich i architektury w Jeseníkach

Osiedla wiejskie prezentują dwa podstawowe typy, które wywodzą się z warunków przyrodniczych i społecznych (górski, dolinny). Największa część Jeseníków należy do obszarów górskich i podgórszych, które determinowały rozwój budownictwa ludowego: typ zabudowy, domów (jesenicki lub wschodniosudecki dom), materiał budowlany (drewno, kamień, cegła, glina, rodzaje konstrukcji (drewniana i murowana), itp.

Podstawowym kryterium typologii jest położenie domu względem drogi i cieku wodnego. W terenach górskich domy były wznoszone na jednym poziomie, równoległe do drogi lub cieku wodnego, z powodu ukształtowania terenu mają wysoką kamienną podmurówkę. W terenach dolinnych domy są przeważnie stawiane szczytem do drogi lub cieku wodnego.

Typologia została podana wraz z wymienieniem i wyjaśnieniem terminów: stodoła, spichlerz, szopa, chlew, piwniczka, tartak, młyn, kuźnia, pasieka, gołębnik, studnia, itp.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Typologie dörflicher Siedlungen und die Architektur der Region Jeseník

Die Dorfsiedlungen bilden zwei Grundtypen, die aus den gegebenen Naturbedingungen entstanden sind (Berg, Tal). Der größte Teil der Region Jeseník entfällt auf Berg- oder Vorgebirgsgebiete, die die Entwicklung des Bauwesens der Menschen in allen Beziehungen bestimmten, d. h. sowohl den Bebaustyp, als auch den Wohntyp (das Jeseníker, resp. Das Ostsudetenhäuser), das Baumaterial (Holz, Stein, Ziegel, Lehm), und andere Konstruktionen (aus Holz und Stein) u. ä.

Das Grundkriterium für eine Typologie ist die Orientierung des Hauses zu den Verbindungswegen oder zu den Wasserläufen. In den Bergregionen sind die Häuser in der Mehrzahl auf Schichtlinien mit abfließender Orientierung auf Straßen oder zu Wasserläufen ausgerichtet, so dass sie auf dem abfallenden Gelände eine hohe Grundmauer haben. In den Tälern sind die Gebäude vorrangig vertikal errichtet, d. h. mit einer Giebelorientierung zur Straße oder zum Wasserlauf.

Die Typologie wird mit einer Liste der Fachwörter und deren Erläuterung dargeboten: Scheune, Kornspeicher, Schuppen, Stall, Keller, Sägemühle, Getreidemühle, Schmiede, Bienenstock, Taubenschlag, Brunnen usw.

ARCHITEKT OTHMAR SKRABAL: BRNO - JESENÍK - MNICHOV

Bc. Barbora Kettnerová, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity v Brně

V brněnském kontextu patří Othmar Skrabal k okruhu architektů německé národnosti, kteří vystudovali německou vysokou školu technickou a mezi válkami působili v Brně. Jejich tvorba je poněkud zastíněna dalšími dvěma skupinami, architektury českého původu a architektury židovskými, kteří sice také většinou vyšli z německé techniky, ale etablovali se ve vyšších společenských vrstvách zadavatelů a především se účastnili architektonických soutěží a získávali veřejné zakázky. „Čeští Němci“ se věnovali hlavně projektům pro německou střední třídu. Jejich práce byly publikovány například v časopise *Forum*, který se snažil vyváženě sledovat dění na brněnské architektonické scéně a věnoval se i těmto méně výrazným realizacím. Kromě Othmara Skrabala sem patřili například Walter Orliczek, Wilhelm Dunkl a řada dalších, v odborné literatuře dosud nezhodnocených architektů. Na konci 30. let odešel Skrabal do Jeseníku, kde přizpůsobil svou tvorbu tradiční místní architektuře, aniž by ztratil smysl pro puristickou čistotu a jednoduchost. Vytvořil dlouhou řadu kvalitních projektů, měl však smůlu, že za války byl stavební ruch prudce utlumen a tak se z jeho návrhů realizoval jen zlomek. Po roce 1945 se architekt usadil v Mnichově a v rámci obnovy poničeného města se specializoval na stavbu činžovních domů s malými byty.

Othmar Skrabal se narodil 18. srpna 1895 v Brně. V roce 1913 složil tovaryšskou zkoušku v zednickém řemesle a získal výuční list. O rok později maturoval na Německé vyšší průmyslové škole stavební v Brně.¹

Válečná léta 1914-20 strávil jako voják na východní frontě, posléze skončil v zajetí na Sibiři. Z této doby pochází první zachovaný doklad jeho tvůrčí činnosti - dvě kresby z důstojnického divadla, jehož interiéry i kulisy Skrabal také navrhoval. Kresby byly součástí Německého almanachu² vytvořeného v zajateckém táboře Be rezovka.

Po návratu ze zajetí se Skrabal přihlásil na Německou vysokou školu technickou, obor pozemní stavitelství a architektura, kde v roce 1924 získal titul Dipl. Ing. Jeho profesní život začal už během studií. V letech 1920-1930 byl zaměstnancem a později spolupracovníkem v architektonické kanceláři profesora Roberta Farského.³ Od roku 1930 do 1937 působil samostatně.

Díky nedostatku materiálů máme zatím zdokumentováno pouze několik realizací zveřejněných v roce 1935 v časopise *Forum*.⁴ Architekt byl ale podle úctyhodného počtu pozdějších projektů velmi činný, takže je pravděpodobné, že na území Brna stojí či alespoň stálo mnoho domů podle jeho návrhů. Ve Skrabalových pracích se dá vypořádat postupný příklon k puristické a funkcionalistické architektuře, i když oproti době jejího rozmachu poněkud opožděný. Dalo by se tedy předpokládat, že i další stavby by mohly mít výraznou hodnotu převyšující standardní kvalitu tvorby brněnských Němců. Jejich dohledání bude úkolem dalšího bádání.

První doložené práce jsou z let 1927-1928. V souboru pěti rodinných domů na brněnském Červeném kopci vynikají dvě vily. První stavěl Skrabal pro sebe a svoji rodinu (manželku Olgu a synka Gerharda), druhá patřila manželům Špulákovým. Jednoduché a přitom elegantní členění hmot svědčí o architektově znalosti čerstvých funkcionalistických myšlenek. K tomuto směru se vztahuje i plochá střecha jedné z vil sloužící jako velká terasa, prosklený arkýř či oblé tvary zahradních fasád. Naproti tomu mnohé detaily jsou pevně zakotveny v klasické architektuře, s prvky přetrvávajícího historismu (balustrády, bohatě profilované římsy, stříška nad vchodem podpiřaná antikizujícími sloupy, sokly se sochami).

Vrcholnými realizacemi Skrabalova brněnského období jsou dvě stavby v oblasti takzvaného Kamenného mlýna, který stával na řece Svratce na pomezí Jundrova a Pisárků. Stavby spojuje také jejich smutný osud. Soubor tří rodinných domů na ulici Kamenomlýnská z roku 1930 byl zbořen na konci 70. let při budování městského okruhu. Café-Restaurant Lido, postavený podle plánů Othmara Skrabala a Roberta Farského v roce 1931 na opačném břehu řeky, sice ještě stojí, ale je v žalostném stavu. Zejména díky tomu, že po znárodnění v roce 1946 přešel do správy KSČ, která se o něj nestarala. Dnes je rozlehlá budova zřejmě předmětem právních sporů mezi státem a městem Brnem. Skutečného majitele, který by měl do objektu přístup a zodpovědnost za jeho stav, se i přes pátrání na různých úřadech nepodařilo dohledat.

Na tehdejší konci Kamenomlýnské ulice se architekt musel vypořádat s nelehkou situací poměrně úzké parcely na úpatí starého lomu. Navrhl tři na sebe navazující třípodlažní domy, z nichž dva byly koncipovány

Brno, Kamenomlýnská ulice, obytné domy

jako zrcadlově symetrický dvojčlům, třetí byl napojen kolmo z pravé strany. Jednoduché bílé hranoly domů s plochými střechami byly doplněny dvouramenným přístupovým schodištěm, jež spolu s geometrickými balkony tvořilo dominantu průčelí. Terasovité tvary domů postupně stoupající vzhůru ke svahu vytvářely dokonalý přechod od městské zástavby k zalesněnému kopci kolem lomu.

Obytný dům s restaurací a kavárnou Lido postavil Skrabal pro přednostu poštovního úřadu Rudolfa Bittnera v oblasti oblíbené brněnskou lepší společností jako místo pro pikniky a výlety za město. Čistými geometrickými liniemi odkazuje stavba k puristické tradici brněnské architektury. Umístění nad úrovní ulice, mohutné kubické tvary, poměrně malá okna v horních obytných patrech a skála zdvižající se za domem vytvářejí dojem tvrze nad řekou. Oproti tomu prosklená stěna restauračního sálu a vysoká okna salonu v přízemí stavbu odlehčují. Tento opačný princip kladení hmot (dole vzdušná, v patrech robustní budova) si architekt mohl dovolit díky použití lehkých heraklitových desek na železnou konstrukci, což byla ve 30. letech poměrně nová a dosti oblíbená technologie.

Je třeba se zmínit o realizaci činžovního domu na Francouzské 22 (tehdy č.p. 74) z roku 1932, neboť už

rady můžeme pozorovat několik formálních znaků, ke kterým se architekt vrátil ve své pozdější tvorbě. Patří k nim přísně symetrická fasáda, vyvážené užití horizontálních a vertikálních prvků, arkýř (zde téměř přes celou šířku domu, později subtilnější), a v konstrukci domu středové schodiště, kolem něhož jsou zrcadlově uspořádány byty.

Poslední a spíše drobnější potvrzenou brněnskou realizací Othmara Skrabala je interiér kavárny a částečná dostavba dnes již neexistujícího hotelu Evropa na rohu Jánské ulice a Náměstí Svobody. Kavárna byla zničena v roce 1933 výbuchem traskaviny, který způsobil jeden z ubytovaných hostů, spáchav tak sebevraždu.⁵ Skrabal vytvořil jednoduchý, spíše tradiční kavárenský prostor, obohacený výběrem kvalitních materiálů a zajímavými prvky podtrhujícími elegantní ráz interiéru. Z nich jmenujme alespoň kamenné obložení meziokenních pilastrů, které svou horizontální strukturou kontrastovalo s moderními svisle umístěnými osvětlovacími trubkami, prosklené police na stěnách, pásové stropní osvětlení kulečnickových stolů apod.

V roce 1935 se Skrabal potřeť oženil.⁶ Melinda byla na rozdíl od předcházejících manželek Němka a pocházela z Jeseníku (tehdy Frývaldov, Freiwalddau), kde se narodila 14. června 1917. Alespoň o tomto vztahu víme, jak vznikl. Skrabal byl členem brněnského střeleckého spolku a účastnil se s ním slavnosti pořádané obdobným spolkem v Jeseníku. Tam se seznámil se svou budoucí ženou, taktéž střelkyní. Po svatbě v roce 1935 žili novomanželé v Brně ve vile na Červeném kopci. Měli spolu syna Ditmara a dceru Hannelore Ingrid.

Protože ke konci 30. let přestávala být v Brně pro Němce práce kvůli přirostující se mezinárodní situaci a architekt stále složitěji získával zakázky, odešel i s rodinou v lednu 1938 do rodného města své manželky. Ale i tam již byla atmosféra mezi Čechy a Němci napjatá, a proto se odstěhoval do Říše. Od března do října 1938 pobýval u architekta Adolfa Wendhuta v Ülzen severovýchodně od Hannoveru.⁷ Vyhnul se tak všem národnostním pŕtkám i otevřeným bojům v pohraničí, které vyvrcholily na konci září 1938 a byly ukončeny po podpisu Mnichovské dohody anexí Sudet k Říši. Po návratu do Jeseníku v listopadu 1938 se Othmar Skrabal opět prezentoval jako nezávislý architekt. Vedl společnou architektonicko-staviteelskou kancelář se svým tchánem Neugebauerem, jesenickým stavitelem, a pravděpodobně i díky jeho kontaktům se dostával k veřejným i soukromým zakázkám. Rodina žila na adrese Dittrichštejn 3, dnešní Dukelské ulici.

Když se Othmar Skrabal přestěhoval do Jeseníku, začalo nové období i v jeho tvorbě. Bylo to dáno jak prostředím, začleněním se do víceméně ryze německé společnosti, tak požadavky doby a změnou objednavatelů a tedy jinými architektonickými druhy. V Brně se Skrabal zabýval projekty pro soukromou klientelu ze střední vrstvy německého obyvatelstva. V Sudetech na něj čekaly kromě toho i veřejné funkce a s nimi zakázky pro obec a úkoly, které si vyžádaly válečné podmínky.

Jelikož Skrabal vždy pečlivě hlídal, aby jeho novostavby zapadaly do stávající architektury, můžeme si u většiny jesenických realizací povšimnout několika nových typických formálních znaků, které je odlišují od brněnských. Puristické tendence, které Skrabal projevil plně už u domů na Kamenomlýnské nebo u Restaurantu

Lišeň, jsou stále patrné, jen jsou aplikovány na domy tradiční konstrukce. Je kladen důraz na symetrii, jednoduchost, každá forma je čistě účelová. Střechy mají příkřejší sklon, jak tomu bývá v horských oblastech. Fasády jsou strohé, nečleněné, zcela bez architektonických článků, výjimečně se vyskytne korunní římsa podepřená krakorci. Hlavní průčelí bývá často zakončeno štítem, který není oddělen od spodní části fasády římsou, ale celá plocha je jednotná, takže dům působí čistým, jasným dojmem. Stejně jsou utvářeny i schodišťové rizality větších objektů. Okna mívají u významnějších staveb kamenné ostění, rodinné domky mají okna čistě vyřezaná do hladké fasády. Také vchod je někdy zvýrazněn kamennou šambránou či stříškou na pilířích. Výrazným prvkem, přejatým z místní tradiční architektury, je podezdívka z přírodního lomového kamene. Najdeme ji u všech Skrabalových staveb. Její užití vychází z přirozeného pocitu, že mohutnější základ stavby umocňuje stabilitu a jistotu. V podezdívce vidíme okna suterénních prostor, přízemí je zvýšené. Při výběru materiálů upřednostňoval architekt místní zdroje - lomový kámen, břidlice, smrkové dřevo.

Ve vzpomínkách syna Ditmara⁸ se Othmar zajímal jen o svou práci, nechtěl mít nic společného se stranou, režimem, válkou. Za první světové si vytrpěl dost, chtěl mít klid a věnovat se pouze architektuře. Domnívám se, že právě kvůli tomu, aby zajistil bezproblémový život sobě i své rodině, byl k německému vedení loajální a přijímal oficiální funkce, které mu byly udělovány z titulu jeho odbornému vzdělání. Nejdůležitější úkol měl jako stavební poradce a okresní vedoucí úřadu pro techniku (Kreisbauberater, Kreisamtsleiter für Technik). Vedl výstavbu v rámci programu Německého nouzového bydlení (Wohnungshilfswerk), v němž měl kraj Jeseník v plánu zřídit asi 500 nouzových ubytoven pro nasazené dělníky průmyslových podniků a občany, kteří přišli o střechu nad hlavou při bombardování. Kolik bylo ubytoven v Jeseníku a okolí opravdu postaveno, již asi nikdy nezjistíme. Dále Skrabal navrhoval po celém kraji domy pro zaměstnance Říšských drah (Reichsbahnsiedlung). Díky pečlivosti architekta syna jsou dochovány dobové fotografie⁹ sídliště v Jeseníku (1939-40), Dolní Lipové, Vrbně pod Pradědem (Würbenthal), Bruntále (Freudenthal) a Krnově (Jägerndorf) z let 1940-42, dokumentace NSDAP v SOKA Jeseník¹⁰ dokládá výstavbu v Osoblaze (Hotzenplotz). Jednoduché, symetrické, většinou dvoupodlažní domky se sedlovou střechou a kamennou podezdívkou vytvářely klidné skupinky doplněné množstvím zeleně. Byl to další typ malometrážního bydlení, které Skrabala provázelo celou jeho tvorbou.

Z rodinných domů uveďme stavby pro Dr. Jordana v Jeseníku z roku 1939 a o rok pozdější Dr. Brosiga v Dolní Lipové. Je na nich dobře vidět proměna Skrabalova stylu, která se udála mezi Brnem a Sudety. Oproti velkoryse pojatým městským vilám na Červeném kopci, kde mohl architekt povolit uzdu svému tvůrčímu duchu, neboť v okolí se žádná větší sídla nevyskytovala, zde použil umírněné formy.

Jiným druhem obytných budov, kterému se Skrabal věnoval již od brněnských začátků své kariéry, byly činžovní domy. V Jeseníku máme zatím doložen pouze dům s obchody navrhovaný pro bratry Lechnerovy na rohu tehdejšího Hitlerova (Hlavního) náměstí a Schillerovy ulice.

Během svého působení v Jeseníku navrhl Skrabal několik školních budov. V SOKA Jeseník se nachází plány dvou z nich, chlapecké a dívčí vyšší školy z roku 1939.¹¹ Návrhy jsou dalšími z řady nerealizovaných projektů na stavbu jesenického gymnázia, které od svého vzniku v roce 1913 dosud nemá vlastní sídlo.¹² Když německá správa rozdělila gymnázium na dvě vyšší školy, bylo rozhodnuto, že pro ně vzniknou oddělené budovy. Oba návrhy vytvořil Othmar Skrabal téměř zároveň v únoru 1939. Není proto divu, že jsou v principu podobné, doprovodná textová dokumentace dokonce mnohdy totožná. Rozvržení jednoduchých křídel ve tvaru písmene L odpovídalo potřebám vyučování, areál obklopený zelení doplňovala tělocvična. Zásadním faktorem, který školy odlišoval, bylo jejich umístění a z něj vyplývající vzhled hlavní fasády. Dívčí škola měla stát na východní straně Zámeckého náměstí a její monumentální průčelí by tak vhodně uzavíralo prostor mezi zámkem na jihu a kostelem na západě. Bylo by důstojnou a působivou kulisou pro přehlídky a smuteční pochody, které se odehrávaly kolem pomníku uprostřed parčíku na náměstí. Vchod do školy rámovalo šest na koso postavených bosovaných pilířů nesoucích mohutný hranolový arkýř

Dolní Lipová, dům MUDr. Brosiga

s francouzskými okny, jenž byl součástí slavnostního sálu v prvním patře. Na dvou prostředních pilířích byly navíc umístěny figurální sochy. Chlapecká škola byla naopak plánována mimo centrum, v Dittrichštejnu na konci tzv. Správního fóra (Verwaltungsforum), v těsné blízkosti koupaliště a sportovního areálu. Byla tedy pojata více stroze, bez honosného vstupu. Důraz byl kladen spíše na její prostorové zakotvení, protože pohledově uzavírala tuto část města. Architekt se zabíral i širším okolím školy, přístupovými cestami a výstavbou nových obytných domů, které by doplnily čtvrt mezi správními budovami a nádražím a společně vytvořily plnohodnotný urbanistický celek.

Podobně jako předchozí projekty je řešena i škola v Dolní Lipové, která byla jako jediná realizovaná v roce 1941. Hlavním koncepčním prvkem se stal vstup, umocněný dlouhou rovnou příjezdovou cestou vedoucí přímo k širokému středovému rizalitu. Ten byl opět zakončen štítem a v přízemí odlehčen třemi segmentovými arkádami, pod nimiž se do školy vcházelo. Dnes je hlavní průčelí přestavěno, celková dispozice stavby je ale zachována. V budově sídlí Základní škola a mateřská škola J. Schrotha.¹³

Z dalších návrhů školních objektů se dochovaly fotografie alternativního projektu pro dívčí školu v Jeseníku a plánu na školu v Supíkovicích (Saubsdorf), který vytvořil architekt v roce 1943. Zřejmě mělo jít o menší budovu spíše venkovského rázu.

Okolí Jeseníka bylo vyhledávanou lázeňskou lokalitou, není proto divu, že se Othmar Skrabal dostal i k navrhování lázeňských objektů. Avšak stejně jako mnoho jiných projektů vzniklých během války zůstaly i tyto Skrabalovy vize jen na papíře a nebyly nikdy realizovány. Jednalo se o více variant areálu pro Schrothovy vodoléčebné lázně v Dolní Lipové z roku 1941, v nichž architekt zužitkoval většinu svých oblíbených architektonických prvků.

Podle Skrabalova plánu měla vzniknout také dostavba zaopatřovacího ústavu pro přestálé v jesenické městské části Ves. Původní budova z roku 1910 již kapacitně nedostačovala, v některých aspektech byl kritizován i její vzhled, zejména příliš vysoká patra a zbytečně složité utváření „švýcarské“ střechy, která byla sice ve své době moderní, ale vůbec nezapadala do místních stavebních zvyklostí. Projekt, uložený v SOKA Jeseník,¹⁴ se formálně příliš neliší od předchozích. Architekt kladl důraz na účelnost, praktický provoz ústavu, ale zároveň i na dostatečný komfort a zázemí v rámci hromadného sociálního bydlení.

Dolní Lipová, škola

Ve 40. letech dostal Skrabal příležitost projevit se jako urbanista. Bylo mu svěřeno vypracování územních plánů pro několik příhraničních obcí, které spolu s plány hospodářskými a plány na zdokonalení inženýrských sítí představovaly projekt na „vytvoření spořádaného německého domova pro současné i budoucí pokolení.“¹⁵ Doloženy máme tři hospodářské plány z let 1942-44 pro Dolní Lipovou (Nieder Lindewiese), Vidnavu (Weidenau) a Žulovou (Friedeberg). Výkresy rozdělovaly půdu a pozemky podle účelu a využití pro zemědělství, průmysl, komunikace, bydlení a další kategorie. K poslední jmenované se vztahuje i podrobně dochovaný¹⁶ materiál - „Územní plán města Friedeberg“ z let 1941-42. Projekt doplňuje doprovodný text a soubor kreseb zachycujících stav města v roce 1942 v porovnání s plánovaným vzhledem po přestavbách. Ty se týkaly úprav v jádru města, jejichž hlavním cílem byla vizuální přitažlivost jednotlivých staveb i větších celků. Ve druhé etapě měla navazovat výstavba nových sídlišť kolem centra. Důraz byl kladen na propojení s krajinou, které mělo zajistit výš-

kové odstupňování budov: v centru byly povoleny dvou- až třípodlažní, dále jen přízemní stavby. Dominantou města by tak zůstala netypická válcová kamenná věž kostela. Moderně byla naplánována doprava. Stávající cesty a silnice byly upraveny, aby se hlavní tahy vyhýbaly jádru města, obytným zónám i novému jižnímu centru se školou, lázněmi, sportovišti či kinem. Velmi důležitou roli hrála v plánu zeleň, jejíž pozitivní působení na psychiku obyvatelstva autor vyzdvihl. Jak je vidět, byly Skrabalovy urbanistické myšlenky velmi pokrokové a v mnoha ohledech by odpovídaly i dnešním nárokům.

19. 6. 1943 dostal Skrabal povolávací rozkaz k totálnímu nasazení v báňské společnosti v Mostě (Brüx). Protože ale pracoval pro významné podniky / (Didier-Werke Weidenau, Fuchs Zuckmantel (Zlaté Hory)) / a byl klíčovou postavou technických a stavebních záležitostí v kraji, vynaložili jeho nadřízení ohromné úsilí, aby byl označen jako „UK“, tedy unabkömmlich, nepostradatelný. Po téměř nekonečné korespondenci mezi nejrůznějšími složkami německé správy bylo pro Skrabala „UK-Stellung“ dosaženo 4. 4. 1944¹⁷ a architekt mohl zůstat v Jeseníku.

Jeseník, návrh přestavby rohového domu Školní ulice

dále už jen drobnějšími přestavbami a renovacemi), postavil v Mnichově a okolí na 40 obytných domů, několik rodinných domků a lázeňský dům v Bad Reichenhall u hranic s Rakouskem. Othmar žil s manželkou Melindou v bytě na Regerplatz 4 až do své smrti 1. srpna 1983.

Jak vyplývá z krátkého shrnutí osudů a některých projektů Othmara Skrabala, byl to architekt značně individualistický, ale přitom vstřebával podněty ze svého okolí a zpracovával je v precizně provedených plánech. Vznikly tak svébytné stavby slučující prvky aktuálního funkcionalismu a purismu s místními tradicemi. Během několika let v Jeseníku vytvořil Skrabal kromě výše uvedených příkladů obrovské množství dalších návrhů na nejrůznější dostavby, úpravy i nové budovy. Kdyby nezačala válka, jistě by významnou měrou ovlivnil architektonickou tvář Jesenicka. Snad alespoň publikování zapomenutých projektů pomůže docenit práci tohoto česko-německého architekta.¹⁹

POZNÁMKY

1. Bauhochschule der deutschen höheren Staatsgewerbeschule in Brünn.
2. Deutscher Almanach, Beresowka 1918, Arthur Wolf Papers; AR 25270; box 1; folder 1; Leo Baeck Institute, Center for Jewish History, New York.
3. Tento vídeňský rodák (narozen 20. 2. 1881) a žák Otto Wagnera učil v Brně na Německé vyšší průmyslové škole stavební.
4. Arbeiten von Ing. Arch. GDA O. Skrabal, Brünn, *Forum*, č. 3, 1935, s. 73-75.
5. ALTMAN, Karel: Krčmné Brno: o hostincích, kavárnách a hotelech, ale také o hospodách, výčepech a putykách v moravské metropoli. Brno 1993, s. 132.
6. V prvním, dvanáctiletém manželství, které Skrabal uzavřel hned v roce 1920, se narodil syn Gerhard, druhé bylo krátké a zůstalo bezdětné.
7. Adolf Wendhut (2. 10. 1885 Göttingen - 28. 8. 1963 Ülzen), architekt působící ve 20. letech v Ülzen, v jeho projektech vyl a obchodních i obytných domů jsou patrné vlivy expresionistické architektury a Bauhausu. Byl členem Spolku německých architektů (BDA, Bund Deutscher Architekten). Bližší informace o spolupráci s Othmarem Skrabalem se nepodařilo dosud získat.
8. Osobní rozhovor s architektem synem Ditmarem, 5. a 6. 6. 2010, Mnichov.
9. Ditmar Skrabal vytvořil fotografické album, které dokumentuje některé práce jeho otce v Jeseníku.
10. Osobní spis Othmara Skrabala, SOkA Jeseník, fond NSDAP - OV Jeseník, karton 21, inv. č. 15.

Bohužel však ne na dlouho. Konec války a následující odsun německého obyvatelstva postihly i jeho rodinu. Po dramatických zápletkách našli Skrabalovi zázemí v městečku Putzbrunn jihovýchodně od Mnichova u malíře Viktora Böhma, se kterým se architekt znal z dob svého zajetí na Sibiři. Skrabal počal ihned hledat nové zakázky. Ještě v roce 1946 získal první, od obce Putzbrunn - postavit novou márnici na místním hřbitově. Své ženě prý k tomu řekl: „*Das fängt gut an.*“¹⁸ A nutno říci, že coby pilný a schopný architekt o práci v poválečném Německu nikdy nouzi neměl. Zpočátku pomáhal také majitelům vybombardovaných domků v okolí, což byli především lidé z Mnichova, kteří měli kolem Putzbrunnu víkendové chaty. Díky nim si architekt postupně vytvořil novou síť kontaktů a v roce 1949 získal první stavbu ve městě. Rok na to se rodina přestěhovala do Mnichova, do nově postaveného domu na Regerplatz 4.

Skrabal vytyčil potřeby poválečné obnovy města a specializoval se na výstavbu obytných domů se sociálními byty. Na tyto budovy bylo možno získat dotace od města, případně i z amerického Marshallova plánu evropské obnovy. Majitelé vybombardovaných domů tedy potřebovali disponovat minimálním obnosem a s pomocí hypotéky a veřejných peněz si mohli dovolit nové stavby. Výstavba samozřejmě podléhala přísným pravidlům, sociální byty měly předepsané velikosti a jen základní vybavení. Soběstačný architekt se rychle etabloval mezi vlastníky pozemků. Do roku 1962, kdy téměř přestal s projektováním (věnoval se

11. Návrh gymnázia, 1939, SOKA Jeseník, AM Jeseník, dodatky - stavební spisy, karton 41.
12. GROWKA, Květoslav - HRADILOVÁ, Jana: *Stavební a situační plány ve fondech SOKA Jeseník*. Katalog výstavy, Jeseník 2007, ne-stránkováno.
13. Na internetových stránkách školy je uvedeno, že projekt „vyšel z kanceláře frývaldovského stavitele ing. Adolfa Grögera.“ Najít souvislosti a skutečného autora návrhu bude předmětem dalšího bádání. <http://www.zslipova.cz/historie.htm>, 20. 6. 2010.
14. *Starobinec a chudobinec, plány na jejich rozšíření*, 1942, SOKA Jeseník, fond AM Jeseník, inv. č. 957, sign. 713-4, karton 366. K historii ústavu více viz HRADILOVÁ, Jana: *Zaopatřovací ústav pro chudé a přestárlé v Jeseníku (2. část)*, *Jeseník, město a lid*, měsíční zpravodaj, č. 4, 2004, s. 22-23.
15. *Územní plán města Friedeberg*, doprovodný text, 1941-42, překlad Karel Heide. <http://heide.sweb.cz/uzemniplan06.htm>, 16. 6. 2010.
16. Plán v poválečném zmatku zachránil žulovský učitel pan Řeháček a nyní je v majetku Karla Heideho, místního historika a kronikáře. Ten ho zveřejnil na svých stránkách: <http://heide.sweb.cz/indexbaupics.htm>.
17. Korespondence uložena v osobním spisu, SOKA Jeseník, fond NSDAP - OV Jeseník, karton 21, inv. č. 15.
18. Osobní rozhovor s architektem synem Ditmarem, 5. a 6. 6. 2010, Mnichov.
19. Za pomoc při získávání pramenů děkuji Mgr. Janě Hradilové a Mgr. Květoslavu Growkovi ze Státního okresního archivu Jeseník, bez nichž by některé Skrabalovy projekty zůstaly skryty.

STRESZCZENIE

Architekt Othmar Skrabal: Brno - Jeseník - Monachium

Architekt Othmar Skrabal (1895 Brno - 1983 Monachium) należał do kręgu architektów, którzy działali w okresie międzywojennym w Brnie i tworzyli projekty dla niemieckiej klasy średniej. Już w czasie studiów pracował w biurze architekta F. Farskiego. W latach 1930-1937 prowadził w Brnie samodzielną działalność. Był zwolennikiem purystycznej i funkcjonalistycznej architektury. Świadczy o tym jego pierwsze realizacje, np. własna willa na Červenym kopci, domy mieszkalne na Kamenomlýnské ulici, dom mieszkalny z restauracją Lido.

W 1935 r. Skrabal ożenił się z córką budowniczego Neugebauera, a w 1938 r. przeniósł do Jeseníka. Po pobycie u architekta A. Wendhuta w Niemczech i zajęciu Sudetenlandu przyjął w Jeseníku urząd powiatowego kierownika technicznego (Kreisamtsleiter für Technik) i zadania typowe dla czasów wojny, budowa tymczasowych mieszkań (Wohnungshilfswerk), małe mieszkania w domach dla kolejarzy w Jeseníku, Dolní Lipovej, Vrbnie, Bruntálu i Kárníowie. Innym rodzajem budowli mieszkalnych, które projektował, były domy czynszowe, niezrealizowany dom handlowy braci Lechner na rogu rynku w Jeseníku, budynki szkolne, np. gimnazjum w Jeseníku i szkoła w Dolní Lipovej. Z powodu wojny większość projektów nie doczekała się realizacji. Po wysiedleniu Skrabal zamieszkał w Monachium, gdzie do 1962 r. wznosił 40 budynków mieszkalnych, kilka willi i dom zdrojowy w Bad Reichenhall.

ZUSAMMENFASSUNG

Der Architekt Othmar Skrabal: Brno - Jeseník - München

Der Architekt Othmar Skrabal (1895 Brno - 1983 München) gehörte zu einem Kreis von Architekten, der zwischen den Kriegen in Brno wirkte und sich Projekten für die deutsche Mittelklasse widmete. Bereits während der Studien an der Deutschen Technischen Hochschule arbeitete er in der Kanzlei des Architekten F. Farsky. In den Jahren 1930-1937 wirkte er in Brno selbständig. Er neigte zur puristischen und funktionellen Architektur, wie seine ersten Realisationen bezeugen, so z. B. die eigene Villa auf dem Červený kopec, einem Einfamilienhaus auf der Kamenomlýnsker Straße und ein Wohnhaus mit der Restauration Lido.

Im Jahre 1935 heiratete Skrabal die Tochter des Baumeisters S. Neugebauer und im Jahre 1938 verzog er nach Jeseník (Freiwaldau). Nach einem Aufenthalt beim Architekten A. Wendhut in Deutschland und der Vereinamung der Sudeten übernahm er in Jeseník die Funktion eines Kreisamtsleiters für Technik und die Aufgaben, die der Kriegszeit entsprachen, z. B. das Wohnungshilfswerk, kleinräumige Wohnungen in Häusern für Eisenbahner etc. in Jeseník, Dolní Lipová (Nieder Lindewiese), Vrbno (Würbenthal), Bruntál (Freudenthal) und Krnov (Jägerndorf).

Eine andere Art von Wohngebäuden, die er projektierte, waren Miethäuser, so z. B. das nicht realisierte Geschäftshaus Lechner an der Ecke des Marktplatzes in Jeseník, und Schulgebäude, z. B. die Projekte des Gymnasiums in Jeseník und der Schule in Dolní Lipová. Infolge des Krieges wurde die Mehrzahl der Projekte Skrabals nicht realisiert, genannt sei für alle die Fertigstellung des Versorgungsinstitutes in Jeseník und der Entwurf des Gebietsplanes der Stadt Žulová (Friedeberg). Nach der Abschiebung etablierte sich Skrabal schnell in München, wo er bis zum Jahre 1962 40 Wohnhäuser, einige Villen und ein Kurhaus in Bad Reichenhall errichtete.

II. MISCELLANEA

LIDSKÁ OBYDLÍ NA JESENICKU OD PRAVĚKU DO STŘEDOVĚKU

Mgr. Josef Jan Kovář, Vlastivědné muzeum Jesenicka

Potřeba bydlet, tj. disponovat zázemím k životu v podobě místa chráněného v rámci možností před rozmáry počasí, zvěří a případně i dalšími lidmi, byla člověku vlastní již od samého počátku jeho dějin. A přestože archeologických dokladů této formy antropogenních aktivit máme na Jesenicku z období pravěku zatím poskrovnu, což je dáno spíše neuspokojivým stavem výzkumů než faktickou absencí této skupiny nálezů, je nezbytné zde přinést alespoň rámcový souhrn vývoje dané problematiky v tomto období.

První obydlí se objevují již v nejstarším období lidských dějin, ve **starší a střední době kamenné** (paleolitu a mezolitu). Tu máme na Jesenicku zastoupeny zatím jen ojedinělými nálezy z povrchových průzkumů. V této době jsou často osídlovány lokality chráněné skalními převisy či přímo jeskyně, objevují se však již také stanice pod širým nebem. Zejména v mladém paleolitu vznikala i dlouhodobá tábořiště lovců stádní zvěře. Svěho rozmachu dosáhla tato forma osídlení během kultury tzv. gravettieny, kdy byly z kamene, dřeva, mamutích kostí, kůží atd. budovány kruhové obytné chýše.

Mladší dobu kamennou (neolit) máme na Jesenicku opět doloženu prostřednictvím ojedinělých povrchových nálezů. Tato doba s sebou přinesla výraznou proměnu způsobu života, již nazýváme tzv. neolitickou revolucí. Lidé začali domestikovat zvířata a pěstovat první zemědělské plodiny. Vazba na půdu tedy znamenala i potřebu budování důkladnějších obydlí, která nově musela poskytnout i zázemí pro uskladnění a sofistikovanější zpracování získaných zemědělských surovin. Právě v neolitu tak můžeme hovořit o prvních skutečných domech stavěných na sídlišťích zemědělců. Součástí neolitické revoluce je i vyvinutí tzv. broušené kamenné industrie v podobě nástrojů jako jsou sekery a mlaty. Tím byly získány prostředky k těžbě a zpracování dřeva, což se rovněž promítlo i ve stavebnictví. Základní společenskou jednotkou neolitu se stal rod, jenž byl tvořen několika velkorodinami.

Ve starém a středním neolitu byly budovány dlouhé domy obdélného půdorysu se sedlovou střechou. Nosnou kostru tvořilo pět řad kůlů, stěny byly tvořeny proutěnou armaturou omítnutou hlíněnou omítkou. Do takovéto budovy se vstupovalo z jižní strany. Interiér býval obvykle členěn na několik částí. Objekt této velikosti byl schopen uspokojit potřebu na ubytování matky rodu i jejích příbuzných. V okolí domu se potom nacházely stavební a hospodářské objekty jako jámy, hlíněné pece apod. Již v této době máme rovněž na některých lokalitách doloženo první lehké opevnění osad sestávající z příkopu a palisády. V mladém neolitu se potom stavěly domy menších a středních rozměrů mnoha typů, a to jak nadzemní kůlové konstrukce, tak tzv. polozemnic. Osady bývaly členěny na sídelní a sakrální část a i v této době je na některých lokalitách doloženo lehké opevnění. Zcela výjimečně se pak objevují první mocně opevněná výšinná hradiska (např. severorakouský Falkenstein).

V **pozdní době kamenné**, eneolitu, se společnost v souvislosti s rostoucí úlohou muže přimyká k patriarchátu a objevují se i první rysy soukromého vlastnictví. Variabilita obytné kultury v tomto období ještě vzrostla. Byly budovány jak nížinné osady, ať již otevřené či hrazené, tak opevněná výšinná sídliště. Z obytných objektů se ojediněle objevují jak lichoběžníkovité stavby navazující na tradici neolitických velkodomů, tak zejména domy menších rozměrů, často polozemnice. Tyto menší domy reflektují potřeby nové základní společenské jednotky, již je rodina. Koncem eneolitu však úroveň obytné kultury upadla, což souviselo s pasteveckým způsobem života tehdejších kultur.

Dobu bronzovou reprezentuje na Jesenicku nejvýrazněji tzv. skorošický bronzový depot. V tomto období dospěla lidská civilizace díky složitějšímu procesu kovovýroby k výrobní specializaci (lze hovořit o tzv. „prařemeslech“), což vedlo i k rozmachu směny hmotných statků, tedy obchodu. Dělná práce pak vyústila v postupnou sociální stratifikaci společnosti a mimo vrstev zemědělců, řemeslníků a obchodníků se v tomto období utvářejí ještě vyšší vrstvy bojovníků, duchovenstva a velmožů. V době bronzové se rovněž rozvíjí kmenová struktura. Základní společenskou jednotkou zůstává rodina, rozhodujícího významu však na úkor rodové příslušnosti nabývá kmenová příslušnost. Tyto sociální poměry se odrážejí v budování sídel zejména v tzv. protourbánních kulturách na konci starší doby bronzové a poté v éře tzv. popelnicových polí v mladší a pozdní době bronzové, kdy byla stavěna mohutná výšinná hradiska sloužící nejen k ochraně před nepřítelem, ale také jako politická, náboženská, výrobní a obchodní centra. Těžiště osídlení však samozřejmě leželo v otevřených „venkovských“ osadách, které v některých případech bývaly i hrazené. Jejich zástavbu většinou tvořily menší

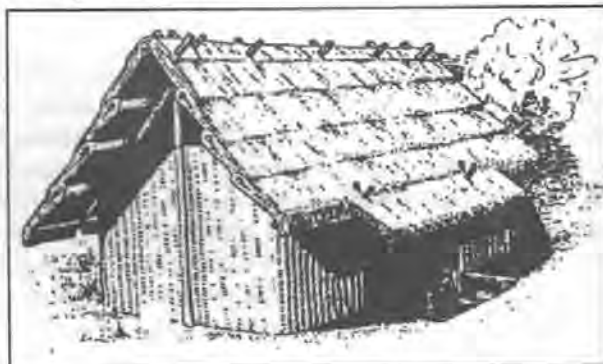
domy čtvercového až obdélného půdorysu, obvykle nadzemní křivkové konstrukce, seskupené v některých případech do dvorcového systému. Tyto domy již bývaly opatřeny omítkami.

Starší doba železná, tzv. halštatská, se mimo nástupu nového kovu nesla také ve znamení ostré sociální stratifikace společnosti, v níž se objevily výrazné prvky otroctví a naopak na vrcholu pomyslné společenské pyramidy se pevně usadila vládnoucí „knížecí“ vrstva. Do tradiční oblasti lužických popelnicových polí, kam v této době spadalo i Jesenicko, však tyto halštatské vlivy pronikaly z jihu jen pomalu. To je patrné rovněž na archeologicky zkoumaných sídlištích, kde nejsou patrné známky výraznější sociální stratifikace. Na rozdíl od halštatských kultur západní Evropy zde byla v tomto období budována převážně nížinná, často ostrovní či poloostrovní hradiska sloužící jako tradiční regionální centra a nikoli mocně opevněné knížecí „hrady“. Dominantním typem domu se v halštatu stala zemnice, tedy do země zapuštěný srub, dosud užívané nadzemní křivkové domy však zcela nevymizely.

Mladší doba železná, tzv. latén, je spojena s pozoruhodnou civilizací Keltů. Při známých kvalitách keltských prospektů je s podivem, že po nich na Jesenicku zatím neznáme výraznější stopy. Veřejnost má keltské období spojené s érou budování oppid, tedy mohutných, důmyslně opevněných a vesměs výšinných sídlišť s plánovitou vnitřní zástavbou. Faktem ovšem zůstává, že oppida Keltové budovali až v době vrcholu své hospodářské prosperity v polovině 2. století před Kristem. I příslušníci této civilizace tedy bydleli především v otevřených rovinných sídlištích, která mohla být nejen agrární, ale i výrobní. Typickým sídlištním objektem laténu byl dům obdélníkového půdorysu střední velikosti se zapuštěnou podlahou a dvěma nosnými sloupky sedlové střechy ve středech kratších stěn. Tyto domy se často seskupovaly do dvorců. V pozdějších dobách, zejména na oppidech, se budovaly i objekty na kamenných podezdívkách. Významné je používání železa při těchto stavbách, ať již šlo o skoby a hřeby či, poprvé v dějinách našich zemí, zámky a klíče.

Doba římská je pro Jesenicko jen terminus technicus, neboť nic bohužel nenavědčuje tomu, že by Římané v tomto regionu ležícím již poměrně hluboko v barbariku zanechali prokazatelnou stopu. Germánské kmeny, které v době římské v barbariku sídlily, budovaly pouze rovinná sídliště, z nichž jen některá byla lehce ohrazena. U významných lokalit se pak uvažuje o existenci dřevěných vojenských táborů. Běžný germánský dům byl menším objektem obdélného půdorysu s vchodovou předsíňkou a podobně jako u Keltů s podlahou poněkud zapuštěnou do země. Nosnou konstrukci však na rozdíl od laténských obydlí tvořilo šest dřevěných sloupů rozmístěných do šestiúhelníku. Mimo tohoto nejběžnějšího typu se na sídlištích objevovaly i větší nadzemní křivkové domy. Na Jesenicku máme germánské osídlení doloženo z 1. poloviny 5. století v prostoru kaolinového dolu nedaleko Vidnavy, které lze zařadit do závěru tzv. przeworské kultury, přesněji její dobrodzienské skupiny.

Jak je z tohoto stručného přehledu patrné, vývoj lidského obydlí urazil v pravěku a rané době dějinně dlouhou cestu. Na Jesenicku však máme přímé doklady lidského osídlení až ze samotného prahu středověku, tedy období, jenž bylo pro zdejší region přelomové. Po útlumu během **raného středověku**, kdy většina území Jesenicka zřejmě nebyla osídlena, totiž přišla éra vrcholného středověku spojená s kolonizací tohoto kraje. A právě tehdy byly položeny základy lidského osídlení, jehož kontinuita je sledovatelná až do současnosti.

Rekonstrukce vzhledu typické germánské chýše (Podborský, obr. 148)

LITERATURA

- PODBORSKÝ, V.: Dějiny pravěku a rané doby dějinné. Brno 1999.
PODBORSKÝ, V. a kol.: Pravěké dějiny Moravy. Brno 1993.
ZUBER, R.: Jesenicko v období feudalismu do roku 1848. Ostrava 1966.

STRESZCZENIE

Osadnictwo na Jesenicku od czasów prehistorycznych do średniowiecza

Pierwsze ślady osadnictwa pochodzą już ze starszej i środkowej epoki kamienia (paleolitu i mezolitu). Na Jesenicku są one reprezentowane przez pojedyncze znaleziska z badań powierzchniowych. Dopiero w neolicie możemy mówić o pierwszych domach stawianych na miejscach zamieszkałych przez rolników. Epokę brązu reprezentuje na Jesenicku przede wszystkim skarb brązowy ze Skorošic. Domy z tego okresu były wznoszone na planie kwadratu lub prostokąta. Część nadziemna miała konstrukcję palową. Dominującym typem domu w starszej epoce żelaza (epoka halsztacka) stała się ziemianka. Młodsza epoka żelaza (epoka lateńska) jest związana z cywilizacją Celtów. Brak jednak ich wyraźnych śladów na Jesenicku. Nic też nie świadczy by do tego obszaru dotarli Rzymianie. Na Jesenicku mamy poświadczone dopiero osadnictwo germańskie z 1. połowy V w. na terenie kopalni kaolinu koło Vidnavy.

ZUSAMMENFASSUNG

Wohnsitze der Menschen in der Region Jeseník von der Vorzeit bis zum Mittelalter

Die ersten Wohnsitze erscheinen bereits in der älteren und mittleren Steinzeit (Paläolithikum und Mesolithikum). Diese sind in der Region Jeseník einstweilen nur in einzelnen Funden bei Oberflächenuntersuchungen vertreten, sowie in der jüngeren Steinzeit (Neolithikum). Gerade im Neolithikum können wir von den ersten echten Häusern sprechen, die auf Siedlungen von Landwirten errichtet wurden. Die Bronzezeit repräsentiert in der Region Jeseník das recht beeindruckende so gen. Skorošicker Bronzedepot (Gurschdorf). Die Häuser jener Zeit hatten einen quadratischen oder rechteckigen Grundriss, gewöhnlich oberirdisch eine runde Konstruktion. Zum dominanten Typ des Hauses in der älteren Eisenzeit (Hallstatt-Periode) wurde die Erdhütte, also ein in die Erde versenktes Blockhaus. Die Jungesisenzeit ist mit der bewunderungswürdigen Zivilisation der Kelten verbunden. Es ist verwunderlich, dass wir in der Region Jeseník dafür vorläufig keine bedeutenderen Spuren kennen. Auch deutet leider nichts darauf hin, dass die Römer in dieser Region eine nachweisbare Spur hinterlassen hätten. In der Region Jeseník haben wir einen Nachweis germanischer Siedlungen aus der ersten Hälfte des 5. Jahrhunderts im Gebiet eines Kaolinschachtes nahe Vidnava (Weidenau).

STAVEBNÍ VÝVOJ VODNÍ TVRZE V JESENÍKU A REKONSTRUKČNÍ PRÁCE PROVEDENÉ V LETECH 1945 - 2010

Pavel Macháček, Vlastivědné muzeum Jesenicka

Podoba vodní tvrze s přístavky kolem vstupní brány a při západní straně, 1910

Až do 13. století bylo Jesenícko řídko osídlenou oblastí. Leželo na pomezí českého a polského státu a bylo z převážné části pokryto hustým pohraničním hvozdem zvaným preseka. Piastovská knížata vládoucí ve Slezsku pravděpodobně zcela záměrně darovala v 11. a 12. století území ležící na sever od pohraničního pásu hor vratislavskému biskupství (založeno r. 1000), neboť ze sousedního Kladska nejčastěji procházela na polské území česká vojska a obavy z církevních trestů měly nájezdy Čechů alespoň částečně omezit. Bula papeže Hadriána IV. z roku 1155, udávající rozsah a hospodářské zajištění vratislavského biskupství, vypočítává mezi 15 hradními obvody spadajícími do biskupovy pravomoci i Otmuchov s příslušenstvím¹ - tedy území sousedící se severním podhůřím Jeseníků a Rychlebských hor. Situace na Jesenícku se dramaticky změnila v souvislosti s nálezem drahých kovů ve 13. století. Oblast se dostala do zájmové sféry vratislavských biskupů a prošla v průběhu tohoto století intenzivní kolonizační činností. Církevní hodnostáři dokázali uhájit nárok na Jesenícko v mocenském střetu s moravskými markrabaty i vratislavskými vévody a na počátku 14. století vytvořili z Jesenicka a původního otmuchovského kastelánství tzv. nízké knížectví.

Do 13. století také spadá založení vsi Vriwald,² jež byla zanedlouho povýšena na město. To se stalo správním a právním centrem nově vznikajících agrárních sídlišť na horním toku Bělé a Staříče. V jižní části nízkého knížectví nepatřilo městečko Vriwald (Jeseník) k nejvýznamnějším lokalitám, neboť důležitější a lidnatější města byla Vidnava a Glucholazy, ale strategická poloha nad soutokem řek, kde se křížily místní i dálkové cesty překračující hřebeny Jeseníků, dodala místu trvalý význam, který stoupl zejména po rozdělení Slezska v důsledku prusko-rakouských válek po roce 1742. Výhodné polohy města si byli dobře vědomi i vratislavští biskupové, i když zpočátku s ním nepočítali jako s vojensky důležitým a obranným bodem. Malé městečko proto nikdy nebylo opevněno hradbou a jeho jedinou fortifikační stavbou se stala vodní tvrz.

Stavební vývoj vodní tvrze

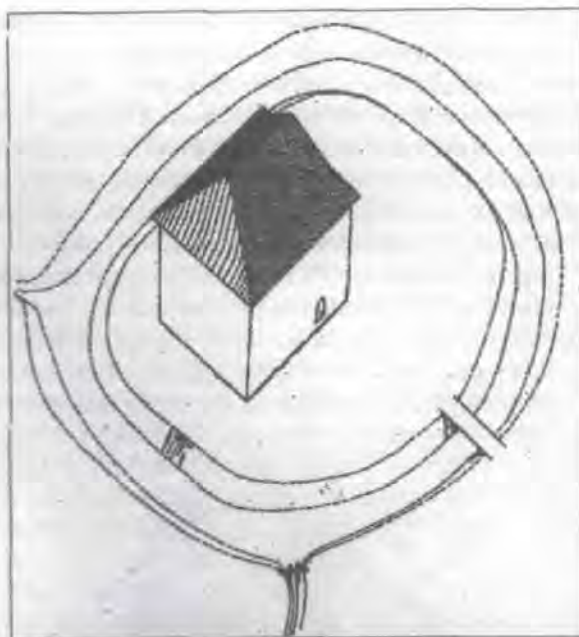
K historii vodní tvrze bylo v minulosti napsáno poměrně dost literatury, ale ta byla buď poznamenána šibou svého vzniku, nebo vycházela z pouhých hypotéz daných nedostatkem pramenů. První práce pocházející z pera Herberta Weinelta nesou pečeti nekritických nacionálních představ vnášených do stavitelství.³ Poválečné pokusy Vítězslava Zemana vycházely z citelného nedostatku pramenů a často se opíraly jen o pouhé indicie. Jeho závěry však přebíraly i souborné práce autorů mapujících hrady, zámky a tvrze ve Slezsku a zahrnujících do jejich přehledu i jesenickou vodní tvrz. O výsledky archeologického průzkumu prováděného v 70. letech 20. století Vladimírem Gošem se mohl opřít, vzhledem ke své předčasné smrti, Vítězslav Zeman jen částečně. Důkladněji je rozvinul až Zdeněk Brachtl. Z prací vyšlých na počátku 21. století má největší hodnotu dílo autorského kolektivu kolem Pavla Kouřila, které kombinuje výsledky archeologického průzkumu s archivním bádáním, a jež vneslo do stavebního vývoje vodní tvrze četné nové poznatky. Ani ono však ještě ani zdaleka nestačilo zodpovědět všechny nejasnosti. Práce Rostislava Vojkovského je přes četné, sice graficky pěkně vyvedené, ale pouze hypotetické podoby vodní tvrze, jen kompilací starších a často již překonaných údajů. Smyslem této práce je shrnutí dosavadních poznatků o stavebním vývoji vodní tvrze a jejich doplnění o rekonstrukční práce, které na objektu proběhly v letech 1945 - 2010.

K výstavbě vodní tvrze zřejmě došlo po smutných zkušenostech biskupa Tomáše II. a Jana Romka z konfliktů s piastovskými vévody a místní šlechtou, jež těžce doléhaly na církevní majetek. Až donedávna se ale soudilo, že k jejímu založení došlo už v 2. polovině 13. století.⁴ Poslední výzkumy však posouvají její vznik až do 20. let 14. století,⁵ kdy došlo k ukončení lokálních válek mezi místní šlechtou a vratislavskými biskupy. Tehdy se pravděpodobně vratislavští biskupové rozhodli zabezpečit dosud nechráněné městečko zděným objektem. S ohledem na dispozici objektu nešlo o nějakou pevnost, ale spíše o menší objekt, který by biskupskému správci poskytl krátkodobou elementární ochranu v případě početně omezeného přepadu. Podle archeologických výzkumů provedených při generální rekonstrukci objektu v 70. letech 20. století měla původní tvrz zřejmě podobu věžovité stavby téměř čtvercového půdorysu, jejíž pozůstatky se nacházejí pod východním křídlem současné budovy.⁶

Není příliš jasné, do kdy sloužila tvrz ve své původní podobě. V první polovině 15. století se totiž v biskupských listinách již nepřípadně a předmětem majetkových transakcí je jen jesenické fojství.⁷ Zdá se tedy, že někdy na počátku 15. století už tvrz pro své nevelké rozměry a malou obranyschopnost přestala vyhovovat zvyšujícím se nárokům. Znovu je v biskupských listinách jesenické opevnění zmiňováno až v roce 1444. Tristní zkušenosti biskupa Konráda Olešnického z bojů s husity ve Slezsku, při nichž byla na Jesenicku a v jeho nejbližším okolí dobyta města Glucholazy a Vidnava a obsazeny hrady Otmuchov a Jánský Vrch, vedly po skončení husitských válek k sérii opevňovacích prací na biskupských hradech v jesenické oblasti a při té příležitosti pravděpodobně došlo k radikální přestavbě tvrze. Vlastní objekt byl podstatně zvětšen a jeho obranu zesílila 2 metry silná a 8 metrů vysoká obvodová hradba o půdorysu 30 x 20 metrů. Její fortifikační schopnosti byly navíc posíleny vodním příkopem ve tvaru elipsy, který vodní tvrz obklopoval.

Tvrz je postavena z neopracovaného lomového kamene. Navenek neměla stavba ani jediné okno a místo nich byly jen tmavé otvory úzkých, 120 cm vysokých štěrben, rozmístěné nepravidelně ve výšce 6 metrů.⁸ Dodnes je patrné původní široké cimbuří se zbytky nosných trámů dřevěného podsebití obíhajícího kolem celé stavby. Jediné spojení objektu s vnějším světem zřejmě tvořila nepřilíhající široká branka situovaná na severní stranu obvodové hradby.⁹ Tvrz sice neměla věž, ale zcela neomítnuté plášťové zdivo hradby opticky zesilovalo pevnostní charakter stavby.

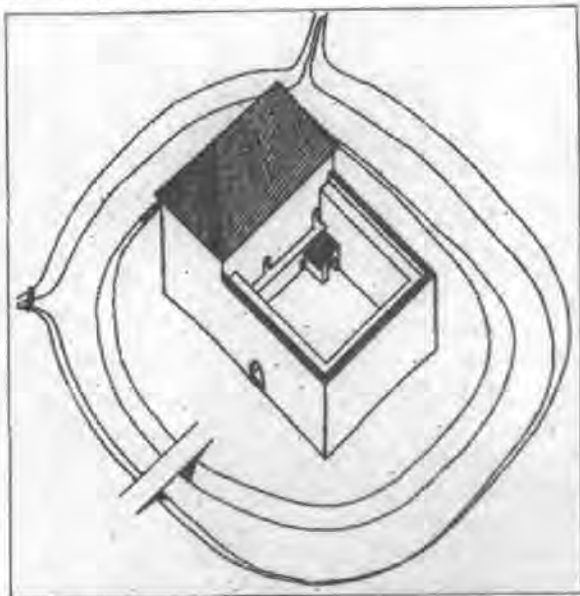
Během staletí došlo samozřejmě k mnoha přestavbám uvnitř tvrze, takže určení původní zástavby a pozdějších přístaveb k obvodové hradbě činilo badatelům zabývajícím se stavebním vývojem tvrze nemalé problémy. Ještě v roce 1975 Vítězslav Zeman v publikaci o vodní tvrzi psal: „Ačkoliv nebyl dosud nalezen ani jeden architektonický článek, který by umožnil bližší datování, je možné jednotlivé stavební etapy stanovit aspoň podle různého druhu zdění, odlišného stavebního materiálu či přízdívky bez zalícování do stávajícího zdiva. Nesporně

Pokus o schématickou rekonstrukci stavu příkopem ohrazeného zděného objektu z r. 1374 (kresba Dalibor Prix)

nejstarší je podélná jižní budova, stavěná současně s obalovou zdí. Její sklepení s původní valenou klenbou s typickými stopami po bednění a vazbou s obalovou zdí o tom svědčí zcela jednoznačně. Dokladem o pozdější přístavbě křídel - východního a západního - je objev studny, zasypané teprve v 17. století, kterou bylo nutno při dodatečné přístavbě překlenout odlehčující valenou klenbou.¹⁰ Z podobných premis vycházel i Rostislav Vojkovský ve své práci o vodní tvrzi v Jeseníku, vyšlé v edici vlastivědných průvodců Putujeme po hradech a zámcích,¹¹ která jako zatím poslední dodržovala původní teorii o nejstarší obytné budově při jižní části hradeb. Poslední práce autorského kolektivu kolem Pavla Kouřila se spíše přiklání k teorii o jádru tvrže při východní straně hrady a postupné přístavbě jižního a západního křídla.

Taktéž o původním dělení obytných místností lze dnes s určitostí říci jen velmi málo. Odkryté kapsy pro nosné trámy svědčí o plochostropých místnostech, které však byly mnohem nižší, než je tomu dnes. K jejich osvětlení sloužila jen malá okna z nádvoří a domněnce o tom, že stavba měla pouze fortifikační charakter, svědčí i jediná dosud nalezená stopa po krbu v prvním patře, stejně jako absolutní nálezořá absence jakýchkoli stop po zateplení obytných místností dřevěným roubením.

Pokus o schématickou rekonstrukci stavu zděného jádra tvrže
z r. 1468 (kresba Dalibor Prix)

Zřejmě někdy koncem 15. století byl zvětšen stávající vstup do tvrže mohutnou, dovnitř otevíranou gotickou žulovou branou a je velmi pravděpodobné, že v této době byla před ní postavena také hranolová flankovací věž, která měla zajistit boční palbu obránců. Věž, stojící ve vzdálenosti cca 1,5 metrů před čelní zdí, měla spodní část vyzděnou z kamene, horní dvě patra byla hrázděná. Vstup do ní uzavíral kolébkový padací most přes vodní příkop. Věž sama byla přístupná jen po malém padacím můstku, spouštěném z úzkých dvířek obranné chodby v síle čelní zdi. Kolébkový padací most přes vodní příkop, uzavírající při zvednutí vchod do věže, otevířel současně vltčí jámu v jejím přízemí.

Válkami zadlužení biskupové byli nuceni udílet své statky lénem a ze získaných prostředků splácet své dluhy. V průběhu 2. poloviny 15. století a v 1. polovině 16. století se tak často střídali v držení vodní tvrže různí majitelé, z nichž bezpochyby nejzajímavější byl bohatý kupecký rod augšpurských Fuggerů, kteří se na Jesenícku věnovali dobývání drahých kovů v první polovině 16. století. Roku 1506 získal Jeseník od bis-

kupa Jana Thurza právo svobodného horního města. Po roce 1547 již není vodní tvrz dávána do zástavy a stala se stolním statkem biskupství.

Od poloviny 16. století se vodní tvrz v Jeseníku opět stala sídlem vrchnostenského hejtmána. Město samo prošlo po klidném 16. století martyriem čarodějnických procesů a útrap třicetileté války ve století následujícím. I když romantické představy o dobývání vodní tvrže Švédy nabývaly různých podob (např. tři zazděné dělové koule ve východním křídle), nejsou žádné písemné záznamy o skutečném obsazení objektu nebo dokonce o jeho vypálení. Spíše se dostala do ohrožení ohněm při četných požárech města koncem 17. a na počátku 18. století. Do tohoto období lze klást i počátky přestavby strohé, především obranného objektu, na pohodlnější sídlo již zámeckého typu. Bohužel po rekonstrukci vodní tvrže v letech 1975 - 1980 není zcela jasné, v jakém rozsahu se eventuálně dochovaly zděné pozdně gotické konstrukce nad terénem. Jak již bylo řečeno, poslední výzkumy ukazují na výše citovanou domněnku, že k původnímu pozdně gotickému jádru objektu náleželo hlavní, zprvu jen částečně podsklepené východní křídlo, k němuž se na západní straně přimykalo obdélné nádvoří obehnané vysokou hradební zdí. Složitější je otázka kolem další zástavby nádvoří na jižní a západní straně. Stávající konstrukce neposkytují jednoznačný doklad o existenci těchto dvou křídel v 15. století, naopak charakter sklepa pod částí jižního křídla vypovídá o zařazení do období pozdní renesance nebo spíše až baroka. Pavel Kouřil přímo uvádí: „Pokud tedy opravdu jádra jižního a západního křídla vznikla po roce 1600, případně po roce 1737, čemuž by nasvědčovaly klenby v přízemí západního křídla, krovy a okenní otvory ve vnějším plášti objektu, pak pro pozdní středověk můžeme zatím na jejich místě kalkulovat pouze s blížící se neznámou, nejspíše lehčí provozní a zřejmě nepodsklepenou zástavbou.“¹²

I náhled do starších prací nedává příliš prostoru k jednoznačnému rozhodnutí. Herbert Weinelt předpokládal starobylý středověký původ všech tří křídel stávající budovy, čelní hrady a vodního příkopu. Vycházel z teze, že celá tato struktura se konstituovala již ve 13. století a později neprodělala významnější dispoziční ani hmotové změny. Pouze byla doplněna opěrákem na severovýchodním nároží, branskou budovou, po roce 1689 kamenným mostem na místě staršího mostu a drobnými provozními přístavkami na vnějším

obvodu, jež byly odstraněny ve 20. století.¹³ Rudolf Zuber, jako historik věnující se především studiu archivních pramenů, se otázce přesného určení stavebního vývoje tvrze raději pokud možno vyhýbal. Pokud však musel, cíl v zásadě premisy Weineltovy a v popisu historie objektu například píše: „Původní půdorys byl jen málo pozměněn pozdějšími přístavbami, k nimž patří i vstupní brána. Padací most na severní straně, připomínaný ještě v roce 1689, byl nahrazen mostem kamenným. Hrad je postaven celý z kamene a dodatečně byla vylámana vnější zeď, původně jen úzké střílny.“¹⁴ Zásadní obrat do tohoto obrazu stavebního vývoje tvrze vnesl až archeologický průzkum započatý v polovině 70. let 20. století v souvislosti s celkovou rekonstrukcí objektu probíhající v letech 1970–1980. Archeolog Vladimír Goš odkryl na nádvoří tvrze pozůstatky jeho starší zděné fáze a rázem tak popřel původní koncepci Weineltovu. Na výsledky Gošova objevu jako první zareagoval Vítězslav Zeman, který v popisu historie objektu napsal, že původní tvrz tvořila pravděpodobně čtvercová věžovitá stavba.¹⁵ Tato interpretace byla následně dále přejímána jak v odborné (Nekuda – Unger, Spurný, Vojkovský), tak i naučné literatuře. Pod okrajem západního křídla byla tehdy objevena zasypaná studna, z čehož Vítězslav Zeman (nejspíše na základě podkladového textu V. Goše) dedukoval, že západní a východní křídlo tvrze vzniklo později než jižní část objektu a vlastní zasypání studny kladl do 17. století. Současná podoba tvrze pak měla souviset s rozsáhlou přestavbou, jež proběhla po zhozném požáru města v roce 1727 a dala objektu charakter zámecného sídla. Budova tvrze byla tehdy zvýšena o jedno patro, došlo k proražení oken na vnější stranu a odbourána byla i dvě horní patra vyhořelé věže. Celou tuto přestavbu financoval tehdejší vřatislavský biskup František Ludvík z Neuburgu, falckrabě rýnský.

Koncem 90. let 20. století popsal stavební vývoj jesenické vodní tvrze Bohumil Samek,¹⁶ který původní budovu tvrze kladl také na jižní stranu a do přelomu 15. a 16. století zasadil přístavbu východního a západního křídla. Naopak nedávno vyšlá populárně naučná publikace Rostislava Vojkovského se opět vrací k myšlence zásadní přestavby vodní tvrze na sklonku 17. století.¹⁷ Aby komplikací ohledně stavebního vývoje nebylo málo, přišel v roce 2007 se svou studií o vzniku jesenické vodní tvrze kolektiv badatelů kolem Pavla Kouřila. Ti se soustředili především na určení počátku výstavby tvrze a cílem jejich práce bylo dokázat, že předpoklady o výstavbě objektu již ve 13. století jsou mylné. Přitom se samozřejmě nevyhnuli ani shrnutí starších poznatků. Na základě absence archeologických nálezů ze 13. století usuzují, že ke stavbě prvního objektu vodní tvrze došlo až ve století následujícím. V zásadě opět umisťují prvotní objekt na jihovýchodní stranu, tak jak jeho pozůstatky odkryl archeologický výzkum Vladimíra Goše. Na rozdíl od předchozích autorů, se ale domnívají, že v rámci pozdně gotické přestavby tvrze v 15. století bylo postaveno nikoli jižní, ale východní křídlo tvrze a až ve stoletích následujících vznikla křídla zbylá. Za nejstarší dochovanou stavební fázi vodní tvrze označili sklepni prostor zaklenutou mohutnou valenou klenbou, nacházející se v jižní části východního křídla.¹⁸ Toto křídlo bylo v úrovni přízemí rozděleno na dva přibližně stejně velké čtvercové prostory. Nejasná je však již situace v úrovni prvního patra, kde je sice také zachováno v zásadě stejné dvoupřstorové členění jako v přízemí, ale jeho subtilní, jen 0,75 m silná nádvorní zeď takřka s jistotou vylučuje pozdně gotický původ.

Ani jedna z prací tak nedává zcela jasnou odpověď na otázku, kdy přesně došlo ke stavbě jednotlivých křidel, i když se zdá, že nejstarší je zřejmě křídlo východní. Zda však ke stavbě jižního a západního křídla došlo až za velké přestavby v době biskupa Františka Ludvíka, tedy po požáru v roce 1727, nebo již dříve, není zcela jednoznačně dosud prokázáno.¹⁹

S nástupem občanské společnosti v 19. století zanikl význam vodní tvrze jako sídla vrchnosti a objekt sloužil pouze jako správní budova jesenického velkostatku. Některé místnosti byly rozděleny na menší kanceláře a došlo i ke zřízení dvou služebních bytů. Významná změna v charakteru bývalého panského sídla nastala ve 30. letech 20. století, kdy do vodní tvrze byla přemístěna expozice jesenického muzea.²⁰ Budova vodní tvrze však chátrala a na jejím neutěšeném stavu se podepsaly i události spojené s obdobím druhé světové války.

Rekonstrukční práce v letech 1945–2010

Po válce byl ve vodní tvrzi zřízen sklad konfiskovaného majetku a v 1946 byla celá budova uvolněna pro okresní vlastivědné muzeum. Ovšem devastace objektu již postoupila do takového stádia, že se záhy začalo uvažovat o jeho rekonstrukci a dočasném přemístění muzejních sbírek do náhradních prostor. Vítězslav Zeman uvádí, že k tomu došlo koncem 40. let 20. století a muzeum se přestěhovalo do jednoho z domů na dnešním Masarykově náměstí.²¹ Zda tomu tak však skutečně bylo, je zatím nejasné. Chybí totiž doklady o průběhu stavebních prací z počátku 50. let. Naopak z materiálů uložených v SOkA Jeseník vyplývá, že na konci roku 1953 byly vypracovány podrobné seznamy inventárních a sbírkových předmětů.²² To samozřejmě vyvolává spekulace, že ke stěhování muzea došlo až v roce 1953 (resp. začátkem roku 1954). Tuto hypotézu podporuje i to, že první dokumenty související se stavebními pracemi se objevují až k roku 1954. Zda tedy oprava objektu začala již na počátku padesátých let nebo až v roce 1954, není dosud spolehlivě zodpovězeno. Vyjdeme-li z údajů Vítězslava Zemana, tak oprava vodní tvrze se měla táhnout dlouhých šest let a měla být ukončena v roce 1955.²³ V jejím rámci byla údajně vyměněna okna, opravena zábradlí na galerii v obou patrech západního a jižního křídla, odstraněno zábradlí ve východním křídle a zbourána dřevěná přístavba na nádvoří. Při rekon-

strukci vodní tvrze došlo i ke zbourání přístavků stojících na jižní a západní straně vně budovy a po obou stranách vstupní věže.²⁴ V následujícím roce se měla rozběhnout instalace přírodovědné expozice a od roku 1958 expozice historie.

V roce 1960 zanikl okres Jeseník a po územní reorganizaci se muzeum v roce 1963 stalo součástí tehdejšího Vlastivědného ústavu v Šumperku. Tato organizace měla svou vlastní stavební skupinu, která dostala za úkol vyřešit přetrvávající technické potíže, jež provázely provoz tvrze. Hlavním problémem bylo zejména narušené obvodové zdivo. Trhliny ve zdech dávaly totiž tušit, že hrozí nebezpečí zřícení objektu. K jejich nebezpečnému zvětšení došlo v roce 1963. V tomto roce se totiž odehrálo silné zemětřesení na Balkáně²⁵ a otřesy po starých tektonických zónách dorazily až na Jesenícko. Došlo tedy znovu ke stěhování expozic i sbírek a v roce 1964 bylo přikročeno k sepnutí objektu ocelovými strunami. Ty jsou uloženy v trubkách a obepínají objekt vodní tvrze ve čtyřech výškových rovinách. V následujícím roce byly stavební práce dokončeny (osazení oken v přízemí a 1. nadzemním podlaží mřížemi, oprava okapů a střechy apod.) a opět se mohlo začít s budováním nových expozic. Ovšem ani tentokrát nezůstali pracovníci muzea od stavebních prací dlouho ušetřeni.

V roce 1969 bylo rozhodnuto o generální rekonstrukci celého objektu a Krajské středisko státní památkové péče a ochrany přírody v Ostravě vypracovalo zprávu o stavu budovy. V následujícím roce spatřil světlo světa rozpočet, který na plánovanou rekonstrukci vodní tvrze počítal na svou dobu s poměrně vysokými náklady ve výši téměř tří milionů korun.²⁶ V plánu bylo položení nových podlah a zpevnění stropů, zajištění fasády z lomového kamene, výměna střešní krytiny spojená s náhradou nepůvodního eternitu šindelem, rekonstrukce schodišť, výstavba nových rozvodů vody, elektřiny, plynu, výstavba kotelny a kanalizace, úprava vodního příkopu a v neposlední řadě i vyklizení sklepů, které byly dle technické zprávy zanesené značným množstvím suti. V rámci rekonstrukce objektu se počítalo i s úpravou vnitřních prostor tak, aby lépe vyhovovaly potřebám muzea.

Práce nepostupovaly nijak závratným tempem a vodní tvrz zůstala na několik let uzavřena veřejnosti. Nejříve proběhla rekonstrukce střechy. V technické zprávě k projektu hromosvodu z roku 1973 se konstatuje, že střecha je již kryta šindelem. Po dokončení prací souvisejících se statickým zabezpečením objektu a přestavbě vnitřních prostor²⁷ se stavební činnost přesunula i na nádvoří. Zde v souvislosti s plánovanou výstavbou kanalizace a nového přívodu vody a plynu proběhl archeologický průzkum, při kterém byly v hloubce tří metrů pod dnešní úrovní nádvoří odkryty pozůstatky původní stavby vodní tvrze. Ve zdůvodnění žádosti o nákup nových plynových kotlů do objektu z listopadu 1977 se píše, že v roce 1978 bude po sedmi letech dokončena rekonstrukce vodní tvrze z prostředků ONV Šumperk, KNV Severomoravského kraje a MK ČSSR v částce 4,2 milionu Kčs. Z toho vyplývá, že původně plánované finanční náklady na opravy stouply více jak o třetinu.

Jako nekončící evergreen provázela rekonstrukci vodní tvrze také otázka opětovného napuštění vodního příkopu, v němž podle dobových fotografií bývala voda ještě v 60. letech 20. století.²⁸ Původní středověké otevřené napájení příkopu bylo zřejmě někdy v 19. století přeloženo do kameninového potrubí o průměru 300 mm. Přítok byl veden od jezu na řece Bělé a zpět do řeky zase ústil odtok. Voda v příkopu kolem tvrze byla čistá a nechyběly v ní ani ryby. Jednání o opětovném napuštění příkopu se táhla od roku 1970. Vlastivědný ústav v Šumperku v průběhu probíhajících rekonstrukčních prací apeloval na Městský národní výbor v Jeseníku, aby přívod opravil. To se však nestalo a navíc ani projektanti při přípravě nově vznikajících staveb vodní dílo příliš nerespektovali. Kontrola přívodního potrubí z roku 1976 například konstatovala jeho přerušení při pokládce telefonního kabelu na křižovatce Poštovní a Leninovy ulice²⁹ a v prostoru zahrádek u kina. Ukázalo se, že je nutné zcela nově vybudovat cca 1/2 původní délky přivaděče, přičemž voda měla být vedena v betonovém potrubí o průměru 400 mm, které bude napojeno na původní dosud nepoškozené kameninové roury. Ve zprávách o průběhu rekonstrukčních prací se však stále opakovalo, že rekonstrukce vodního příkopu nebyla dosud provedena a odsouvá se na další roky. Do toho se vesele stavělo v místech, kudy původní přivaděč vedl a docházelo k dalším narušením původního potrubí.³⁰ V rámci celkové rekonstrukce vodní tvrze byl tedy vodní příkop sice rekonstruován, když opravou prošly jeho kamenné stěny, ale nakonec zůstal suchý.³¹

Ukončení generální rekonstrukce vodní tvrze na počátku 80. let 20. století umožnilo opět obnovit výstavní a expoziční činnost.³² K obnovení prvních expozic došlo v listopadu 1981 u příležitosti 50. výročí Frývaldovské stávky. V prvním podlaží byly otevřeny expozice věnované historii Jesenícka od pravěku po přelom 19. - 20. století a expozice věnovaná Frývaldovské stávce. V roce 1982 následovala expozice zachycující vývoj lázeňství na Jeseníku. V dalších letech pak došlo k vytvoření expozic geologie, mineralogie, botaniky a zoologie. Pro krátkodobé výstavy sloužily prostory v tzv. Rytířském sále a výstavní místnost ve druhém poschodí.

Další rozsáhlé stavební činnosti se vodní tvrz v Jeseníku dočkala až takřka po třiceti letech. V roce 2008 byl komplexně rekonstruován Rytířský sál a v následujícím roce proběhla generální oprava krovů a výměna střešní šindelové krytiny. Zároveň byly z půdy objektu odstraněny nepůvodní prvky nesoucí bortící se strop nad výstavní síní a celá výstavní síň prošla výraznou proměnou. Na stropě byla obnažena trámová konstrukce podepřená uprostřed místností dřevěným sloupem a celý prostor dostal nové vytápění a elektroinstalaci. Rozběhly se i práce na přípravě nové expozice historie, které s sebou nesly i stavební úpravy těch místností, v nichž byla tato expozice umístěna. Na jaře v roce 2010 byla nová expozice historie otevřena veřejnosti.

V současné době se připravuje rekonstrukce nádvoří spojená s vybudováním nové vodovodní a kanalizační přípojky. Ve fázi projektu je i příprava nové expozice věnované čarodějnických procesům, která by měla být umístěná ve sklepních prostorách vodní tvrze, a příprava nové expozice geologie a mineralogie. Znovu se uvažuje i napuštění vodního příkopu. Součástí plánovaných prací by měl být stavebně historický průzkum, který by mohl objasnit některé dosud nezodpovězené otázky, jež kolem stavebního vývoje vodní tvrze dosud panují.

POZNÁMKY

1. ZUBER, Rudolf: Jesenícko v období feudalismu do roku 1848. Ostrava 1966, s. 62.
2. První zmínka o Jeseníku je na biskupské listině z roku 1267. Vývoj jména města od původního Vriwald po Jeseník je dobře podán např. v práci R. ZUBERA, Jesenícko, opak. cit. s. 299.
3. Významný sudetský kastelolog Herbert Weinelt tvrdil, že vodní tvrz v Jeseníku je typickým příkladem hradu franckého typu, který se do Slezska dostal spolu s kolonizační vlnou v průběhu 13. století. WEINELT, Herbert: Probleme schlesischer Burgenkunde, gezeigt an den Burgen des Freiwaldauer Bezirkes. 1936.
4. Viz H. WEINELT: Probleme..., opak. cit., s. 93 - 96. V poválečné literatuře lze Weineltovy teze o dataci založení vodní tvrze vystopovat v práci NEKUDA, Vladimír - UNGER, Josef: Hrádky a tvrze na Moravě. Brno 1981, s. 143 nebo v příspěvku F. Spurného do encyklopedicky pojatého přehledu hradů, zámků a tvrzi, viz SPURNÝ, František: Hradky, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku - severní Morava. 1983, s. 111 - 112). Opatrnější přístup k problému zaujal R. Zuber, který sice v popisu Jeseníku klade založení vodní tvrze do 13. století, ale zároveň hovoří o tom, že první písemná zmínka o vodní tvrzi je až v listině z roku 1374, v níž biskup Přelav z Pogarelu udělil za věrné služby biskupskému komořínovi Petrovi z Ledelowa na doživotí hrad Freyenwalde, viz ZUBER, R.: Jesenícko..., opak. cit., s. 301.
5. Srovnej: VOJKOVSKÝ, Rostislav: Frývaldov - Tvrz a zámek v Jeseníku. Dobrá 2007, dotisk 2. vydání, s. 3 a KOUŘIL, Pavel - KOVÁČEK, Peter - PRIK, Dalibor - WIHODA, Martin: Tvrz a město Jeseník ve středověku. In: P. Kouřil - Z. Měřinský (edd.), Archaeologia historica, Brno 2007, č. 32, s. 261.
6. KOUŘIL, P. et al.: Tvrz..., opak. cit., s. 265.
7. ZEMAN, Vítězslav: Vodní tvrz v Jeseníku. Vlastivědné zajímavosti, č. 136, Šumperk 1975, s. 2.
8. ZEMAN, V.: Vodní..., opak. cit., s. 2.
9. Otázka vstupu do tvrze také dodnes není uspokojivě vyřešena, badatelé se různí v názoru zda od jihu, či ze severu a ne zcela jasná je také datace výstavby masivní brány na severní straně, která se otevírala dovnitř a byla zajištěna silným příčným trámem, jenž se zasunoval do zdi.
10. ZEMAN, V.: Vodní..., opak. cit., s. 2.
11. VOJKOVSKÝ, R.: Frývaldov, opak. cit. s. 6. - 7.
12. KOUŘIL, P. et al.: Tvrz..., opak. cit., s. 247.
13. KOUŘIL, P. et al.: Tvrz..., opak. cit., s. 256.
14. ZUBER, R.: Jesenícko, opak. cit., s. 315.
15. ZEMAN, V.: Vodní..., opak. cit., s. 2.
16. SAMEK, Bohumil: Umělecké památky Moravy a Slezska II, J/N. Praha 1999, s. 58.
17. R. Vojkovský v chronologickém přehledu k roku 1691 přímo píše: „Zcela přestavěná tvrz nabyla poněkud zámeckého vzhledu. Opravili padací most přes vodní příkop, zasypani starou studnu v západní části nádvoří a odstranili příklenek nad ní. Celý zámek zastřešili novou střechou.“ I když se přímo nehovoří o výstavbě křídla, ze zasypaní studny a zámeckého vzhledu, lze tuto myšlenku autora dedukovat, zvláště když na následující straně hovoří k roku 1727 a požáru, který těžce poškodil tvrz: „Hrad už ale nebyl opraven do původní podoby, ale značně ho přestavěli. Budovu zvýšili o patro s okny navenek a nová okna v nižších patrech prorazili v hradbě hradu nad příkopem. Protože vyhořela dřevěná patra věže nad branou, zbůra-li co z nich zbylo, a ponechali jen přízemí, kterým se vchází dodnes.“ Bohužel autor sice uvádí rozsáhlý seznam použité literatury, ovšem bez bližšího udání stránek, z nichž své informace čerpal. In: VOJKOVSKÝ, R.: Frývaldov, opak. cit., s. 14 - 15.
18. KOUŘIL, P. et al.: Tvrz..., opak. cit., s. 245.
19. Otázku výstavby jižního a západního křídla snad pomůže objasnit stavebně historický průzkum, který by se měl rozběhnout v druhé polovině roku 2010 v rámci plánované rekonstrukce nádvoří.
20. Jesenícké muzeum vzniklo v roce 1905 a sídlilo zprvu v budově tzv. pedagogia ve Školní ulici. Protože se však sbírkový fond muzea utěšeně rozrůstal a poskytnuté prostory přestaly vyhovovat, zabýval se muzejní výbor od 20. let 20. století myšlenkou na získání nových výstavních a depozitních prostor. V roce 1927 začala jednání o možnosti přemístění muzea do jesenícké vodní tvrze, ale až o pět let později dalo komorní ředitelství pražského arcibiskupství souhlas. V listopadu 1932 mohla být slavnostně otevřena nová expozice. In: BRACHTL, Zdeněk: Vlastivědné muzeum v Jeseníku. Vlastivědné zajímavosti, č. 210, Šumperk, 1985, s. 2 - 3.
21. ZEMAN, Vítězslav: Muzeum v Jeseníku. Vlastivědné zajímavosti, č. 164, Šumperk 1978, s. 3. Autor zde výslovně uvádí, že rozhodnutím MěNV v Jeseníku bylo muzeum dislokováno do náhradních místností v budově u Průchodní ulice na tehdejší náměstí Rudé armády (dnes Masarykovo) a údajně se zde za pomoci krajského muzea v Olomouci podařilo na jaře roku 1949 otevřít první poválečnou muzejní výstavu s názvem Jesenícký vodní doktor, po níž pak v krátkém časovém sledu následovalo několik menších výstav osvětového rázu. Provisorium však omezovalo kvalitu výstavní činnosti, práce na rekonstrukci vodní tvrze se táhly a tak ONV v Jeseníku rozhodl, aby pro muzejní účely byly uvolněny prostory v kapli bývalého jeseníckého kláštera řádu sv. Václava. Všechny tyto údaje převzal do svých prací o Vodní tvrzi i Zdeněk Brachtl a Rostislav Vojkovský. Zda tedy oprava objektu začala již na konci 40. let nebo až v roce 1954, není dosud zcela spolehlivě zodpovězena a tato problematika čeká na další zpracování.
22. SOKA Jeseník, dosud nezpracovaný fond Vlastivědné muzeum Jesenícka, karton 1, složka Generální oprava tvrze 1957.
23. ZEMAN, V.: Muzeum..., opak. cit., s. 3, též VOJKOVSKÝ, R.: Frývaldov, opak. cit., s. 23. Autor se ve své práci dokonce zmiňuje i o výměně krytiny, ale vzhledem k tomu, že nedlouho na to - počátkem 70. let 20. století - byla položena nová šindelová střecha, šlo spíše jen o opravu staré eternitové střechy. S časovými údaji obou autorů jsou opět v rozporu dokumenty ze SOKA Jeseník vypovídající o tom, že na objektu se pilně pracovalo i v letech 1954 - 1959. Například ve zprávě z 6. 2. 1958 se stále hovoří o požadavku na výměnu oken a nutnosti zabezpečení budovy stažením ocelovými výstužemi. Zajímavý je i dopis odboru školství a kultury KNV Olomouc uvádějící, že na konferenci muzejních pracovníků, která se konala 20. 7. 1957, bylo doporučeno budovat vlastivědné muzeum v Jeseníku jako vzorové okresní vlastivědné muzeum Olomouckého kraje. Přilíhající informací k poválečné rekonstrukci objektu neposkytuje ani okresní tisk, v němž není o nějakých opravách objektu ani zmínky. V pouhých dvou článcích dotýkajících se muzea z let 1955 a 1957 se píše obecně o tom, že ve vodní tvrzi sídlí muzeum, případně o jeho pracovnících.

24. I když žádné materiály potvrzující přesnou dataci bourání přístavků nebyly dosud zachyceny, na poválečných fotografiích je budova ještě s přístavky a v roce 1964, kdy došlo k sepnutí objektu ocelovými lany, přístavky kolem budovy již být nemohly.

25. K zemetřesení došlo 26. 7. 1963 a jeho epicentrum leželo nedaleko makedonského Skopje, které bylo otřesy zcela zničeno.

26. Z celkové částky bylo 170 tisíc Kčs určeno na projektové a průzkumné práce cca 2,5 milionu Kčs na vlastní stavební úpravy objektu.

27. Stavební dokumenty z té doby podávají například svědectví o vybourání kachlových kuchyňských kamen a rozebrání pokojových kachlových kamen v místnostech bývalých bytů.

28. S vodou ve vodním příkopu ale zřejmě byly problémy už v 50. letech 20. století, protože v článku „Lidé kolem jesenického muzea“, který vyšel v okresních novinách Jesenická vesnice bez mezí dne 8. 1. 1955 se mj. píše, že vodní příkop kolem tvrze je bez vody.

29. Dnes Dittersdorfova.

30. Typickým příkladem se stala výstavba mateřské školy v Leninově ulici v roce 1978. Ve zprávě z roku 1980 například MěNV v Jeseníku upozorňoval, že v rámci akce „Z“ dojde k vybudování autobusového nádraží v místech, kde vede původní kameninové potrubí a je tedy potřeba urychleně prověřit jeho stav, eventuálně provést jeho opravu dříve než se výstavba rozběhne.

31. Při další plánované obnově přivaděče vody, tentokrát v 80. letech 20. století, bylo zjištěno, že jeho případná oprava je komplikována křížením s plynovodem a elektrickými rozvody. Hledala se tedy nová trasa, kterou by bylo možné dostat pod zemí vodu ke tvrzi a plánované náklady na přivaděč v navrhovaných projektech stoupaly a stoupaly.

32. BRACHTL, Z.: Vlastivědné..., opak. cit., s. 4. Dokumentační fond k rekonstrukci vodní tvrze v letech 1970 - 1980, sekretariát VMJ Jeseník.

STRESZCZENIE

Przemiany budowlane zamku w Jeseníku a prace remontowe przeprowadzone w latach 1945-2010

Starsza literatura o zamku wodnym w Jeseníku była naznaczona przez czas swojego powstania (Herbert Weinelt) lub zawierała hipotezy spowodowane niedostatkami źródeł (Vítězslav Zeman). Dopiero badania archeologiczne przeprowadzone podczas remontu obiektu w latach 70. XX w. wniosły nowe dane. Nie dały one jednak odpowiedzi na wszystkie pytania. Ostatnie badania prowadzone przez Pavla Kouřila wskazują, że powstanie zamku trzeba przesunąć na lata 20. XIII w. Pierwotny zamek miał zapewne postać budowli wieżowej o niemal kwadratowej podstawie. Zasadnicza przebudowa nastąpiła prawdopodobnie po wojnach husyckich. Właściwa budowla została znacznie powiększona i wzmocniona przez grube na 2 m, a wysokie na 8 m mury obronne o wymiarach 30x20 m. Badacze długo zastanawiali się, które skrzydło obecnej budowli jest najstarsze. Ostatnie badania w odróżnieniu od dawnych hipotez, wskazują główną część budowli po stronie południowej, a za jej starszą część uznają wschodnie skrzydło. Ostatnią znaczną przebudowę przeszła twierdza zapewne pod koniec XVII lub na początku XVIII w., gdy uzyskała w zasadzie obecny wygląd.

W XIX w. zamek przestał być siedzibą władz. Obiekt służył jako siedziba administracji majątku Jeseník. W latach 30. XX w. do zamku została przeniesiona ekspozycja jesenického muzeum, ale jego stan pogarszał się. Pod koniec lat 40. konieczne stało się przeniesienie muzeum i remont zamku. Podczas prac budowlanych zburzono przybudówki po południowej i zachodniej stronie oraz po obu stronach wieży wejściowej. Głównym problemem było naruszenie muru obwodowego, który został spięty klamrami. W 1969 r. podjęto decyzję o generalnym remoncie. Zastanawiano się wówczas także nad ponownym wypełnieniem wodą zamkowej fosy.

Rozległe prace budowlane przeprowadzono w latach 2008-2010, gdy zrekonstruowano salę rycerską, wymieniono więźbę i pokrycie dachu. Wiosną 2010 r. otwarto nową ekspozycję historyczną.

ZUSAMMENFASSUNG

Die bauliche Entwicklung der Wasserfeste in Jeseník und die Rekonstruktionsarbeiten der Jahre 1945 - 2010

Die ältere Literatur über die Wasserfeste in Jeseník war durch die Zeit ihrer Entstehung (Herbert Weinelt) gekennzeichnet oder ging bedingt durch das Fehlen von Quellen von reinen Hypothesen aus (Vítězslav Zeman). Erst eine archäologische Erforschung, durchgeführt bei der Rekonstruktion des Objektes in den 70er Jahren des 20. Jahrhunderts brachte neue Erkenntnisse in das Wissen um die bauliche Entwicklung des Objektes. Obgleich auch diese bei weitem nicht ausreichten, um auf alle Unklarheiten zu antworten. Die letzten Untersuchungen, die von Pavel Kouřil durchgeführt wurden, zeigen, dass man das Entstehen der Feste auf die 20er Jahre des 14. Jahrhunderts schieben muss. Die ursprüngliche Feste hatte offensichtlich die Gestalt eines Turmbaues mit einem fast viereckigen Grundriss. Zu ihrem wahrscheinlich radikalen Umbau kam es bereits nach den Hussitenkriegen. Das eigentliche Objekt wurde damals wesentlich erweitert und seinen Schutz verstärkte ein zwei Meter starker und acht Meter hoher Schutzwall mit einem Grundriss von 30 x 20 m. Für die Forscher war ein seit langem gelöstes Rätsel die Frage, welcher Flügel des gegenwärtigen Gebäudes der älteste ist. Und auch hier weisen die letzten Forschungen von den früheren Hypothesen ab, die den Kern des Objektes auf die südliche Seite legen, und den östlichen Flügel der Wasserfeste für dessen ältesten Teil halten.

Die letzte bedeutende bauliche Instandsetzung durchlief die Wasserfeste irgendwann am Ende des 17. oder zu Beginn des 18. Jahrhunderts, als sie im Wesentlichen die heutige Gestalt erhielt.

Im 19. Jahrhundert ging die Bedeutung der Wasserfeste als Sitz der Obrigkeit verloren und das Objekt diente nur als Verwaltungsgebäude des Jeseníker Gutes. In den 30er Jahren des 20. Jahrhunderts wurde die Ausstellung des Jeseníker Museums in die Wasserfeste gebracht, das Gebäude aber verfiel weiter. Zu Ende der 40er Jahre des 20. Jahrhunderts erreichte der Verfall des Objektes ein solches Stadium, dass man an eine Rekonstruktion und den alsbaldigen Umzug der Museumsausstellung in Ersatzräume denken musste. Bei den Bauarbeiten kam es auch zum Abriss der Anbauten, die auf der südlichen und der westlichen Seite außerhalb des Gebäudes und zu beiden Seiten des Eingangsturms standen. Das Hauptproblem blieben jedoch die Schäden des Umfassungsmauerwerkes, deshalb kam es im Jahre 1964 zum Umspinnen des Objektes mit Stahlseilen. Im Jahre 1969 wurde eine Generalreparatur des ganzen Objektes beschlossen. Abendloses Evergreen begleitete die Rekonstruktion der Wasserfeste auch die Frage einer erneuten Flutung des Wassergrabens.

Weitere ausgedehnte Bauaktivitäten erwarteten die Wasserfeste in den Jahren 2008-2010, als der Rittersaal komplex rekonstruiert und eine Generalreparatur des Daches und ein Austausch des Dachschindelbelages durchgeführt wurde. Gleichzeitig wurden aus dem Boden des Objektes nichtursprüngliche Elemente, die die sich krümmenden Balken über dem Ausstellungssaal trugen, entfernt. Im Frühjahr 2010 wurde eine neue historische Ausstellung eröffnet.

OD CHÝŠÍ K VILÁM NA GRÄFENBERKU

Mgr. Květoslav Growka, Státní okresní archiv Jeseník

Věnováno památce JUDr. Miloše Kočky

Proměnu malé osady Gräfenberk nad tehdejším Frývaldovem (dnes Jeseník) - na počátku 19. století zde stálo jen 18 domů - v lázně zdokumentovala řada autorů píšících o Vincenzi Priessnitzovi, zakladateli novodobé vodoléčby jako součásti světového proudu přírodního léčitelství, včetně celé řady vyobrazení jak v knihách, tak na volných litografiích.¹ Lázně Gräfenberk byly budovány v několika časových vlnách a spíše než přímočarým architektonickým vlivům byly jejich proměny podřízeny v první řadě probíhajícím majetkoprávním změnám. Proto nemají dnešní Lázně Jeseník ucelenou, neřku-li unifikovanou podobu jako např. v nedaleké Karlově Studánce, i když stavební počátky v obou lokalitách šly stejným směrem kopírujícím začlenění staveb do horského prostředí s využitím dostupných stavebních i funkčně estetických materiálů, tj. dřeva a kamene. Na lázeňském komplexu tak lze dodnes rozpoznat jejich jádro („priessnitzovské“) a na ně se nabalující satelity v rukou jiných majitelů. Pokusme se tuto proměnu stručně popsat jako podklad pro budoucí syntetickou práci.

Fáze priessnitzovské prostoty

Vzácně se nám dochovaly fotografie (a rytiny dle nich zhotovené) či kresby,² které zaznamenaly původní a v okrajových částech Gräfenberku až do počátku 20. století dochovanou vesnickou zástavbu. Šlo o typickou dřevěnou horskou stavení, původně s doškovou střechou, s dřevěnou verandou a řadou přístaveb či lépe přílepků v podobě kůlen a chlívů. Sociální zařízení bylo mimo dům. Z hlediska funkce se daly definovat jako „jednotný dům“, protože poskytovaly útočiště lidem, jejich domácím zvířatům a úrodě.³

Dům měl jednoduchou dispozici, vstup se nacházel uprostřed podélné stěny a chodba dělila prostor na část obytnou a část hospodářskou. Velká a příkrá střešní plocha (se sklonem až 60°) odpovídala drsným klimatickým podmínkám a zároveň vytvářela rozsáhlou půdu. Zde prolomením vikýře mohl vzniknout další obytný prostor. Stavení na Gräfenberku stála převážně ve svahu, proto měla kamennou podezdívku z lomové ruly bez omítky. Jednotlivá stavení byla rozprýlena a vzájemně se lišila osou domu. Protože osada stojí na jižní straně horského hřbetu, byla vystavena celodennímu slunečnímu svitu, ale též intenzivním větrům (s deštěm, sněhem) od Šeráku. Na vědeckou práci by vydalo, jak tehdejší, z našeho hlediska pologramotní, drobní zemědělci dokázali intuitivně regulovat vodní hospodářství, aby usměrnili četné prameny, jimiž je Studniční vrch hojně zásoben, k zavlažování kamenitých políček a jako ochranu domů před podmáčením a sesuvy svahů. Tomu napomáhaly i stromy a křoviska. Stejně situován byl i **Priessnitzův dům** (č.p. 175, dnes se mu říká „rodný“).⁴

Nejstarší pohled na Gräfenberk z r. 1832 nám ukazuje jádro lázní okolo Priessnitzova kamenného domu, který stojí vlevo na rozcestí u dvou topolů. Tuto podobu získal r. 1822, kdy Priessnitz přestavěl své rodné dřevěné stavení. Za ním vlevo se vypíná střecha bývalé dřevěné stodoly, která byla r. 1829 přestavěna pro letní ubytování stále narůstajícího počtu pacientů.

Naproti tzv. rodného domu stojí jakoby jednopatrový dvojdoměk s vysokým štítem prolomeným třemi okénky. Jde o starý, původně dřevěný **Starý lázeňský dům** s 12 obyvatelnými světnicemi a jídelnou z r. 1826 a k němu r. 1832 přistavěný Kamenný dům (č.p. 175a) s 18 světnicemi, jídelnou, dvěma vanami v přízemí a s třetí vanou a sprchou ve dřevěném přístavku. Právě dům z r. 1826 můžeme považovat za první skutečný a zcela funkční lázeňský dům.⁵ V pravé části kresby, kde se cesta rozchází do tří směrů, stojí malý domek. Na tomto místě nechal Priessnitz r. 1834 postavit dřevěnou dvouposchodovou budovu. Dostala příznačný název

Původní stavení na Gräfenberku, s.d.

Počátek gräfenberských lázní, 1832

Novostavba Prkenného domu, 1834

Prkenný dům, 1909

Malý prkenný dům, 1872

Prkenný dům. V přízemí byly umístěny vany a jídelna, snad pro 200 osob, nad nimi se pak nacházely pokoje. Zřejmě k otevření léčebného domu byla vydána litografie datovaná 13. 7. 1834.⁶

Ubytování zde bylo velice skromné, jak o tom psala americká lékařka E. Blackwellová: „Když jsem přišla na místo svého určení, byla jsem trochu zmatena. Na samém vrcholku domu, s holými krovy pro střechu a stěnu, řada malých okének jen stopu vysokých vedla nad moji hlavu na střechu postýlka plná slámy, tři dřevěné židle, stůl, nízký prádelník se zelenou kameninovou mísou, to byl můj pokoj a jeho zařízení. Jistě jsem vypadala hodně zaražena, protože přispěchalo děvče informovat mě, že mými nejbližšími sousedy jsou italský hrabě a hraběnka a že na našem patře bydlí osm žen a že budeme celý den venku v lesích.“⁷

Pravdivost vzpomínky potvrzuje i vzácně dochovaná kresba J. Kirsche v korespondenci Gabriely ze Schwarzenbergu.⁸ V tom byl právě Priessnitzův záměr, aby se pacienti nezdržovali doma v pohodlí, protože pohyb na čerstvém vzduchu byl součástí jeho lázeňské kúry. Proto i prostý, selský stavební sloh byl podřízen funkčnosti - vně i uvnitř. Počáteční stavební rozdíl mezi stodolou a ubytovacím domem byla pramalý. Po vybudování Velkého léčebného domu, tzv. Hradu, se jídelna z Prkenného domu přestěhovala tam. Místo ní bylo přízemí přebudováno na obchody, které poskytovaly typické služby pacientům a lázeňským hostům.

Když byl konečně po potížích se stavbou v r. 1839 otevřen výše zmíněný **Velký léčebný dům**,⁹ bylo v podstatě dokončeno Priessnitzovo budování gräfenberských lázní. Priessnitz tím pod souhrnným číslem popisným 175 vlastnil 4 budovy: tzv. rodný dům (č.p. 175), naproti přes cestu stojící Kamenný dům (č.p. 175a), nad nimi Prkenný dům (č.p. 175b) a Velký léčebný dům (č.p. 175c).

K nim se řadil i **Malý prkenný dům** - dřevěný domeček s malou věžičkou pro zvonek na střeše, který stál za Priessnitzovým rodným domem, zřízený r. 1829. Zvonek vyzváněl k poledni a ke mším. Muž v popředí zachycený fotografem J. Springerem není nikdo jiný než Priessnitzův zeť Johann Ripper se svou dcerou Zdeňkou. Přibližně na tomto místě si nechal r. 1900 postavit Priessnitzův vnuk Vincenz Alois stavitel Johannem Grögrem lázeňský dům, pro nějž se vžil název podle poskytovaných služeb **Douche**.¹⁰

Rok 1839 znamenal také největší návštěvnost lázní za Priessnitzova života: přijelo na 1544 lázeňských hostů! A od tohoto roku, s jistým výkyvem revolučních let 1848/1849, neklesl počet pacientů pod tisíc. Jistě tedy je, že mnoho z nich muselo hledat ubytování nejen po chalupách Gräfenberku, ale i dole ve městě Frývaldově. Priessnitzovy léčebné úspěchy a rozmach lázní tak pomohly i jeho sousedům, kteří ubytovali pacienty a pozvolna též bohatli. Proto postupně zmizela většina původních horských stavení a byla nahrazena dalšími léčebnými domy.

Priessnitzovou smrtí, jako lázeňského samovládce, nastala liberalizace poměrů. Lázeňství se stalo zdrojem obživy a podnikání soukromých ubytovatelů, zejména potomků dřívějších lázeňských Neugebauera a Müllera. Priessnitzův nástupce Josef Schindler se též nespokojil jen s prací v Priessnitzově rodinném podniku, který patřil nezletilému synu Vincenzi Pavlu Priessnitzovi, ale začal stavět vlastní ubytovací a léčebné domy.

Fenomén Priessnitzova následovníka Schindlera

Když v roce 1876 oslavoval Josef Schindler 25 let své přítomnosti na Gräfenberku, jako by se zapomnělo na krušné počátky jeho působení. Musel totiž překonat nedůvěru pacientů zvyklých až na magické působení Priessnitzovo a na druhé straně musel získat na svou stranu lékaře, k nimž se Priessnitz, veden čistě osobními negativními zkušenostmi, choval přece jen odměřeně. Obojí se Schindlerovi zdařilo a postavil tak vodoléčbu

Schindlerovy domy, s.d.

na vědeckých základech tehdejší úrovně medicíny.¹¹ Navíc si Schindler vzal příklad ze svého předchůdce, který byl i rozumným hospodářem. I on tedy začal na Gräfenberku kupovat pozemky a stavět. Jeho „panství“ se táhlo od Priessnitzova tzv. Prkenného domu ve směru promenády na hřebeni kópce. V letech 1858 - 1866 vybudoval šest lázeňských domů, jejichž kapacita je uvedena na mapě lázní z let 1874/75:

Doktorský dům (Das Doktor-Haus) s 21 pokoji, kde bydleli jeho vysoce postavení a korunovaní pacienti, **Kamenný dům**

(Das Steinere-Haus) se 14 pokoji. V blízkosti Kamenného domu, na cestě k pramenům v lese, stála stará Schindlerova sprcha. **Hampejz** (Das Hampeis-Haus) se 4 pokoji, **Švýcarský dům** (Das Schweizer-Haus) se 16 pokoji, **Prkenný nebo Nový dům** (Das Bretter- oder Neue-Haus) s 37 pokoji a nakonec **Zahradní dům** (Das Garten-Haus) s 9 pokoji.¹² U domku se podél promenády rozprostírala Schindlerova zahrada. Je malým paradoxem, že z nich zůstal do dnešní doby jen jediný!¹³ Stavebně jednoduché domy totiž přestaly vyhovovat zvyšujícím se nárokům gräfenberské klientely, aby nakonec ustoupily velkolepému sanatoriu Priessnitz.

Ani Schindlerova „vlajková loď“ vila **Austria**, jedna z mála staveb z hrázděného zdiva v Jeseníku, nepřežila do dnešních dnů.¹⁴ Schindler se nedočkal ani své hrobky v lázních, zmizelo jeho letní panství ve Velkých Kuněticích, nevydařily se mu ani další společné projekty, kupř. na stavbu textilky v Mikulovicích. Schindlerův, priessnitzovských zásad dbalý stavební duch z Gräfenberku zcela vyvanul. Zůstal zachován jen jeho fenomenální přínos k dějinám vodoléčby.

Od ovládnutí konkurence po radikální změny

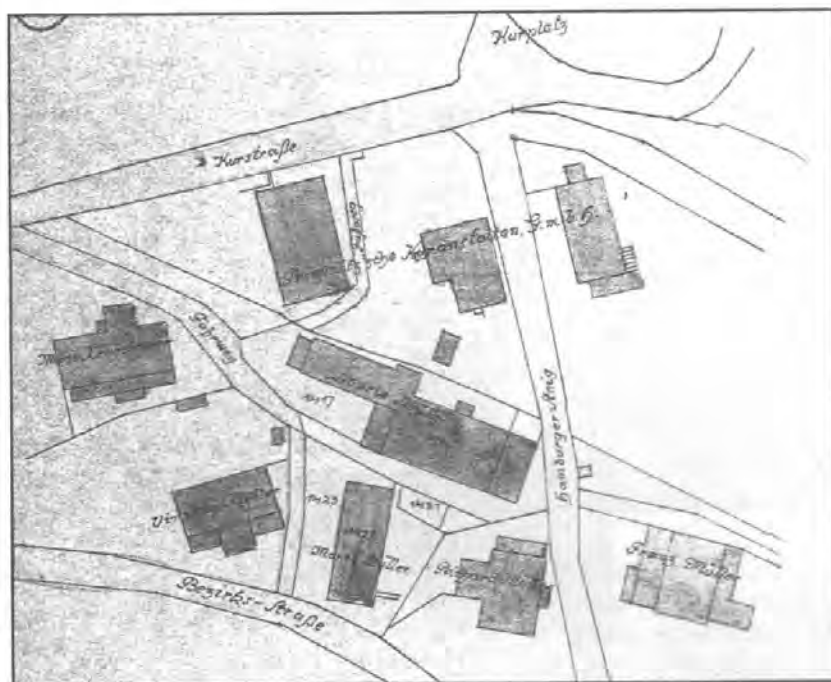
Na úbočí pod jádrem Priessnitzových lázní přestavěla své domy, aby v nich mohla ubytovávat hosty a případně poskytovat vodoléčbu, rodina Müllerů. Jako prvním se to zdařilo Josefu Müllerovi (č.p. 174) r. 1840. Pro Priessnitze však nebyl konkurentem, jeho závist překonal „vodní doktor“ tím, že mu začal posílat pacienty k ubytování. Rodina Müllerova, Franz a Vinzenz, posléze Marie, vlastnila několik nemovitostí, z pěti tradičních domů dodnes zůstal jediný: v r. 1876 postavil Johann Gröger pro Franze Müllera restauraci s osmi pokoji, základ budoucího sanatoria **Polonia**, o tři roky později připojil nový obytný dům.¹⁵

Vincenzi Müllerovi patřil navíc i léčebný dům Stefanienhof, postavený r. 1889 Johannem Grögrem.¹⁶

Konkurenčnímu prostředí se musel nakonec podřídit i nedostudovaný lékař, syn zakladatele lázní Vincenz P. Priessnitz, který se vrátil r. 1875 z Vídně.¹⁷ Na rozdíl od rodinné tradice a Josefa Schindlera se chtěl vydat cestou budování mondénních lázní. I proto se Priessnitzovy lázně rozrostly r. 1878 o **Nový léčebný dům**. Stavbu vedl frývaldovský stavitel Johann Gröger, jinak autor mnoha domů v Jeseníku, v duchu klasicistního konzervatismu jen s drobnými historizujícími motivy.¹⁸ Pohlednice z r. 1906 nám na první pohled ukazuje,

Nový léčebný dům, 1925

Müllerovy léčebné domy, 1928

že šlo jakoby o tři propojené jednoposchod'ové domy orientované průčelím s dřevěnými verandami na jih. Tedy na místě, kde se kopec otevírá amfiteatrálním způsobem k osluněné straně; této dispozice později využil i arch. Leopold Bauer při stavbě Priessnitzova sanatoria na hřebenu tohoto kopce. Nový léčebný dům měl 37, resp. 38 pokojů - prý byly velmi elegantně zařízené -, jídelnu a tři vany s přítokem a odtokem vody.

Lázně v rukou Priessnitzovy rodiny si ale „vychovaly“ dravějšího konkurenta, než byla rodina Müllerova, jemuž nemohl předčasně zemřelý Vincenz P. Priessnitz, ani jeho syn Vincenz Alois konkurovat.

Jejich děd Vincenz Priessnitz totiž původně zaměstnal jako lázeňského i svého spolužáka Josefa Neugebauera. Synové Florian a Franz Neugebauer, který bydlel v domě č.p. 208, Johann a Franz pak disponovali v r. 1875 již dvěma domy se 74 pokoji pro ubytování. A právě Neugebauerova rodina radikálně stylotvorně ovlivnila, či lépe poznamenala charakter Gräfenberku, který se začal přizpůsobovat velkým světovým letoviskům. Na západním svahu směrem od centra lázní si vystavěli namísto původních domů velká sanatoria. Franz Neugebauer si dal r. 1877 postavit ve švýcarském stylu **Anenský dvůr**.¹⁹ V r. 1892 postavil v sousedství Anenského dvora po nákladné úpravě svahu na takto vzniklé kamenné rampě vilu **Adelheid**,²⁰ pojatou stavitel Johannem Grögerem v duchu pozdního historismu.

V r. 1895 bylo pro Johanna Neugebauera vyprojektováno a r. 1900 postaveno sanatorium **Kaiserhof** - zřejmě jako památka na zásluhy vídeňského panovnického dvora o legalizaci vodoléčby Vincenze Priessnitze. Projekt lázeňského domu byl veden ve stylu italského raného baroka. Základní idea návrhu byla zrealizována, pouze některé detaily byly zjednodušeny, kupř. místo otevřené verandy byla realizována secesní dřevěná krytá veranda. Soukromé sanatorium, od r. 1918 pod názvem Sudetenhof, zde vedl Dr. Josef Neugebauer.²¹

Do stavebního vývoje zasáhli i další místní jedinci, jejichž stavby stojí dodnes. Sanatorium **Silesia** si postavil r. 1878 stavitel Johann Gröger.²² Jeho rodina a další majitelé, poslední z nich Walter Jaroschek, provedli řadu přestaveb z původní vilové dispozice na rozsáhlejší léčebný dům. Léčebný dům **Exner** postavil v letech 1885-1887 stavitel Rudolf Zelenka pro Hugo Exnera ve francouzském mansardovém stylu.²³

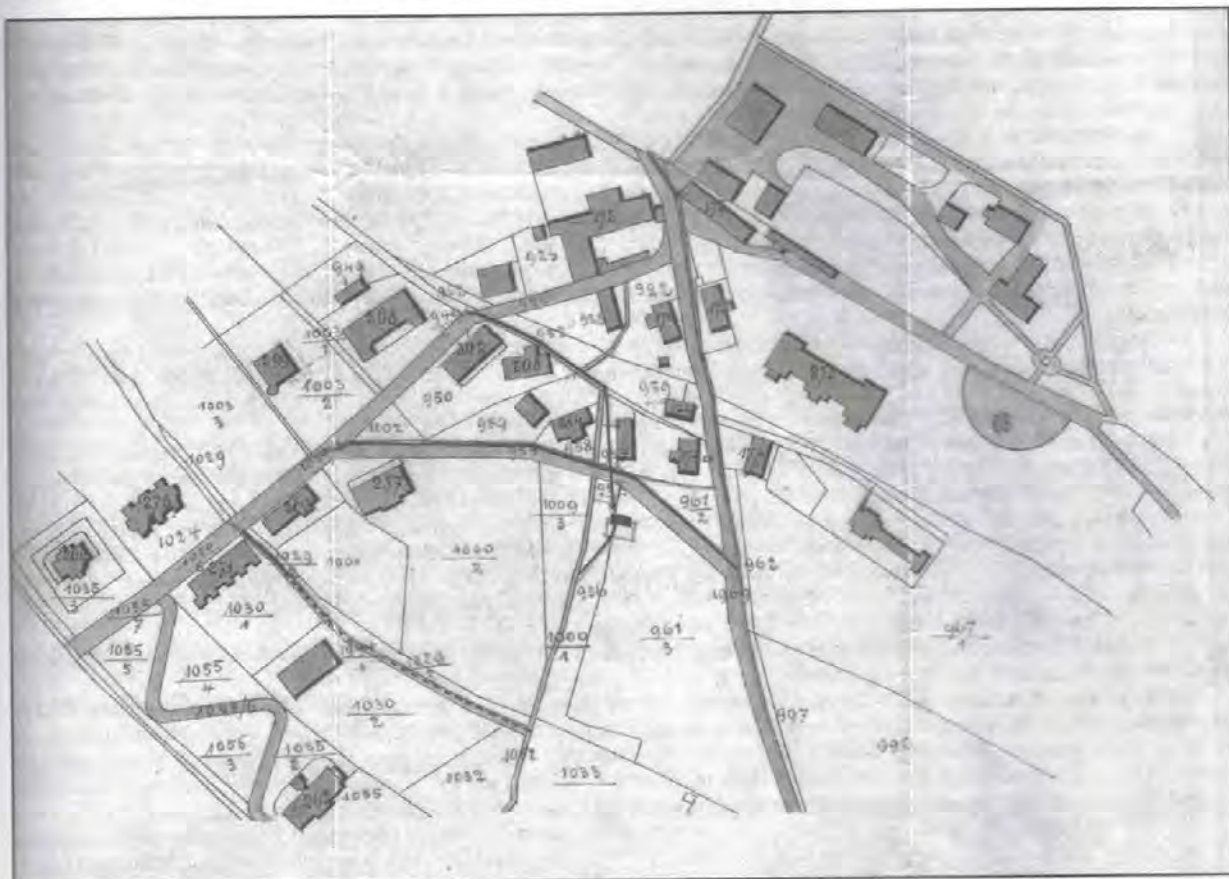
Změna charakteru lázeňského života se projevila ve stavební činnosti směřující k exkluzivě bydlení. Vedle sanatorií, poskytujících vedle ubytování i léčebnou péči, vyrůstaly na Gräfenberku soukromé vily, jejichž majitelé nabízeli volné pokoje k ubytování. Do jisté míry šlo i o protějšek tzv. jesenického west-endu.²⁴

Zajímavostí a důkazem obliby lázní Gräfenberk byly stavební aktivity jejich návštěvníků, pacientů i nově přichozích lékařů. Mezi dlouholeté lázeňské hosty Gräfenberku patřil velkovévoda Friedrich Franz von Mecklenburg, který zde po sobě zanechal četné stopy jako formu děků, dnes bychom řekli spíše sponzorských darů. V r. 1861 založil léčebný **Mecklenburský dům** s 13 pokoji, který poskytoval služby méně majetným pacientům, zejména vojákům. V r. 1897-1900 proběhla nákladná přestavba domu na Vojenský léčebný dům Rakouské společnosti Bílý kříž, kterou vedl místní stavitel Johann Gröger. K stavbě bylo použito financí z nadace k 50. výročí vlády císaře Františka Josefa I.²⁵

Někteří pacienti zde chtěli najít trvalý domov. **Anglická vila** je dodnes toho dokladem.²⁶ Angličanka Louisa Senhouse Hughan, rentiérka z Londýna, přijela poprvé do Jeseníku r. 1869, v dalším roce se vrátila a ubytovala se přímo na Gräfenberku. Od roku 1871 je již zapisována jako lázeňský host po celých 10 následujících let, kdy již stála její vlastní vila, kterou postavil r. 1878 stavitel Johann Gröger.

Velký stavební boom lázní Gräfenberk na konci 19. století završilo několik staveb. K prvním patřil organizačně zdařilý projekt **Jubilejní vily** z r. 1899, provedený - a nebojme se užít současný termín - takřka ateliérem domácího stavitele Johanna Grögera.²⁷

Na přelomu století 1899-1901 mohli návštěvníci lázní sledovat, jak rostla nepřehlédnutelná budova sanatoria **Ziffer**, situovaného doprostřed západního svahu lázní, průčelím otevřeného k městu, ale chráněnému před silnými větry vanoucími od Šeráku. Jeho majitelem byl i Dr. med. Ferdinand Ziffer z Krnova.²⁸

Situční plán Gräfenberku, 1901

V r. 1909 vznikla společnost Priessnitzovy léčebné ústavy v Gräfenberku, spol. s r.o., která zahájila novostavbu sanatoria Priessnitz, čímž byla uzavřena hlavní etapa výstavby lázní Gräfenberk a na dlouhá léta petrifikován jejich obraz.²⁹

POZNÁMKY

1. Základním pramenem, z něž byly čerpány ilustrace, jsou fond Rodinný archiv Priessnitz-Ripper a Sbirka pohlednic a fotografií, uložené v SOKA Jeseník. Stavební dokumentace je uložena ve fondu Archiv města Jeseník, dodatky - stavební spisy. Z literatury vycházíme z KOČKA, Miloš - KUBÍK, Alois: Vincenz Priessnitz. Světový přírodní léčitel. Štíty 2006, kde jsou uvedeny další prameny a literatura.

2. Kresba původních chalup viz RA Priessnitz-Ripper, krabice č.č.

3. HRON, Pavel: Původní venkovská zástavba v oblasti Jeseníků. její zachování a rozvoj. Moravský Beroun 1999.

4. **Priessnitzův rodný dům**, Puškinova 175, viz SOKA Jeseník, fond AM, kart. č. 9 obsahuje 1 plán z r. 1837; KOČKA, Miloš: 180. výročí rodného domu V. Priessnitze. Mikroregion Jesenícko, měsíční zpravodaj 2002/11, s. 27-28.

5. **Altes Badehaus**, Kamenný dům, č.p. 175 a (dnes Puškinova č.p. 77), viz AM Jeseník, dodatky - stavební spisy, karton č. 6. Do dnešní podoby jej v r. 1925 přestavěl Ing. Alexandr Nitsche, viz též GROWKA, Květoslav - HRADLOVÁ, Jana: Stavební a situační plány ve fondech SOKA Jeseník. Katalog výstavy. Jeseník 2007 - webové stránky www.archives.cz/SOKA/Jesenik/vystavy.

6. Bretterhaus, č.p. 175 b, zachoval se k němu pouze plán vestavby schodiště od F. Grögera, 1892, viz AM Jeseník, dodatky - stavební spisy, kart. 9. NEUBAUEROVÁ, Michaela: Ikonografie Frývaldova a Gräfenberku. Jesenícko. Vlastivědný sborník, sv. 5, Jeseník 2004, č. 11. Dům se objevuje i na dalších litografiích z té doby - ovšem datovaných k roku 1832 (?) - W. Steinmetze a F. A. Kunikeho, viz ZATLOUKAL, Pavel: Jeseník - Gräfenberk. In: KOLLMANN, Vítězslav - ZATLOUKAL, Pavel: Moravské lázně v proměnách dvou staletí. Olomouc 1987, s. 43-44. Dům byl stržen v souvislosti s výstavbou Priessnitzova sanatoria. Dnes zde silnice obtáčí miniaturní parčík s umělým jezírkiem. Ze starých časů zůstal zachován jen litinový altánek v romantizujícím slohu s meteorologickými přístroji na počátku promenády, viz GROWKA, Květoslav: Zmizelý Gräfenberk I. - K 180. výročí založení lázní (1826-2006). Jeseník, město a lázně 2006/8, s. 20; II, 2006/9, s. 24; III, 2006/10, s. 24.

7. SAJNER, Josef - KRÍŽEK, Vladimír: První americká lékařka Elisabeth Blackwellová, Priessnitzova pacientka. Severní Morava, sv. 50, Šumperk 1985, s. 27.

8. Gabriela ze Schwarzenbergu. Krátká cesta životem a Evropou. M. Lenderová - J. Plšková (ed.), Praha 2006.

9. Velký léčebný dům, č.p. 175c, (dnes Puškinova 78) - k historii domu viz KOČKA, Miloš - KUBÍK, Alois: Vincenz Priessnitz, opak. cit., s. 41-43. AM Jeseník, dodatky - stavební spisy, karton č. 6 obsahuje spisový materiál o výstavbě z let 1838-1840 a plány jeho přístavby od arch. Leopolda Bauera z r. 1909. Bauer se podílel rovněž na stavbách hospodářského dvora č.p. 334.

10. Bade und Douche Anstalt, č.p. 31, viz AM Jeseník, dodatky - stavební spisy, kart. č. 15. Dnes v něm sídlí pošta a nedávno zde byla otevřena solná mikroklimatická jeskyně Solvita. K Priessnitzovu majetku patřil i tzv. **Koppenhaus**, č.p. 90, z r. 1840, v r. 1898 adaptovaný J. Grögrem pro trvalé obydlení, viz AM Jeseník, dodatky - stavební spisy, karton č. 6; a dům Antona Priessnitze č.p. 234, který dnes nese jméno podle lázeňského **Materna**, nové č.p. 906.

11. SCHREIBEROVI, A. a F. - MAZURA, V. Josef Schindler, zastánce priessnitzovské vodoléčby. Jeseník 2000; KOČKA, Miloš: Lázně Gräfenberk po smrti Vincenze Priessnitze v letech 1851-1909. In: Vincenz Priessnitz (1799-1851). Almanach k 200. výročí narození. Jeseník 1999, s. 57-63.

12. Mapa lázní B. Beckera z Miechowitz v Horním Slezsku - Verzeichniss der Wohnungen. RA Priessnitz-Ripper, kart. 18; RIPPER, J.: Wasser-Curort Gräfenberg-Freiwaldau. Cur-Commission, W. Zoeller, Wien 1883.

13. V takřka původní podobě zůstal jen Doktorský dům, propojený s Priessnitzovým sanatoriem - jeho dřevěné obložení upomíná na počáteční stavební charakter lázní. Naproti stojící původní Schindlerův mléčný bufet byl rozsáhle přestavěn a dnes jej známe pod názvem kavárna Sofia.

14. Bohužel v SOkA Jeseník se nedochovaly žádné stavební spisy k těmto domům, ani demoliční výměry, proto jsou naše informace o Schindlerově stavební aktivitě velmi kusé. Kromě toho Schindler vlastnil dva malé domy v kolonii Gräfenberk, stodolu, půdu, kus lesa poblíž tzv. Pekla. Koupil i lázně u Štýrského Hradce, rytířský statek ve Velkých Kuněticích, lom a kamenickou dílnu, viz GROWKA, Květoslav: Zmizelý Gräfenberk (V.) čili Schindlerovy domy. Jeseník, město a lázně 2007/1, s. 24.

15. Polonia, Gräfenberger Hof, Ostravica, dnes Ripper č.p. 174, viz AM Jeseník, dodatky - stavební spisy, kart. č. 9, rozsáhlá dokumentace z let 1840-1941. V letech 1910-1928 jej stavitel Alexandr Nitsche kompletně přestavěl pro Marii Müllerovou. Léčebný dům nesl jméno Polonia na počest Johanna Rippera, který zde při svých pobytech na Gräfenberku žil. Dnes nese právě Ripperovo jméno - co by asi říkal při pohledu na přestavbu sanatoria, které by se bělostí balkonů svého průčelí lépe vyjímalo někde na Riviéře než na úpatí hor? Domy Josefa Müllera nesly č.p. 174, 174a, 174b; Vinzenzi Müllerovi patřil dům č.p. 184, Franzi Müllerovi patřil hostinec č.p. 76 a dům č.p. 75.

16. Stefanienhof, Berghof, Sanatorium Petr Bezruč II, dnes Maryčka, č.p. 287 prošel celou řadou přestaveb, zejména za majitele hostinského Wilhelma Gemündera v r. 1937 stavitel Eduardem Pache z Bukovic. I adaptace z r. 1949 záměrně ponechala budově strohý ráz docilený obložením dřevem, viz AM Jeseník, dodatky - stavební spisy, kart. č. 13.

17. KOČKA, Miloš: Lázně Gräfenberk po smrti Vincenze Priessnitze v letech 1851-1909. In: Vincenz Priessnitz (1799-1851). Almanach k 200. výročí narození. Jeseník 1999, s. 57-60.

18. Nový léčebný dům, č.p. 273 stál mezi Kamenným domem (dnes č.p. 77) a až r. 1899 postavenou Jubilejní vilou (č.p. 308). Dnes je zde volná plocha, nezachoval se ani stavební spis. Grögrovův tradicionalistický projekt se stal jednou z příčin zbourání domu. Za necelých sto let existence nebyl totiž důvod k jeho přestavbě. Lázně spíše zaznamenaly nový stavitelský boom modernější pojetých léčebných domů, které mohly být dále zvelebovány. Navíc nedostatkem oplývající plánované socialistické hospodářství upřednostňovalo levnější prefabrikovanou novou výstavbu před materiálově náročnějšími rekonstrukcemi zchátralých staveb.

19. Anenský dvůr, Annen Hof, dnes Wolker č.p. 268, viz AM Jeseník, dodatky - stavební spisy, kart. č. 12 (původní spis z r. 1877 chybí, zachoval se pouze 1 plán). Základem byly dřevěné verandy obrostlé listovím. Po převzetí sanatoria do majetku společnosti Priessnitzovy léčebné ústavy v Gräfenberku, spol. s r.o. proběhla rozsáhlá, takřka funkcionalistická modernizace podle projektu Arch. Ing. Otto Reichnera, kterou vedl stavitel Ing. Alexandr Nietzsche. Dnešní minimalistická rekonstrukce se částečně vrací k původní předloze reagující na potřebu antiseptického prostředí pro dětské pacienty s dechovými potížemi.

20. Adelheid, dnes ředitelství PLJ, a.s., Kalvodova č.p. 299, viz AM Jeseník, dodatky - stavební spisy, kart. č. 13. Stavba kombinuje neobarokní prvky s motivy neorenesance francouzské provenience. Vilu odkoupila od Franze Müllera a jeho manželky společnost Priessnitzovy léčebné ústavy v Gräfenberku, spol. s r.o., viz ZATLOUKAL, opak. cit., s. 50.

21. Kaiserhof, Sudetenhof, Sudetský dvůr, dnes Bezruč č.p. 302, viz AM Jeseník, dodatky - stavební spisy, kart. č. 14. Plánovanou podobu lze doložit na pohlednici z r. 1895, ale vlastní realizace proběhla dle přehledu ke spisům (které se bohužel nedochovaly) až r. 1900. V letech 1932 a 1937 proběhly dvě etapy rozsáhlé přestavby objektu a přístavba nového pavilonu při západním křídle. Autorem projektu přestavby byl profesor brněnské techniky Emil Leo. Hlavním prvkem nového vzhledu budovy byla průčelní fronta lodžii. Ústav sloužil svému účelu do r. 1943, kdy zde byl zřízen německý vojenský lazaret. Po skončení 2. světové války byl objekt nejprve přidělen vojenské správě, která zde zřídila ošetrovnu pro válečné invalidy. V r. 1947 pak došlo k otevření Sanatoria Petra Bezruče pro horníky postižené silikózou a jinými chorobami horních cest dýchacích. V následujícím období došlo ke značným zásahům do vzhledu budovy a rekonstrukce r. 2000 definitivně odstranila všechny dobové prvky. Viz TINZOVÁ, Bohumila - PULKRTOVÁ, Eva: Historie lázeňského domu Bezruč v Jeseníku-lázních. Mikroregion Jesenícko, měsíční zpráva 2001/10, s. 6-10.

22. Silesia, Myslbekova č.p. 271, viz AM Jeseník, dodatky - stavební spisy, kart. č. 12. Tvzení, že olomoucký arch. Karl Fischer v r. 1932 navrhl přestavbu sanatoria doplněnou představenými lodžemi v průčelí, není v těchto spisech ničím doloženo. Dnes je penzion součástí areálu Vojenské lázeňské léčebny.

23. Exner, Myslbekova č.p. 278, viz AM Jeseník, dodatky - stavební spisy, kart. č. 12. V r. 1953 bylo sanatorium přestavěno na obytný dům pro Ústřední správu lázní, sanatorií a zotavoven Ústřední rady odborů Praha. V r. 1929 postavil H. Exner na parcele nad vlastní vilou nový léčebný dům Ella, Myslbekova č.p. 402 - autorem projektu byl Ing. Adolf Rieger z Mikulovic, viz AM Jeseník, dodatky - stavební spisy, kart. č. 18.

24. O vzájemné stavitelské spřízněnosti viz ZATLOUKAL, Pavel, opak. cit. s. 50-51; podrobněji TINZOVÁ, Bohumila: Já mám ve Frý-

sklové tři domy...aneb Rodinné vily Raymannů, Regenhartů a rodů s nimi spřízněných. Jeseník, město a lázně, měsíční zpravodaj 2004, č. 12, s. 23-24; 2005, č. 1, s. 16-18; č. 2, s. 19-20. Z novostaveb jmenujme vilu **Hatzfeld**, č.p. 266, kterou postavil pro kněžnu Marii von Hatzfeld etc. na pozemku zakoupeném J. Schindlerem Johan Gröger jun., viz AM Jeseník, dodatky - stavební spisy, kart. č. 12. Vilu **Binder**, Myslbekova č.p. 269 postavil v r. 1877 pro Sofii Binder Rudolf Zelenka - restauraci pro Clemense Schünzela v ní postavil r. 1903 Alexandr Nietzsche a celkovou přestavbu židovské košer restaurace a ubytovacích prostor provedl r. 1930 stavitel Adolf Rieger z Mikulovic pro Felixe a Rózu Grünbaumovi, viz AM Jeseník, dodatky - stavební spisy, kart. č. 12.

25. Bílý kříž, Kalvodova č.p. 235. Po první světové válce se léčebný dům dostal do soukromých rukou Franze a Hermanna Neugebauerových. V majetku této rodiny zůstal až do znárodnění. V meziválečném období zde proběhla celá řada důležitých úprav i rozsáhlých adaptací, od verandy přes obchody (cukrárna) po kavárnu. Viz AM Jeseník, dodatky - stavební spisy, kart. č. 11.

26. Anglická vila, č. p. 270, viz PAVLÍČEK, Miloš: Zmizelý Gräfenberk (IV) čili Anglická vila - K 180. výročí založení lázní (1826 až 2006). Jeseník, město a lázně 2006/11, s. 19-20. RA Priessnitz-Ripper, kart. 17, 18; AM Jeseník, dodatky - stavební spisy, kart. č. 12. L. Hughan pobývala na Gräfenberku kolem osmi měsíců v roce, o dům se staral domovník, který zde i bydlel. Louisa Hughan zemřela v Římě 18. května 1900. Po ní se majitelé vily rychle střídali, až r. 1929 zakoupil Anglickou vilu Dr. med. Josef Neugebauer.

27. Jubilejní vila, č.p. 308. Viz AM Jeseník, dodatky - stavební spisy, kart. č. 14.

28. Ziffer, č.p. 309, dnes Vojenská lázeňská léčebna, sanatorium Albatros, Myslbekova 271, viz AM Jeseník, dodatky - stavební spisy, kart. č. 14. Do plánů krnovského stavitele Ernsta Latzela zasáhl v r. 1901 zdejší stavitel Franz Gröger. Rekonstrukce v 90. letech 20. století na centrální budovu Vojenské lázeňské léčebny Albatros byla předzvěstí nastupujícího architektonického minimalismu. Poznamenejme, že k sanatoriu Ziffer patřil i rodinný dům č. p. 525.

29. K sanatoriu Priessnitz a k osobnosti jejího tvůrce Leopolda Bauera viz ZATLOUKAL, Pavel: Budova Priessnitzova sanatoria v Lázních Jeseníku. Vlastivědné zajímavosti č. 203, OVM Šumperk 1984; ZATLOUKAL, Pavel: Příběhy z dlouhého století. Architektura let 1750 až 1918 na Moravě a ve Slezsku. Olomouc 2002, s. KOHOUT, Michal - TEMPL, Stephan - ZATLOUKAL, Pavel: Česká republika - architektura XX. století. Díl I. Morava a Slezsko, Praha 2005; VYBÍRAL, Jindřich: Leopold Bauer (1872-1938). Architektonické dílo. (Kat. výstavy), Bruntál 1989. http://cs.wikipedia.org/wiki/Leopold_Bauer.

STRESZCZENIE

Od chaty do willi na Gräfenberku

Uzdrowisko Gräfenberk zmieniło się radykalnie od połowy XIX w. do 1910 r. Z małej osady, liczącej 18 typowych drewniany górskich domów, stało się sławnym zdrowiskiem. Brak mu jednak jednolitego wyglądu architektonicznego. Centrum, własność Vinzenza Priessnitza i jego spadkobierców, jest pod względem budowlanym bardzo proste. Kamienne i drewniane domy (nr 175 a-c) również swoim surowym wyposażeniem odzwierciedlały metody lecznicze Priessnitza. Do nich nawiązał Josef Schindler, który wznosił 7 domów uzdrowiskowych, z których do dziś zachował się tylko jeden. Większość została zburzona w 1910 r. podczas budowy sanatorium Priessnitza. Vinzenz Priessnitz zatrudniał w uzdrowisku swoich sąsiadów, którzy później stali się jego konkurentami. Rodzina Müllerów posiadała 5 domów, z których zachowało się tylko sanatorium Polonia (dziś Ripper) i zakupiony dom Stefanienhof (dziś Maryčka). Więcej szczęścia miała rodzina Neugebauerów. Zachowały się Annenhof (dziś Wolker), willa Adelheid, Kaiserhof (dziś Bezruč), zakupili także Mecklenburski dům (dziś Bili kříž). Do rozwoju uzdrowiska przyczynili się także miejscowi prywatni właściciele (sanatorium Silesia, willa Exner), powracający na Gräfenberk pacjenci (Anglická vila) i kolejni lekarze (sanatorium Ziffer).

ZUSAMMENFASSUNG

Von Hütten zu Villen auf Gräfenberg

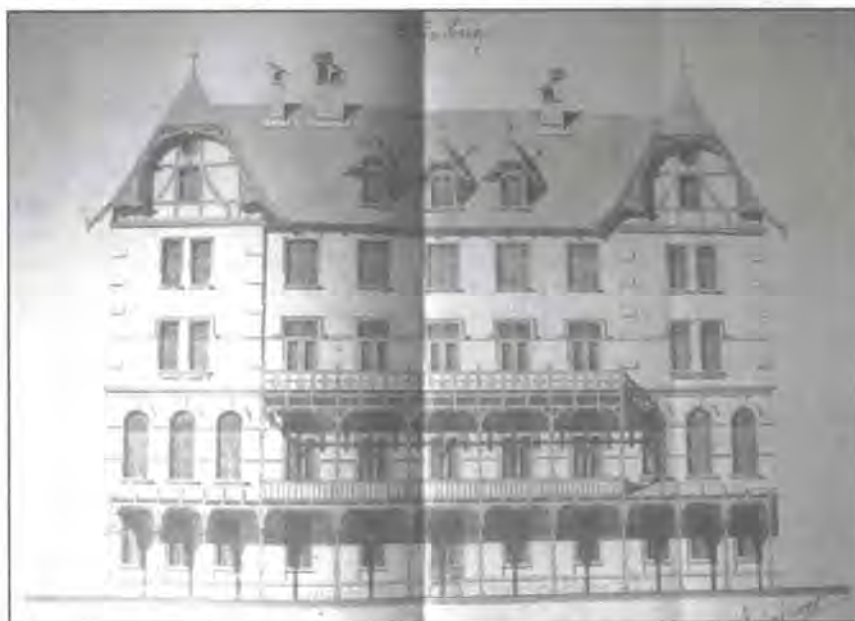
Das Kurbad Gräfenberg durchlief ab der Mitte des 19. Jahrhunderts bis zum Jahre 1910 eine radikale Veränderung. Aus der kleinen Siedlung, wo 18 typische hölzerne Häuser am Berghang standen, entstand ein berühmtes Kurbad. Es hatte jedoch keine geschlossene architektonische Gestalt. Sein Kern - im Besitz von Vincenz Priessnitz und seiner Nachfolger - ist baulich recht einfach; die Häuser aus Stein und Holz (Nr. 175 a-c) entsprachen auch mit ihrer strengen Ausstattung der Priessnitzschen Heilmethode. An sie schloss sich Josef Schindler an, der 7 Kurhäuser errichtete, von denen heute nur eines erhalten geblieben ist. Die Mehrzahl musste 1910 dem Bau des Priessnitz-Sanatoriums weichen. Priessnitz versorgte seine Nachbarn im Kurort mit Beschäftigung, die ihm später bei der Gewährung von Unterkunft und bei Dienstleistungen zu Konkurrenten wurden. Die Familie Müller besaß 5 Häuser, erhalten geblieben ist nur das Sanatorium Polonia (heute Ripper) und das angekaufte Kurhaus Stefanienhof (heute Maryčka). Erfolgreicher war die Familie Neugebauer, bis heute stehen der Annahof (heute Wolker), die Villa Adelheid, der Kaiserhof (heute Bezruč), sie kauften auch das Mecklenburger Haus (heute Bili kříž). An der baulichen Entwicklung beteiligten sich weitere Privatbesitzer (Sanatorium Silesia, Villa Exner), auch verblieben auf Gräfenberg wiederkehrende Patienten (englische Villa) oder neu zugezogene Ärzte (Sanatorium Ziffer).

KRNOVSKÝ STAVITEL ERNST LATZEL A JEHO PRÁCE NA GRÄFENBERKU

Mgr. Michaela Neubauerová, Vlastivědné muzeum Jesenicka

Již za života Vincenze Priessnitz se jesenické lázně svými úspěchy a věhlasem začaly přibližovat významným evropským lázeňským místům s enormním nárůstem počtu pacientů všech společenských vrstev, zvláště po oficiálním schválení Priessnitzovy novátorské metody léčení. O to větší se musel příchodům jevit kontrast mezi často vybranou lázeňskou klientelou a prostým prostředím, ze kterého Priessnitz vzešel a které bylo pro něj typické. K velkému stavebnímu rozvoji proto došlo až po smrti jejich zakladatele, kdy se správy lázní ujali dědicové a později i lázeňské kuratorium, kteří umožnili a podporovali podnikání v místních lázeňských službách. Z původně zapadlé chudé osady s několika málo komfortními prostými chalupami a prkennými boudami se díky přílivu podnikatelů, ubytovatelů a poskytovatelů lázeňských služeb postupem doby zrodilo mondénní lázeňské centrum s honosnými léčebnými sanatorii pro pacienty ze všech koutů Evropy. Během poslední čtvrtiny 19. století vyrostly např. sanatorium Exner, Anenský dvůr (dnešní Wolker), Štefanin dvůr (Maryčka), Císařský dvůr (Bezruč), Silesia, vila Adelheid, Nový Priessnitzův léčebný dům nebo Prkenné Schindlerovy domy. K již pozdním novostavbám lázní patřila na západním svahu lázní budova sanatoria, pojmenovaného podle majitele - Ferdinanda Ziffera, dnešní hotel Albatros Vojenské lázeňské léčebny Jeseník.¹

Dr. Ferdinand Ziffer pocházel z Krnova, kde vedl privátní lékařskou praxi. V roce 1899 projevil zájem o výstavbu lázeňského vodoléčebného sanatoria (Wasser-Heilanstalt) na tehdejší Gräfenberku s možností lékařského ošetření, vlastního stravování a ubytování pacientů. Vytvořením architektonických plánů pověřil Ziffer oblíbeného krnovského stavitele a architekta Ernsta Latzela, s jehož bohatou stavební prací, i pro klientelu nekatolického vyznání, se v Krnově běžně setkával. Žádost o stavební povolení byla na magistrát v Jeseníku poprvé podána 7. dubna 1899. V té době ovšem nedošlo ke schválení stavby a první návrhy od Ernsta Latzela byly smeteny ze stolu.² Již v březnu příštího roku byla spolu s inovovaným Latzelovým projektem předložena nová žádost o stavební povolení a 25. dubna 1900 proběhlo řízení za účasti místního stavebního dozoru, lázeňské komise (kuratoria) a pronajímatelů příslušných pozemků. Konečně 2. května téhož roku bylo stavební povolení vydáno. Samotnou stavbu nového sanatoria převzal a následně vedl známý místní stavitel Franz Gröger, který spolu s Rudolfem Zelenkou a Alexandrem Nitsche patřil k trojlístku tehdejších nejvýznamnějších stavitelů a architektů v Jeseníku. Během několika měsíců na svahu u vil Austria a Silesia vyrostla impozantní pětipodlažní budova na půdoryse široce otevřeného písmene U ve stylu pozdního historismu, s motivy pozdní gotiky, renesance a římského baroka. Průčelí otevřené k městu je členěno jak horizontálně

Plán stavby sanatoria Ziffer, průčelí, E. Latzel 1899

(parter s mezaninem, dvou-podlažní střední část a atika, oddělená profilovanou korunou římsou), tak i vertikálně, přičemž krajní osy odpovídají rizalitům oživených dvou-podlažními arkýři. Ve střední části vystupuje mohutný rizalit, který vybíhá přes úroveň atiky do nástavby, zakončené trojúhelníkovým štítem s nápisem. Stejně jako v prvním nerealizovaném Latzelově návrhu, také zde najdeme galerii na úrovni parteru a velkou přízemní terasu. Poměrně strohou fasádu oživily pilastry na krajních rizalitech, dekorativní trámová konstrukce krovu střechy nad středovým rizalitem nebo vázy na nárožích.

Sanatorium Ziffer na dobové pohlednici krátce po výstavbě

V přízemí se nacházely pokoje, ordinace, malá a velká jídelna s již zmíněnou terasou, dámský salón, kuchyně s příslušenstvím a spíží. První, druhé patro a podkroví bylo vyhrazeno pro ubytování hostů. V suterénu probíhaly léčebné procedury - byly zde umístěny vany, lehátka, šatny a místa pro masáže. V zadní části suterénu se rovněž nacházel sklad dřeva pro centrální vytápění. Spojovacím prvkem všech poschodí bylo široké schodiště v zadní (odvrácené) části domu. Do interiéru sanatoria ještě zasáhl vedoucí stavby Franz Gröger přestavbou podkrovních pokojů podle vlastních plánů (stavební povolení bylo vydáno 25.8.1902). Počet pokojů v podkroví byl zmenšen a přibyl půdní prostor s vlastním vstupem.³

Podle dochovaného svědectví potomka rodiny Zifferů Hugo Langshura (dnes žijícího v Kanadě) spočívala hlavní náplň lázeňské péče Sanatoria Ziffer v aplikaci klasických vodoléčebných procedur - koupelí, zábalů a skotských stříků (vodoléčebné procedury, při kterých se střídá střík teplého a chladného proudu vody ze vzdálenosti 3 - 4 m) v suterénních bíle kachličkovaných místnostech.⁴ Pro potřeby stále se rozšiřující lázeňské klientely a nabídky procedur byla původní stavba a její zařízení doplněno v letech 1908-1928 o vzdušné lázně, suterénní chladicí prostor a několik přístaveb. V té době již stavební zakázky zadávala vdova po Ferdinandu Zifferovi Sally Zifferová.⁵

Krnovský architekt a stavitel Ernst Latzel (1844 - 1910) patřil až do počátku 20. století k místní podnikatelské elitě. Jeho projekční a stavební firma byla v poslední čtvrtině 19. století v Krnově velmi oblíbená, a to zejména ve středních a vyšších podnikatelských kruzích. Jeho realizace podle vlastních nebo převzatých projektů, inklinujících k pozdnímu historismu, dodnes najdeme na řadě míst města. Nejznámější jsou vily Karla a Rudolfa Larischových na Říčním okruhu, jejichž přestaveb se v letech 1913 a 1929 ujal známý architekt a stavitel Leopold Bauer. K významným veřejným zakázkám patří krnovská radnice podle projektu Moritze Hinträgers, fasáda gymnázia (původně vyšší reálka), základní škola (chlapecká obecná a měšťanská škola), katolická fara, pavilon kluziště v tzv. švýcarském stylu a rozhledna na Cvilíně (dříve Lichtenštejnova). Neméně důležité byly pro Latzela zakázky od krnovské Židovské náboženské obce. Pro ni podle vlastních plánů vystavěl na současné Soukenické ulici synagogu v novorománském slohu (1871-1872) a hřbitovní obřadní síň (do dnešní doby nedochovanou) na Opavské ulici (po roce 1902).⁶

Protože byl Ernst Latzel působištěm svým i své stavební firmy bytostně spojený s Krnovem a jeho nejbližším okolím, můžeme konstatovat, že jesenický projekt sanatoria Ziffer byl v jeho tvorbě zcela výjimečný, stejně tak jako bylo výjimečné prostředí jesenických lázní. Ale nakonec i v tomto případě měly konečné slovo jesenické stavební firmy a projektanti.⁷

POZNÁMKY

1. KOLMANN, V.- ZATLOUKAL, P.: Moravské lázně v proměnách dvou staletí. Olomouc 1987, s. 41-68; ZATLOUKAL, P.: Příběhy z dlouhého století. Architektura let 1750 - 1918 na Moravě a ve Slezsku. Olomouc 2002, s. 601.
2. Nerealizované stavební plány Ernsta Latzela z 20. září 1899 se dochovaly v jesenickém archivu. Výrazné změny nastaly v traktování domu, počtu a vzhledu oken, průčelí i ve střední části, která je zde výrazně potlačena. Latzel zde navrhl velký čtyřpodlažní objekt v novoromantickém stylu, krytý vysokou valbovou střechou s trojicí vikýřů, s krajními osami v podobě širokých rizalitů, završených štíty s hrázdným zdívkem a valbičkou. Zdůrazněna je na úrovni parteru a mezaninu galerie, podpíraná dekorativně tvarovanými pilířky. SOKA Jeseník, fond Archiv města Jeseník, dodatky - stavební spisy, karton 14, č.p. 309 - Sanatorium dr. Ziffera
3. SOKA Jeseník, fond Archiv města Jeseník, dodatky - stavební spisy, karton 14, č.p. 309 - Sanatorium dr. Ziffera.
4. Výpověď Herberta Hugo Langshura, prasnynovce Sally Zifferové, v osobním archivu autorky.
5. Sally Zifferová, roz. Adlerová, pocházela z významné židovské krnovské rodiny. Její otec Jakob Adler (1817-1902) pocházel z Haliče a matka Rosalia, roz. Löwi, se narodila roku 1851 v Krnově v rodině Josefa Löwi a Lotti Haberové. Sally Adlerová (1862-1943) se za Ferdinanda Ziffera provdala v roce 1882. Ona i jejich děti Erich, Stefi a Paul Zifferovi zahynuli během holocaustu v koncentračních táborech.
6. ROSOVÁ, R.- STRAKOŠ, M.: Synagoga v Krnově a její architektura. In: Sborník Národního památkového ústavu v Ostravě 2009. Ostrava 2009, s. 30-43; SAMEK, B.: Umělecké památky Moravy a Slezska II. Praha 1999, s. 205-207, 215, 218; STEJSKAL, J. - TESAR, P. - STEJSKAL, P. - KUČA, P.: Historie židovské obce v regionu Krnova a Bruntálu. In: Otisky poutníka Ahasvera. Moravský Beroun 2002, s. 9-82.
7. Děkuji Doc. PhDr. Pavlu Šopákovi, Ph.D. ze Slezské univerzity v Opavě za pomoc při zpracování článku a odborné rady.

ZUSAMMENFASSUNG

Der Baumeister Ernst Latzel aus Krnov und seine Arbeit auf Gräfenberg

Im letzten Viertel des 19. Jahrhunderts verwandelte sich Gräfenberg in ein mondänes Kurbadzentrum mit prächtigen Kurhäusern. Zu den bereits späten Neubauten des Kurbades gehört auf dem Westhang des Kurbades, genannt nach dem Eigentümer, das Gebäude des Sanatoriums Ziffer, das heutige Hotel Albatros der Militäreklinik Jeseník. Dr. med. Ferdinand Ziffer stammte aus Krnov (Jägersdorf), wo er eine Privatpraxis führte. Im Jahre 1899 interessierte er sich für die Errichtung einer Wasserheilanstalt auf Gräfenberg. Die Ausarbeitung der architektonischen Pläne vertraute er dem geachteten Baumeister und Architekten aus Krnov Ernst Latzel (1844-1910) an. Bei einer Neigung zum späten Historismus sind dessen bekanntesten Realisationen neben eigenen und übernommenen Projekten die Villen von Karl und Rudolf Larisch, das Rathaus in Krnov nach einem Projekt von Moritz Hinträger, die Fassade des Gymnasiums, die Jungenallgemein- und die Bürgerschule, die katholische Pfarrei, der Pavillon der Kunsteisbahn im so gen. Schweizer Stil und der Liechtensteinsche Aussichtsturm auf dem Cvilín. Nicht weniger wichtig waren für Latzel die Aufträge von der jüdischen Religionsgemeinschaft in Krnov. Der erste Entwurf von Ernst Latzel wurde jedoch vom Magistrat in Jeseník verworfen, aber im März 1890 wurde zusammen mit einem von Latzel erneuerten Projekt ein neuer Antrag eingereicht und am 2. Mai des Jahres eine Bauerlaubnis erteilt. Den eigentlichen Bau des neuen Sanatoriums übernahm und führte dann der bekannte örtliche Baumeister Franz Gröger aus.

STRESZCZENIE

Karniowski budowniczy Ernst Latzel i jego prace na Gräfenberku

W ostatniej ćwierci XIX w. Gräfenberg zmienił się w światowe centrum uzdrowiskowe z okazałymi domami zdrojowymi. Do nich należało znajdujące się na zachodnim skraju uzdrowiska sanatorium Ziffer, nazwane tak od nazwiska właściciela. Jest to obecny hotel Albatros Sanatorium Wojskowego Jeseník. Doktor medycyny Ferdinand Ziffer pochodził z Karniowa, gdzie prowadził prywatną praktykę lekarską. W 1899 r. postanowił wybudować sanatorium w Gräfenberku. Przygotowanie projektu zlecił karniowskiemu budowniczemu i architektowi Ernestowi Latzelowi (1844-1910). Jego najznamienitszymi realizacjami według własnych lub cudzych projektów należących do stylu późnego historyzmu są wille Karla i Rudolfa Larischów, ratusz w Karniowie wg projektu Moritza Hinträgera, fasada gimnazjum, szkoła dla chłopców, budynek parafii katolickiej, budynek łodowiska w stylu szwajcarskim i wieża widokowa im. Liechtensteina na Cvilínie. Niemniej ważne były dla Latzela zamówienia od gminy żydowskiej. Pierwszy projekt Ernsta Latzela dla Gräfenberku został odrzucony przez magistrat Jesenika, ale już w marcu 1890 r. wraz ze zmienionym projektem został złożony nowy wniosek. 2 maja tego roku zostało wydane pozwolenie na budowę. Inwestycję realizował znany mistrz budowlany Franz Gröger.

MAYERHOFER-HÖLLINGENOVA VILA V JESENÍKU

Mgr. Bohumila Tinzová, Státní okresní archiv Jeseník

Dům č.p. 398 na ulici Otokara Březiny (dříve Nr. 228 Stollen, Na Štolách) stojí mimo známé jesenické lokality vilové zástavby, jakými byly Horova ulice na východě a Nádražní ulice na severozápadě města. Tato ulice nepatřila k místům, na nichž si dávala stavět koncem 19. a počátkem 20. století sídla jesenická smetánka. O destinaci na dnešních ulicích Otokara Březiny, Sokola Tůmy, Na Úbočí a na Muzikantské stezce vzrostl zájem až ve 20. letech minulého století. Jako projektant a stavitel se zde mimo jiné výrazně zapsal Ing. Richard Mayerhofer-Höllingen.¹ Pobočku jeho stavební firmy máme v Jeseníku doloženu od r. 1929.² Sám Ing. Mayerhofer-Höllingen byl prokazatelně autorem stavební dokumentace řady domků a vil v námi sledované oblasti, kromě toho pracoval i na veřejných zakázkách města, které ale především díky hospodářské krizi 30. let 20. století nebyly mnohdy realizovány. Bohužel, pouze u několika objektů se ve stavebních spisech dochovaly plány; přesto z nich můžeme porovnáním vyčíst alespoň základní prvky charakteristické pro stavitele Mayerhofer-Höllingena. K dispozici jsou stavební plány č.p. 410 (dnes ulice Na Úbočí), č.p. 418 (Lipovská ulice), plán víceúčelového centra Na Svobodě, návrh dvojdomku pro chudé a plány níže uvedených dvou vil č.p. 397 a 398 na ulici Otokara Březiny. U ostatních realizací jsou k dispozici pouze jejich popisy v protokolech z jednání ke stavebnímu povolení či kolaudaci.³

Plány pocházejí z let 1927 - 1931. U všech, ať již šlo o menší domy nebo vily, je patrná mohutná podezdívka z lomového kamene. Charakteristickým rysem je také značná pohledová a půdorysná složitost realizací, projevující se jak v detailech fasád, tak v členitosti střech. Zastřešení vchodů, balkóny, terasy, římsy nebo v některých případech též zajímavá řešení šambrán kolem oken vnášejí do jesenického prostředí řešení poněkud odlišná od produkce zdejších stavitelů. Střechy jsou většinou protnuty do kříže a jejich členitost dotváří ještě vikýře, věžičky a u dvou posledně jmenovaných vil též netradičně řešené komíny a lávky. Rukopis Ing. Mayerhofer-Höllingena je tudíž poměrně dobře čitelný. Stavitel Mayerhofer-Höllingen vyhrál v dubnu 1929 též veřejnou soutěž na dvojdom s byty

Západní strana Mayerhofer-Höllingenovy vily

pro chudé nájemníky na dnešní Husově ulici, jehož výstavbu provedla jeho stavební firma do září 1930.⁴ V témže roce realizovala jeho firma přístavbu traktu s koupelnou u tzv. Opeltovy vily na dnešní Horově ulici, č.p. 674.⁵ Byl též autorem projektu zástavby parku na náměstí Svoboda, který městskému úřadu předložil v roce následujícím. Šlo o návrh rozsáhlého komplexu s jedenácti obchody, kancelářemi a čtyřmi výstavními prostory v přízemí, s kinem pro 500 osob, restaurací, kavárnou a vinárnou s terasou v patře. Halu (dvoranu) prostupující oběma podlažními zastřešoval skleněný strop; na Jeseník té doby šlo o velmi moderní řešení. Tento reprezentativní multifunkční dům nebyl realizován.⁶

Dvě z jeho nejlepších realizací stojí takřka vedle sebe na ulici Otokara Březiny - č.p. 398 a 397. Dochovaly se obě takřka v původním stavu, bez větších vnějších stavebních zásahů.

Starší zakázku představuje vila č.p. 397 postavená v letech 1927 - 1928 na parcele č. 1118/2 KÚ Jeseník město. Majiteli byli manželé Otto a Hermine Wittekovi, kteří dne 26. 9. 1927 obdrželi stavební povolení. Dochovaná stavební dokumentace obsahuje mimo písemných dokladů též 7 listů plánů z autorské dílny sledovaného stavitele.⁷ Ke kolaudaci došlo 7. 12. 1928 a o týden později bylo vydáno povolení k užívání. Vila byla dvoupodlažní (přízemí, 1. patro) s podkrovím a sklepením. Stavba byla provedena z kamene, betonu a cihel, střešní krytinou byla břidlice. Zajímavým detailem členité střechy byly tzv. ruské komíny. Hlavní vchod byl situován v pohledu od ulice mimo středovou osu průčelí ve věži, do níž bylo umístěno též schodiště do patra a podkroví. Prvkem dotvářejícím členění fasády byla okna: střídáním úzkých jednoduchých s okny dvojdielnými a s okny osazenými těsně vedle sebe bylo dosaženo dynamického a asymetrického vzhledu fasád. Díky podřízení vnějšího vzhledu potřebám interiéru, je tato vila poplatná stylu Arts and crafts.

Dům č.p. 398 byl postaven jako letní sídlo v letech 1928 - 1929 pro paní Amélii (jinde Amalii) Mayerhofer-Höllingen, stavitelovu manželku. Na stavební parcele č. 1116 stál původně dům č.p. 228, kde měla od r. 1929 sídlo pobočka stavební firmy jejího muže. Novostavba vily dostala jiné popisné číslo. Stavební povolení bylo úředně vydáno 19. 11. 1927 na základě stavebních plánů, jež se dochovaly.⁸ Jde o dva soubory plánů. Původní jsou z r. 1927, představují tudíž plány pro stavební povolení. Je na nich podepsán ostravský architekt Ludwig Heintschel⁹ a obsahují pouze plány samotné vily. Jako stavitel (vedoucí stavby) je na nich uváděn Ing. Richard Mayerhofer-Höllingen z Moravské Ostravy, Denisovo náměstí (nyní Smetanovo nám.) č. 1572.¹⁰ Druhý soubor plánů je prováděcí. Obsahuje kompletní stavební dokumentaci včetně zahrady, ohradní zdi, garáže (zahradního domku) a altánu s pergolou. Je datován rokem 1928. Na těchto plánech je již uváděn pouze Ing. R. Mayerhofer-Höllingen. Prováděcí projekt oproti původním plánům architekta Heintschla upravil: původní proporce štítů, rozmístění a rozměry otvorů a architektonické detaily. Okna opatřil okenicemi. Do celkové Heintschelovy dispozice domu ale zasáhl jen drobnými úpravami, ovšem kromě garáže, původně projektované v přízemí vily. Ta byla v prováděcím projektu přesunuta do přízemí zahradního domku.

Dne 25. 5. 1929 požádala majitelka o povolení k užívání, již 7. 6. 1929 proběhla kolaudace a 10. 6. 1929 obdržela majitelka povolení k užívání zároveň s číslem popisným. Do kolaudace a povolení již byly zahrnuty také vedlejší stavby: altán s pergolou, autogaráž (též zahradní domek) a zahradní zeď; o dodatečné povolení jejich stavby bylo žádáno 23. 7. 1928 a výstavba byla zahájena v září téhož roku. V r. 1929 byl též v samotné vile zřízen domácí nákladní výtah o nosnosti 50 kg ze sklepa až do podkroví vily.

Vila byla postavena v období posilování národních identit - mj. též v architektonickém stylu. Češi dospěli k funkcionalismu, němečtí architekti hledali své vyjádření mj. v tradiční a lidové architektuře. Dokladem tohoto směru je také Mayerhofer-Höllingenova vila č.p. 398. Celý areál náležící k vile je pojat v romantickém duchu, důležitou roli hrála i úprava zahrady, nacházející se v prudkém svahu.¹¹ Přestože má každá budova odlišný architektonický výraz, působí uceleným dojmem. Zahradní domek s garáží v přízemí, situovaný napravo od vily, je opatřen v pravidelném rozvrhu falešným hrázděním, zahradní altán ve tvaru oktogonu vrcholí stanovou střechou. Altán tvořil pohledové završení celého areálu od silnice. Nachází se v levém horním rohu na samé hranici zahrady. Doplní ho masivně založená pergola. Sjednocujícím prvkem všech budov uzavřeného areálu je především vysoká kamenná podezdívka, která pohledově vyzdvihuje jednotlivé objekty nad kamennou zeď, ze tří stran ohrazující zahradu. Sama tato zeď je v duchu romantismu v rozích dotvářena altánkem s posezením a okrouhlou vížkou, působící dojmem střílny. Od patra nahoru jsou všechny budovy cihlové omítané, v případě samotné vily s dřevěným ozdobným obložním. Dalším jednotícím prvkem celého areálu bylo barevné ladění budov a břidlice na střechách. Jen altán byl patrně již od počátku pokryt plechovou falcovanou krytinou. Altán byl postaven na bytelném kamenném přízemí čtvercového základu a jeho první patro tvaru oktogonu je osově otočeno tak, že přízemí tvoří kolem něj terasu. Má stanovou střechu s krovem postaveným na základním vazném kříži patrně z lepených nosníků. Zpevňujícím prvkem střechy bylo jeho bednění (podbití).

Vila byla postavena jako dvoupodlažní s podsklepením a podkrovím, přičemž přízemí bylo rozčleněno na vlastní první podlaží a na zvýšené přízemí. Materiálem byl lomový kámen na soklech, cihly a ve štítech dřevěné svislé obložení. Střecha byla kryta šedou břidlicí s měděnými prvky, aby se zamezilo požáru vzhledem k tomu, že dům se nacházel v bezpečnostním drážním pásu pod tratí Hanušovice - Glucholazy. Byla projektována a též postavena ve stylu připomínajícím Arts and crafts, využit byl však zároveň též soudobý design inspirující se lidovou dřevěnou architekturou. Budova je čtvercového půdorysu, vyzvednuté štíty do čtyř stran vtiskly protínajícím se sedlovým střechám podobu kříže. K vyjádření souznění

Altán s pergolou

s podhorskou přírodou bylo zde pracováno s tradičními architektonickými prvky lidových staveb. Ryze funkční prvky sloužící k zateplení podkroví a k ochraně budovy před vodou a mrazem se tak staly prvky estetizujícími. Prkenné obklady štítů a balkónu navozovaly dojem lomenic, úžlabí střech se jakoby sbíhala do redukováných podlomenic - stříšek, které bezpečně odváděly dešťovou vodu od fasády. Tradiční kamenná podezdívka byla vytažena až k patru, dům jako by byl vyzdvížen na vysoký postament, čímž byl zároveň ochráněn před vlhkostí ze svahu. Zcela v duchu Arts and crafts se exteriér podřídil interiéru a nedbal na přílišnou souměrnost venkovních fasád. Důležitou roli hrály asymetricky umístěné velké okenní otvory k osvětlení interiéru. Dům byl podsklepen, dobře založen, jeho zdi zaříznuté do svahu byly odvodněny a odvětrány anglickými dvorky. Dům měl centrální komunikační prostor s dřevěným schodištěm do patra a do půdního obytného patra se vstupy do

pokoje a v prvních dvou podlažích též do společenských místností. V suterénu bylo navrženo technické zázemí vily s prádelnou, kotelnou, sklepy a se sklípkem zahlobeným do svahu, v přízemí byly pokoje a kuchyně, v patře pokoje, zimní zahrada se vstupem na balkon a jídelna, v podkroví byly pokojíky prosvětleny nejen okny, ale též drobnými vikýřky. Každý detail interiéru i exteriéru přispíval k celkovému architektonickému dojmu budovy – okna, balkon, vikýřky, komíny i lávky na střeše.

Jako soukromá vila nesloužil dům dlouho: v seznamu domů v majetku města patrně z r. 1941 je již jako majitel této nemovitosti uváděno město Frývaldov.¹² V r. 1959 sloužil dům jako Okresní dům pionýrů a mládeže, po r. 1960 pak jako městský dům pionýrů. Z té doby je ve spise dochováno stavební řízení o adaptaci zahradního domku na pracovní dílny pro potřeby domu pionýrů a škol. Patrně v tomto období došlo ke zrušení garážových vrat v přízemí. Od r. 1990 se název změnil na Dům dětí a mládeže v Jeseníku. Ten se odtud odstěhoval v červnu r. 2006 do ZŠ na Průchodní ulici. V majetku města byl dům do r. 2007, nyní je opět v soukromém vlastnictví a slouží jako sídlo firmy STAPROM CZ, spol. s r.o.

Firma provedla v letech 2007 – 2008 nákladnou rekonstrukci interiéru budovy a připravuje postupnou opravu altánu, zahradního domku a celé zahrady. Autorem projektu rekonstrukce je Ing. arch. Radomil Haražim z Brna. Samotná rekonstrukce probíhala pod stavebním dohledem Ing. Barbory Touškové,¹³ zaměstnankyně firmy, která se spolu s architektem zasadila o zachování celé řady původních architektonických i interiérových prvků. Zrestaurovány tak byly všechny dveře, okna, schodiště, kachličky, parkety a část mozaikové dlažby v přízemí, pokud nebyla příliš zničená, většina dubového ostění, vestavěné skříně a šachta domácího výtahu vedoucího z vinného sklípku až do podkroví. Zachován zůstal též skvost interiéru: dřevěný kazetový strop v nynější zasedací místnosti v prvním patře. Jeho ikonografie a symbolika by si zasloužila samostatné bádání. V současném stavu poznání představuje těžko rozluštitelnou směs námětů, u nichž se dá předpokládat vztah k rodinné historii.¹⁴ Při rekonstrukci byly odstraněny kabely elektrického vedení, které byly původně necitlivě taženy po stropě, a osvětlovací tělesa na něm instalovaná. Bohužel nebylo v této místnosti zachováno původní rustikální obložení stěn a oken. Moderně pojaté nové obložení se stropem příliš nekoresponduje. Pozoruhodný je také klenutý vinný sklep zahlobený do stráně nad ní.¹⁵

Závěrem konstatujeme, že tvorba stavitele Ing. Mayerhofer-Höllingena vnesla do zdejšího prostředí nové zajímavé architektonické prvky, byť zde působil jen krátce. Revitalizací komplexu Mayerhofer-Höllingeny vily získá Jeseník další cennou ukázkou vilové architektury konce 20. let 20. století.

POZNÁMKY

1. AM Ostrava, Archiv městyse Hrušov, inv. č. 36; Stavební inženýr Ing. Richard Mayerhofer-Höllingen, nar. 26. 6. 1878 v Novém Bohumíně jako Richard Johann Mayerhofer (ZAO, Sb. matrik, matrika narozených Nový Bohumín, sv. F 71, s. 11), domov. příslušnost Bruck an der Mur ve Štýrsku. Od r. 1912 bytem Hrušov (m.č. Ostravy), dále pak bydliště Moravská Ostrava, Slezskoostravská ul. 1; 18. 10. 1922 obdržel čl. státní příslušnost - OÚ Frýdek. Manželka Amalie, roz. Zohner, nar. 28. 6. 1887 v Hrušově; 2 dcery: Edith, nar. 28. 9. 1909 v Kladně a Doris, nar. 24. 8. 1921 v Hrušově; od 10. 6. 1938 příslušny manželka i dcera do Frývaldova.

2. SOKA Jeseník, AM Jeseník-dodatky, Stavební spisy, kart. 10, č.p. 223, Hlavičkový papír firmy, 1930; AM Ostrava, Okresní úřad Moravská Ostrava, sign. V/12, kart. 146, neuspořádaný fond: povolení pobočného závodu ve Frývaldově, Stollen 228 z 28. 5. 1929.

3. SOKA Jeseník, AM Jeseník-dodatky, Stavební spisy, kart. 1-47; celkem zjištěno 17 staveb domků a vil, stavba víceúčelového centra, sociálního domu a most přes říčku Staříč.

4. SOKA Jeseník, AM Jeseník-dodatky, Stavební spisy, kart. 42, Výstavba sociálních bytů, Husovská ulice 1929 až 1932, dvojdom na parcelách č. 947/3, 4 1929-1930: bylo zde 8 bytů s pokojem a kuchyní o výměře 34 m², 8 bytů s obytnou kuchyní o výměře 24 m² a 4 byty s obytnou kuchyní o výměře 30 m². Stavební povolení bylo vydáno 20. 10. 1929, dokončeno v září 1930.

5. TINZOVÁ, B.: Já mám ve Frývaldově tři domy...aneb rodinné vily Raymannů, Regenhartů a rodů s nimi spřízněných. In: Jeseník, město a lázně, roč. 2005, č. 1, s. 16-18.

6. GROWKA, K. - HRADILOVÁ, J.: Stavební a situační plány ve fondech SOKA Jeseník. Katalog výstavy. Jeseník 2007, viz www.archives.cz/jesenik; AM Jeseník, inv. č. 970, kart. 359; městská rada sice na zasedání 3. 2. 1930 konstatovala přínos projektu, dne 8. 5. 1930 si stavební výbor vyžádal předložení rozpočtu a rentability projektu, ale o dalších jednáních doklady chybí.

7. SOKA Jeseník, AM Jeseník-dodatky, Stavební spisy, kart. 17, č.p. 397, 7 listů plánů z dubna 1927.

8. SOKA Jeseník, AM Jeseník-dodatky, Stavební spisy, kart. 17, č.p. 398, Jeseník. 1. soubor z r. 1927 o 8 listech, 2. soubor z r. 1928 o 11 listech.

9. Ing. arch. Ludwig Heintschel z Ostravy byl autorem projektu budovy Městské spořitelny v Jeseníku, realizované v letech 1938 až 1940 stavitelem A. Nitschem. GROWKA, K. - MUSIL, R.: Historický dům č.p. 68. In: Mikroregion Jesenícko, 2000, č. 10, s. 25 - 27.

10. Ing. Richard Mayerhofer-Höllingen, Denisplatz Nr. 1572. SOKA Jeseník, AM Jeseník-dodatky, Stavební spisy, kart. 17, č.p. 397, Hlavičkový papír firmy, 1928; AM Ostrava, Sbírka stavebních spisů, KÚ Moravská Ostrava, inv. č. 988, karton č. 205, č.p. 1572; Ing. R. Mayerhofer-Höllingen tam postavil v letech 1920 - 1922 na tři etapy kancelářský a obytný dům podle vlastního projektu - provizorní stavbu na 10 let. Kromě bytů zde byly kanceláře jeho vlastní firmy, kanceláře pronajaté jiným firmám - „Court of Industry“. Od r. 1932 objekt pronajal, za války byla stavba bombardována a v r. 1946 zbourána. AM Ostrava, OÚ Moravská Ostrava, sign. V/12, kart. 146 (fond neinventarizován): Do r. 1919, kdy podal žádost o stavební koncesi v M. Ostravě, podnikal v Kladně. V r. 1934 uvedl, že nemá žádné zaměstnance a pouze vypomáhá ve firmě své dcery Edith; Tamtéž, kart. 9: Edith Mayerhofer-Höllingen, bytem v r. 1933 v Moravské Ostravě, Měsarykovo nám. 20. Živnost podnikatelství staveb v M. Ostravě povolena 16. 1. 1934. V r. 1937 údajně oba spolupracovali s Báňskou a hutní společností.

11. Zahrada byla upravena pomocí několika teras, zpřístupněných kamennými schodišti, a kamenných zídek. V horní pravé části se dosud nachází torzo jezírka.

12. SOKA Jeseník, Archiv města Jeseník, inv. č. 961, sign. 933, karton 356, Povinné ručení za škody, pojištění 1939 - 1941.

13. Autorka děkuje Ing. Barboře Touškové za poskytnutí fotodokumentace a za prohlídku vily.

14. V jednotlivých kazetách stropu je jednak 12 znaků zvěrokruhu, dále čtyři nápisy, z nichž dva mají charakter morálních poučení: „Buď věrný a poctivý až po chladný hrob“ nebo „Tvoření (budování) je šlechtičnou mezi rozkošemi. Co mě to stojí, vím dobře.“; další je vyznáním rodičům „Ke cti otce a matky za to, že jsi sdráv přišel na tento svět.“ a poslední, zatím tajemný nápis je patrně vodítkem k určení autorství tohoto stropu. Jiná pole nesou zobrazení lidských povolání: vinař, lovec, pastýř, zemědělec, přadlák, voják, žnec, rybář, kupec, zahradnice či muž štipající dříví. Figurální vyobrazení dotváří tři symbolické malby, velryba vyplívající Jonáše, bůh Hermes s dopisem ozdobeným srdcem v ruce (ten ale může být symbolickým zobrazením pošťáka) a plachetnice. Malby navozují dojem, že jde o reprodukce středověkých lidových motivů, ovšem ve stylizované podobě. Celek doplňují vyobrazení městského znaku Jeseníku, slezské orlice převyšené knížecí korunou, lva chrličího oheň na zeleném štítě, jenž pochází z městského znaku města Bruck an der Mur ve Štýrsku, a upraveného znaku tohoto města, v němž původního lva mezi věžemi nahradil neurčený štít, na němž je v zeleném poli blíže nespecifikovatelný objekt (most o třech obloucích nebo hradba o třech branách). Město Bruck an der Mur bylo domovskou obcí Ing. Richarda Mayerhofer-Höllingena.

15. Autorka děkuje Ing. Evě Pulkrtové z Národního památkového ústavu, ú. o. p. v Olomouci, prac. Šumperk, za architektonický popis exteriérů budovy č.p. 398.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Villa Mayerhofer-Höllingen in Jeseník

Der Baumeister Ing. Richard Mayerhofer-Höllingen (1878 - ?) tauchte in Jeseník erstmals 1927 auf und aus dem Jahre 1932 existiert noch ein Nachweis seiner hiesigen Bautätigkeit. In dieser kurzen Zeit hinterließ er jedoch in Jeseník eine fühlbare Spur seines Stils. Zu sehen waren 17 Wohnhäuser und Villen, ein nicht realisierter Entwurf eines multifunktionalen Geschäftshauses an der Na Svobodě (früher Freiheit), ein soziales Doppelhaus an der Husová Str. (früher Friedhofstraße) und eine Brücke über die Stafič (früher Staritz).

Seine besten Realisationen sind zwei Villen an der Otokar Březina Str. (früher Stollen). Beide verbindet die Kombination des Stils Arts and crafts mit Elementen einer volkstümlichen Holzkultur. Das ältere von ihnen (Haus Nr. 397) wurde in den Jahren 1927-1928 nach einem Entwurf von R. Mayerhofer-Höllingen selbst gebaut. Die zweite Villa (Haus Nr. 398) projektierte ursprünglich Ing. Ludwig Heintschel aus Ostrava, aber die Ausführungspläne aus dem Jahre 1928 einschließlich der zusätzlich projektierten Gebäude eines Altans mit einer Pergola, einer Garage und einer Gartenmauer stammen bereits aus der Werkstatt des überwachenden Architekten. Das gesamte Areal der Villa, Haus Nr. 398, ist stilistisch romantisch aufgefasst. Und auch wenn jedes der realisierten Gebäude des Areals eine eigene Konzeption hat, durch einzigartige Elemente: einen hohen steinernen Sockel, eine bunte Fassade und atypisch konstruierte Fensteröffnungen wurde ein einheitlicher Eindruck erreicht. An der Villa selbst wurde der Steinsockel hochgezogen, auf dem Balkon und am Giebel wurde eine senkrechte hölzerne Verkleidung benutzt und das Dach wurde in der Form eines Kreuzes mit vier sichtbaren Giebeln gestaltet. Dank weiterer Details: Dachkern, kleinen Dächern und Kaminen stellt es eine atypische Lösung der Dachkonstruktion dar. Der ursprüngliche Sommersitz der Ehefrau des Architekten, Amalie, gelangte bereits irgendwann vor 1941 in den Besitz der Stadt Jeseník. Im Jahre 2007 wurde die Firma STAPROM CZ, spol. s r. o., zum Eigentümer des gesamten Areals der Villa. Sie führte eine aufwendige Rekonstruktion des Interieurs der Villa durch. Die restlichen Gebäude und der Garten erwarten erst noch eine Rekonstruktion.

STRESZCZENIE

Willa Mayerhofer-Höllingena w Jeseníku

Budowniczy i architekt inż. Richard Mayerhofer-Höllingen (1878 - ?) pojawił się w Jeseníku w 1927 r. i działał co najmniej do 1932 r. Pozostawił po sobie 17 domów mieszkalnych i willi, niezrealizowany projekt wielofunkcyjnego domu handlowego Na Svobodě (Freiheit), podwójny dom socjalny na ulicy Husovej i most przez rzekę Stafič.

Jego najlepszymi realizacjami są dwie willa na ulicy Otokara Březiny (wcześniej Stollen). Obie łączy kombinacja stylu Arts and crafts oraz architektury ludowej. Starsza z nich (nr 397) została wzniesiona w latach 1927-1928 według projektu samego Mayerhofera-Höllingena. Drugą willę (nr 398) pierwotnie zaprojektował inż. Ludwig Heintschel z Ostrawy, ale projekt wykonawczy z 1928 r. wraz z dodatkowo zaplanowaną altaną z pergolą, garażem i murem ogrodu pochodziły z pracowni badanego architekta. Cały teren willi nr 398 został zaplanowany w duchu romantyzmu. Każda zrealizowanych budowli ma własny charakter. Pierwotnie budowla była letnią rezydencją żony architekta Amalii. Przed rokiem 1941 r. stała się własnością miasta. W 2007 r. jej właścicielem stała się firma STAPROM CZ, która przeprowadziła kapitalny remont wnętrza. Pozostałe obiekty i ogród czekają na prace renowacyjne.

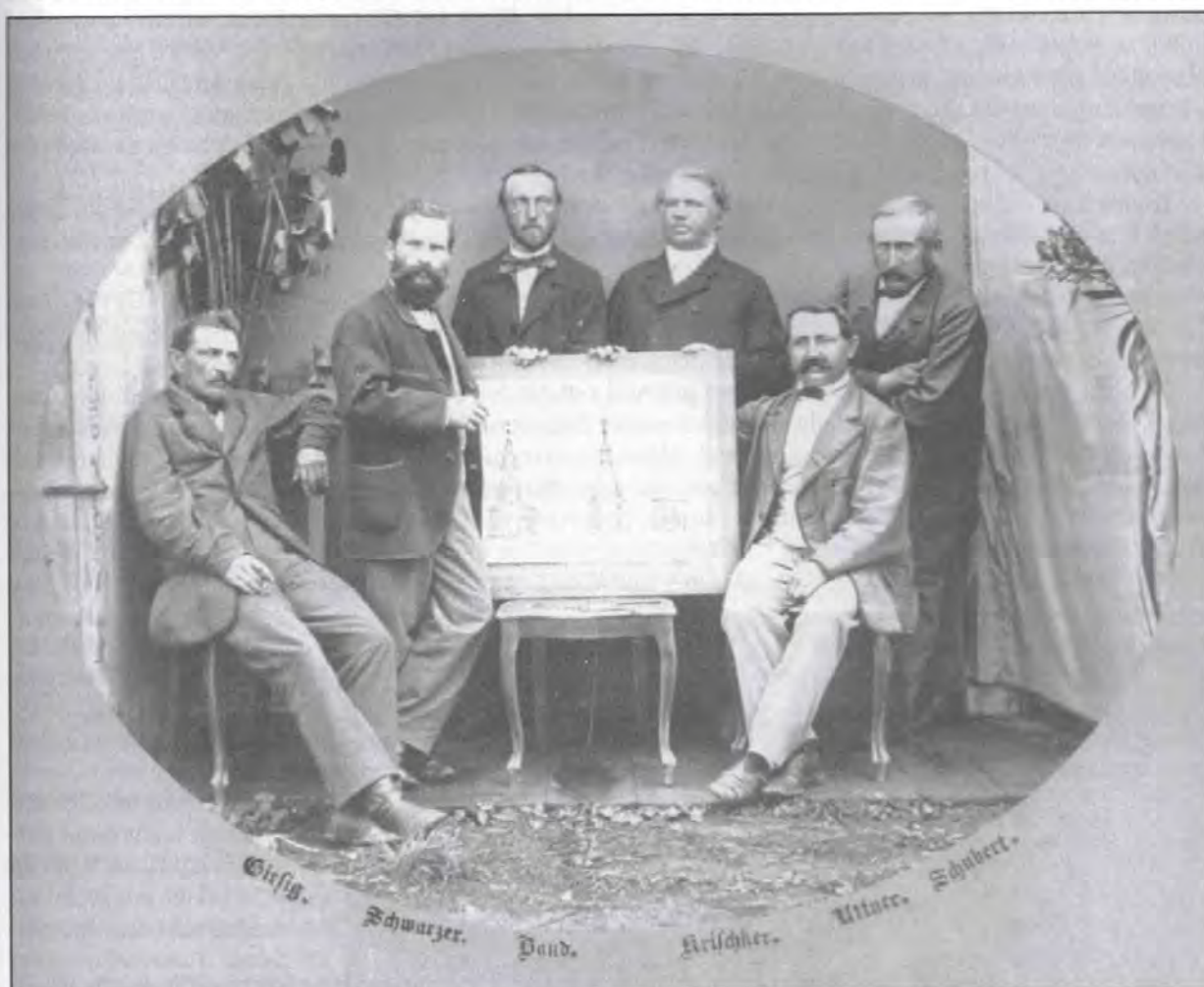
STAVITELSKÁ RODINA UTNERŮ Z JAVORNÍKU

Milan Rychlý, Vlastivědné muzeum Jesenicka

Jen málokterému novodobému architektovi se podařilo propojit krásu s užitečností tak, jako členům stavitelské rodiny Utnerů, jež se významně podílela na vzhledu města Javorníku i jeho okolí od 19. století do roku 1945.

Alois Utner (17. 8. 1823 - 1891)

Byl prvním ze známé stavitelské rodiny, který se podílel na vzhledu novodobého Javorníka. V mládí se vyučil tesařskému řemeslu, dotáhl to na mistra a po několika letech si postavil s velkým odříkáním vlastní dům (č.p.156, ve 20. století zde po několik desetiletí sídlila pošta). V roce 1886 se podílel na stavbě nové věže

Komité pro přestavbu věže kostela, Alois Utner 2. zprava, 1886

kostela sv. Trojice v Javorníku.¹ S jeho tesařskou značkou se setkáme na schodech vedoucích na kůr věže. Stejná merka je umístěna i v hodinové věži zámku Jánský Vrch a označuje Utnerův podíl na její opravě. Alois Utner zemřel ve věku 68 let a je pochován v rodinné hrobce na hřbitově v Javorníku.

Alois Utner ml. (23. 6. 1857 - 8. 3. 1908)

Syn Aloise Utnera st. se narodil v Javorníku v domě č.p. 128. Kromě stejného jména po již tehdy uznávaném otci se mu dostalo i domácí řemeslné výchovy, takže mohl otci vypomáhat a po jeho smrti firmu převzít a rozvinout.

K jeho nejvýznamnějším stavbám patří novostavba nemocnice v Javorníku, nové budovy pro účely města (1897),² škola v Hošticích a na Zálesí, tělocvična školy (1900)³ a renovace klášterní školy v Javorníku, několik mysliven, např. myslivna na městském pozemku v Javorníku,⁴ dále její hospodářská přístavba,⁵ několik obchodů ve městě, obytné domy a vily, např. vila Schumacher na Nádražní ulici (dnešní pošta) a mnoho zemědělských usedlostí v okolí Javorníku. Hodnotnou stavbou a do dnešních dnů nepřekonanou co se týče estetického vyznění je bezesporu postavení tzv. Tančírny, dříve Georgshalle v Račím údolí,⁶ dále továrna na výrobu zapalovacích materiálů v Bernarticích a továrna Dobischek na výrobu kartonážních výrobků v Javorníku, Nádražní ulici. V roce 1887 postavil v horní části města na dnešní ulici Míru vilu č.p.33, kde jsou dodnes zachovány jeho iniciály (ve štítu budovy, na dveřích verandy). V letech 1892 - 1895 vedl přestavbu kostela sv. Vavřince v Bílém Potoku.

Alois Utner ml. zemřel předčasně ve věku 51 let na infarkt a byl pochován v rodinné hrobce v Javorníku.

Ing. Herbert Utner (15. 11. 1887 - 19. 6. 1968)

Narodil se v Javorníku v domě č.p.127. Mládí prožil v „Utnerově vile“ (dnešní školka na ul. Míru č.p. 356), postavené jeho otcem. Po ukončení obecné školy v Javorníku absolvoval nižší gymnázium v Opavě a stavební odbor na Státní vyšší odborné škole v Liberci, kde r. 1907 odmaturoval s vyznamenáním. Vždy o prázdninách absolvoval předepsanou praxi na stavbách svého otce. Po jednoroční dobrovolné vojenské službě u ženistů v Praze absolvoval 4 roky praxe jako stavební technik v Mondsee a Vídni. Po otcově nenadálé smrti vedl sám, i když pod dozorem, několik staveb zemědělských usedlostí, ale také např. stavbu vily Hohlbaum na Nádražní ulici nebo se podílel na projektu pro vyhlídkovou věž v Travné.

Po dokončení studia odešel do Vídně a tam složil praktické zkoušky na mnoha stavbách stavební firmy Hopf. V roce 1912 složil v Javorníku s vyznamenáním stavitelské zkoušky, aby převzal firmu již ve třetí stavitelské generaci Utnerů.

V krátkém čase do 1. světové války se podílel na několika stavbách, např. kina v Javorníku a vily Frey. Dne 1.8. 1914 byl povolán do armády, sloužil jako ženista na východní frontě, kde byl raněn. Po vyléčení a vyznamenání byl převelen na italskou frontu. Po ukončení války se vrátil do Javorníku.

Po válce se dostal do potíží, když stavební průmysl v počátcích budování Československé republiky stagnoval. Po překonání recese se pomalu začínala stavební činnost rozvíjet a Utnerův opravdový cit pro stavební krásu a užitečnost definitivně vykrytalizoval. Městečko Javorník tím tehdy získalo jak novostavbami, tak nesčetnými přestavbami fasád budov zcela novou harmonickou tvář, s níž se setkáváme do dnešních dnů. K tomu bezesporu patří v roce 1935 přestavba radnice,⁷ renovace věže kostela sv. Trojice v Javorníku, klášterní školy v Javorníku,⁸ městské spořitelny, hotelu Kupka s městskou kavárnou, hotelu Schubert, hotelu Koruna, hospod Zelený strom, Seifert a Peschke, zámku v Bílé Vodě a mnoho jiných přestaveb. Dále zmiňme desítky

Herbert Utner (2. zprava nahoře) u makovice kostela v Javorníku, 1921

nových budov a vilek, např. dům pro notáře Patera, Dr. Ludwiga, rodinu Kindtovou, Heindoldovu, Kolbovu, Volkmerovu, Teuschertovu a Grögrovu.

Postavil také několik staveb směrem k Hornímu Fořtu, rozšířil tančírnu v Račím údolí⁹ a taktéž pro svého syna Wolframa postavil v tomto údolí restaurační dům Isoldu (dnešní součást letního tábora pro děti).¹⁰ Dále projektoval nové stavby v oblasti „Schrebergarten“ - ve smyslu pronajatých zahrad. Je stavitel chaty na Borůvkové hoře, koupaliště v Javorníku (1939),¹¹ vlastních obytných domů č.p. 186

z 187. Za zmínku stojí i internát pro učně v Horních Heřmanicích, renovace kostelů v Javorníku, Bernarticích, Úhelné, Zálesí, Bílém Potoku a Bílé Vodě, či několika biskupských mysliven a jiných přestaveb a staveb v celém okrese Jeseník.

Uttner působil v celé řadě organizací a spolků. Byl předsedou Nordmark, později Svaz Němců, v letech 1918-1922 zasedal v městské radě, založil studentský spolek Gotia v Javorníku (1905), byl předsedou veteránů Heimatsöhne im Weltkrieg, střelecké společnosti, členem výboru javornické sekce turistického spolku MSSGV.

To vše však bohužel skončilo vypuknutím 2. světové války, znovu byl povolán do armády. Během ní bojoval ve Francii, SSSR, Východním Prusku a Durynsku, kde padl do sovětského zajetí. A když jej přežil, musel opustit po válce nejenom kraj, který tolik miloval, ale i samotné město, pro něž tolik udělal. Tady se dopustil osudové chyby, neodešel s většinou odsunovaných Němců do Bavorska, ale usadil se r. 1947 ve Vídni a pracoval ve stavební firmě. Byl předsedou Krajanského sdružení Javorník-Vidnava ve Vídni. V r. 1954 se osamostatnil. Kvůli obrovské konkurenci se mu nedařilo a již nikdy nedosáhl takové úrovně jako na Javorníku. Tehdy ho zradilo i zdraví, a proto se rozhodl dobrovolně opustit tento svět.¹²

POZNÁMKY

1. VMJ Jeseník, pracoviště Javorník, č. 1177/70 H 694 - fotografie.
2. VMJ Jeseník, pracoviště Javorník, č. 6/08 H 4674/1-14 - plány.
3. VMJ Jeseník, pracoviště Javorník, č. 6/08 H 4674/15 - plán.
4. ZA v Opavě, inv.č. 8090 sk.V - plán.
5. ZA v Opavě, inv.č. 8090 sk.V - plán.
6. ZA v Opavě, inv.č. 8090 sk.V - plán.
7. VMJ Jeseník, pracoviště Javorník, č. 1168/70 H 671/1-3 - fotografie.
8. ZA v Opavě, inv.č. 8086 sk.I - plán.
9. ZA v Opavě, inv.č. 8090 sk.V - plán.
10. VMJ Jeseník, pracoviště Javorník, č. 6/08 H 4675/1 - plán.
11. VMJ Jeseník, pracoviště Javorník, č. 6/08 H 4675/2 - plán.

V tomto článku jsou uvedeny jen některé stavby této významné stavitelské rodiny. U objektů, které nejsou doprovázeny poznámkou, se zatím nepodařilo objevit jejich plány. V ZA v Opavě a SOKA Jeseník se zachovala technická dokumentace dalších staveb - ta bude zpracována v 2. etapě do elektronického katalogu.

12. Rodinné údaje poskytli dosud v Německu žijící příslušníci rodu - Wolfram a Gunthilda Utnerovi.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Baumeisterfamilie Utner aus Javorník

Im Verlaufe eines Jahrhunderts (etwa 1845-1945) hatten drei Generationen der Baumeisterfamilie Utner Anteil am Aussehen der Stadt Javorník (Jauernig). Der Zimmermeister Alois Utner (1823-1891) beteiligte sich an Bau des neuen Turms der Kirche der Heiligen Dreifaltigkeit. Sein Sohn Alois Utner jun. (1857-1908) errichtete in Javorník das Krankenhaus, eine Turnhalle, einige Geschäfte, Villen und Forsthäuser. Sein nicht übertrroffenes Bauwerk ist das Erholungsobjekt (Georgshalle) in der Račí Údolí (Krebsgrund), er leitete auch den Umbau der Kirche in Bílý Potok (Weissbach). Der jüngste, der Ing. Herbert Utner (1887-1968), erhielt seine Ausbildung und Praxis in Liberec und Wien und übernahm nach dem frühzeitigen Tode des Vaters die Hausfirma. Bis zum Jahre 1914, als er zum Weltkrieg eingezogen wurde, errichtete er in Javorník das Kino und die Villa Frey. In der Ära zwischen den Kriegen erhielt er viele Aufträge zum Umbau von Hotels, Schulen, des Rathauses in Javorník u. ä. Er errichtete viele Einfamilienhäuser, die Hütte auf dem Borůvková hora, die Badeanstalt in Javorník. Er beteiligte sich an der Renovierung von Kirchen und bischöflicher Forstereien. Den zweiten Weltkrieg erlebte er erneut in einer Uniform, nach der Aussiedlung ließ er sich in Wien nieder, aber infolge der großen Konkurrenz erreichte er schon nicht mehr das Niveau wie in Javorník.

STRESZCZENIE

Rodzina budowniczych Utnerów z Javorníka

Na wygląd miasta Javorníka przez około 100 lat (ok. 1845-1945) miały wpływ trzy pokolenia rodziny Utner. Mistrz ciesielski Alois Utner (1823-1891) brał udział w budowie nowej wieży kościoła Trójcy Świętej. Jego syn Alois Utner jun. (1857-1908) wznosił szpital, salę gimnastyczną, kilka sklepów, willi i leśniczówek. Jego najwybitniejszą pracą jest obiekt rekreacyjny (Georgshalle) w Račí Údolí. Prowadził także przebudowę kościoła w Bílém Potoku. Najmłodszy inż. Herber Utner (1887-1968) uzyskał wykształcenie i praktykował w Libercu i Wiedniu, a po przedwczesnej śmierci ojca przejął rodzinną firmę. Do 1914 r., gdy poszedł na wojnę, wznosił w Javorníku kino i willę Frey. W okresie międzywojennym otrzymał mnóstwo zamówień na przebudowę hoteli, szkół, ratusza w Javorníku, itp. Wznosił wiele nowych domów mieszkalnych, schronisko na Borůvkowej, kąpielisko w Javorníku. Brał udział w renowacjach kościołów i biskupich leśniczówek. Podczas II wojny światowej został zmobilizowany. Po wysiedleniu zamieszkał w Wiedniu, ale z powodu dużej konkurencji nigdy nie uzyskał takiej pozycji jak w Javorníku.

STAVITEL KARL WOLF Z JESENÍKU

Mgr. Jana Hradilová, Státní okresní archiv Jeseník

Jeseník (do r. 1945 Frývaldov) se může pyšnit několika zvučnými jmény stavitelů jako byli např. Johann Gröger (1849 - 1902), Rudolf Zelenka (1851 - 1910)¹, Franz Gröger (1857 - 1925)² či Ing. Alexander Nitsche (1872 - 1945), jimž - dalo by se s nadsázkou říci - prošla rukama téměř každá cihla ve městě. Je však paradoxem, že o jejich osobách, jakož i o jejich stavitelských firmách toho zatím víme jen velmi málo, také německá krajanská literatura o nich vesměs mlčí.

Nejinak je tomu se staviteli o generaci mladšími, působícími v Jeseníku zejména ve 30. a 40. letech 20. století, k níž patřili např. Ing. Adolf Gröger, Karl Bund, Stefan Neugebauer, Ing. Ferdinand Lulei, Richard Schefczik, Ing. Eduard Pache či Karl Wolf. Protože v té době již většina významnějších staveb v Jeseníku stála a také proto, že obstat v konkurenčním zápolení se staršími váženými kolegy nebylo často jednoduché, připadly na tuto generaci zdejších stavitelů již projekty povětšinou o něco méně závažné, pro charakter města však neméně důležité. Podle dochovaných stavebních plánů to byly především novostavby rodinných domů, přestavby a drobné úpravy interiérů, stavby výrobních provozů, garáží, přístavby dřevěných verand, schodišť apod.³

Jedním z mála jesenických stavitelů, o jejichž životě víme něco více, je Karl Wolf.⁴ Narodil se 23. června 1897 v Dolní Lipové č.p. 39 jako nejstarší z osmi dětí⁵ v rodině kominického pomocníka Adolfa Wolfa a jeho ženy Emilie, roz. Hackenbergové.⁶ Od května 1901 bydlel v Jeseníku (nejprve na ul. Lipovské č.p. 113, od října 1903 pak na předměstí Svoboda č.p. 77), kde také nejprve navštěvoval obecnou a měšťanskou školu s německým jazykem vyučovacím. V letech 1919 - 1921 odešel na studia do Děčína - Podmokel, kde absolvoval obor stavitelství na státní odborné škole (dnes Střední průmyslová škola strojní a dopravní v Děčíně). Počátkem října 1921 se oženil s Emmou Bartschovou, s níž měl posléze dva syny Waltera a Kurta. Po dvouleté vojenské službě v čsl. armádě byl v letech 1923 - 1928 zaměstnán jako kreslíč u stavitele Karla Bunda. K 1. lednu 1929 se osamostatnil a založil si v Jeseníku vlastní firmu („Bauunternehmung Karl Wolf“), kterou vedl až do května 1945.⁷

O Wolfově stavitelské firmě, o jejím fungování, počtu zaměstnanců apod., toho zatím bohužel mnoho nevíme. V SOkA Jeseník jsou dokladem její existence pouze stavební plány a předběžné finanční rozpočty ve spisech o stavebním řízení k jednotlivým domům. Z dochovaného archivního materiálu je zřejmé, že Wolfova firma působila především v Jeseníku, s jeho stavbami se však můžeme setkat také v okolních obcích - v Adolfovicích, České Vsi a Horní Lipové, přičemž několik drobných projektů mělo být realizováno také např. na Ramzové.⁸ Zakázky, které firma dostávala, byly velmi různorodé. Podpis Karla Wolfa je přítomen např. na stavebních plánech autogarží, benzinových čerpacích stanic, hospodářských budov, kurníků, kiosků, přístaveb kanceláří, obchodů, skladů a výrobních prostor, rozšíření sklepů, přestaveb a rekonstrukcí rodinných domů, úprav interiérů, adaptací podkrovní, vestaveb sociálních zařízení, portálů, obchodních výloh apod. V roce 1935 se Wolfova firma podílela např. také na instalaci pomníku padlým v 1. světové válce sochaře Engelberta Kapse na Zámeckém náměstí v Jeseníku, k němuž zhotovila betonové základy a provedla jeho osazení.⁹ Klíčovými však byly novostavby rodinných domů. První projekty začal Karl Wolf realizovat již v roce 1929, tedy v počátcích svého samostatného podnikání, kdy v Jeseníku postavil dva, v Adolfovicích tři a v České Vsi jeden dům. Velkou konjunkturu zaznamenala Wolfova firma paradoxně v době hospodářské krize v 1. polovině 30. let, kdy podle dostupných stavebních spisů postavil v Jeseníku v letech 1930 - 1934 na 12 rodinných domů, a to především na dnešních ulicích Kalvodově, Přímé, Sokola Tůmy, Priessnitzově, Purkyňově a Jaroslava Ježka.

Právě na ul. Priessnitzově si Karl Wolf postavil v r. 1931 vlastní dům, jenž dodnes stojí (č.p. 425). Plány domu se ve stavebním spisu bohužel nedochovaly, k dispozici je však alespoň dobový popis stavby. Základy domu měly být z lomového kamene a cihel, stěny pak měly být celodřevěné, zvenčí i zevnitř obložené heraklitovými deskami. V přízemí měla být kuchyň, dva pokoje, koupelna, toaleta, předstíň a spíž, v podkrovní byl vedle půdy projektován ještě jeden pokoj, dvě komory, kuchyň, toaleta a předstíňka; ve sklepních prostorech byla též prádelna. Stavební komise se při schvalovacím řízení pozastavila nad tím, že má být při výstavbě užito dřeva a heraklitu, tedy materiálu hořlavého, což v blízkosti železniční trati Hanušovice - Glucholazy nebylo příliš žádoucí. Stavbě, která svou polohou spadala do požárního obvodu dráhy a nebyla navíc zcela ohnivzdorná, však byla udělena výjimka. Karl Wolf se přitom ale musel zříci náhrady za jakékoli škody, které by na domě případně vznikly trváním či provozem železnice, a to během stavby i po jejím dokončení, a naopak se musel

zavázat k úhradě škod, které by v důsledku její existence nárokovaly státní dráhy. Stavební povolení bylo vydáno 15. 7. 1931, kolaudace domu proběhla ani ne za dva měsíce 4. září.¹⁰ Jak dlouho zde manželé Wolfovi bydleli, nevíme. Později ale dům zřejmě prodali, neboť byl tento v r. 1946 konfiskován jako nepřátelský majetek manželům Antonu a Emílii Clementovým.¹¹ Během války bydleli Wolfovi v domě č.p. 417 na dnešní Lipovské ul., kde bylo také sídlo firmy. Stavební spis se k němu bohužel nedochoval, ani dům samotný již dnes nestojí. Z konfiskačních a soudních spisů však víme, že se jednalo o dům činžovní se sedmi byty a velkou zahradou, jenž měl na svou dobu vysokou hodnotu 400.000,- Kčs. Dům byl v říjnu 1946 konfiskován na základě dekretu prezidenta republiky č. 108/1945 Sb. a spolu s firmou přešel do národní správy Ladislava Babáka.¹²

Dodnes v Jeseníku stojí na 20 rodinných domů, které Karl Wolf vyprojektoval a postavil.¹³ Na přání zákazníků však stavěl také podle cizích projektů. Zcela zásadní stavbou je v tomto smyslu funkcionalistická vila č.p. 429 na dnešní Krameriově ulici, jejíž plán navrhla stavební firma Schinzel z Černé Vody, okr. Ústí nad Orlicí a kolem jejíž realizace se nejen v Jeseníku rozpoutala žhavá společenská debata.¹⁴ V březnu 1931 si o povolení ke stavbě zažádala modistka Marie Zornová, manželka Eduarda Zorna, ředitele Okresní nemocenské pojišťovny v Jeseníku, poslance Národního shromáždění a zakladatele komunistické strany na Jesenicku.¹⁵

Zornova vila, ul. Krameriova č.p. 429

Schvalovací řízení se neobešlo bez problémů a procesních průtahů, které způsobovaly Wolfově stavitelské firmě řadu nepříjemností. Stavební úřad v Jeseníku zřízený teprve v červnu 1929 (nejprve zkušebně na jeden rok) a který od počátku vedl mladý ambiciózní Ing. Waldemar Sitka z Krnova,¹⁶ sice nevzněl proti stavbě z hlediska stavebně-technického žádné výhrady. Klíčovým se v jeho rozhodování stalo hledisko estetické. Podle jeho názoru měl dům vyrůst na místě exponovaném (u železniční trati na svahu pod lázněmi), kde by jeho rovná střecha kazila nejen bezprostřední okolí s rodinnými domy se šikmými střechami, ale přímo celý obraz města a krajiny. S odvoláním na § 23 slezského stavebního řádu (č. 26 z r. 1883), podle jehož velmi obecné formulace se měl brát ohled na *dobrý vkus* a nepovolovat žádné stavby, které by danou ulici a místo vůbec *zjevně hyzdily*, byla žádost o udělení stavebního povolení 27. 4. 1931 zamítnuta.¹⁷ Přitom se v Jeseníku nejednalo o ojedinělý projekt a stavební oddělení městského úřadu do té doby nečinilo stavbám s rovnými střechami žádné překážky.¹⁸ Protože rada města očekávala, že se Marie Zornová proti tomuto rozhodnutí odvolá, což se také záhy stalo velmi ostrým dopisem, obrátila se zároveň na přední znalce v oboru, aby se k celé kauze vyjádřili, a našla tak pro své rozhodnutí další argumenty. Osloveni byli jak odborníci z Německé vysoké školy technické v Praze, tak architekti z Liberce, Trutnova či Opavy.¹⁹ Za Jeseník byli dotázáni architekt Eduard Zelenka a gymnaziální profesor a vlastivědný pracovník Dr. Franz Peschel. Posudky byly v drtivé většině zamítavé. Recenzenti se nestavěli přímo proti rovným střechám, ale kladli důraz na nevhodnost míšení stavebních stylů. Rodinné domy „staré“ (tradiční) a „nové“ podle nich působí vedle sebe rušivě či přímo urážlivě, přičemž poukazovali také na stavební tradici regionu. V úvahu přitom bylo třeba brát také zdejší klimatické podmínky, v nichž by rovné střechy nemusely obstát. Co zapříčinilo, že městská rada nakonec neustoupila tlaku stavebního úřadu, který poměrem hlasů 5:1 zamítl kladné vyřízení žádosti Marie Zornové, nevíme. Snad za to mohlo její druhé odvolání z 12. 5. 1931, které přeneslo spor z oblasti právní také do roviny osobní (Zornovi považovali celou záležitost za osobní urážku) a snad mohl vyústit i v žalobu. Stavební povolení bylo vydáno 15. 7. 1931. Dům byl hotov za čtyři měsíce, kolaudace proběhla počátkem ledna 1932.²⁰

Ve 2. polovině 30. let postavila stavitelská firma Karla Wolfa nejméně devět dalších rodinných domů. Její aktivita výrazněji neustala ani po obsazení Jesenicka hitlerovskými vojsky na podzim 1938. Počátkem prosince 1939 došlo při jedné stavbě k neštěstí. Zedník Johann Mildner byl zasažen elektrickým proudem vysokého napětí. Karl Wolf byl tehdy jako stavitel obžalován z ublížení na zdraví s následkem smrti z nedbalosti. Úřední

Dům stavitele Wolfa, ul. Priessnitzova č.p. 425

soud v Jeseníku však v prosinci 1940 Wolfa obžaloby zprostil. Osvobozující verdikt potvrdil také okresní stranický soud, který ve svém rozhodnutí z 24. 6. 1941 konstatoval, že elektrický proud nikoho jiného neohrožoval a že se pravděpodobně jednalo o nešťastnou náhodu.²¹ Novostavby soukromých rodinných domů postupně ustaly. Mezi zakázkami pro Wolfovu firmu zůstaly i nadále adaptace obytných, prodejních a výrobních budov, vestavby kanceláří, stavby garáží, provizorních skladů apod. Nejdůležitější však byla bytová výstavba. V roce

Plán výstavby domu ul. Kalvodova č.p. 426 (1931)

1940 byla Karlu Wolfovi zadána stavba bytů v rámci projektu „Heimstätte Sudetenland“ financovaného z Říše. Proto také vykonával vojenskou službu jen krátce (v letních měsících 1940) a dále působil již jen jako velitel dobrovolných hasičů v Jeseníku a jako zástupce okresního velitele.²² Projekt měl být realizován do r. 1943. Práce na něm byl Wolf nucen přerušit v červenci 1941, kdy byl hospitalizován se záškrtem na infekčním oddělení jesenické nemocnice.²³ Kolik bytů bylo v rámci projektu postaveno, nevíme, dokumentace se nedochovala.²⁴ Jen z ojedinělých stavebních plánů z posledních let 2. světové války je patrné, že stavěl provizorní bydlení pro uprchlíky z východu.²⁵

Dne 12. června 1945 byl Karl Wolf zatčen a o dva dny později dopraven spolu s dalšími zadrženými do internačního střediska „KT I“ v Adolfovicích. V rámci výměny osazenstva mezi tábory v Adolfovicích a Domašově pobýval krátce (1. - 15. 8. 1945) v „KT III“

Domašov, jenž obecně platil za tábor s horšími životními podmínkami i zacházením.²⁶ Je ironií osudu, že výstavbu internačního tábora pro Němce v Adolfovicích měl na starosti právě Karl Wolf. Několikrát týdně docházel do kanceláře své bývalé stavební firmy, t. č. v národní správě stavitele Ladislava Babáka, aby tam pracoval na plánech baráků. Tamtéž byla dočasně zaměstnána i jeho manželka Emma.²⁷ Pod Wolfovým vedením se prováděla nejen většina stavebních prací, ale i demontáž objektů mimo obvod KT I. V prosinci 1945 byl např. pověřen rozebráním budovy v bývalém zajateckém táboře na Rejvízu a svozem jejích částí do Adolfovic. Při každé cestě se stavebním materiálem měl tehdy k ruce 3 - 4 spoluvězně.²⁸ Je pravděpodobné, že se tento pracovní oddíl ani přes nedostatek dozorců nepohyboval mimo tábor zcela bez dohledu. V případě samotného Wolfa však opak nebyl výjimkou, což mu skýtalo dostatek prostoru ke komunikaci se svými soukmenovci, příbuznými a známými. Jak dokládá sdělení Úřadu národní bezpečnosti v Jeseníku okresnímu soudu z počátku února 1946, „jmenovaný se jako vězeň chová dobře, čímž si získal důvěru jak dozorců v IT, tak vedoucího personálu, takže byl občas poslán bez dozoru do Frývaldova k zaplacení táborových účtů a k obstarání různých nákupů jakožto znalý místních poměrů“. Této své výhody však „zneužíval a bral spoluvězňům do IT různé potraviny a kuřivo, případně i dopisy“.²⁹ Zpráva přímo reagovala na Wolfovu cestu na jízdním kole[!] do Jeseníku 12. 1. 1946. Při návratu do tábora byl zadržen a prohlédnut, načež se u něj našly drobnosti denní potřeby, potraviny (o kterých tvrdil, že je ve městě dostal od své ženy) a dopis Aurélie Buchmannové manželu Karlovi, jenž byl Wolfovým spoluvězněm. Ačkoliv se zajištěný bránil, že neměl v úmyslu dopis propašovat, ale doručit jej adresátovi prostřednictvím velitelství tábora, bylo jeho tvrzení „vyvráceno tím, že dopis pro Buchmanna měl složený a uschován ve vestě, oproti čemuž ostatní maličkosti v batohu.“³⁰

Důvodem internace Karla Wolfa v červnu 1945 byla jeho angažovanost za okupace. Jeho politické přesvědčení se projevilo již za 1. republiky členstvím v negativistické Německé nacionálně socialistické dělnické straně (DNSAP). Na podzim 1933 vstoupil do Sudetoněmecké vlastenecké fronty (SHF), přejmenované později na Sudetoněmeckou stranu (SdP stranické č. 10597), z níž pak k 1. 11. 1938 plynule přešel do nacistické NSDAP (stranické č. 6872597). Funkcionářem se Wolf nestal v žádné z těchto stran. U „pouhého“ členství zůstalo také ve Svazu Němců (BdD), v Německém kulturním spolku (DKV), ve veteránském spolku (Heimatsöhne im Weltkrieg) a od r. 1939 patrně i v organizační stranické složce NSKK (Nacionálně socialistický motorizovaný sbor) a v příčleněných svazech NSV (Nacionálně socialistická péče o blaho lidu) a DAF (Německá pracovní fronta). Při výslechu u Okresního soudu v Jeseníku v březnu 1946 si Karl Wolf sice „nemohl vzpomenout, byl-li členem DNSAP“, a tvrdil, že do SdP vstoupil až roku 1937, politický dotazník z listopadu 1941 jej však usvědčil z účelové polopravdy. V tomto stranickém dokumentu, jednom z mála, který se k jeho osobě podařilo nalézt,³¹ byl navíc ve vztahu k režimu a straně označen za „přesvědčeného“ („bejahend“), což koresponduje s poválečným hodnocením vyšetřovacích orgánů. Podle nich byl Wolf „velmi agilní a znám jako horlivý vyznavač nacismu. [...] v uvedených stranách a složkách [...] svěřené povinnosti svědomitě plnil, tyto různými dary podporoval, propagoval nacistickou myšlenku, odebíral nacistický tisk, schůze a jiné podniky stranou pořádané navštěvoval.“³² Protože se ale podobná charakteristika vyskytovala i u jiných zajištěných Němců, a vzhledem k tomu,

že nemáme možnost bližšího srovnání s prameny německé provenience, nelze Wolfovu aktivitu z doby okupace hodnotit takto jednoznačně. Tomu, že byl veden jako spolehlivý člen strany, však může nasvědčovat, že byl od r. 1940 vyreklamován z armády pro potřeby nacistického správního aparátu jako nepostradatelný a že se i nadále mohl podílet na stavebních projektech ve městě.³³

Hlavním důvodem Wolfova zatčení však bylo podle vyšetřovací komise podezření, že byl konfidentem gestapa a že udal stržm. Jana Svobodu, Čecha příslušného do Moravské Ostravy, jenž za okupace dojížděl z protektorátu do Jeseníku za svou manželkou. Svoboda se totiž po pádu Francie vsadil s hostinským Vincencem Wehoferem (od 1. 7. 1940 členem NSDAP ve funkci blockleitera),³⁴ že Němci válku prohrají. Celá věc se stala předmětem šetření a měla pro manžele Svobodovy za následek šestiměsíční odloučení v důsledku zákazu vzájemných návštěv. Po válce se Karl Wolf bránil, že nikdy nikoho neoznámil a že byli se Svobodou přáteli. Jako udavače ho v listopadu 1945 neoznačil ani sám Svoboda. S Wolfem se znal již asi 12 let a vždy spolu vycházeli dobře. K případu uvedl, že byl sázce v hostinci přítomen jen jistý Rudolf Kautsch a pouze od bývalého jesenického starosty Karla Bittmanna se prý později dověděl, že udání vyšlo z Wolfovy chaty na Křížovém vrchu. Kontakty s tajnou státní policií ani udavačství nakonec nebyly Wolfovi prokázány. Nepřímým dokladem je tomu ostatně i onen Svobodův trest, jenž by byl v případě skutečného vyšetřování gestapem nepochybně tvrdší.³⁵

Trestní řízení před Mimořádným lidovým soudem v Opavě však přesto nemělo Karla Wolfa minout, a to pro členství v NSKK (podle § 2 tzv. malého retribučního dekretu).³⁶ V polovině května 1946 byl však z rozhodnutí Okresní správní komise v Jeseníku propuštěn a 11. června 1946 odsunut transportem č. 11 ze sběrného střediska v Mikulovicích do Německa (cílovou stanicí bylo město Göppingen v Bádensku - Württembersku). Wolfovo stíhání tak bylo zastaveno.³⁷

Životní osudy Karla Wolfa po odsunu do Německa jsou pro nás zatím bohužel zahaleny tajemstvím. Jedinou zprávu, kterou nám zanechal Wolf sám, je jeho výpověď o životě a dění v internačních táborech v Adolfovicích a Domašově, kterou pořídil 2. července 1946 v Kirchheimu u. Teck v americké okupační zóně.³⁸ Jeho stopy sice dále mizí, ale otisk jeho práce je v Jeseníku patrný dodnes.

POZNÁMKY

1. Freiwaldau - Gräfenberg. Die Kurstadt im Altvatergebirge und die Dörfer im oberen Bielefeld. Kirchheim u. Teck 1987, s. 294.
2. Freiwaldau - Gräfenberg. Die Kurstadt im Altvatergebirge und die Dörfer im oberen Bielefeld. Kirchheim u. Teck 1987, s. 248 - 249.
3. SOKA Jeseník, f. AM Jeseník, dodatky - stavební spisy 1829 - 1944, 47 kartonů.
4. HRADILOVÁ, J.: Nucené společenství. Internace německého obyvatelstva v adolfovickém táboře 1945 (1946). Diplomová práce. FF UP v Olomouci, Olomouc 2002, s. 63 - 66.
5. Mladšími sourozenci Karla Wolfa byli Elisabeth (nar. 20. 8. 1899, Jeseník), Max (nar. 1. 4. 1901, Javorník), Marie (nar. 9. 1. 1903, Jeseník), Margarete (nar. 16. 5. 1904, Jeseník), Hedwig (nar. 11. 4. 1907, Jeseník), Josef (nar. 27. 8. 1908, Jeseník) a Martha (nar. 10. 4. 1911, Jeseník). SOKA Jeseník, f. AM Jeseník, inv. č. 851, kart. 300, žádost Adolfa Wolfa o udělení domovského práva do Javorníku - Vsi s přílohami z r. 1912; TAMTÉŽ, inv. č. 396, kn. č. 466, index ke sčítání lidu z r. 1910.
6. Adolf Wolf (nar. 11. 4. 1875), Emilie Wolfová, roz. Hackenbergová (nar. 10. 4. 1873, Dolní Lipová). SOKA Jeseník, f. AM Jeseník, inv. č. 851, kart. 300, žádost Adolfa Wolfa o udělení domovského práva do Javorníku - Vsi s přílohami z r. 1912; ZA v Opavě, Sběrka matrik Severomoravského kraje, inv. č. 3199, sign. Je IV 20, Římskokatolická fara Dolní Lipová, matrika narozených 1889 - 1901, www.matriky.archives.cz.
7. SOKA Jeseník, f. OS Jeseník, inv. č. 1065, sign. Tv 304/46 (VK I 52/45), kart. 285, trestní spis proti Karlu Wolfovi - č. j. 783 pres/45 z 22. 11. 1945, protokol ÚNB sepsaný s internovaným Karlem Wolfem v IT Adolfovice.
8. SOKA Jeseník, f. AM Jeseník, dodatky - stavební spisy 1829 - 1944, kart. 5, 6, 7, 9, 10, 11, 13, 15, 16, 17, 19, 20, 21, 22, 24, 27, 28, 29, 30, 31, 35, 44, 45, 46; TAMTÉŽ, f. FÚ Jeseník, inv. č. 172, kart. 3; TAMTÉŽ, f. AO Adolfovice, inv. č. 17 a 18, kart. 1; TAMTÉŽ, f. AO Česká Ves, dodatky - plány k soukromým stavbám, kart. 2; TAMTÉŽ, f. AO Horní Lipová, inv. č. 49, kart. 4; ojedinělé projekty viz rovněž TAMTÉŽ, f. AO Dolní Lipová, dodatky, kart. 11; TAMTÉŽ, f. AM Javorník, inv. č. 741, sign. 301, kart. 234.
9. SOKA Jeseník, f. AM Jeseník, dodatky - stavební spisy 1829 - 1944, kart. 47; viz např. INDRA, J.: Válečné pomníky v Jeseníku. In: Jesenícko, vlastivědný sborník, sv. 10, 2009, s. 36 - 40.
10. SOKA Jeseník, f. AM Jeseník, dodatky - stavební spisy 1829 - 1944, kart. 19, stavební spis k domu č.p. 425.
11. SOKA Jeseník, f. ONV Jeseník, dodatky - konfiskace podle dekretu č. 108/45 Sb. - Jeseník, kart. 11, konfiskační výměr k domu č.p. 425, ul. Priessnitzova, čj. Ia-12326/46 z 2. 10. 1946.
12. SOKA Jeseník, f. ONV Jeseník, dodatky - konfiskace podle dekretu č. 108/45 Sb. - Jeseník, kart. 11, konfiskační výměr k domu č.p. 417, Lipovská ul., čj. Ia-12326 z 2. 10. 1946.
13. Domy na ul. Husově (č.p. 433, 708), Purkyňově (č.p. 803), Dukelské (č.p. 807), Jaroslava Ježka (č.p. 414), Priessnitzově (č.p. 419, 425), Sokola Tůmy (č.p. 486), Kalvodově (č.p. 426, 430, 441, 467, 472, 473, 511), Přímé (č.p. 487), Na Úbočí (č.p. 534, 551), Lipovské (č.p. 541) a na Muzikantské stezce (č.p. 560).
14. SOKA Jeseník, f. AM Jeseník, dodatky - stavební spisy 1829 - 1944, kart. 19, stavební spis k domu č.p. 429.
15. ŠULČŘ, O.: Vzpomínka na Eduarda Zorna. In: DOHNAL, M.: K založení KSČ na severní Moravě. Ostrava 1961, s. 94 - 97; Zakladatelé KSČ na Jeseníku. Vlastivědné zajímavosti, č. 40, Šumperk 1971, s. 57 - 60; viz též SOKA Jeseník, f. Zorn Eduard, NAD 668, 1879 až 1980, 0, 10 bm.
16. SOKA Jeseník, f. AM Jeseník, dodatky - osobní spisy zaměstnanců městského úřadu 1921-1944, kart. 3, osobní spis Ing. Waldemara Sirký.

17. Z odvolání, které Marie Zornová proti rozhodnutí městského úřadu 2. 5. 1931 podala, je patrné, že procesní řízení nebylo zcela transparentní. Zamítnutí stavebního povolení se totiž týkalo celé stavby, přičemž stavební úřad se do té doby vyjadřoval v tom smyslu, že se vztahuje pouze na střešinu a že proti stavbě samotné nemá stejně jako kontrolní drážní úřad žádné námítky. Na základě osobního ujištění Ing. Sítky jak manželům Zornovým, tak staviteli Karlu Wolfovi právě v tomto smyslu byl dům rozestavěn. Stavební úřad, potažmo rada města tak musela dodatečně svůj krok obhajovat, což učinila jednoduše argumentem, že nemohla vydat stavební zákaz pouze na část stavby a také vážným tvrzením, že byl prý Eduard Zorn přístupný dostavět na dům střešinu; zároveň úřad pohrozil zastavením stavebních prací. SOKA Jeseník, f. AM Jeseník, dodatky - stavební spisy 1829 - 1944, kart. 19, stavební spis k domu č.p. 429.

18. Např. již o dva roky dříve si na dnešní ul. Karla Čapka (č.p. 407) nechal podobný rodinný dům podle návrhu Ing. Adolfa Grögera postavit továrník Adolf Legler z Adolfovic a v téže době, kdy se projednávala žádost manželů Zornových, se prý několik domů s rovnou střešinou právě stavělo. SOKA Jeseník, f. AM Jeseník, dodatky - stavební spisy 1829 - 1944, kart. 18, stavební spis k domu č.p. 407; TAMTÉŽ, kart. 19, stavební spis k domu č.p. 429, odvolání Marie Zornové z proti zamítnutí žádosti o udělení stavebního povolení z 12. 5. 1931.

19. K novostavbě domu Marie Zornové sepsali na žádost městské rady posudek Prof. Artur Payr a Prof. Dr. Friedrich Kick z Německé vysoké školy technické v Praze, Ing. Adolf Müller a Ing. Karl Gottwald z Opavy, Ing. Franz Lohner z Trutnova a Prof. Ing. P. Zeh z Liberce. SOKA Jeseník, f. AM Jeseník, dodatky - stavební spisy 1829 - 1944, kart. 19, stavební spis k domu č.p. 429.

20. Další stavba, kterou Karl Wolf sice postavil, ale nenavrhl, byl v r. 1936 rodinný dům č.p. 511 na dnešní Kalvodově ul. Autorem plánu byl jeho někdejší zaměstnanec stavitelský kreslíč Alois Wawra, který právě v té době opakovaně vypomáhal na městském stavebním úřadě. SOKA Jeseník, f. AM Jeseník, dodatky - stavební spisy 1829 - 1944, kart. 21, stavební spis k domu č.p. 511; TAMTÉŽ, SOKA Jeseník, f. AM Jeseník, dodatky - osobní spisy zaměstnanců městského úřadu 1921-1944, kart. 3, osobní spis Aloise Wawry.

21. SOKA Jeseník, f. NSDAP-OV Jeseník, inv. č. 25, kart. 81, rozsudek okresního soudu ve věci žaloby proti Karlu Wolfovi z 24. 6. 1941.

22. SOKA Jeseník, f. OS Jeseník, inv. č. 1065, sign. Tv 304/46 (VK I 52/45), kart. 285, trestní spis proti Karlu Wolfovi - č. j. 783 pres/45 z 22. 11. 1945, protokol ÚNB sepsaný s internovaným Karlem Wolfem v IT Adolfovice.

23. SOKA Jeseník, f. AM Jeseník, dodatky - stavební spisy 1829 - 1944, kart. 21, stavební spis k domu č.p. 533.

24. Viz např. ZIMMERMANN, V.: Sudetští Němci v nacistickém státě. Politika a nálada obyvatelstva v říšské župě Sudety (1938 až 1945). Praha 2001, str. 182 - 183, 298 - 299.

25. Viz např. SOKA Jeseník, f. AM Jeseník, dodatky - stavební spisy 1829 - 1944, kart. 16, stavební spis k domu č.p. 345.

26. SOKA Jeseník, f. OS Jeseník, inv. č. 1065, sign. Tv 304/46 (VK I 52/45), kart. 285, trestní spis proti Karlu Wolfovi - bez č. j., s. d., listek s uvedením data zatčení; TAMTÉŽ, f. ONV Jeseník, inv. č. 80, kart. 13, č. j. 6/45 z 14. 6. 1945, seznam osob přemístěných z věznic okresního soudu do KT I; TAMTÉŽ, inv. č. 80, kart. 13, č. j. 111/45 z 1. 8. 1945, seznam osob určených k přepravě z KT I do KT III.

27. SOKA Jeseník, f. ONV Jeseník, inv. č. 122, kart. 230a, č. j. 72/45, plány baráků v KT Adolfovice; TAMTÉŽ, inv. č. 122, kart. 230a, č. j. 432/45 z 25. 8. 1945; TAMTÉŽ, inv. č. 122, kart. 230a, č. j. 506/45 z 5. 9. 1945.

28. SOKA Jeseník, f. OS Jeseník, inv. č. 1065, sign. Tv 304/46 (VK I 52/45), kart. 285, trestní spis proti Karlu Wolfovi - bez č. j., potvrzení o přidělení Karla Wolfa k demontážním pracím na Rejvízu z 18. 12. 1945.

29. SOKA Jeseník, f. OS Jeseník, inv. č. 1065, sign. Tv 304/46 (VK I 52/45), kart. 285, trestní spis proti Karlu Wolfovi - č. j. 783 pres/45 z 6. 2. 1946, sdělení ÚNB v Jeseníku v trestní věci proti Karlu Wolfovi.

30. SOKA Jeseník, f. OS Jeseník, inv. č. 1065, sign. Tv 304/46 (VK I 52/45), kart. 285, trestní spis proti Karlu Wolfovi - č. j. 783 pres/45 z 22. 11. 1945, protokol ÚNB sepsaný s internovaným Karlem Wolfem v IT Adolfovice; TAMTÉŽ, č. j. 783 pres/45 z 6. 2. 1946, sdělení ÚNB v Jeseníku v trestní věci proti Karlu Wolfovi; TAMTÉŽ, bez č. j., výslech obviněného Karla Wolfa u OS v Jeseníku z 12. 3. 1946.

31. SOKA Jeseník, f. NSDAP-OV Jeseník, inv. č. 25, kart. 81, politický posudek Karla Wolfa z 4. 12. 1941.

32. SOKA Jeseník, f. OS Jeseník, inv. č. 1065, sign. Tv 304/46 (VK I 52/45), kart. 285, trestní spis proti Karlu Wolfovi - č. j. 564 pres/46-IV z 14. 3. 1946, zpráva okresní úřadovny Stb Okresnímu soudu v Jeseníku.

33. SOKA Jeseník, f. OS Jeseník, inv. č. 1065, sign. Tv 304/46 (VK I 52/45), kart. 285, trestní spis proti Karlu Wolfovi - č. j. 783 pres/45 z 22. 11. 1945, protokol ÚNB sepsaný s internovaným Karlem Wolfem v IT Adolfovice.

34. SOKA Jeseník, f. NSDAP-OV Jeseník, inv. č. 25, kart. 80, politický posudek Vincenze Wehofera z 6. 3. 1942.

35. SOKA Jeseník, f. OS Jeseník, inv. č. 1065, sign. Tv 304/46 (VK I 52/45), kart. 285, trestní spis proti Karlu Wolfovi - č. j. 783 pres/45 z 25. 11. 1945, protokol sepsaný ÚNB v Jeseníku s Janem Svobodou.

36. Viz např. BORÁK, M.: Spravedlnost podle dekretu. Retribuční soudnictví v ČSR a Mimořádný lidový soud v Ostravě (1945 - 1948). Šenov u Ostravy 1998, s. 328.

37. SOKA Jeseník, f. ONV Jeseník, inv. č. 122, kart. 228, přepravní lístek pro odsunovaného Karla Wolfa z 11. 6. 1946.

38. Navzdory skutečnosti, že nepublikovaná strojopisná kopie výpovědi Karla Wolfa (s razítkem KARL WOLF, KIRCHHEIM-TECK, HENRIETTENSTRASSE 6, WÜRTEMBERG, U. S.-ZONE) neobsahuje žádné osobní údaje o svém původu, je vysoce pravděpodobné, že se jedná o tutéž osobu. Lze tak usuzovat nejen z dochovaného přepravního lístku z 11. 6. 1946 (na jméno Karel Wolf z Frývaldova, 49 let /tj. v roce 1946/, inženýr), ale také z toho, že souhlasil pobyt obou osob v táborech v Domašově a Adolfovicích, a že ve výpovědi není jediná zmínka o povolání pamětníka, který svůj podíl na výstavbě adolfovického tábora zřejmě z taktických důvodů zamlčel.

ZUSAMMENFASSUNG

Der Baumeister Karl Wolf aus Jeseník

In den 30er und 40er Jahren des 20. Jahrhunderts wirkte in Jeseník eine zweite Generation von Baumeistern, zu ihr gehörte auch Karl Wolf. Er ist einer der wenigen, von dessen Lebensschicksal wir etwas mehr wissen. Die Baufirma Wolf wirkte in den Jahren 1929-1945 insbesondere in Jeseník, wo bis heute 20 Einfamilienhäuser stehen, die sie errichtete. Auf deren Bauten können wir jedoch auch z. B. in Adolfovice (Adelsdorf), Česká Ves (Böhmschdorf) und Horní Lipová (Ober Lindewiese) treffen. Bereits während der 1. Republik und auch während der Naziokkupation war Wolf politisch aktiv. Er hatte jedoch keine Funktionen inne. Während des Krieges arbeitete er an Projekten eines vom Reich finanzierten Wohnungsbaus. Im Juni 1945 wurde er verhaftet und im Lager für Deutsche in Adolfovice und Domašov (Thomasdorf) interniert, die er zu errichten half. Verhört wurde er wegen des Verdachtes einer Zusammenarbeit mit der Gestapo und wegen Denunziation, was ihm jedoch nicht nachgewiesen wurde. Mitte Mai 1946 wurde Wolf entlassen und nach Deutschland abgeschoben. Obgleich hier seine weitere Spur verloren ging, lebt seine Arbeit in der Region Jeseník weiter.

STRESZCZENIE

Budowniczy Karl Wolf z Jeseníka

W latach 30. i 40. XX w. działała w Jeseníku druga generacja budowniczych, do której należał Karl Wolf. Jest jednym z niewielu, o których życiorysie wiemy nieco więcej. Firma budownicza Wolfa działała w latach 1929-1945 głównie w Jeseníku, gdzie do dziś zachowało się 20 domów mieszkalnych, które wybudowała. Jego budowle znajdują się także w Adolfovicach, Českéj Vsi i Horní Lipovej. Już w okresie międzywojennym, a także podczas okupacji był aktywny politycznie. Nie piastował jednak żadnych funkcji. Podczas wojny tworzył plany budownictwa mieszkaniowego finansowanego z Rzeszy. W czerwcu 1945 r. został aresztowany i internowany w obozach dla Niemców w Adolfovicach i Domašovie, które pomagał budować. Podejrzany był o współpracę z gestapo i o donosicielstwo. Nic mu jednak nie udowodniono. W połowie maja 1946 r. Wolf został zwolniony i wysiedlony do Niemiec. Jego dalsze losy nie są znane.

Přehled prací stavební firmy Karla Wolfa:

(řazeno chronologicky podle data podání žádosti o vydání stavebního povolení, případně podle datace dochovaného stavebního plánu či rozpočtu)

ROK (MĚSÍC)	LOKALITA	Č.p.	STAVEBNÍ PROJEKT
1929 (IV.)	Jeseník	č.p. 298	přístavba ke stodole u domu č.p. 298, Alois Neugebauer, dnes ul. Kalvodova (AM Jeseník, dodatky - stavební spisy, kart. 13)
1929 (IV.)	Adolfovice	č.p. 192	novostavba rodinného domu, Richard Ludwig (AO Adolfovice, inv. č. 18, kart. 1)
1929 (IV.)	Česká Ves	č.p. 354	novostavba rodinného domu, Rudolf a Anna Geierovi (AO Česká Ves, dodatky - plány k soukromým stavbám, kart. 2)
1929 (V.)	Jeseník	č.p. 50	adaptace domu (vestavba nové toalety), Richard Klaner, dnes ul. Školní (AM Jeseník, dodatky - stavební spisy, kart. 5)
1929 (V.)	Jeseník	č.p. 847	adaptace domu (přestavba podkrovní a úpravy interiéru), původní č.p. 37, Josef a Emma Streitovi, kolaudace 9. 8. 1929, dnes ul. Žižkova (AM Jeseník, dodatky - stavební spisy, kart. 28)
1929 (VI.)	Jeseník	č.p. 201	adaptace domu (vestavba pracovny s příslušenstvím), Vinzenz a Marie Müllerovi, dnes ul. Kalvodova (AM Jeseník, dodatky - stavební spisy, kart. 10)
1929 (VI.)	Jeseník	č.p. 244	adaptace domu (zřízení pekárny s chladírnou v obchodní místnosti obytného domu), Rudolf Harich, dnes ul. Bezručova (AM Jeseník, dodatky - stavební spisy, kart. 11)
1929 (VIII.)	Jeseník	č.p. 708	novostavba rodinného domu, původní č.p. 106, Ida Jankovský, kolaudace 11. 7. 1930, dnes ul. Husova (AM Jeseník, dodatky - stavební spisy, kart. 24)
1929 (VIII.)	Jeseník	č.p. 117	adaptace domu (vestavba toalety), Gustav Gross, dnes ul. Lipovská (AM Jeseník, dodatky - stavební spisy, kart. 7)
1929 (IX.)	Jeseník	č.p. 803	novostavba rodinného domu, původní č.p. 104, Veronika Haukeová, kolaudace 20. 6. 1930, dnes ul. Purkyňova (AM Jeseník, dodatky - stavební spisy, kart. 27)
1929 (IX.)	Jeseník	č.p. 848	adaptace domu (rekonstrukce a přístavba), původní č.p. 38, Josef Kamen, kolaudace 9. 1. 1930, dnes ul. Žižkova (AM Jeseník, dodatky - stavební spisy, kart. 28)
1929 (IX.)	Jeseník	č.p. 882	adaptace domu (hlavní vchod do obchodu Emanuela Schmidta), původní č.p. 78, Marie Weiserová, stavba převzata v prosinci 1929, dnes ul. Sadová (AM Jeseník, dodatky - stavební spisy, kart. 30)
1929 (IX.)	Adolfovice	č.p. 202	novostavba rodinného domu, Franz a Anna Bernertovi (AO Adolfovice, inv. č. 18, kart. 1)
1930 (I.)	Jeseník	č.p. 807	novostavba rodinného domu, původní č.p. 108, Josef a Lina Hoffmannovi, kolaudace 4. 9. 1930, dnes ul. Dnkelská (AM Jeseník, dodatky - stavební spisy, kart. 27)
1930 (III.)	Jeseník	č.p. 337	podsklepení skladu, Walter Jaroschek, fa Jaroschek, doprava a velkosklad, dnes ul. Puškinova (AM Jeseník, dodatky - stavební spisy, kart. 15)
1930 (V.)	Jeseník	č.p. 816	adaptace domu (přestavba dvou podkrovních místností), původní č.p. 2, Josef Kluger, kolaudace 26. 2. 1931, dnes ul. V Oblouku (AM Jeseník, dodatky - stavební spisy, kart. 27)
1930 (V.)	Jeseník	č.p. -	stavba benzinové čerpací stanice firmy Alois Brey Gesellschaft M. B. H. Filiale Brünn - Königsfeld na pozemku č. 658 ve vlastnictví Marie Heckelové č.p. 46, stavební povolení z 25. 8. 1930, dnes nám. Svobody (AM Jeseník, dodatky - stavební spisy kart. 45)

1930 (V.)	Jeseník	č.p. 862	adaptace domu (vestavba prodejny truhlářství), původní č.p. 53, Fridolín a Marie Thanhäuserovi, kolaudace 4. 9. 1930, dnes ul. 28. října (AM Jeseník, dodatky - stavební spisy, kart. 29)
1930 (VI.)	Jeseník	č.p. 414	novostavba rodinného domu, Agnes Weinertová, převzetí stavby 30. 12. 1930, dnes ul. Jaroslava Ježka (AM Jeseník, dodatky - stavební spisy, kart. 19)
1930 (VI.)	Jeseník	č.p. 834	adaptace domu (vestavba hlavního vchodu do obchodu Johanna Baiera), původní č.p. 22, Viktor Warmbrunn, dnes nám. Svobody (AM Jeseník, dodatky - stavební spisy, kart. 28)
1930 (VII.)	Jeseník	č.p. 292	přístavba vitríny na hrazení u domu č.p. 292, Alois Laske, dnes ul. Tyršova (AM Jeseník, dodatky - stavební spisy, kart. 13)
1930 (IX.)	Jeseník	č.p. 419	novostavba rodinného domu, Adolf a Marie Thutewohloví, převzetí stavby 17. 6. 1931, dnes ul. Priessnitzova (AM Jeseník, dodatky - stavební spisy, kart. 19)
1930 (X.)	Jeseník	č.p. -	novostavba rodinného domu, stáje a stodoly na parcele č. 1861, Adolf a Emma Müllerovi, bytem kolonie Gräfenberk; 11. 11. 1930 městská rada rozhodla o neudělení stavebního povolení pro stodolu, stáj zakázána nebyla za předpokladu, že tím nebude znečišťována veřejná komunikace; informace o realizaci stavby chybí (AM Jeseník, dodatky - stavební spisy, kart. 44)
1930 (XI.)	Jeseník	č.p. 425	novostavba rodinného domu, Karl Wolf, kolaudace v září 1931, dnes ul. Priessnitzova (AM Jeseník, dodatky - stavební spisy, kart. 19)
1931 (III.)	Jeseník	č.p. 414	přístavba autogaráže, Agnes Weinertová, dnes ul. Jaroslava Ježka (AM Jeseník, dodatky - stavební spisy, kart. 19)
1931 (III.)	Dolní Lipová	č.p. -	výstavba kanalizace v obci a lázních Dolní Lipová (AO Dolní Lipová, dodatky, kart. 11)
1931 (IV.)	Jeseník	č.p. 369	adaptace domu (přístavba koupelny), Josef Baum, dnes ul. Kalvodova (AM Jeseník, dodatky - stavební spisy, kart. 17)
1931 (V.)	Jeseník	č.p. 386	výstavba zahradního domku u domu č.p. 386, Wilhelm Gottwald, dnes ul. Rudná (AM Jeseník, dodatky - stavební spisy, kart. 17)
1931 (V.)	Jeseník	č.p. 426	novostavba rodinného domu, Marie Bucheltová, stavba převzata 2. 10. 1931, dnes ul. Kalvodova (AM Jeseník, dodatky - stavební spisy, kart. 19)
1931 (VIII.)	Jeseník	č.p. 430	novostavba rodinného domu, Adolf a Emma Müllerovi, stavba převzata 30. 12. 1931, dnes ul. Kalvodova (AM Jeseník, dodatky - stavební spisy, kart. 19)
1931 (VIII.)	Jeseník	č.p. 75	přístavba pro hoblovačku, firma Rudolf Jung, strojírna a parní pila Jeseník, stavební povolení z 27. 8. 1931, stavba převzata 12. 9. 1931, dnes ul. Lipovská (AM Jeseník, dodatky - stavební spisy, kart. 31)
1931 (IX.)	Jeseník	č.p. 345	adaptace domu (přístavba kanceláře, rozšíření obchodu a skladu při zámečnické dílně), Rudolf Werner, dnes ul. Gogolova (AM Jeseník, dodatky - stavební spisy, kart. 16)
1931 (IX.)	Jeseník	č.p. 429	novostavba rodinného domu, Eduard a Marie Zornovi, projekt navrhl firma Schinzel z Červené Vody, okr. Ústí nad Orlicí (na plánu předříšeno jméno Franz R. Schinzel, podepsán architekt Helmuth Schinzel), stavitel Karl Wolf, Jeseník; žádost o stavební povolení městskou radou kvůli rovné střeše nejprve zamítnuta, v prosinci 1931 povolena; stavba převzata 8. 1. 1932, dnes ul. Krameriova (AM Jeseník, dodatky - stavební spisy, kart. 19)
1931 (X.)	Jeseník	č.p. -	novostavba rodinného domu na parcele č. 1642/5 v kolonii Gräfenberk, Vincenz a Anna Harichovi z Dolní Lipové; pravděpodobně nerealizováno (AM Jeseník, dodatky - stavební spisy, kart. 31)
1931 (X.)	Jeseník	č.p. 433	novostavba rodinného domu, Gustav Müller a Marie Nitscheová, kolaudace 27. 6. 1932, dnes ul. Husova (AM Jeseník, dodatky - stavební spisy, kart. 19)
1931 (X.)	Jeseník	č.p. 396	adaptace domu (výstavba obchodu se skladem pro Steffy Bühnovou), Johann Wagner, dnes ul. Kalvodova (AM Jeseník, dodatky - stavební spisy, kart. 17)
1932 (III.)	Jeseník	č.p. 50	adaptace domu (přemístění předslně a rozšíření obchodu), Richard Klaner, dnes ul. Školní (AM Jeseník, dodatky - stavební spisy, kart. 5)
1932 (IV.)	Česká Ves	č.p. 309	plán novostavby rodinného domu, Josef a Františka Böhmovi, bytem Česká Ves č.p. 28 (AO Česká Ves, dodatky - plány k soukromým stavbám, kart. 2)

1932 (VII.)	Jeseník	č.p. 441	novostavba rodinného domu, Steffy Bühnová, stavba převzata 8. 9. 1932, dnes ul. Kalvodova; zároveň v červenci 1932 zrušení obchodu při domě č.p. 396 na téže ulici (Johann Wagner) a jeho obnova při domě č.p. 441 (AM Jeseník, dodatky - stavební spisy, kart. 19)
1933 (IV.)	Česká Ves	č.p. 287	stavební plán (půdorys) řeznictví v domě č.p. 287, Emma Maderová (AO Česká Ves, dodatky - plány k soukromým stavbám, kart. 2)
1933 (VIII.)	Jeseník	č.p. 467	novostavba rodinného domu, Johann Böhmisch, stavba převzata 20. 10. 1933, dnes ul. Kalvodova (AM Jeseník, dodatky - stavební spisy, kart. 20)
1933 (IX.)	Jeseník	č.p. 803	přístavba verandy, původní č. p. 104, Veronika Haukeová, dnes ul. Purkyňova (AM Jeseník, dodatky - stavební spisy, kart. 27)
1934 (III.)	Jeseník	č.p. 472	novostavba rodinného domu, Rudolf a Marie Freiwaldovi, stavba převzata 12. 7. 1934, dnes ul. Kalvodova (AM Jeseník, dodatky - stavební spisy, kart. 20)
1934 (III.)	Jeseník	č.p. 473	novostavba rodinného domu, Theresie Heisigová, stavba převzata 12. 7. 1934, dnes ul. Kalvodova (AM Jeseník, dodatky - stavební spisy, kart. 20)
1934 (III.)	Jeseník	č.p. 486	novostavba rodinného domu, Adolfa Schaabová, stavba převzata 30. 11. 1934, dnes ul. Sokola Tůmy (AM Jeseník, dodatky - stavební spisy, kart. 20)
1934 (V.)	Horní Lipová	č.p. 79	obnova požárem zničeného rodinného domu a stodoly, Karl a Emma Pelzovi, kolaudace 1. 9. 1934 (AO Horní Lipová, inv. č. 49, kart. 4)
1934 (VIII.)	Jeseník	č.p. 487	novostavba rodinného domu, Josef a Elfriede Hlouškoví, stavba převzata 10. 4. 1935, dnes ul. Přímá (AM Jeseník, dodatky - stavební spisy, kart. 20)
1934 (VIII.)	Jeseník	č.p. /113/	novostavba dílny (autoopravny Franze Naseho) ve dvoře domu č.p. 113 na místě demolované budovy s ní sousedící, Markus Stein, stavba převzata 10. 12. 1934, dnes ul. Lipovská (AM Jeseník, dodatky - stavební spisy, kart. 7)
1934 (XI.)	Jeseník	č.p. /113/	stavba benzinové čerpací stanice firmy Vakuu Oil Copany A. G., Praha II, na pozemku č. 1816 ve vlastnictví Markuse Steina č.p. 113 (předmětný pozemek leží mezi domy č.p. 113 M. Steina a č.p. 254 Josefa Axmaná), kolaudace 25. 1. 1935, dnes ul. Lipovská (AM Jeseník, dodatky - stavební spisy, kart. 45)
1934 (XI.)	Jeseník	č.p. 222	přestavba kurníku u domu č.p. 222, Vincenz Wehofer, dnes ul. Březinova (AM Jeseník, dodatky - stavební spisy, kart. 10)
1935 (V.)	Jeseník	č.p. 222	stavba dřevěné kůlny u domu č.p. 222, Vincenz Wehofer, dnes ul. Březinova (AM Jeseník, dodatky - stavební spisy, kart. 10)
1935 (V.)	Jeseník	č.p. 498	stavba nářadovny a šatny na hřišti Německého tělocvičného spolku Jeseník (Deutscher Turnverein Freiwalddau) v kolonii Dittrichštejn, projekt navrhl architekt Edmund Bergmann ze Svitav, stavitel Karl Wolf, Jeseník; stavební povolení ze 7. 8. 1935, odvolání Alberta Kriegische z kolonie Dittrichštejn č.p. 25 proti stavbě; stavba převzata 20. 5. 1936, dnes ul. Dukelská (AM Jeseník, dodatky - stavební spisy, kart. 20)
1935 (V.)	Horní Lipová	č.p. 6	adaptace domu (zvýšení krovů), Ferdinand Schweidler, kolaudace 10. 6. 1936 (AO Horní Lipová, inv. č. 49, kart. 4)
1935 (V.)	Jeseník	č.p. -	stavba betonových základů a osazení pomníku padlým v 1. světové válce sochaře Engelberta Kapse, podpůrný spolek Synové vlasti ve světové válce (Heimatsöhne im Weltkrieg), dnes Zámecké náměstí (AM Jeseník, dodatky - stavební spisy, kart. 47)
1935 (IX.)	Jeseník	č.p. 868	adaptace domu (přestavba malířské dílny na výrobu sodovek), původní č.p. 61, Heinrich Endlicher, kolaudace 24. 10. 1935, dnes ul. 28. října (AM Jeseník, dodatky - stavební spisy, kart. 29)
1935 (X.)	Ramzová	č.p. -	plán prodejního stánku vedle železniční zastávky Ramzová, Anna Šálková, Ramzová č.p. 36 (AO Horní Lipová, inv. č. 49, kart. 4)
1936 (II.)	Jeseník	č.p. 5	adaptace farní hospodářské budovy při římskokatolickém farním úřadu č.p. 179 na hasičskou záchranou stanici, Sbor dobrovolných hasičů Jeseník (Freiwillige Feuer- u. Wasserwehr Freiwalddau), dnes ul. Palackého (AM Jeseník, dodatky - stavební spisy, kart. 9; tamtéž, FÚ Jeseník,

1936 (V.)	Jeseník	č.p. 882	inv. č. 172, kart. 3) adaptace domu (přístavba prádelny, koupelny, toalet a autogaráže), původní č.p. 78, Marie Weiserová, stavba převzata v červenci 1936, dnes ul. Sadová (AM Jeseník, dodatky - stavební spisy, kart. 30)
1936 (V.)	Horní Lipová	č.p. 67	novostavba rodinného domu a hospodářské budovy na místě zdemolovaného domu, Adolf Böhm, stavební povolení z 2. 6. 1936 (AO Horní Lipová, inv. č. 49, kart. 4)
1936 (VI.)	Jeseník	č.p. -	plán stavby nářadovny a sprch při městské tělocvičně v Jeseníku, dnes ul. Komenského (AM Jeseník, dodatky - stavební spisy, kart. 35)
1936 (VI.)	Jeseník	č.p. 862	adaptace domu (vestavba výloh k truhlářské dílně), původní č.p. 53, Marie a Fridolin Thanhäuserovi, dnes ul. 28. října (AM Jeseník, dodatky - stavební spisy, kart. 29)
1936 (VII.)	Jeseník	č.p. -	výstavba autogaráže na parcele č. 1854 při trati Hanušovice - Glucholazy, Walter Jaroschek, fa Jaroschek, doprava a velkosklad, kolaudace 1. 10. 1936 (AM Jeseník, dodatky - stavební spisy, kart. 46)
1936 (VIII.)	Jeseník	č.p. 511	novostavba rodinného domu, Hildegard Fuhrmannová a Gerta Jaroschová, projekt navrhl kreslíč Alois Wawra, stavitel Karl Wolf, Jeseník; stavba převzata 17. 11. 1936, dnes ul. Kalvodova (AM Jeseník, dodatky - stavební spisy, kart. 21)
1937 (II.)	Jeseník	č.p. 492	adaptace domu (stavba zádveří), Josef a Anna Mařwaldovi, dnes ul. 28. října (AM Jeseník, dodatky - stavební spisy, kart. 20)
1937 (III.)	Česká Ves	č.p. 115	plán stavby dřevěné kůlny a letní verandy u domu č.p. 115, Rudolf Meissner (AO Česká Ves, dodatky - plány k soukromým stavbám, kart. 2)
1937 (III.)	Jeseník	č.p. 868	stavba hospodářské budovy ve dvoře domu, původní č.p. 61, Heinrich Endlicher, kolaudace 14. 10. 1937, dnes ul. 28. října (AM Jeseník, dodatky - stavební spisy, kart. 29)
1937 (III.)	Jeseník	č.p. 177	plán rozšíření sklepení, Max Gottwald, dnes ul. Lipovská (AM Jeseník, dodatky - stavební spisy, kart. 9)
1937 (VI.)	Jeseník	č.p. 52	plán výstavby skladu z června 1937 a skica vytápěného pařeniště ze září 1937, Adolf Ludwig, dnes ul. Školní (AM Jeseník, dodatky - stavební spisy, kart. 5)
1937 (X.)	Jeseník	č.p. 178	adaptace hotelu Praděd (stavební úpravy ve 14 pokojích prvního patra někdejšího hotelu Post), stavební plány ještě z prosince 1938, Wilhelm Kolb, dnes ul. Lipovská (AM Jeseník, dodatky - stavební spisy, kart. 9)
1937 (XI.)	Jeseník	č.p. 854	adaptace domu (přestavba podkroví), původní č.p. 45, Rudolf Langer, stavební povolení z 14. 12. 1937, dnes ul. 28. října (AM Jeseník, dodatky - stavební spisy, kart. 28)
1938 (II.)	Horní Lipová	č.p. -	novostavba rodinného domu, Rudolf a Anna Grögerovi, Horní Lipová č.p. 238, stavební plán z prosince 1937, stavební povolení z 27. 4. 1938 (AO Horní Lipová, inv. č. 49, kart. 4)
1938 (V.)	Jeseník	č.p. 189	adaptace domu (výstavba dvou obchodů), Adolf a Marie Steinerovi, dnes ul. Lipovská (AM Jeseník, dodatky - stavební spisy, kart. 9)
1938 (V.)	Jeseník	č.p. 533	novostavba rodinného domu, Amálie Hoppová a Hermine Rudischová, kolaudace 28. 11. 1938, dnes ul. Na Úbočí (dvojdoměk s č.p. 534) (AM Jeseník, dodatky - stavební spisy, kart. 21)
1938 (V.)	Jeseník	č.p. 534	novostavba rodinného domu, Wilhelm a Emilie Walkeovi, kolaudace 28. 11. 1938, dnes ul. Na Úbočí (dvojdoměk s č.p. 533) (AM Jeseník, dodatky - stavební spisy, kart. 21)
1938 (V.)	Jeseník	č.p. 541	novostavba rodinného domu a obchodu, Adolf a Marie Steinerovi, dnes ul. Lipovská (AM Jeseník, dodatky - stavební spisy, kart. 22)
1938 (VII.)	Jeseník	č.p. 498	plán přístavby šatny na hřišti Německého tělocvičného spolku Jeseník (Deutscher Turnverein Freiwalddau) v kolonii Dittrichštejn, dnes ul. Dukelská (AM Jeseník, dodatky - stavební spisy, kart. 31)
1938 (VIII.)	Jeseník	č.p. 551	novostavba rodinného domu, Hedwig Drexlerová, stavba převzata 10. 8. 1939, dnes ul. Na Úbočí (AM Jeseník, dodatky - stavební spisy, kart. 22)
1938 (XI.)	Jeseník	č.p. 95	projekt výstavby skladu u domu č.p. 95, Zemědělské sýpky Javorník (Landwirtschaftlicher Speicher Jauernig), pobočka Jeseník, dnes ul. Lipovská (AM Jeseník, dodatky - stavební spisy, kart. 6)

1939 (III.)	Jeseník	č.p. 95	plán výstavby tří autogarží u domu č.p. 95, Zemědělské sýpky Javorník (Landwirtschaftlicher Speicher Jauernig), pobočka Jeseník, dnes ul. Lipovská (AM Jeseník, dodatky - stavební spisy, kart. 6)
1939 (IV.)	Jeseník	č.p. 560	novostavba rodinného domu, Viktor a Emilie Appelovi, stavební plán ze srpna 1938, stavba předána 6. 3. 1940, dnes Muzikantská stezka (AM Jeseník, dodatky - stavební spisy, kart. 22)
1939 (IV.)	Horní Lipová	č.p. 239	novostavba rodinného domu, Ernsta a Emma Grötznerovy, stavební povolení z 4. 5. 1939 (AO Horní Lipová inv. č. 49, kart. 4)
1939 (V.)	Adolfovice	č.p. 150	novostavba rodinného domu, Rudolf Hofmann, stavební povolení z 8. 5. 1939 (AO Adolfovice, inv. č. 18, kart. 1)
1939 (VIII.)	Česká Ves	č.p. 298	adaptace domu (vestavba průčelí obchodu s koloniálním zbožím s výlohou a dveřmi namísto dvou oken), Karl Fitz, stavba převzata 3. 5. 1942 (AO Česká Ves, dodatky - plány k soukromým stavbám, kart. 2)
1939 (IX.)	Jeseník	č.p. 126	plán výstavby autogarže, Anton Klauser, dnes ul. Fučkova (AM Jeseník, dodatky - stavební spisy, kart. 7)
1940 (V.)	Jeseník	č.p. 95	adaptace domu (přestavba prodejny na dvě kanceláře s vestibulem), Zemědělské sýpky Javorník (Landwirtschaftlicher Speicher Jauernig), pobočka Jeseník, dnes ul. Lipovská (AM Jeseník, dodatky - stavební spisy, kart. 6)
1940 (X.)	Česká Ves	č.p. 260	adaptace hospodářské budovy (vestavba dvou kanceláří včetně příslušenství), arcibiskupská lesní správa v České Vsi, stavební povolení z 13. 6. 1941, hrubá stavba dokončena v září 1941, předána v srpnu 1942 (AO Česká Ves, dodatky - plány k soukromým stavbám, kart. 2)
1941 (V.)	Jeseník	č.p. 390	plán výstavby autogarže, sourozenci Bartschovi, dnes ul. Kalvodova (AM Jeseník, dodatky - stavební spisy, kart. 17)
1941 (VI.)	Jeseník	č.p. 859	adaptace domu (přestavba obchodu na obytnou místnost), původní č.p. 50, Eduard Kluger, stavba převzata 17. 12. 1941, dnes ul. 28. října (AM Jeseník, dodatky - stavební spisy, kart. 28)
1941 (VI.)	Adolfovice	č.p. 33	stavba oplocení kolem domu, Max a Margarete Leglerovi, stavební povolení z 13. 1. 1942 (AO Adolfovice, inv. č. 18, kart. 1)
1941 (IX.)	Jeseník	č.p. 5	adaptace farní hospodářské budovy při římskokatolickém farním úřadu č.p. 179 (přestavba jižní části přístavby) na pomocné záchranné středisko a garáže, Okresní úřadovna Německého Červeného kříže Jeseník (Deutsche Rote Kreuz, Kreisstelle Freiwalddau), dnes ul. Palackého (AM Jeseník, dodatky - stavební spisy, kart. 9; tamtéž, FÚ Jeseník, inv. č. 172, kart. 3)
1942 (II.)	Jeseník	č.p. 871	adaptace domu (přestavba části dřevěné kůlny na prádelnu), původní č.p. 67, Agnes Teichmannová, stavba dokončena v červenci 1942, dnes ul. 28. října (AM Jeseník, dodatky - stavební spisy, kart. 29)
1942 (VI.)	Adolfovice	č.p. /33/	stavba provizorního skladu, Adolf Legler, fa Legler, továrna na výrobu nástrojů a pil, stavební povolení z 12. 5. 1943, stavba dokončena v lednu 1944 (AO Adolfovice, inv. č. 17, kart. 1)
1943 (III.)	Jeseník	č.p. 413	rozpočet k projektu nástavby na budově ve dvoře domu č.p. 413, Foto - Hélios, Paul Kremlitschka, dnes ul. Lipovská (AM Jeseník, dodatky - stavební spisy, kart. 19)
1943 (IV.)	Adolfovice	č.p. /33/	přestavba kalírny a brusírny, Adolf Legler, fa Legler, továrna na výrobu nástrojů a pil (AO Adolfovice, inv. č. 17, kart. 1)
1943 (V.)	Javorník	č.p. 217	rozpočet a plán výstavby provizorních pracovních dílen a přístřešků, Zemědělské sýpky Javorník (Landwirtschaftlicher Speicher Jauernig) (AM Javorník, inv. č. 741, sign. 301, kart. 234)
1943 (VII.)	Adolfovice	č.p. /33/	stavba trafostanice, Max Legler, fa Legler, továrna na výrobu nástrojů a pil, stavba dokončena v lednu 1944 (AO Adolfovice, inv. č. 17, kart. 1)
1943 (VIII.)	Česká Ves	č.p. 147	adaptace domu (vestavba pokoje a kuchyně do podkrovní), Franz Karpstein, stavební povolení z 19. 9. 1943 (AO Česká Ves, dodatky - plány k soukromým stavbám, kart. 2)

1944 (I.)	Česká Ves	č.p. 187	plán výstavby dřevěné kůlny v zahradě domu č.p. 187, Johann Schneider (AO Česká Ves, dodatky - plány k soukromým stavbám, kart. 2)
1944 (II.)	Jeseník	č.p. 180	rozpočet k projektu vestavby hnětačky v pekařství č.p. 180, Karl Lindenthal, dnes ul. Lipovská (AM Jeseník, dodatky - stavební spisy, kart. 9)
1944 (III.)	Jeseník	č.p. 499	rozpočet k projektu adaptace domu (přestavba obchodu na byt), Emilie Schönwälderová, dnes ul. Gogolova (AM Jeseník dodatky - stavební spisy, kart. 20)
1944 (X.)	Jeseník	č.p. 345	adaptace skladu při zámečnické dílně (vestavba dvou provizorních obytných místností pro německé uprchlické rodiny z východu), Rudolf Werner, dnes ul. Gogolova (AM Jeseník, dodatky - stavební spisy, kart. 16)
1945	Adolfovice Rejvíz	č.p. -	výstavba internačního tábora pro Němce v Adolfovicích, demontáž objektů bývalého zajateckého tábora na Rejvízi (ONV Jeseník, inv. č. 122, kart. 230a)

DROBNÉ SAKRÁLNÍ PAMÁTKY JESENICKA

Ing. Eva Pulkrtová

Národní památkový ústav, ú. o. p. v Olomouci, prac. Šumperk

Za drobnými památkami Jesenicka se můžeme vydat autem nebo na kole a projet si starodávné cesty, jejichž síť se zřejmě od středověku mnoho nezměnila. Do vyšších poloh, do lesů a do odlehlejších míst se však už musíme vypravit většinou pěšky s turistickou mapou nebo ještě lépe s průvodcem znalým zdejšího kraje. Pokud si s sebou na výlet vezmeme i staré mapy a jsme alespoň obecně obeznámeni s historií Jesenicka, mohou se z nás stát nadšení badatelé více vnímaví k proměnám jesenické středověké krajiny v průběhu staletí a obdivovat zdejší architektury a přírody obhospodařované a kultivované lidmi od doby, kdy se zde usadili. Sídlní strukturu krajiny vtiskla velká kolonizace v 13. století, současnou malebnost jí dodala barokizace v 17. a 18. století a následný uvolňující se a neudržitelný technický a myšlenkový vývoj 19. a 20. století, realizující se zde na kulturním poli v architektuře a především v umělecké sféře.

Helwigova mapa z r. 1561 zachycuje zregenerovaný kraj po pustošivých husitských válkách, rozkvétající do renesance, s opevněnými městy na vodních tocích směřujících na sever k mateřské řece Odře. Na Helwigově mapě máme Jesenicko při pohledu z polské roviny jako na dlani, lemované prstencem hor oddělujícím Slezsko od Čech a Moravy. Ani nás nenapadne pochybovat o sounáležitosti Jesenicka k velkému geopolitickému celku zv. Slezsko v povodí řeky Odry. Mapa byla vydána znovu v r. 1685 po třicetileté válce a rok po ukončení čarodějnických procesů, při nástupu Františka Ludvíka Neuburga do úřadu vratislavského biskupa. Nové vydání mapy mělo jistě svůj význam pro zahájení obnovy kraje zničeného dlouhou válkou a dalšími útrapami. Stavební a kulturní obnova Jesenicka svázaného opět velmi pevně katolickou vírou proběhla v neuvěřitelně rychlém tempu v barokním slohu. Městské a klášterní kostely teď dostávaly monumentální rozměr, na místech opředěných zázraky vznikala poutní místa. Cesty poutníků jsou zde od té doby lemovány božími mukami a kapličkami křížových cest. Boží muka se stavěla také na křižovatkách cest a k památce na úspěchy i neštěstí. U kostelů i v krajině jsou stavěny dřevěné kříže. Ve městech jsou vztyčovány kamenné morové sloupy vyspělé uměleckořemeslné úrovně. Aleje směřující ke kostelům jsou zřejmě i zde doplňovány sochami světců, sochy sv. Jana Nepomuckého ozdobily mosty k ochraně před povodněmi. Pohled na zbarokizovanou krajinu přináší již v 1. třetině 18. století veduty jesenických měst, zhotovené předním vedutistou Bernardem Fridrichem Wernerem. Na těchto vedutách byly zakresleny i drobné sakrální objekty, jestliže měly z hlediska křesťanské víry význam pro prezentaci města. Na veduté města Zlaté Hory doprovázejí cestu k morové kapli sv. Rocha nad městem kapličky křížové cesty.

Rozsáhlá obnova měst i venkova v novém slohu přinesla řadu stavebních problémů a následně množství vydaných nařízení. Barokní období připravilo podmínky pro obrovský stavební rozmach v 19. století, na jehož počátku byly zpracovány podrobné katastrální mapy Císařských povinných otisků, kde jsou velmi pečlivě zaznamenány celé sídlní struktury jesenických měst, vesnic i malých osad, jejich zahrady i parkové úpravy, aleje kolem cest, směřující od šlechtických sídel a měst ke kostelům, a v neposlední řadě boží muka a kaple křížových cest. Tyto mapy prozrazují ještě svázanost jesenických sídel v pevném středověkém rozvrhu, vypoívají ale již o životě současného člověka v krajině. Zachycují barokní krajinu s městy a vesnicemi pozměněnými rozsáhlými přestavbami v období klasicismu a zejména v empíru. Vedle sebe zde najdeme barokní i klasicistní drobné sakrální památky.

Jednotlivá území se svými správními centry ve městech se vyvíjela samostatně, využívající své polohy a přírodních podmínek, nad celým jesenickým krajem se však dodnes nese sjednocující duch vratislavských biskupů, kteří zde vládli od středověku až do pol. 20. století. Podobu drobných sakrálních památek zakreslených v mapách císařských otisků a podobu pozdějších drobných objektů v jesenické krajině přinášejí asi od poloviny 19. století litografie věnující se vyobrazení měst, od konce 19. století i pohlednice vydávané ke své prezentaci všemi obcemi. Fotografie jesenické krajiny nemohly chybět ani v soukromých albech.

Jednotlivé územní celky jsou propojeny cestami lemovanými kapličkami, které se v průběhu cesty mění, jejich odlišná podoba souvisí s dobou jejich vzniku a s estetickým cítěním obyvatel obce, kteří je postavili. Toto dědictví máme možnost ještě na mnohých místech obdivovat dodnes. Nejucelenější soubor nejstarších sakrálních drobných památek se nachází především na Vidnavsku a Javornicku.

Patrně nejstarší drobná sakrální památka, s kterou se můžeme na Jesenicku setkat, snad kromě smírčích křížů na Zlatohorsku, popisovaných v knize Sotirise Joanidise, a švédských kamenných křížů z Horních Hoštic

u Javorníka, pochází z poslední čtvrtiny 17. století. Najdeme ji ve Staré Červené Vodě u kostela Božího těla. Jde o sloupkovou boží muka zhotovená z bílého mramoru v roce 1684 k uctění památky otce Tobiáše Grose, zemřelého v r. 1666 (7). Vzhledem k tomu, že byla boží muka postavena až po ukončení čarodějnických procesů s téměř dvacetiletým zpožděním, může být, že smrt otce nějak souvisela s hrůznými čarodějnickými procesy. Ve vesnici bylo v nedávné době objeveno torzo velmi podobných božích muk, ovšem bez textu a datace.

Velmi zajímavou památkou obce Stará Červená Voda je také kaplička zv. Kurzakurchi, do nedávné doby zapomenutá při dřívější cestě z vesnice do Supíkovice, za socialismu přehrazené v polích jednotným zemědělským družstvem. Kaplička chyběla střecha, ve zdivu však byl stále otisknut její původní krov. Podle provedení krovu, sklonu střechy a značného vzepjetí valené klenby kaple ozdobené v interiéru zbytky původní výmalby s malovaným oltářem v lidovém ornamentálním stylu lze usuzovat na kapličku vystavěnou snad v 1. pol. 18. století. Jde o vzácný nález, dokumentující zdejší barokní architekturu. Kaplička bohužel není kulturní památkou, v požadovaném čase se nenašly finanční prostředky na její obnovu v původní barokní podobě. Nemohlo proto dojít ani k doporučené restauraci původní výmalby. Změna materiálu střešní krytiny z původního šindele na eternitovou krytinu, změna konstrukce střechy i změna architektonického řešení fasády vzhled kapličky dnes posouvá spíše do 2. pol. 19. století. Přesto je na místě velmi kladně hodnotit zájem obce Stará Červená Voda o obnovu jejího kulturního dědictví. Obnovou této drobné památky a dalších se vrátil obci ztracený duchovní rozměr. Úctyhodná je péče o historický fond ve správě obce, vč. hřbitova s náhrobky dřívějších obyvatel a kapličkami křížové cesty na jeho ohradní zdi. Pozoruhodným dílem Staré Červené Vody je také sv. Trojice od Bernarda Kutzera a památník 1. sv. války od Josefa Obetha, nedávno vyzdvižený ze země při terénních úpravách kolem kostela při jeho obnově.

Sloupková boží muka, Stará Červená Voda, 1684

Nejstaršími drobnými památkami na Jesenicku by mohly být také staré dřevěné kříže. Ty se zřejmě moc nedochovaly, ty nejstarší by musely být vystaveny podrobnému průzkumu. Většinou byly zničeny samotnými věřícími, kteří z nich odlupovali třísky k ochraně své rodiny a majetku, některé byly obnoveny, některé mohly být nahrazeny litinovými a kamennými kříži.

Nejstarší zděné kapličky už nacházíme většinou v torzech, ty šťastnější po mnoha obnovách. Datace obou je často velmi obtížná bez archivních pramenů. Pro naše bádání jsou oba případy velmi cenným studijním materiálem. Torza s dochovanými zbytky omítek, barevných nátěrů a obtisků ve zdivu dokládají dobové technologie a způsob výtvarného vyjádření, několikrát obnovené drobné památky dokládají zájem o ně až do dnešní doby a zaznamenávají rozdílný přístup obnovy v průběhu staletí.

Kapličky zprohýbaných barokních tvarů u cesty vedoucí od Žulové přes Tomíkovice a Kobylou ke Krašim a dál do Vidnavy mohou ještě pamatovat renesanční podobu kobylského zámku. Dnes jsou jedny z nich - v Tomíkovcích - otevřené do čtyř stran, po obnově a opatřeny novými malovanými svatými obrazy. Dochovány jsou i kapličky u cesty v Krašim, ale zde mají jako téměř všude jinde již klasické uklidněné tvary s nikou obracíjící se k cestě a sedlovou stříškou k ochraně před deštěm. Pozoruhodná jsou také zděná boží muka na protější straně údolí, nacházející se rovněž v Tomíkovcích. U křížovatek cest u tomíkovického zámku stojí ještě nedávno velmi poničená barokně tvarovaná boží muka, naposled opravovaná za 1. republiky, přičemž byla opatřena tvrdou omítkou a architektonicky zjednodušena. Zde jsme si mohli vyzkoušet trvanlivost některých nově vyvinutých materiálů k obnově extrémně zatěžovaného historického objektu na odlehlém místě. Niku s kopií krajového dobového svatého obrázku jsme uzavřeli namísto dřevěných prosklených dvířek kovanou mříží s mariánským monogramem z obavy o jejich brzké zničení vandaly. Do stávající architektoniky objektu nebylo zasahováno. Velkou plochu hmotných božích muk jsme ale rozčlenili, vzorem nám byla podobně tvarovaná nedaleká boží muka s dochovanými pozůstatky zřejmě původního barevného řešení. Opodál, směrem k Žulové, stojí další boží muka, kterým stojí za to věnovat větší pozornost. Jsou dochovaná v autentickém stavu. Hlubší průzkum omítkových vrstev a barevných nátěrů a jejich hodnocení snad přesvědčí jejich vlastníka

Oprava božích muk v Tomíkovcích

město Žulovou k maximálně citlivému přístupu při jejich obnově. Péči o historický fond obce a o drobné sakrální památky se intenzivně věnují také ve Vlčicích na Javornicku. Celý soubor vlčických božích muk není památkově chráněn, a tak jeho obnova probíhá v rámci možností obce a místního sdružení. Návrh na prohlášení zdejších trojpatrových božích muk za kulturní památku leží již 15 let na Ministerstvu kultury ČR. Mezi tím už byla obnovena. I přes několik viditelných chyb stojí ke své slávě při cestě šplhající k hornímu konci vesnice.

Tradice stavění božích muk, křížových cest a křížů do krajiny na Jesenicku pokračovala až do 20. století, postupně ji však vytlačila nová tvorba, ve které se odráží nové filosofické myšlenky měnící pohled člověka na život a smrt v nově se rodící společnosti. S rozkvétajícím průmyslem ve městech přibývají sochy podnikatelů a významných osobností. Náboženská tematika se přesouvá do pietního prostředí, především na hřbitovy. Umělecké produkci na Jesenicku přeje rozvoj kamenoprůmyslu na mnoha místech i založení dvou kamenických škol v Žulové a v Supíkovcích. Jesenicko s četnými lomy na kvalitní mramor a žulu přitahuje sochaře vycházející z vídeňských škol i nadané žáky z celé monarchie. Přichází do prostředí s dlouholetou sochařskou minulostí - proslavenou sochařskou rodinou dílnou 19. a 1. pol. 20. století byla dílna slavného slezského sochaře Bernarda Kutzera z Horního Údolí. Její kamenné kříže a krásné kalvárie na hřbitovech i při cestách dodnes obdivujeme. Oblíbeným materiálem dílny bylo především dřevo, světlý mramor a litina. Svě dílo postavili vedle početných soch svatých tesaných po celé 18. století výhradně ze žuly. Je otázkou, zda v té době byly v kraji dochovány více než dnes i starší sochařské a kamenické práce, které mohly být, podle božích muk ve Staré Červené Vodě, zhotoveny z mramoru. Památníky 1. poloviny 20. století zde zanechali mladší sochaři spjatí s kamenickými školami - nejznámějšími jsou Josef Obeth, Engelbert Kaps nebo Paul Stadler. Sochaři této generace rádi kombinovali různé materiály.

Sochařské dílo vytvořené na Jesenicku se zapsalo do dějin výtvarného umění naší země svou osobitostí vycházející z uměleckého chtění doby a daných přírodních a společenských podmínek. Umění 19. a 20. století je rozsáhlým tématem na několik samostatných přednášek. Se zaujetím bychom se mohli rozhovět o kamenných křížích a kalváriích u cest a o jejich poslání, o hřbitovech s centrálními kříži od Kutzerů a krásnými náhrobkami od jejich následovníků, postupné rehabilitaci umělecky ztvárněných památníků 1. světové války nebo obnově památníků Vinzenze Priessnitze. Téma drobných památek na Jesenicku je v krátkém čase neuchopitelné stejně jako jejich obnova.

Státní památková ochrana je dnes na Jesenicku poskytována především nejstarším drobným památkám, nejvíce barokním a klasicistním. Mladší díla jsou chráněna jen vzácně. Úkolem dnešní památkové péče je představit ucelený pohled na toto dílo, na vybraných objektech předvést, pokud možno, příkladný způsob jejich obnovy a prezentace. To se ale může podařit pouze při dobré spolupráci s vlastníky, řemeslníky, restaurátory a v neposlední řadě s úřady.

Problémem současné péče o drobné památky Jesenicka je jejich nedostatečná zpracovanost, průzkumy terénu stále probíhají. Památková ochrana několika barokních, klasicistních a secesních památek je nedostačující. Řeší se majetkoprávní vztahy. V archivech dohledáváme potřebné podklady. K drobným památkám ve vydrancovaných Sudetech je jich opravdu poskrovnu. Velmi nám pomáhá vstřícná spolupráce se Státním okresním archivem v Jeseníku, Vlastivědným muzeem Jesenicka, římskokatolickou církví i dobrovolnými sdruženími vzniklými k ochraně jesenické přírody a drobných památek (Hnutí Brontosaurus, Příznivci kamenických a sochařských děl na Jeseníku, Klub přátel Zlatých Hor, vlčické občanské sdružení). Proces hodnocení a prohlášení cenných objektů za kulturní památky je však poměrně zdoluhavý, dotační programy podporující obnovu památek místního významu často vycházejí vstříc z našeho hlediska ještě řádně nepřipraveným projektům. Bohužel se někdy není co divit, mnohé objekty se nacházejí v havarijním stavu a možnost dotace bez komplikovaných jednání s památkáři je velmi lákavá. V lepších případech s námi vlastníci i obnovu státem nechráněných památek konzultují. Dotační příspěvky však nejsou příliš velké, takže je snaha provést obnovu za co nejméně peněz. Často pak obnovu provádějí místní zedníci a kameníci využívající nejraději dostupné soudobé materiály a jim známé novodobé postupy. Uplatnění tradičního řemesla je i pro kulturní památky ve zchudlém kraji, ač s dostatkem dřeva, kvalitního vápence a kvalitních zdicích materiálů, často dost velkým problémem. Naštěstí se i na Jeseníku můžeme pochlubit několika zdařilými realizacemi obnovy drobných památek. Věříme, že se nakonec podaří prosadit památkovou ochranu jesenické krajiny v širším rozsahu a připravit ji k její důstojné obnově ke spokojenosti obyvatel i návštěvníků Jesenicka.

ZUSAMMENFASSUNG

Kleine sakrale Denkmäler der Region Jeseník

Die Karte Schlesiens von Helwig aus dem Jahre 1685 erfasst die Region Jeseník nach dem 30jährigen Kriege und ein Jahr nach Ende der Hexenprozesse. Von Bedeutung für den Beginn der baulichen und kulturellen Wiedergeburt des Landes war eine Neuauflage beim Eintritt Franz Ludwig von Neuburgs in das Amt des Breslauer Bischofs. Sie verlief in einem unglaublich schnellen Tempo im barocken Stil. Die städtischen und klösterlichen Kirchen wurden in einem monumentalen Ausmaß ausgebaut, an Stellen belegerter Wunder entstanden Wallfahrtsorte. Die Wege der Wallfahrer waren zu jener Zeit von Kruzifixen und Kreuzweg-Kapellen umsäumt. An den Kirchen und in der Landschaft wurden hölzerne Kreuze aufgestellt. In den Städten wurden steinerne Pestsäulen gemeißelt. Die Alleen, die zu den Kirchen führten, wurden mit den Statuen der Heiligen versehen, die Statuen des St. Nepomuk schmückten die Brücken zum Schulz vor Hochwasser.

Das offensichtlich älteste sakrale Kleindenkmal finden wir in Stará Červená Voda (Alt Schwarzwasser) an der Fronleichnamskirche. Es handelt sich um ein säulenförmiges Kruzifix, aus weißem Marmor, im Jahre 1684 zu Ehren des Pater Tobias Grose gefertigt, der 1666 verstarb.

Die ältesten kleinen Kapellen existieren in der Mehrzahl nur als Torso, die glücklichsten nach vielfachen Erneuerungen/am Wege, der von Žulová (Friedeberg) über Tomákovice (Domsdorf) und Kobylá (Jungferndorf) nach Kraš (Krosse) und weiter nach Vidnava (Weidenau) führt.

Ein staatlicher Denkmalsschutz wird hier in der Region Jeseník vor allem den ältesten Kleindenkmälern gewährt, am meisten barocken und klassizistischen. Jüngere Werke werden selten bewahrt. Der Prozess einer Bewertung und Anerkennung wertvoller Objekte als Kulturdenkmäler ist leider sehr langatmig.

STRZCZENIE

Drobne budowle sakralne Jesenicka

Mapa Śląska Helwiga z 1685 r. przedstawia Jesenicko po wojnie trzydziestoletniej i w rok po ukończeniu procesów o czasy. Nowe wydanie mapy w czasie objęcia biskupstwa wrocławskiego przez Franciszka Ludwika Neuburga miało znaczenie dla rozpoczęcia budowlanej i kulturalnej odnowy kraju, która przebiegała niewiarygodnie szybko w stylu barokowym. Miejskie i klasztorne kościoły otrzymywały monumentalny wygląd, powstawały miejsca pielgrzymkowe. Drogi pątników były oznaczone krucyfikсами i kapliczkami dróg krzyżowych. Przy kościołach i w innych miejscach stawiano drewniane krzyże. W miastach powstały kamienne kolumny morowe. Aleje prowadzące do kościołów były ozdobiane rzezbami świętych, figury św. Jana Nepomucena stały na mostach by chronić przed powodzią.

Prawdopodobnie najstarszy zabytek tego typu znajdziemy w Starej Červenej Vodzie koło kościoła Bożego Ciała. Jest to słupowa Męka Pańska wykonana z białego marmuru w 1684 r. na pamiątkę Tobiasza Grosa zmarłego w 1666 r.

Najstarsze murowane kapliczki znajdują się w większości w ruinie, inne są po wielu przebudowach (przy drodze z Žulovej przez Tomákovice i Kobylá do Kraš i dalej do Vidnavy). Państwowa ochrona zabytków na Jeseníku obejmuje głównie najstarsze obiekty, przede wszystkim barokowe i klasycystyczne. Młodsze są chronione jedynie częściowo. Proces oceny i obejmowania ochroną cennych obiektów jest długotrwały.

PÉČE O DROBNÉ PAMÁTKY NA JESENICKU NA ZAČÁTKU 21. STOLETÍ

Mgr. Jiří Glabazňa, Hnutí Brontosaurus Jeseníky

Životní styl většiny evropského obyvatelstva se za posledních sto let neuvěřitelně proměnil. Výjimkou není ani Jesenícko. Krásná horská krajina je dnes spíše okolní kulisou či prostředím pro sport a turistiku než dějištěm každodenního života. Už se nestavějí kříže a boží muka v lukách a polích, na tragické události a ztracené blízké upomínají křížky u silnice na místech dopravních nehod. I vztah ke studánkám a pramenům je v době veřejných vodovodů a několika kohoutků s teplou a studenou vodou v každé domácnosti jiný než v době, kdy bylo potřeba každý litr vody vytáhnout ve vědru vlastními silami ze studny a donést do kuchyně.

Něco však zůstalo stejné. Zdejší pramenitá voda chutná a osvěžuje tělo i duši stejně jako za Priessnitzových časů. Pocity, které se v člověku rozhostí při bloumání po lesních pěšinách za slunečných dnů, jsou i dnes plné blaženého klidu. Pohled na kapličku pod úbočím kopce lahodí oku stejně jako před staletími. A to i přesto, že část obyvatelstva vůči těmto jemným krásám života poněkud otupěla pod vlivem pestré nabídky spotřebního zboží a požitků moderní doby.

Již několik let můžeme v České republice pozorovat trend obnovy drobných památek z iniciativy obyvatelstva. Na Jesenícku jsou tyto snahy zajímavé mimo jiné tím, jakou roli v nich sehrálo Hnutí Brontosaurus. Organizace, zaměřená na zážitkovou pedagogiku, se rozhodla rozšiřovat mladým lidem obzory tím, že se budou v rámci letních prázdninových pobytů podílet na obnově zdejších drobných památek. Možnost společně něco tvořit, fyzická práce ve zdravé a krásné přírodě, příležitost „ohmatat si historii“ a zadostiučinění z vydařeného hotového díla, které ladně zapadá do krajiny, se jednoznačně osvědčily a staly se nedílnou součástí jeseníckých „péesběček“ (PsB - Prázdnin s Brontosauřem).

Na začátku se objektem těchto snah stal unikátní komplex pramenů z 19. století na Studničním vrchu, spojený se vznikem lázní a rozkvětem Priessnitzovy vodoléčby. Po čtyřicetileté komunistické éře byla značná část těchto pozoruhodných památek v chatrném stavu - nefunkční, zanedbaná, poškozená. Některé prameny se dokonce zcela ztratily, zmizely v zemi či lesním porostu.

Mecklenburský pramen, stav před opravou

V roce 2002 obnovilo dvacet účastníků brontosauřího tábora Kvítek na prameni první tři památky - *Finský pramen*, postavený finskými pacienty Priessnitzve v roce 1845, *pramen Pokroku* (*Vorwärts Quelle*) a *Sourozenecký kříž*, pod kterým se údajně rozloučily Priessnitzovy děti, než se rozešly do světa. Z masivní dvoumetrové mohyly pramene Pokroku zůstala po padesáti letech nezájmu jen nenápadná hromádka kamení pod kořeny smrku. Po obnově má pramen asi třetinu své původní výšky, více stavebních kamenů se v okolí nalézt nepodařilo.

O rok později se kompletní rekonstrukce dočkal zcela zničený *Německý pramen*, upraveny byly *pramen Svornosti* (*Quelle der Eintracht*), *pramen Přátelství* (*Freundschafts-Quelle*) a zprůchodněna byla 1,5 kilometru dlouhá stezka, od války nepoužívaná, spojující tato tři zřídla. Než se mohlo přistoupit k obnově Německého pramene, musely být pokáceny dva šedesátileté smrky, rostoucí na jeho ruinách.

V roce 2004 proběhla na PsB s názvem Pán pramenů obnova jedné z nejkrásnějších drobných památek na Jeseníku - *Meklenburského pramene*, jehož pomník navrhl Priessnitzův zeť Johann Ripper a jehož stavbu financoval v roce 1869 vévoda Fridrich Franz z rodu Mecklenburg-Schwerin. Hnutí Brontosaurus podpořily při jeho obnově také Lesy ČR, Společnost Vincenze Priessnitzve, Česko-německý fond budoucnosti a Junák. Slavnostního odhalení rekonstruované památky se zúčastnilo na 150 lidí, včetně představitelů důležitých institucí, nechyběl ani jezdec v kostýmu vévody von Mecklenburg.

Rok 2005 se dá označit jako určitý vrchol brontosauří péče o kulturní dědictví na Studničním vrchu. Na podnět pravidelných hostů zdejších lázní - manželů Duškových z Chebu (a také s jejich finančním pokrytím) byl rekonstruován *Pražský pramen*. Péče se dočkal i *trojpramen Adéla, Flóra, Adolf* - pozoruhodné místo v lese se třemi prameny a torzem Priessnitzovy sprchy. Kamenná mohyla byla obnovena a dva ze tří zdrojů vody znovuzprovozněny na PsB s názvem Řemeslný tábor, za podpory nadace VIA. Proběhla také zatím nejnáročnější obnova - *Polský pramen* byl rekonstruován několik měsíců během dobrovolnických víkendů pod vedením Ondřeje Trunečka a výsledek tohoto úsilí, na kterém se ve svém volném čase podílely desítky mladých lidí, se stal novou ozdobou okolí lázní. Pomník zdobí obraz Panny Marie Čenstochovské, jehož autorem je Boleslav Doboš ze Zlatých Hor. Zajímavostí je, že během prací byla nalezena zakopaná kovová krabička, obsahující vzkaz od polských šlechticů z 19. století. Na podzim roku 2005 byla také otevřena *Stezka Vincenze Priessnitzve*, která spojila několik z těchto obnovených památek a nabízí návštěvníkům na devíti zastaveních příběh Vincenze Priessnitzve i zdejších lázní.

V podobném duchu, byť s různými výkyvy v intenzitě činnosti, probíhají akce zaštitěné programem *Cesta ke kořenům* každý rok. Program se rozšířil i do jiných míst v okolí - v roce 2007 byla obnovena *boží muka na Holendrech* nedaleko Chebzi (oblast jižně od České Vsi a Písečné). Zde trvalo téměř pět let, než se z torza kapličky podařilo udělat stavbičku, na kterou je radost pohledět. Boží muka byla zasvěcena svatému Františku a svatě Kláře.

Jádrem činnosti zůstal Studniční vrch. Priessnitzova stezka je pravidelně udržována, v současné době se připravuje její druhý okruh, který by měl propojit další rekonstruované prameny. V létě 2008 byl obnoven *pramen Johanna Petera* (*Johann Peter Quelle*) - stavba, jejíž zbytky byly náhodou objeveny při procházce v lese místostarostou Jeseníku Jiřím Staňou. O existenci tohoto zřídla se nepodařilo v historických záznamech najít žádné údaje.

Oprava Meklenburského pramene, 2004

K terénní práci přidali brontosauři ještě jeden podstatný aspekt - práci s veřejností. O proběhlých opravách vyšly novinové články, později celý seriál o jesenických pramenech, na Studniční vrch se uskutečnilo několik exkurzí do míst obnovy, později vyšel velmi podrobný Atlas jesenických pramenů (Lukáš Abt, Jeseník 2007). Dá se říci, že možná právě v této oblasti proběhlo to nejpodstatnější - povědomí o místním kulturním dědictví a hodnotě (či vůbec existenci) drobných památek znovu proniklo ve větší míře mezi obyvatele regionu. (Obnova pramenů totiž probíhala v okolí Jeseníku z iniciativy jednotlivců už dříve, ale s výjimkou úzkého okruhu osob o nich veřejnost v podstatě nevěděla.)

Můžeme jen spekulovat, zda by bez tohoto zviditelnění památek a inspirace, jak s nimi lze naložit, vznikla některá další občanská sdružení a bylo obnoveno množství dalších drobných staveb v okolních obcích. V každém případě je dnes možné při cestách po Jeseníku spatřit daleko více obnovených a udržovaných pramenů a kapliček než před deseti lety. Smutných architektonických stop minulosti ubylo a vedle nich tu jsou k vidění i stopy činnosti přítomnosti, a to je v každém případě dobrá zpráva.

Z mnoha příkladů můžeme uvést obnovu *kapličky na Skalce* v Horní Lipové, kterou společně realizovali obyvatelé s pomocí obecního úřadu a občanského sdružení Severní hřeben. Občanské sdružení Vlčice zrekonstruovalo s podporou nadace VIA dvoje zchátralá boží muka a dalo jim novou podobu - jedny zdobí obraz od místní malíčky Dobry Šibravové, druhé pískovcová plastika, jejímž autorem je mladý výtvarník Jiří Kamenškich. Jesenický horský spolek se ve Františkově pustil do náročné obnovy kaple, která se po třech letech chýlí k úspěšnému závěru. Od roku 2009 se místní snaží zachránit *Ave Maria Quelle* v Mikulovicích, založili také stejnojmenné občanské sdružení. A našli bychom řadu dalších podobných iniciativ.

Na závěr zbývá zmínit ještě program správců památek, který probíhá v rámci Cesty ke kořenům od roku 2008. Jeho myšlenka se objevila jako součást úsilí o komplexní a koncepční přístup k památkám a je velmi jednoduchá. Zájemce (rodina, parta kamarádů atd.) přijme za svou některou z drobných památek (například nedaleko bydliště, v místě pravidelných vycházek se psem) a pečuje o ni - provádí drobné zásahy, které jsou prevencí proti budoucímu většímu poškození či postupnému chátrání, dle chuti může místo také zvelebit či jej oživit uspořádáním malé společenské akce. Nutnost větších oprav nahlásí správce Hnutí Brontosaurus, které zajistí jejich realizaci. Na programu spolupracují také Lesy ČR, na jejichž pozemcích se většina pramenů a kapliček nachází.

Do programu je zatím zapojeno přes 20 osob, které pečují o 10 památek. Někteří ze správců hovoří o tom, že strávit jarní odpoledne prací a odpočinkem u svého pramene je prožitek více než příjemný. Památky se sice nevyjadřují, ale je na nich vidět, že jim pravidelná péče jde k duhu. Přejme Jeseníku i jeho lidem, aby se zde podobné aktivity uchytily a zakořenily natrvalo, kulturní i přírodní bohatství zdejšího kraje si to zaslouží.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Pflege kleiner Denkmäler in der Region Jeseník zu Beginn des 21. Jahrhunderts

Der Lebensstil der Bewohner der Region Jeseník hat sich in den vergangenen Hundert Jahren unglaublich verändert. Die schöne Berglandschaft dient heute eher als Kulisse oder als Milieu zum Sport und Tourismus denn als Schauplatz des täglichen Lebens. Kreuze und Kruzifixe werden schon nicht mehr aufgestellt. In der Zeit der Wasserleitungen änderte sich das Verhältnis zu Brunnen und Quellen.

Einige Jahre kann man jedoch bereits einen Trend beobachten, diese kleinen Denkmäler im Rahmen einer Initiative der Hnutí Brontosaurus (Brontosaurus-Bewegung) wiederherzustellen. In der Region Jeseník führt diese Organisation Ferien-Sommerlager durch, bei denen junge Leute bei physischer Arbeit den Puls der Geschichte des Gebietes „ertasten“. Am Beginn dieser Bemühungen stand die Wiederherstellung eines einzigartigen Komplexes von 12 Quellen in Lázně Jeseník (Gräfenberg) aus dem 19. Jahrhundert, die 2005 mit der Eröffnung des Vincenz-Priessnitz-Pfades vollendet wurde und der einige der wiederhergestellten Denkmäler verbindet. Die Pflege der Quellen führte auch zur Herausgabe eines Atlases der Quellen des Gebietes Jeseník. In ähnlichem Geist verläuft das Programm „Der Weg zu den Wurzeln“, bei dem das Kruzifix in Chebží (Hollunder) erneuert wurde.

Eine weitere örtliche Gruppe schloss sich an und das Ergebnis ihrer Arbeit ist die Wiederherstellung der Kapelle in Horní Lipová (Ober Lindewiese), die Erneuerung zweier Kruzifixe in Vlčice (Wildschütz), der Kapelle in Františkově (Franzberg) und das Bemühen, die Ave-Maria-Quelle in Mikulovice (Niklasdorf) zu bewahren.

STRESZCZENIE

Ochrona małej architektury na Jesenicku na początku XXI w.

Styl życia mieszkańców Jesenicka zmienił się niewiarygodnie podczas ostatnich 100 lat. Piękna górська kraina jest dziś bardziej miejscem uprawiania sportów i turystyki niż zwykłego codziennego życia. Już się nie stawia krzyży i krucyfiksów. W czasach wodociągów zmieniło się nastawienie do studni i źródeł.

Już od kilku lat można zauważyć dążenie do odnowy tych drobnych zabytków z inicjatywy ruchu Brontosaurus. Na Jesenicku ta organizacja urządza letnie i jesienne obozy, podczas których młodzi ludzie „dotykają” historii regionu. Początkiem tych działań była odnowa unikalnego kompleksu 12 źródeł z XIX w. w Lázních Jeseník, która została zakończona otwarciem w 2005 r. Ścieżki Vinzenza Priessnitza, która prowadzi do niektórych z nich.

Troska o źródła doprowadziła do wydania Atlasu Jesenickich Źródeł. W podobnym duchu jest prowadzony program Droga do Korzeni. W jego ramach został odnowiony krucyfiks w Chebží. Rezultatem innych lokalnych działań jest renowacja kapliczki na Skalce w Horní Lipovej, dwóch krucyfiksów we Vlčicach, kaplicy we Františkovie i starania o ochronę Ave Maria Quelle w Mikulovicach.

POMNIKI NAGROBNE DŁUTA JOSEFA OBETHA W NYSIE I ICH FUNDATORZY

Mgr Krzysztof Pawlik, Wrocław

W tworzeniu małej architektury i detalu architektonicznego na ziemi jesenickiej w 1. połowie XX w. niemałą rolę odegrał syn tej ziemi, artysta rzeźbiarz Josef Obeth.¹ Urodzony w 1874 r. w Theresienfeld (Kolnovice, obecnie część Mikulovic), po powrocie z Wiednia, gdzie ukończył studia artystyczne i miał pracownię, osiadł w rodzinnej miejscowości. Zakład kamieniarski założył jednak we wsi Velká Kraš i tu działał od 1908 do 1945 r. W 1946 r. został wysiedlony do Niemiec Zachodnich.²

Cytowana monografia artysty autorstwa B. Tinzovej i M. Čepa zawiera zarówno omówienie, jak i rejestr prac Obetha. W rozdziale poświęconym rzeźbie nagrobnej zostały wymienione dwa nagrobki w Nysie, nazwane lakonicznie „von Winkler” i „Zacharias” - obydwaj jako zniszczone.³ Informacja ta tylko w części odpowiada prawdzie. Cmentarz, na którym je postawiono, rzeczywiście jest zlikwidowany i zniszczony, ale obydwaj nagrobki, choć zdewastowane, zachowały się do dzisiaj w stanie, który pozwolił na ich identyfikację. Na jeden z nich (von Winklerów), usytuowany na obrzeżach cmentarza koło przystanku autobusowego, zwróciła uwagę w 2008 r. podczas zwiedzania przedmieść Nysy żona autora niniejszego artykułu, mieszkanka Wrocławia Anna Koralewska-Pawlik. W tamtym czasie znane już były wyniki pierwszych badań nad twórczością Obetha, prowadzonych przez B. Tinzovą. Zachowana sygnatura twórcy nagrobka oznaczała zatem odkrycie kolejnego dzieła. W następnym roku wrocławianka Ewa Koralewska w głębi cmentarza zwróciła uwagę na inny okazały i zdewastowany nagrobek (Auguste Zacharias), także z sygnaturą Obetha.

Nagrobek Auguste Zacharias na cmentarzu w Nysie

Cmentarz, o którym mowa, a właściwie jego pozostałości, znajduje się przy alei Wojska Polskiego w Nysie (dawniej Rochusallee). Powstał w czasie wojny 30-letniej, kiedy to na skutek zarazy zmarło w Nysie od 6 tysięcy do 10 tysięcy osób. Daleko od miasta na lewym brzegu Nysy Kłodzkiej koło lasu rozbito namioty dla chorych, z których bardzo wielu po śmierci pochowano na tym miejscu. W 1637 r. na cmentarzu stanął kościół św. Rocha.⁴ Prowadziła do niego aleja lipowa założona w 1678 r. przez burmistrza nyskiego Caspara Naasa.⁵ Cmentarz św. Rocha (Rochuskirchhof) stał się po 1642 r. głównym cmentarzem nyskim. W 1798 i 1837 r. uległ poszerzeniu. Od 1886 r. przestał pełnić rolę cmentarza głównego. W 1815 r. w jego pobliżu założono cmentarz żydowski, a w 1818 r. pomiędzy nim i żydowskim - ewangelicki.⁶

Na tym cmentarzu katolickim św. Rocha znalazły się obydwa monumentalne dzieła Obetha. Nagrobek Auguste Zacharias został wykonany z szarego marmuru śląskiego wydobywanego w okolicach Ślawniowic w powiecie nyskim po obu stronach granicy (po stronie czeskiej są to Velké Kunčice, które do podziału granicy państwowej w 1742 r. stanowiły wraz ze Ślawniowicami całość pod nazwą Groß Kunzendorf). Pomnik składa się z części centralnej i flankujących ją niższych segmentów w kształcie półkoli.⁷ Część centralną wypełnia serpentyna stanowiąca drogę do nieba, dochodząca do zwieńczenia w kształcie tempietta.

Po obu stronach serpentyny dekoracja w formie kwiatów. Segment boczny lewy zawiera u góry płaskorzeźbę ukazującą postać kobiety od wysokości popiersia pochylonej nad trzymaną w jej rękach urną. Na polu poniżej inskrypcja gotycka: „Auguste Zacharias / geb. Fiebich / * 6. Juni 1848. † 26. Juni 1916.”. U podnóża sygnatura artysty pismem secesyjnym: „J. Obeth Theresienfeld öst. Schl.”. Segment boczny prawy zawiera wyłącznie na polu górnym płaskorzeźbę przedstawiającą kondukt pogrzebowy z postaciami ukazanymi od wysokości popiersi. Postacią centralną jest zapewne wdowiec po zmarłej. Pole pod płaskorzeźbą, przygotowane bez wątpienia na inskrypcję, jest puste. Innych elementów nagrobka na skutek dewastacji nie da się opisać.

Trudno określić datę powstania tego obiektu. Z inskrypcji na segmencie lewym należałoby wnosić, że został wykonany po zgonie Auguste Zacharias, a więc po 1916 r. Intrygujący jest brak inskrypcji upamiętniającej męża zmarłej na segmencie prawym. Przypuszczalnie zmarł i został pochowany poza Nysą w niewiadomym czasie po 1916 r. Zastanawia również to, że w sygnaturze Obetha występuje miejscowość Theresienfeld. Inne sygnatury artysty wymieniają Gr. Krosse (Velká Kraš),⁸ w której Obeth założył warsztat dopiero w 1908 r. Wydaje się mało prawdopodobne, by nagrobek osoby zmarłej w 1916 r. był wykonany już przed 1908 r., tj. w okresie po powrocie rzeźbiarza z Wiednia i zamieszkaniu w domu zbudowanym w latach 1898-1901 na jego parceli w Theresienfeld.⁹ Treść tej sygnatury i drugiej podobnej z przedstawionego poniżej nagrobka nyskiego pozostaje zatem zagadką.

Drugi pomnik cmentarny von Wincklerów (w aktach archiwalnych i w publikacjach występuje także forma Winkler), wykonany z jasnego marmuru, składa się z dwóch elementów ustawionych pod kątem prostym, tj. płyty poziomej (pierwotnie przypuszczalnie z inskrypcjami), która została zdewastowana. Na obrzeżu bocznym lewym płyty, obecnie wyrwanym i ustawionym obok grobu, sygnatura artysty pismem secesyjnym: „fec. J. OBETH Theresienfeld. Oest. Schle.”. Część pionowa to stela w kształcie dwóch zespolonych półkolumn, zwieńczonych wspólnym kapitelem secesyjnym, przypominającym fragment sklepienia groty ze stalaktytami. Na czole kapitelu nisza z czaszką ludzką. Całość opiera się na wspólnej bazie w formie płyty. Powyżej wsparta na trzech cylindrycznych krótkich kolumnkach mensa wypełniająca przestrzeń między kolumnami o rozpiętości do 3/4 każdej z kolumn. Na czole mensy inskrypcja pismem secesyjnym: „von / WINCKLERSRUHE”. Nad mensą aplikowane realistyczne popiersia kobiety i mężczyzny pod daszkami, które dodają dostojęstwa osobom portretowanym. Wydaje się, że te niewielkiej wartości artystycznej popiersia, odbiegające pod względem stylu od całego nagrobka, są późniejsze i że powstały po 1925 r.

Kim byli ludzie, którym postawiono tak wspaniałe pomniki nagrobne? Nie była znaną postacią Auguste Zacharias. Wpis do księgi zgonów parafii św. Jakuba w Nysie w porównaniu z inskrypcją na nagrobku zawiera

Nagrobek von Winklerów na cmentarzu w Nysie
(foto Anna i Krzysztof Pawlikowie)

Sygnatura Josefa Obetha na nagrobku Auguste Zacharias

niewiele więcej wiadomości. Dotyczą one tylko godziny śmierci i przyczyny zgonu oraz zawodu męża (emerytowany kolejowy kontroler finansowy) zmarłej Auguste Zacharias.¹⁰ Pełniejsze dane osobowe zawiera księga zgonów dawnego Urzędu Stanu Cywilnego (Standesamt) w Nysie.¹¹ Jej mąż Eduard Zacharias pojawia się po raz pierwszy w księdze adresowej Nysy z 1905/1906 r. jako emerytowany sekretarz na kolei, zamieszkały przy ul. Bohaterów Warszawy (Bismarckstr.) nr 4 na III piętrze.¹² Identyczną informację podaje księga adresowa z 1908/1909 r.¹³ Po raz ostatni wymienia go taka księga z 1912/1913 r., ale już jako mieszkańca domu przy ul. K. Marcinkowskiego (Winterfeldstr.) nr 7.¹⁴ Tam też zmarła jego żona. Kwerenda w księgach metrykalnych Parafii św. Jakuba w Nysie i Urzędu Stanu Cywilnego w Nysie z czasu

po 1916 r. nie pozwoliła ustalić daty i przyczyny zgonu Eduarda Zacharias. Zapewne zmarł i został pochowany w okresie późniejszym poza Nysą. Prawdopodobnie z tego też powodu brak na nagrobku nyskim dotyczącej go inskrypcji.

Bardziej znana w Nysie ze względu na wielkie zasługi dla miasta była druga para małżeńska, posiadający tytuł szlachecki Paul i Anna von Wincklerowie. Przodkowie Paula Winklera otrzymali szlachectwo w 1650 r. od cesarza Ferdynanda II i osiedlili się w księstwie nysko-grodzkowskim. Władze pruskie w 1756 r. potwierdziły nadanie szlachectwa. Kolejne potwierdzenie w 1823 r. dotyczyło braci Friedricha Johanna i Aloisa von Wincklerów, mieszkańców Nysy. Ród posiadał początkowo włości we wsi Schwedlich w dawnym powiecie grodkowskim.¹⁵ Z upływem czasu rodzina zubożała na skutek licznego potomstwa i w XIX w. nie miała już majątku ziemskiego.¹⁶

Nazwisko Paula pojawia się po raz pierwszy w spisie adresowym Nysy z 1891 r. Jest w nim wymieniony jako pisarz prywatny (Privatschreiber), zamieszkały przy ul. Tkackiej (Weberstraße) pod numerem 33/34 na parterze.¹⁷ Taką samą informację powtarza spis adresowy z 1895 r.¹⁸ W kolejnym z 1902/1903 r. jego zawód został określony jako sekretarz prywatny (Privat-Sekretär). Mieszkał nadal w tym samym domu, ale na II piętrze.¹⁹ Cytowane spisy adresowe nie uwzględniają członków rodzin głównych lokatorów, a więc w naszym przypadku żony Anny Winckler. Oboje małżonkowie niedługo później po otrzymaniu spadku kupili willę i zamieszkali w niej na przedmieściu Nysy w dzielnicy zwanej Rochus.²⁰ Fakt ten miał miejsce najpóźniej przed śmiercią Paula Winklera 13 IX 1904 r. Wpis do księgi zgonów Urzędu Stanu Cywilnego zawiera szereg istotnych informacji o zmarłym i o rodzinie. Wiadomo z tego źródła, że rodzicami jego byli kapitan w stanie spoczynku (wspomniany już) Friedrich von Winckler i Pauline z domu Anders. Paul, określony jako Privatier (żyjący z kapitału), w chwili śmierci miał 57 lat i 7 miesięcy. W związku małżeńskim pozostawał od 1885 r. Wincklerowie nie mieli potomstwa.²¹ Anna von Winckler z domu Wolf urodziła się 10 V 1855 r. we wsi Friedrichseck (Frydrychów pow. nyski). Po zgonie męża mieszkała nadal przy Rochusallee 69 aż do swojej śmierci 16 XII 1927 r.²² Informacja o cmentarzu św. Rocha jako miejscu pochówku obojga von Wincklerów znalazła się w publikacji będącej wykazem grobów osób z rodzin szlacheckich na cmentarzach nyskich.²³

Paul Winckler zgromadził okazałą kolekcję dzieł sztuki, rzemiosła artystycznego i dawnych książek. Po jego śmierci żona przekazała w darze ten zbiór w dwóch partiach miastu Nysie, a władze miejskie ulokowały go w nyskim Muzeum Sztuki i Starożytności (Kunst- und Altertumsmuseum in Neisse), będącym agendą Towarzystwa Sztuki i Starożytności w Nysie (Kunst- und Altertumsverein in Neisse). Anna von Winckler w 1906 r. została członkinią tego towarzystwa.²⁴ Pierwszy przekaz, obejmujący ok. 600 zabytków, miał miejsce w 1914 r.,²⁵ a kolejny, w liczbie ok. 200 obiektów, w 1928 r. już po śmierci ofiarodawczyni.²⁶ Nosił on nazwę „Von Wincklersammlung”. W muzeum do jego wystawienia wykorzystane zostały pochodzące także z tej kolekcji meble w stylu biedermeier, zwłaszcza serwantki. Umieszczono na nich ozdobione kolumnienkami zegary w szafkach mahoniowych dekorowanych pozłotką, a wewnątrz witrynek 38 portretów rodzinnych, namalowanych w większej części przez krewnego Anny Winckler, nauczyciela rysunków w latach 1858-1864 w Państwowym Gimnazjum Katolickim w Nysie, Juliusa Andersa. Prócz portretów rodowych ekspozycja obejmowała obrazy treści religijnej, obrazki na szkle, portrety królów i cesarzy XVII-XVIII w., ok. 100 map z połowy XVIII w., teki zawierające miedzioryty z XVIII i XVIII w., które przedstawiały plany i widoki miast, twierdz i bitew, a także sceny alegoryczne i religijne. Do szczególnie cennych w tym zbiorze należały druki, książki, dokumenty, globusy Ziemi i nieba, instrumenty optyczne i miernicze, a także dokumenty cechowe. Inne 2 serwantki wypełniały naczynia porcelanowe i fajansowe ze znanych manufaktur w Prószkowie, Berlinie, Miśnie i z Anglii, a także naczynia ze szkła szlifowanego. W kolejnych dwóch serwantkach znalazła się kolekcja

przedmiotów egzotycznych z Chin i Nowej Gwinei. Spośród 80 dawnych książek wyróżniały się następujące: Psalterz hebrajski z 1533 r., wydanie mów Demostenesa (1549), Metamorfozy Owidiusza ilustrowane miedziorytami (1640), dzieło medyczne Jacoba Horsta o złotym zębie (1596), opis Nowej Gwinei (1603), książka o miernictwie (1564), rzecz o wojnach węgiersko-siedmiogrodzkich z 1704 r., opis Rosji z 1810 r. i wiele innych.²⁷ Tak wspaniała kolekcja świadczyła o poważnych zainteresowaniach intelektualnych i artystycznych Wincklerów, a przekazanie jej w darze społeczeństwu było przejawem wyjątkowej bezinteresowności i troski o powszechny rozwój duchowy.

Obydwa nyskie pomniki nagrobne wyróżniają się dużymi rozmiarami, czemu odpowiada ich niemała ranga artystyczna. Wykonane zostały z marmurów śląskich w stylu dojrzałej secesji. W twórczości Obetha ich kształty się nie powtarzają. Pewnych analogii formy do nagrobka Zachariasów można się doszukać w dziełach z późniejszego okresu działalności artysty.²⁸ Byłoby to świadectwo jego dbałości o oryginalność i niepowtarzalność. Pomnik von Winklerów wydaje się jedynym dziełem w takim kształcie. Może właśnie z uwagi na rozmiary obiekty te nie zostały zdemontowane i wykorzystane przez miejscowych kamieniarzy jako materiał do wyrobu nowych nagrobków, co w okresie powojennym często się zdarzało. Pomimo defektów mogłyby być objęte państwową ochroną konserwatorską przez Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Opolu.

Niniejszy przyczynek, uzupełniający w skromnym zakresie monografię J. Obetha, stanowi materiał badawczy do dalszych dociekań nad twórczością tego nietuzinkowego artysty, który działając na prowincji stworzył dzieła godne uwagi estety i znawców sztuki. Życie i dzieło rzeźbiarza jest nadal przedmiotem badań B. Tinzowej, która już w chwili obecnej dysponuje informacjami o następnych kilkudziesięciu jego dziełach i w najbliższym czasie ogłosi suplement monografii.

PRZYPISY

1. Zob. o nim m. in.: EHRlich, Josef, Bildhauer Obeth zum 75. Geburtstage, „Altvarerbote“ R. 3, 1950, nr 1, s. 21-22; ZUBER, Rudolf, Z galerie výtvarných umělců Jesenicka. 1. Josef Obeth, „Severní Morava“ sv. 23, 1972, s. 23-30; Biografický slovník Slezska a severní Moravy. T. 1. Ostrava 1997, s. 77-88; TINZOVÁ, Bohumila, Akademický sochař Josef Obeth, nástin života a díla, [w:] VI. svatováclavské česko-polsko-nemecké setkání v Jeseníku 2006. Historický seminář na téma Z historie studia a využívání nerostného bohatství Jesenicka. Sborník referátů. Red. Martin Buchlovský. Jeseník 2006, s. 92-102; taż, ČEP, Marian, Sochař Josef Obeth 1874-1971 život a dílo, Štíty - Opava 2008.

2. Tamże, s. 16-23.

3. Tamże, s. 113, nr 29-30.

4. RUFFERT, Bernhard, Die Pest in Neisse und St. Rochus, „Jahresbericht des Neisser Kunst- und Altertumsvereins“ (dalej: Jahresbericht) Jg. 17, 1913, s. 54. Ruffert podaje błędną informację, że cmentarz powstał u podnóża góry o nazwie Kauberg. W rzeczywistości była to góra Weizenberg, natomiast u stóp góry Kau Berg, jeszcze bardziej oddalonej od Nysy, znajdowała się od początku XIX w. kaplica „Zum Bilde“ i Droga Krzyżowa (zob. Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu, Oddział Zbiorów Kartograficznych, sygn. 4001-I.B., Plan der Umgegend von Neisse. Original Kippregel-Aufnahme ausgeführt von Schmula ..., Neisse 1865). Na miejscu tej kaplicy zbudowano w 1887 r. obecny kościółek Matki Boskiej Wspomożenia Wiernych (Maria Hilf).

5. Caspar Naas był burmistrzem Nysy w latach 1653-1685 (RUFFERT, Bernhard, Neisser Bürgermeister, „Jahresbericht“ Jg. 30, 1926, s. 11). Z jego inicjatywy wzniesiono w 1866 r. w Nysie, a więc w rok po śmierci Naasa, Piękną Studnię ze wspaniałą monumentalną kutą kratą żelazną w kształcie altany (zob. PAWLJK, Krzysztof, Piękna Studnia w Nysie, „Ochrona Zabytków“ R. 58, 2005, nr 3, s. 31-38).

6. RUFFERT, Die Pest ..., s. 58, 61; JARCZYK, Franz-Christian, Die Dörfer des Kreises Neisse, Hildesheim 1982, s. 238.

7. Za cenne uwagi i daleko idącą pomoc w opisie nagrobków jestem wdzięczny Panu Kustoszu mgr. Ryszardowi Lenowi z Oddziału Zbiorów Graficznych Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu.

8. Zob. TINZOVÁ, ČEP dz. cyt., s. 12, 27, 34, 52, 78, 104.

9. Zob. tamże, s. 20.

10. Totenbuch der Katholischen Stadtpfarrkirche Neisse 1912 bis 1917, s. 347, nr 172: „Nach St. Rochus begeben Sonnerstag Nach. 2 Uhr die Ehefrau des Rechnungsrev. der Eisenbahn a.D. Herrn Zacharias Namens Auguste geboren Fiebig. Sie starb zu Neisse am 26. [...] Juni 1916. Lungenentzündung“.

11. Urząd Stanu Cywilnego w Nysie, zbiór Standesamt Neisse Land und Stadt, Sterbe-Register (dalej: USC Nysa, StAN, S-R) 1916, nr 286: Neisse am 27 Juni 1916 [...] erschien heute [...] bekannt, der Eisenbahn-Sekretär außer Dienst Eduard Zacharias, wohnhaft Neisse, Winterfeldstraße 7., und zeigte an, daß seine Ehefrau Auguste Zacharias, geborene Fiebig genannt Kretschmer, 67 Jahre alt, katholischer Religion, wohnhaft in Neisse bei dem Anzeigenden, geboren zu Neisse, Tochter der unverheirateten Bertha Fiebig später verheirateten Eisenbahn-Ingenieur Kretschmer [...] zu Neisse in der Wohnung des Anzeigenden, am sechsundzwanzigsten Juni des Jahres tausend neunhundert sechzehn nachmittags um zwei drei viertel Uhr verstorben sei. - Dopisek ołówkiem: Keine Kinder. Za przeprowadzenie kwerendy w aktach USC w Nysie jestem wdzięczny Pani Małgorzacie Peteckiej, zastępcy kierownika tej instytucji.

12. „Adreßbuch der Stadt Neisse“ (dalej: „Adreßbuch“) 1905/06, s. 247.
13. Tamże 1908/09, s. 140.
14. Tamże 1912/13, s. 87.
15. Jest to dawna wieś włączona do Jaszowa, obecnie w gminie Grodków w pow. brzeskim (Słownik etymologiczny nazw geograficznych Śląska, pod red. Stanisławy Sochackiej, t. 12, Opole 2005, s. 71).
16. BLAŻEK, Conrad, Der abgestorbene Adel der Preussischen Provinz Schlesien, Bd. VI.8, H. 14, s. 119; Bericht über das Vereinsjahr 1928, „Jahresbericht“ Jg. 32, 1928, s. 7.
17. „Adreßbuch“ 1891, s. 11.
18. Tamże 1895, s. 45 (odrębna numeracja).
19. Tamże 1902/03, s. 183.
20. HOFFMANN, Grete, Die Straße meiner Kindheit, Hildesheim 1992, s. 9.
21. Archiwum Państwowe w Opolu, Zespół Standesamt Neisse Land und Stadt, Sterbe-Register 1904, vol. 2, nr 411: *Neisse am 13. September 1904 [...] erschien heute [...] bekannt, die Frau Anna von Winckler geboren Wolf, wohnhaft in Rochus Anteil Mährengasse Kreis Neisse, und zeigte an, daß ihr Ehemann, der Privatier Paul von Winckler, 57 Jahre 7 Monate alt, katholischer Religion, wohnhaft in Rochus Anteil Mährengasse, geboren zu Neisse Kreis Neisse, Sohn des zu Neisse verstorbenen Hauptmanns außer Dienst Friedrich von Winckler und dessen daselbst verstorbenen Ehefrau Pauline geborenen Anders, zu Rochus Anteil Mährengasse in seiner Wohnung am dreizehnten September des Jahres tausend neunhundert und vier, Nachmittags um ein einhalb Uhr verstorben sei. [...] Geheiratet Nr. 71/1885 Hier: - Dopisek otówkiem: Keine Kinder.*
22. USC Nysa, StAN, S-R 1927, nr 504.
23. DITTRICH, Hermann, Grabstätten von adeligen Familien-Angehörigen auf Neisser Friedhöfen, „Heimatblätter des Neissegaues“ Jg. 4, 1928, nr 12, s. 93.
24. Verzeichnis der Mitglieder aus dem Jahre 1906, „Jahresbericht“ Jg. 6, 1906, s. 8.
25. HELLMANN, Johannes, DITTRICH, Hermann, Bericht über das Vereinsjahr 1914, „Jahresbericht“ Jg. 18, 1914, s. 9-10.
26. Bericht über das Vereinsjahr 1928 ..., s. 5-6; zob. też Frau Anna von Winkler [nekrolog], „Jahresbericht“ Jg. 31, 1927, s. 32.
27. Jak wyżej przyp. 25-26.
28. Zob. TINZOVÁ, ČEP, dz. cyt., s. 125, 127.

RESUMÉ

Náhrobky z dílny Josefa Obetha v Nise a jejich fundátoři

Vynikající sochař Josef Obeth, činný v 1. polovině 20. století v příhraničí okresu Jeseník, se dočkal rozsáhlé monografie autorů Bohumily Tinzové a Mariany Čepa. Ale ani ta neobsahuje všechny Obethovy realizace, protože jejich nalezení je velice obtížné. Sami autoři po vydání knihy objevili řadu dalších prací po obou stranách česko-polské hranice. Při výletech po okrajích města Nisy našly v letech 2008 a 2009 dvě obyvatelky Vratislavi na zlikvidovaném katolickém hřbitově u aleje Wojska Polskiego (dříve Rochusallee) dva velké a umělecky hodnotné náhrobky. O jejich autorství vypovídá signatura umělce: fecit J. Obeth Theresienfeld oesterreichisch Schlesien. Pomníky jsou zhotoveny ve stylu zralé secese. S odkazem na jejich uměleckou hodnotu by měly být památkově chráněny.

ZUSAMMENFASSUNG

Grabstein aus der Werkstatt von Josef Obeth in Neisse und seine Stifter

Dem hervorragenden Bildhauer Josef Obeth, der in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts im Grenzbezirk Jeseník wirkte, wurde eine umfangreiche Monografie der Autoren Bohumila Tinzová und Marian Čep gewidmet. Aber diese haben nicht alle Obethschen Ausführungen erfasst, da deren Auffindung sehr kompliziert ist. Die Autoren selbst haben nach der Herausgabe des Buches eine Reihe weiterer Arbeiten auf beiden Seiten der tschechisch-polnischen Grenze entdeckt. Bei Ausflügen in die Umgebung der Stadt Nysa (Neisse) fanden 2008 und 2009 zwei Bewohnerinnen Wroclaws (Breslau) auf einem aufgelösten katholischen Friedhof an der Alej Wojska Polskiego (früher Rochusallee) zwei große und künstlerisch wertvolle Grabsteine. Von deren Autorschaft berichtet die Signatur des Künstlers: fecit Obeth Theresienfeld oesterreichisch Schlesien. Die Gedenksteine sind im reifen Jugendstil gefertigt. Unter Hinweis auf ihren künstlerischen Wert sollten sie denkmalgeschützt werden.

RÝMAŘOVSKÁ KAPLE NAVŠTÍVENÍ PANNY MARIE

Mgr. Jiří Karel, Rýmařov

Rýmařovsko přiléhající k severní zemské hranici Moravy obývala ještě před půlstoletím homogenní německy hovořící komunita obyvatel Jeseníků, která v jejich hornoslezské a severomoravské části tvořila kulturní prostor nazývaný *Altwatergebirge*, nepřesně přeloženo „Pradědsko“. Přes nesporné zemské vlastenectví spolu lidé nejen úzce a kvalitně komunikovali, ale vzájemně se též výrazně ovlivňovali ve všech oblastech života, který byl v horských či podhorských oblastech vždy krušný. Město Rýmařov vzniklo ve 13. století na pokraji původní *Terra Golensizi*, kdysi kmenového území Holasiců, a občas jej najdeme i na mapě Slezska ještě v 16. století (viz např. Fabriciovy mapy Moravského markrabství 1569 a 1575). Po krátkém extempore Hraběšiců a pánů z Lipé zůstávalo až do roku 1583 hospodářským centrem zeměpanského zboží dosahujícího až na hlavní hřeben Hrubého Jeseníku. Kupodivu jeho rozvoj negativně neovlivnil ani posun mezi města poddanská za významného člena císařského dvora Ferdinanda Hoffmanna z Grünbüchlu, který jej s panstvím zakoupil od Rudolfa II., ani později za Harrachů (1721). Nevelké město patřilo k nebohatým, leč půvabným městečkům kraje, jehož kouzlo nedokázal přerušit ani hrůzný požár roku 1790, který přivodil jeho naprostou zkázu. Bohužel neinvencí období bourací mánie od půle 50. let 20. století se těžce podepsalo na klasicistní i empírové tváři města a otevřelo cestu k nevábnému panelákovému období. Teprve od 90. let minulého století se vzpamatovává se všemi obtížemi a zřídka i nepatřičnými reminiscencemi. Přes nepříznivé okolnosti však město dosud zachovalo aspoň několik historických objektů, jež se dočkaly nebo ještě čekají na rekonstrukci. Nejvýraznější místo mezi nimi nesporně patří unikátní barokní kapli Navštívení Panny Marie, nazývané též *V Lipkách* (*Lindenkirche*), jež přežila na severní periférii nynějšího sídliště všechny útrapy, tristní přeměny regionu i válečné události.

Počátky původně obdélného hrázděného objektu kaple s čelní hranolovou věží, sedlovou střechou a půlkruhovým presbyteriem jsou nejasné. Nejstarší vyobrazení původní stavby na prostranství hrazeném pláňkami najdeme na úvodní straně městské matriky v rohu nejstarší dochované veduty města, kolorované kresby děkana Matyáše Leandra Eusebia Schmidta z roku 1693. Místo však ještě v roce 1747 označují mapy kupodivu nikoli očekávaným termínem *Kapelle* či *Kirchlein*, ale *Eremitage*, tj. poustevna. Informace německých kronikářů, že kaple vznikla podle údajně nalezeného základního kamene s vytesaným letopočtem v roce 1428, jsou natolik vágní, že je třeba jejich hodnotu pečlivě zvážit. Totéž platí o Tutschově domněnce, že byla kaple vypálena husity roku 1428 a obnovena 1498. Jisté však svatyně existovala již v půli 16. století, kdy se objevuje v souvislosti s luterskou expanzí na Rýmařovsku (od r. 1555) zasvěcena asi Panně Marii a sv. Anně. Tehdy se Ederové ze Štiavnice, zástavní protestantští držitelé panství, zasloužili o předání téměř všech kostelů a far rabštejnského panství evangelickým pastorům. Stěží přežívajícím katolíkům ponechali ve značné vzdálenosti za městskými fortifikacemi jen naši kapli a nevelký hornický kostelík sv. Václava v Hankštejně (Skalách). Rozhodnout nemůže ani gotický vzhled stavby, neboť v uvedeném slohu se v provinčním prostředí stavělo ještě na počátku 17. století.

Kaple Navštívení Panny Marie (2010)

Poměrně dobře však známe osudy kaple v období baroka, které i zde zaznamenalo exaltované projevy víry a hluboké úcty k Panně Marii, ochránkyni před válkami, živelnými pohromami, neúrodou a zvláště před epidemiemi dopadajícími na kraj s děsivou pravidelností. Kaple, jež se nikdy nezměnila v luterskou svatyni, se stala významným poutním místem, které bývalo staletí svědkem zoufalých proseb procesí a slz věřících hledajících pomoc v utrpení a nouzi, jež v kraji nejednou až neuvěřitelně překročily míru únosnosti. Mírně svažité a dosud nerovný terén v předpolí stavby naplnily oběti morů svážené z okolních vesnic do společných jam ještě v 18. století. Poustevna v bezprostředním okolí kaple zanikla teprve roku 1772, když zde zemřel ve dvaadevadesáti letech poslední z dlouhé řady eremitů P. Antonín Skolaut.

K rozhodnutí o zásadní přestavbě původní kaple došlo někdy nedlouho před rokem 1710 a spitem agents celé akce byla vedle zbožných měšťanů či konšelů, zaníceného rýmařovského děkana Jana Ferdinanda Ratschkera a štedrá majitelka panství Marie Arnoštka z Dietrichsteina (†1745), manželka uměnímilovného habsburského diplomata hraběte Jana Václava Gallase (1669-1719). Po matce pocházela z humánního a kdysi protestantského rodu Grünbüchlů. Projektem a stavbou kaple objednatelé moudře pověřili nesmírně nadaného zednického či stavebního mistra (Mauermeister) Friedricha Hößlera (Hözlara), který úzce spolupracoval se svým synem Cypriánem. V uvedené souvislosti nutno dodat, že hranice mezi stavebním mistrem a stavitelem byla v baroku značně volná a jisté rozpaky při jejich označování vykazují nejen panští písaři, ale i sama vrchnost. Soudíme, že byli oba mistři autory dalších staveb ve městě a okolí, leč časté požáry neumožnily uchování objektů. Friedrich Hößler byl asi známý i mimo okruh panství, je však zatím prokázán pouze jako stavitel kostela ve Velké Senici na Olomoucku.

Krátce po slavnostním položení základního kamene 1. října 1710 zahájili Hößlerové stavbu na rozsáhlém oválném půdorysu. O tři léta později (1713) již hrubá stavba stála. Vznosné a vysoké zdi z cihel a kamene nesly smělou klenbu podpíranou čtyřmi mohutnými sloupy s nádhernými korintskými hlavicemi. Jejich dřívky opatřili dobovým umělým mramorem (štukolustro) stejně jako hranolové sokly. Patky jsou zlacené. Originální elipsový prostor zachovali i uvnitř, třebaže část za hlavním oltářem skrývá ještě rozměrnou sakristii a rozšířený prostor tribuny nad hlavním vchodem umožňuje umístění varhan. Osobitý ráz podtrhuje tribuna běžící na mohutném zdívu spodní části kolem celé haly i za ústředním oltářem. Skýtá zcela jiný, avšak opět poutavý pohled na vnitřní prostor. Tribuna je přístupná čtyřmi uzamykatelnými úzkými schodišti u hlavního vstupu a hlavního oltáře, které stavitelé vložili stejně výstup na kazatelnu do síly zdi. Stěny spodní části člení hranolové polosloupky s bohatými hlavicemi. K dokonalému prosvětlení haly opatřili stavitelé stále ještě masivní zdi od tribuny výše osmi velikými obloukovými okny v oploštěných záklencích a dvěma oválnými okénky prorazenými dole k bočním oltářům. Podlahu pokryli černými čtverci vysoce kvalitní černé břidlice, jež později v 70. letech 20. století nahradily hnědě polévané keramické dlaždice. Svůj díl práce nejspíše předali stavitelé s ukončenou štukaturou.

Vnější plášť osobité kaple je velkolepý, ale střídmy. Oživuje jej několik naznačených polosloupů a střízlivé obloukové nadokenní římsy. Rovněž pískovcový portál hlavního vchodu, který po roce 1721 ještě doplnil alianční znak Marie Arnoštky z Dietrichsteina a jejího druhého muže Aloise Tomáše hraběte Harracha (1662-1742), je obdobně nekomplikovaný a zdoben závitnicemi, linií vejcovce i jednoduchým vegetabilním dekorem rozvilin obdobným uměřenému plastickému dekoru kolem oken či dalších tří bočních vchodů s nápisy Maria, zkráceným Anna (Aňa) a nepřesným udáním roku stavby (erbaut 1711). Nad hlavním vstupem a průčelním oknem jsou téměř v podstřeší umístěny plastiky dívčí Panny Marie a její matky sv. Anny v nice ukončené obloukem konchy. Atypickou strmou střechu pokrýval až do požáru roku 1883 šindel nahrazený při rekonstrukci břidlicí a v roce 1974 měděným plechem. Nepůvodní je též zvonice s protáhlou kuželovitou helmicí a zlacenou koulí korunovanou trojitým patriarchálním křížem. Původní zvonici tvořila věžka s helmicí ve tvaru štíhlé dvojité barokní cibule. K původním patří též masivní dvoukřídlá vrata i veškerá kování vně i uvnitř kaple (konzoly, panty apod.)

Roku 1713 se podařilo rýmařovskému děkanovi najmout na výzdobu kaple olomouckého malíře Ferdinanda Nabotha (asi 1664-1714). Původem Vídeňan se stal členem slavné olomoucké umělecké obce po řadě protiventství teprve kolem roku 1690 a mistrem až roku 1704. Fresky, jimiž ozdobil kopuli kaple, jsou jeho vrcholným dílem, ale zlý osud mu již nedopřál poslední práci dokončit. V sychravém listopadu, pouhých osm dnů před jeho smrtí, navštívil asi řízením osudu těžce nemocného mistra malířský tovaryš Jan Kryštof Handke (1694-1774), který se shodou okolností narodil v Janovicích nedaleko Rýmařova, aby ho požádal o dočasnou práci, neboť zamýšlel časem odejít do Brna. Mistrův skon před ukončením díla vyvolal v Rýmařově i olomoucké dílně paniku. Neobyčejně talentovaný mladík Jan Kryštof znalý techniky malby fresek se však nakonec nechal Nabothovou vdovou přemluvit, aby zůstal a práce se ujal s požehnáním děkana Ratschkera. Handke píše: „tak jsem 1. května (1715) přijel do Rýmařova a malbu provedl.“ Dílo v průběhu roku 1715 dokončil podle mistrových nákrešů, doplnil chybějící plány v prostoru nad hlavním vchodem vlastní rozměrnou freskou a 1724 dodal monumentální oltářní obraz, který patří k tomu nejlepšímu, co vytvořil především v Olomouci, ale i na mnoha dalších místech Moravy, Slezska (zvl. Vratislavská univerzita, Bruntál ad.) a východních Čech.

Obraz znázorňuje přivítání (navštívení) Panny Marie sv. Alžbětou, její sestřenicí v požehnaném stavu, když jí a jejímu muži sv. Zachariášovi přišla pomáhat v období kolem porodu. Dítětem, jež se sv. Alžbětě narodilo, byl sv. Jan Křtitel. Handke se brzy vykoupil z poddanství (1719/20) a stal se 1722 olomouckým měšťanem. 1724 si vzal za ženu mladou Nabothovu vdovu. S ní získal k dříve zakoupenému domu další a stal se zámožným a žádaným olomouckým cechovním mistrem. V kapli je pochován i jeho otec Kryštof, aniž se zachoval náhrobek. 1716 vysvětil kapli Navštívení Panny Marie děkan Ratschker k velké radosti stavebníků a roku 1718 zde poprvé zazněly nové varhany, které obec zakoupila za 225 zlatých.

Interiér hrající barvami je nádherný, třebaže nezáří nadměrně leskem drahých kovů, jak bývalo obvyklé, a kaple je tak právem nazývána perlou severomoravského baroka. Stěží najdeme hodnotnější a krásnější barokní prostor mezi Olomoucí a Opavou. Základním tématem freskové výzdoby je modlitba Zdrávas královno (Salve regina). Ústřední motiv korunování Panny Marie na Královnu Nebes Bohem Otcem, Ježíšem Kristem a Duchem Svatým (poletující holubice) za asistence andělů je umístěn na vrchlíku klenby v oválném bohatě zdobeném štukovém rámu. V pravém rohu obdélníka vně výchozí scény nacházíme Nabothův autograf, jinak cípy obdélníka kolem vyplňují troubící andělé. V první linii kolem hlavního motivu přinášejí andělé ve štukových v trojlístech další koruny a s nimi nové královské tituly Panny Marie: regina supremi (královna tajemství - plamenná koruna), regina reconciliati (královna smíření - koruna z hvězd s duhou), regina profundí (královna hlubin - koruna z mušlí nad oceánem) a regina redempti (královna vykopení s květinovou korunou nad zeměkouli). Latinská verze modlitby pokračuje níže v dalším okruhu na nápisových páskách v sedmi čtyřlístech s výjevy naplněnými křesťanskou mystikou. Všechny jsou opět umístěny v uniformních štukových rámech. V pěti z nich se vznášejí ještě andělé s dalšími páskami nápisů, jež vysvětlují smysl konání Matky Boží. Všechny malby vytvořil umělec v jednotném spíše raně barokním stylu. Handke se držel předlohy natolik věrně, že nelze rozlišit ruku mistra a tovaryše.

Cyklos doplňuje Handkova vlastní freska nad hlavním vchodem. Liší se od předchozích zářivějšími barvami, modernějším pojetím i temperamentem mladého malíře, ale též velkolepou kompozicí. Malíř zde respektuje Nabothovo rozvržení prostoru jen zhruba. Znázorňuje Pannu Marii s dítětem vznášející se na oblaku se srpkem Měsíce nad čtyřmi antickými sloupy a oknem, které evokují vnitřní prostor kaple V Lipkách. V auře Matky Boží čteme nápis *Omnia traham ad me* (všechny k sobě přitahuji) a andělek pod skupinou adorátorů drží otevřenou knihu s textem *Sub tuum praesidium confugitus* (pod Tvou ochranu se utíkáme), umístění slovních spojení je tedy rovněž zcela odlišné od Nabothovy koncepce. Lze předpokládat, že se freska stala vodítkem pro restaurátora při volbě pestře hnědavého zabarvení umělého mramoru sloupů, které byly asi při požáru střechy roku 1883 mírně poškozeny nebo již sešlé, a proto zpevněny cementovou omítkou s bílým nátěrem. U paty sloupů na rozměrných stupních rozsáhlého schodiště vyzývá Madonu s Jezulátkem děkan Ratschker ve zlatém ornátu v doprovodu svých kaplanů, snad v čele procesí. Včetně děkana se jedná s jistou rezervou nejspíše o portrétní vyjádření tváří a postav lidí, které Handke od dětství pravidelně vídával. Rodné Janovice byly totiž přifařeny k Rýmařovu a obyvatelé se pravidelně účastnili mší a dalších obřadů v rýmařovském kostele sv. archanděla Michaela, neboť vlastní zatím neměli. Čtyřlísty doplňují v mezerách mezi nimi oválné medailony s řadou světců včetně dalších ochránců proti moru, olomoucké světice sv. Pavlína, sv. Rocha a najdeme zde i sv. Šebestiána, Františka Xaveria, Karla Boromejského, sv. Florianu hasícího hořící Rýmařov a u hlavního oltáře sv. Hilaria, patrona janovického (rabštejnského) panství, s archandělem Michaellem, patronem města. Na spodku medailonů jsou umístěny monogramy či trigramy donátorů včetně L.F.R. (Ioanna Ferdinanda Ratschkera), M.G. (bohatého měšťana Mathiase Grossera), D.H. (Christiana Hanga) a jiných. Klenební prostor končí bohatou masivní římsou. Pod ní jej uzavírá dekorativní pás s postavičkami andělů hrajících na široké škále nástrojů a přerušovaný okenními výklenky. Také zábradlí tribuny zdobí ozdobný rostlinný pás stejné barevnosti jako výše podklenební. Volné prostory mezi freskami klenutí vyplňují bohaté plastické rozviliny žlutavé barvy.

Oltářní obraz Jana Kryštofa Handka (1724)

Kopule kaple s Nabothovými freskami (1713-15)

Na horní stěně tribuny defiluje linie rozměrných maleb v obdélných štukových rámech. Fresky znázorňují v osmi vyobrazeních cyklus Tajemství sv. Růžence, život Kristův od Zvěstování Páně po Nanebevstoupení Panny Marie. Jsou nápadně mladší než práce Nabotha či Handka a kvalitou zdaleka nedosahují úrovně předchozích umělců, ba nezachovalo se ani jméno autora. V dolním rohu výjevu zleva u hlavního oltáře umístil autor polopostavu malíře v typickém baretu a s monogramem Handka, nejedná se však o jeho skutečnou podobu, ale pouhou licenci anonyma.

V interiéru najdeme též celou řadu dalších pozoruhodných artefaktů. Mohutný hlavní oltář s černými sloupky s typickou barokní polychromií zdobí kromě výše uvedeného obrazu a dalších prvků též čtveřice zdařilých dřevorezéb zemských světců stejně uctívaných Čechy i Moravany obou národností. Zleva stojí v úrovni spodní části obrazu se svými atributy opat sv. Prokop s infulí, berlou a d'áblem, následují se snítkou lauru mučedníci sv. Václav a na druhé straně sv. Zikmund, burgundský král prohlášený zemským patronem Karlem IV., a biskup sv. Vojtěch s pádlem. Další dosud nedoceněnou památkou je dřevěná jásavě barevná barokní kazatelna s postavami vybraných Učitelů církve nad baldachýnem a s postavami evangelistů vně obvodu zábradlí. Od levé strany oltáře následují tři boční barokní oltáře v prostranných výklencích zasvěcené sv. Barboře, již představuje lidová nebo poměrně stará soška světice gotického vzhledu bohužel již bez atributů (meč, hostie a věž se třemi okny). Další patří čtrnácti svatým Pomocníkům a poslední sv. Antonínu Paduánskému. Na pravé straně jsou umístěny v obdobných prostorech vedlejší vchod a dva boční oltáře. První z nich a patrně nejmladší z uvedených je zasvěcen sv. Anně ve stylu novokřesťanské malby z 19. století s oltářní architekturou silně ovlivněnou historizujícími slohy. Poslední je zasvěcen Janu Nepomuckému, jemuž tvoří rámec další zemští patroni, sv. Ludmila se sv. Václavem a moravští věrozvěsti sv. Cyril a sv. Metoděj. Velmi pozoruhodný je též iluzivní polychromovaný soubor Křížové cesty od neznámého řezbáře z počátku 20. století, jež sem byl přenesen z kostela Povýšení svatého Kříže ve Staré Vsi. Součástí kaple jsou též tři prosté náhrobníky. Největší z nich uzavírá před hlavním oltářem hrobku, v níž je pochován zmiňovaný děkan Jan Ferdinand Ratschker. Po levé straně jsou další dva. První pochází z původní kaple a patří Johannu Schindlerovi, městskému písaři, který zemřel roku 1654, a další janovickému rentmistrovi Fridrichu Josefu Sauerovi (+ 1731). Nedochovaly se však dřevorezby Krista s apoštoly na hoře Olivetské, práce olomouckého sochaře. Skupinu věnoval J. CH. Handke kapli jako zádušní dar a nechal zhotovit: „... svým zetěm a sochařem Janem Kammereithem ... pro rondel v Rýmařově, kde je

pohřben v hrobce můj šlechtitý otec,“ upozorňuje Handke. Zdá se, že ze skupiny zbylo jen deset metrových figur, považovaných za součást kostelního betléma, jež najdeme v inventáři původního fondu rýmařovského muzea. Po zrušení instituce (1958) byly plastiky vyházeny na náměstí, „protože nepatří do muzea“, jak se vyjádřil zástupce MNV. Ujal se jich P. František Vaňák a uložil je na faře. Bohužel je později spálil kostelník, „protože byly silně červotočivé“, aniž tomu mohl někdo zabránit. Tragickou ztrátou byla ještě vzácná gotická dřevorezba sv. Anny Samotřetí. Jediné předreformační umělecké dílo kraje přežilo luteránské obrazoborectví a bylo odcizeno neznámým pachatelem z kaple v 70. letech 20. stol.

Kaple naštěstí přežila od počátku 18. století dodnes bez výraznějších zásahů na rozdíl od jiných, zmiňme třeba kdysi proslulou poutní veverskou kapli sv. Jarolíma, kostel sv. Anny v Arnolticích nebo raně barokní špičatá kapli sv. Josefa v Rýmařově, jež byly částečně nebo zcela zlikvidovány s dalšími v letech 1948-1989. Teprve roku 1883 zničil požár střechu se zvonící po zásahu blesku. Oheň se podařilo rychle uhasit, aniž by byla vlastní kaple poškozena. Významnější škody nenapáchalo ani její ostřelování sovětskými dělostřelci 7. 5. 1945. Stopy zásahů byly patrné ještě v 70. letech. O uchování kaple Navštívení Panny Marie se zasloužil především vynikající rýmařovský farář ThDr. František Vaňák (1916-1991), který zasedl roku 1989 na stolec sv. Metoděje jako arcibiskup olomoucký a metropolita moravský. Vysoce vzdělaný a neobyčejně oblíbený kněz zachránil ve své farnosti řadu církevních památek, avšak nejvíce péče věnoval své nejoblíbenější kapli V Lipkách. Přes všechny ohromné obtíže se mu podařilo postupně získat potřebné finance a v letech 1958-1974 kapli zrestaurovat do dnešní podoby. Práce se ujal významný moravský restaurátor akademický malíř František Sysel z Kroměříže. Vlastní stavba, na níž se přes velmi kvalitní fundament přece jen podepsal čas, musela být později stažena dvěma pásy ocelových lan a zatím čeká na novou vnější omítku.

Před kaplí bychom našli tři plastiky, z nichž dvě významné sem P. František Vaňák nechal svězt z původních míst, kde byly značně ohroženy silniční či pouliční dopravou. U pozdně barokní sochy Panny Marie Immaculaty (1774) sice známe dárce, nikoli však autora, v regionu najdeme i další obdobné plastiky s nápadně podobným rukopisem, např. sochu sv. Jana Nepomuckého (1780) ve Staré Vsi. Skupina Ukřižování (1812) patří k typickým projevům naivního lidového kamenosochařství na Rýmařovska a její zemitější ekvivalenty stojí i na jiných místech v okolí (Skály ad.).

Problémem je dosud malá přístupnost interiéru kaple kromě nedělních mší, což lze však pro skupiny zájemců napravit domluvou termínu prohlídky s nynějším rýmařovským děkanem. Bohužel nutno konstatovat, že zajímavé movité vybavení kaple dosud zůstává ke škodě věci mimo hlubší zájem renomovaných kunsthistoriků.

LITERATURA

- BAKONČÍK, Ladislav: Původ obrazů z klášterní kaple Nejsvětějšího srdce Ježíšova v Jeseníku. Jesenicko, Vlastivědný sborník sv. 11, Jeseník 2010.
- BERGER, Karl: Geschichte der Stadt Römerstadt. Brünn 1909.
- FILIPOVÁ, Milena - GRONYCHOVÁ, Marie - JUDELOVÁ, Mária: Církevní umění období klasicismu na Šumpersku, Zábřežsku a Mohelnicku. Šumperk 2007.
- HANDKE, Johann Christoph: Vlastní životopis. Olomouc 1994.
- Heimatkreis Römerstadt/Altwater. Gießen 1996.
- HÖLLNER, Wilhelm a kol.: Der politische Bezirk Römerstadt. Römerstadt 1885.
- HRADIL, Radovan: Budete mi svědky. Olomouc 2002.
- KAREL, Jiří: Aere perennis. Střední Morava, sv. 3, Olomouc 1997.
- MAŠEK, Petr: Modrá krev. Praha 1999.
- MLČÁK, Leoš: Fresky Ferdinanda Nabotha v kapli „V lipkách“ u Rýmařova. Střední Morava, sv. 1, Olomouc 1995.
- PINKAVA, Viktor: Unčovský a rýmařovský okres. Vlastivěda moravská, Brno 1922.
- Přírůstková kniha OVM Rýmařov z let 1955-58.
- SAMEK, Bohumil: Umělecké památky Moravy a Slezska. Díl 1, Praha 1994.
- SPRINGER, Julius: Chronik von Römerstadt und Umgebung. 1, Römerstadt 1908.
- TUTSCH, Franz: Römerstadt und das Römerstadter Ländchen. Wolfratshausen 1964.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Kapelle Mariä Heimsuchung in Rýmařov [Römerstadt]

Das wertvollste und fast unbeschädigte Denkmal der Region Rýmařov ist die Barockkapelle Mariä Heimsuchung, die an der nördlichen Peripherie der Stadt alle traurigen Veränderungen der Region und Kriegseignisse überstanden hat. Der ursprüngliche Bau, auf den Karten als Einsiedelei (Eremitage) gekennzeichnet, existierte bereits in der Mitte des 16. Jahrhunderts. Er verblieb den Katholiken nach der Übergabe der meisten Heiligtümer an die evangelischen Pastoren.

Einen barocken Umbau führten in den Jahren 1710-1713 Vater und Sohn Hößler aus. Die Ausschmückung der Kapelle begann 1713 der Maler Ferdinand Naboth aus Olomouc [Olmütz]. Nach seinem Tode vollendet sie 1714 der Malergeselle Johann Christof Handke (1694-1749), der später zum erfolgreichsten Olmützer Freskenmaler in Mähren und Schlesien wurde (z. B. der Universität in Breslau).

Der Beitrag gibt eine detaillierte Beschreibung des Interieurs und seiner malerischen und bildhauerischen Verzierung.

STRESZCZENIE

Kaplica Nawiedzenia Najświętszej Maryi Panny w Rýmařovie

Najcenniejszym a także niezmiennym zabytkiem okolic Rýmařova jest barokowa kaplica Nawiedzenia Najświętszej Maryi Panny, która przetrwała na północnych peryferiach miasta wszystkie historyczne wypadki w regionie. Pierwotna budowla, zaznaczana na mapach jako pustelnia (Eremitage), istniała już w połowie XVI w., gdy należała do katolików po oddaniu większości świątyń ewangelickim pastorom.

Barokową przebudowę wykonali w latach 1710-1713 Hößlerowie (ojciec i syn). Ozdabianie kaplicy rozpoczął w 1713 r. ołomuniecki malarz Ferdinand Naboth. Po jego śmierci w 1714 r. dzieła dokończył jego współpracownik Johann Christoph Handke (1694-1774), który stał się później najlepszym ołomunieckim twórcą fresków na Morawach i na Śląsku (np. Uniwersytet Wrocławski). Artykuł zawiera szczegółowy opis wnętrza oraz jego malarskiego i rzeźbiarskiego wystroju.

III. POSTSCRIPTUM

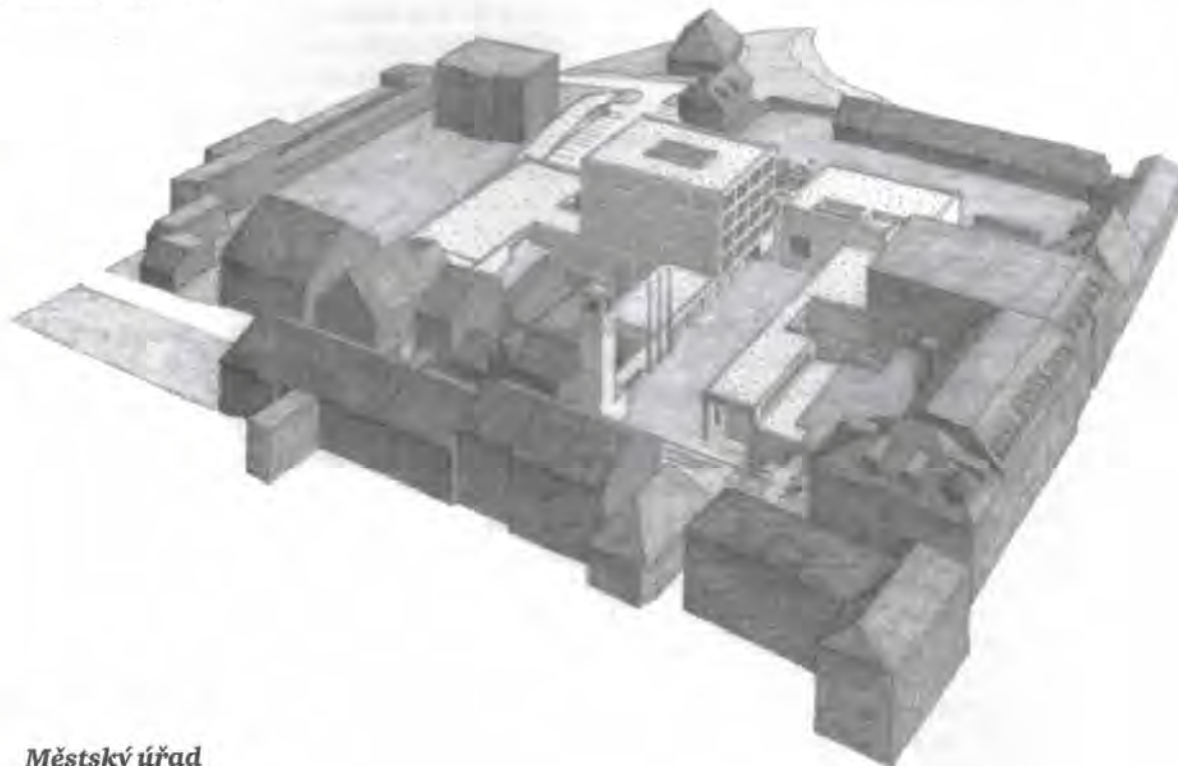

NOVOSTAVBA MĚSTSKÉHO ÚŘADU A MĚSTSKÉHO SÁLU V JESENÍKU

Ing. arch. Jiří Knesl - Doc. Ing. arch. Jakub Kynčl, PhD., KNESL+KYNČL s.r.o. Brno

Při návrhu „Novostavby městského úřadu a městského sálu v Jeseníku“ jsme si byli vědomi důležitosti a vážnosti daného úkolu. Obě instituce (oba domy) jsou pro dobré fungování města velmi důležité, a to jak pro jeho občany, tak pro jeho případné návštěvníky.

Zvolené prostorové řešení se snaží přinést jasný řád do dnes neutěšeného a chaotického místa. Proto jsme za centrum řešené lokality nenavrhli plný objem domu, ale naopak jsme sem umístili prázdný objem - veřejný prostor (pracovně mu říkáme „Radniční náměstí“). Rámec náměstí je pak vymezen okolními nově navrženými objekty, pro které zároveň plní úlohu vstupního předprostoru. Celková kompozice je tvořena třemi hmotami odlišného charakteru - městský úřad na severu, vyhlídková věž na severozápadě a na jihu a východě městský sál s kavárnou (jídelnou) s předsazenou kolonádou (loubím), která přidává náměstí další rozměr a doplňuje celkovou kompozici. Jasně jsme se také pokusili definovat a oddělit prostory veřejné a soukromé, příslušející k jednotlivým domům.

Městský úřad

Geometrie objektu městského úřadu vychází z půdorysu stávající radnice z roku 1710 (půdorysy obou objektů jsou vzájemně v poměru zlatého řezu). Městský úřad je řešen s ohledem na maximální pohodlnost a čitelnost jak ze strany občanů a dalších návštěvníků, tak ze strany zaměstnanců. Dům je organizován kolem centrální haly s galeriemi přes celou výšku budovy, odkud jsou vstupy do kanceláří jednotlivých odborů. Hlavními vertikálními komunikacemi jsou dvě schodiště propojující všechna patra (včetně 1.PP), která slouží zároveň jako chráněné únikové cesty a jsou doplněna výtahem umístěným do prostoru centrální haly. Všechny kanceláře mají přímé osvětlení a přirozené větrání.

Hlavní objem hranolu úřadu je situován na podnoží vyplňující řešené území až do jeho hranic. Do podnože je situována část kanceláří, archiv, pomocné prostory a atria, která přisvětlují zmíněné úřadovny. Z podnože je „vyříznuto“ kryté závěť s hlavním vstupem a dostatečným prostorem pro umístění informačního systému města (úřední deska). Samostatným prvkem se vstupem z venkovního prostoru je veřejné WC.

Městský sál

Objekt městského sálu je tvořen objemným hranolem se samostatným sálem a drobnější stavbou vedlejších provozů doplněnou loubím, které vymezuje „Radniční náměstí“ z jihu.

V objektu městského sálu, s kapacitou 360 sedících osob, jsou zohledněny všechny požadavky na moderní zařízení určené pro pořádání kulturních akcí. Na vstupní prostory s nezbytným hygienickým zázemím a šatnou navazuje, kromě předsálí s výrazným prvkem točitého schodiště na balkon (připomínka obdivuhodného schodiště v Priessnitzově sanatoriu od Leopolda Bauera), i prostor pro rauty (variantně klubovna, učebna apod.) otevírající se do dalšího atria a prostřednictvím kolonády do „Radničního náměstí“ (zmíněný prostor navazuje na stávající vstupy do Alkronu a Slovanu). Všechny pobytové prostory vyjma sálu jsou přisvětlovány horním světlem, čímž je dosaženo příznivé atmosféry plné očekávání kulturních zážitků. Zázemí pro pódium a účinkující je řešeno samostatným vstupem ze zásobovacího dvorku na jižní straně (je zde počítáno i se zásobováním Alkronu a dalšího přiléhajícího domu).

Kavárna (stravovací zařízení)

Prosklená kavárna, plnící také roli jídelny s kantýnou (provoz s dovozem hotových jídel), je umístěna na exponovaném místě při vstupu na „Radniční náměstí“, do něhož se otevírá velkou prosklenou stěnou. Převýšený vnitřní prostor ústící do převýšeného loubí - kde se jistě v letních měsících objeví zahrádka - jí přidává na atraktivitě. Výdejna a nezbytné zázemí je umístěno na jižní straně, kde se též nachází zásobovací vstup (ze stejného místa je možné zásobovat i hotel Slovan přes stávající loubí).

Věž

Vyhlídková věž s hodinami, umístěná v severozápadním rohu „Radničního náměstí“, se stává akcentem do ulice Školní upozorňující na existenci dvou významných veřejných budov v neobvyklé poloze „za hlavním náměstím“, navazuje dialog se stávající věží radnice a v neposlední řadě z ní návštěvníci mohou vychutnávat nádherné výhledy do okolní krajiny.

Konstrukce a materiály

Důraz je kladen na jednoduchost a čistotu výrazu staveb - působit by měly především světlo a stín vrhaný archetypálními objemy samotných staveb. Tři hlavní hmoty jsou spojeny jednotným materiálem - bílou omítkou, která v kombinaci s prostorovým řešením napomáhá jistě „bezvěkosti“ a „trvanlivosti“ celého návrhu. Bílá omítka je doplněna dřevěnými rámy oken, dřevěnou výplní částí okenních, dřevěnými obklady podhledů a dřevěným městským mobiliářem (lavičky, vlajkové stožáry) a šedivou dlažbou a zídkami z místní žuly. Zvolené materiály jsou také do značné míry odpovědí na přehnanou barevnost „jesenícké architektury“ posledních let a snaží se navázat na kvalitu zmíněného Priessnitzova sanatoria (Leopold Bauer, 1908 - 1910). Konstrukce objektů je kombinovaná monolitická železobetonová (stropy, sloupy a schodiště) a stěnová zděná z keramických bloků Porotherm. Podzemní hromadná garáž je navržena jako železobetonová bílá vana.

Doprava a provoz

Dopravní řešení navazuje na jasné definování veřejných a soukromých prostorů a vymezuje pobytové prostory od prostorů servisních. Všechny stávající zásobovací vstupy i přístupy k objektům jsou zachovány.

Hlavní pěší přístup je z ulice Školní, do níž se otevírá nové „Radniční náměstí“ prostřednictvím několika plytkých schodů a mírné rampy. Důležité stávající pěší propojení od „Katovny“ do Školní ulice zůstává zachováno a taktéž pasáž Alkronu a zadní vstup Slovanu jsou v návrhu zohledněny (ústí do nově navrženého atria obklopeného kolonádou). Vstupy do všech nově navržených objektů jsou z nového „Radničního náměstí“.

Zásobování je řešeno dvěma vjezdy. Hlavní vjezd je z ulice Tovární, na který je navázáno zásobování Městského sálu a Alkronu a veškerá veřejně přístupná parkovací místa. Druhý vjezd je z ulice Školní mezi objekty č.p. 28, 29 a tvoří servisní vjezd pro městský úřad, ústící do zásobovacího dvora MěÚ (u vjezdu je umístěno stanoviště pro tříděný odpad).

Doprava v klidu je řešena odděleně na několika místech. Hlavní objem parkovacích míst (92 míst) je situován do podzemní hromadné garáže s výstupem do krytého předprostoru Městského úřadu. Další veřejná část parkování (40 míst + 5 pro ZTP) je navržena na východní straně řešeného území opět s vjezdem z Tovární. Několik parkovacích stání je vyhrazeno v servisních dvorech - u Městského úřadu (7 krytých a 3 otevřená místa), u Městského sálu (3 místa).

MULTIKULTURNÍ CENTRUM MĚSTA JESENÍKU

Ing. arch. Vlado Milunić, Studio VM Praha

Při řešení této lákavé a náročné úlohy naší hlavní snahou bylo za každou cenu zachování toho nejcennějšího, kterým je u historických rostlých měst jejich lidské měřítko. V žádném případě nám nešlo o nezávaznou exhibici občanů Jeseníku omráčit nějakým novotvarem.

Je nám jasné, že opravdové město je podobné poutavě vyprávěnému příběhu, který má svou režií, své tajemství a svá překvapení. Správné město se také podobá lidskému tělu; má hlavu srdce, trup a údy. Rostlé město je současně petrifikovaným sedimentem zkušeností několika generací, vztahů ke krajině a vztahů samotných obyvatel navzájem.

Především nám šlo o odstranění nepatřičných zásahů do původních hmot této části města, zejména u pohledů směrem od autobusového nádraží. Prostor dnešního nádraží, který sousedí s řešeným územím, ustoupil v 60. letech tradiční struktuře drobných domů maloměsta. Celá severní fasáda námi rekonstruovaného bloku byla zřejmě původně fasádou uliční a nebyla určena pro dnešní dálkové pohledy.

Při celkové opravě exteriéru bloku nám šlo o navrácení střeš a fasád do původního tvarování. Šlo hlavně o zrušení dvou velkých pultových střeš nad divadlem a zázemím divadla, které v zimě sváděly velké množství sněhu do nevelkého nádvoří. Tato závada měla za následek důkladné promáčení všech čtyř budov, které svíraly nádvoří. Obě střešy jsme nahradili střešami sedlovými, resp. jejich průniky. Tím jsme částečně odstranili vleklý problém s vlhkostí.

Následné opravy západní a především nevzhledné severní fasády do autobusového nádraží souvisí s celkovou radikální úpravou vnitřního provozu nového Multikulturního centra.

Na závěr chci shrnout některé z důvodů, proč má radnice Jeseníku podporovat konverzi divadla na Multikulturní centrum:

1. Zviditelnit město prostřednictvím autentické lokální kultury je tou nejlepší investicí do budoucna. Je to účinná protiváha velmi rozšířeného konsumu globalizační pseudokultury.
2. Je ekonomicky výhodné soustředit v jednom areálu více aktivit kulturní povahy, které nabízí návštěvníkovi větší výběr programu, s tím, že současně jednotlivé aktivity mohou vzájemně inspirovat k ještě lepším výkonům.
3. Výstavba Multikulturního centra by mohla našim potomkům ilustrovat pozitivní změnu směřování naší společnosti po sametové revoluci. Byla by důkazem, že jsme byli schopni vedle nekonečného počtu supermarketů, logistických center, nekonečných ploch kanceláří, dálnic a milionů automobilů se vypnout k výstavbě stavby, která má duchovní rozměr.

Nový vstup do celého Multikulturního centra

Klíčovým rozhodnutím bylo zrušení dnešního vstupu do divadla včetně pergoly na západní fasádě v ulici 28. října a zřízení nového vstupu do centra stávajícím průcho-dem do vnitřního dvora na stejné fasádě.

Zbudování víceúrovňového foyer v prostoru dnešního dvora

Vnitřní dvůr bude mít funkci foyeru se vstupy jak do divadla a jeho zázemí, tak do loutkové scény a i do nově zřízené knihovny v pros-

torách rekonstruovaného obytného domu. Celý prostor foyeru bude zastřešen dřevěným krovem s krytinou z dvojskla. Tím bude úplně vyřešen problém s promáčením vnitrodvora s tím, že nový ústřední prostor bude kvalitně osvětlen přirozeným světlem.

Aby byl prostor vnitrodvora využit v maximální míře, rozhodli jsme se, že vytěžíme zeminu do úrovně suterénu a tím propojíme stávající suterén v severozápadním rohu bloku, ale také s dalším novým suterénem zázemí divadla a víceúčelového sálu na severovýchodě parcely.

V prvním patře foyeru vznikne další propojovací úroveň formou prosklených galerií, která propojí nový balkon a lože divadla, druhý sál malé scény, zázemí divadla a knihovnu.

Rekonstrukce obytného domu na knihovnu V. Priessnitze

Vzhledem k tomu, že stávající obytný dům má kromě suterénu pouze dvě podlaží a požadavky na prostory nové knihovny V. Priessnitze jsou značně větší, předpokládáme, že sneseme staré pravděpodobně napadené trémové stropy a zbudujeme na půdoryse domu minimálně tři úrovně nové knihovny.

Protože knihovna potřebuje ještě další prostory, navrhujeme doplňkovou expanzi mimo prostor dnešního domu: do přízemí foyeru, do prosklených galerií foyeru v patře, do zimní zahrady v přízemí a balkonů v dalších patrech. Nakonec i střešní kavárna může sloužit jako čítárna.

Všechna patra knihovny jsou na její západní fasádě propojená dvojicí prosklených výtahů. Výtahy mají první stanici v suterénní výstavní galerii a poslední na střeše knihovny, kde je kavárna se střešní terasou. Nad kavárnou je rozhledna, ze které je výstup na vyhlídkovou plošinu na samotném vrcholu celého objektu. Respektive vyhlídková plošina bude novou dominantou celého Multikulturního centra.

Rekonstrukce samotného divadla a provozní budovy včetně Malé scény

První zásadní změnou je dnešní rovinné hlediště nahradit hledištěm ve spádu s dobrou viditelností. Dalším návrhem je zbudovat nad hledištěm balkon a lože. Vstup na balkon a lože bude na jižní straně z galerií foyeru v patře, ale také schody a pavlači po severní fasádě divadla. Lidé jdoucí po pavlači se budou systémem reflektorů stínohrou promítat na matnici a budou pro lidi na autobusovém nádraží kinetickou pozvánkou do divadla. Nad samotným divadlem s rovným stropem bude v prostoru půdy s novým sedlovým krovem ve stavebním programu požadované nahrávací studio. Na místě menší zlikvidované pultové střechy nad částí provozní budovy budou v nové sedlové střeše čtyři pokoje pro významné hosty Multikulturního centra.

Největší změny v samotné provozní budově se odehrály v přízemí, kde je navržen nový vstup pro zaměstnance, včetně rozptylového prostoru u pokladny. Současný vstup do divadla je přeměněn na zasedací místnost s tím, že je otázkou, zda ponechat v budoucnu dnešní interiér nebo ne. Výstavní prostor byl přestavěn na kanceláře.

Ze stávajícího baru navrhujeme další šatnu. Stávající toalety byly prostorově zredukovány při zachování původní kapacity. U malé scény byl změněn nástup do sálu jak v přízemí, tak v patře.

Zbudování nového zázemí pro divadlo a víceúčelový sál

Dnešní nevzhlednou totalitní přístavbu na východní straně divadla po demolicí nahrazujeme dvoupatrovým objektem šaten herců, společných jak pro divadlo, tak pro nový víceúčelový sál.

V přízemí objektu je vyřešeno také zavážení kulís přímo z auta na hydraulickou plošinu, která dopraví scénické pomůcky přímo do hlavního skladu pod jevištěm divadla.

V suterénu divadla je kotelna a další pomocné sklady včetně dílny divadla.

Objekt zázemí je s foyer propojen chodbou, jak na úrovni přízemí, tak na úrovni suterénu. V patře objektu je místnost technika, který má přímý vizuální kontakt s děním na jevišti.

Stavba víceúčelového sálu na východní části pozemku

Ve východní části pozemku navrhujeme víceúčelový sál s požadovanou kapacitou minimálně 200 sedadel. Sál bude mít dřevěnou konstrukci s převládající orientací výhledu ze sálu na jih do vnitřní zahrady, kterou samotná hmota sálu cloní vzhledem k hluku z autobusového nádraží. Sál má po celém obvodu v prvním patře galerii, která bude sloužit jako hlediště při sportovním programu nebo plesu.

Sál je záměrně vysunut mimo skrumáž aktivit divadla, knihovny a Malé scény soustředěných kolem foyeru, aby se programy v případě značně odlišného repertoáru navzájem nerušily.

Doplňkovou hlukovou clonou zahrady je drátosková stříška na dřevěné trémové konstrukci, která cloní hluk z frekventované komunikace podél východní hranice pozemku.

Varianta etap výstavby Centra

1. etapa

Rekonstrukce obytného domu č.p. 870 na knihovnu, včetně prosklené střechy, která zastřešuje celý prostor budoucího foyeru. Tím je možné bez ohledu na rozměry počasí zahájit hloubení suterénu pro nové výstavní a klubové prostory. Po dobu hloubení suterénu bude knihovna přístupná dnešním vstupem do divadla.

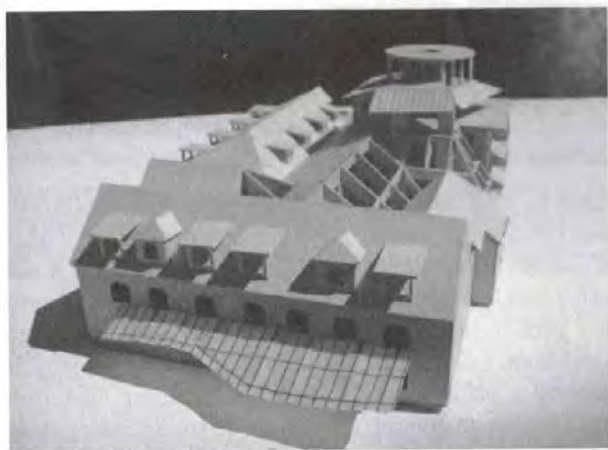
2. etapa

Zbudování víceúčelového sálu, kam se po dokončení dočasně přesune provoz divadla. Po dokončení sálu budou v prostoru zahrady realizovány sadové úpravy. Současně se sálem probíhá rekonstrukce celé budovy č.p. 880 včetně půdy a Malé scény podél ulice 28. října.

3. etapa

Kompletní přestavba budovy samotného divadla a zbudování nahrávacího studia v novém půdním prostoru, včetně společného zázemí obou sálů se suterénní kotelnou pro celý areál. Následuje propojení všech suterénních prostor: výstavní síně, suterénu, rohového domu 880, knihovny a zázemí divadla a víceúčelového sálu.

Jako poslední před slavnostním otevřením Multikulturního centra bude dokončena pergola na celé fasádě, nový vstup průchodem, chodník a sadové úpravy na ulici 28. října.

REVITALIZACE AREÁLU BÝVALÉHO KLÁŠTERA VORŠILEK V JESENÍKU

Ing. arch. Zbyněk Ryška, Praha

Historie

Při uvažování o koncepci zpřístupnění areálu kláštera voršilek v Jeseníku jsme se opírali především o historii tohoto místa. Klášter byl založen v roce 1878. Řád voršilek se staral o vzdělanost a kulturu v regionu. V průběhu doby se z něj stal vzdělávací a výchovný ústav evropského formátu. V roce 1945 byl klášter zrušen. Dnes je zde škola, školka, v klášterní kapli se pořádají koncerty. Místo má velikou tradici ve výchově a vzdělávání mládeže. Chceme na tuto historii navázat projektem knihovny.

Genius loci

Zásadní roli v koncepci místa hraje atmosféra.

Je to místo za zdí, místo vymezené často dvorními fasádami domů. Místo, kam se vstupuje branami a pasážemi. Místo schované v útrobách historického centra města. Místo je „zahrazené“ zdí a dvorními fasádami domů, které hlavními fasádami vymezují centrální náměstí. Hlavním tématem areálu je zahrada. Jestli slovo zahrada vzniklo od zahradit (vymezit) nebo místo za hradbami (na hradbách) je zde nepodstatné. Navíc město Jeseník hradby nikdy nemělo. Zde je může suplovat klášterní zeď.

Urbanismus

Navrhujeme cestu, která prochází celým areálem a stává se jeho osou. Hlavní vstupy jsou vždy z náměstí. Jeden pasáží do ulice Kostelní a druhý opět pasáží do ulice Průchodní. Vstupy pro auta jsou parkoviště v ulici Průchodní a na Kostelním náměstí. Profil cesty je 4 m jednosměrný směrem ze Zámeckého náměstí a má dlážděný povrch, slouží také pro zásobování všech provozů v areálu. Celá plocha řešeného území je pěší zónou s možností vjezdu zásobovacích vozidel. Dalšími vstupy jsou brány v klášterní zdi. Každý vede do jasné vymezené a určené zahrady. Zahradou vždy procházíme na hlavní osu celého areálu. Princip zahrad spojených cestou přejímá i samotný areál kláštera. Nejasně vymezený a příliš rozsáhlý dvůr rozdělujeme vložním objektem knihovny. Knihovna obklopuje další zahradu. Tato zahrada je čtverec 25 x 25 m. Je soudobou rajskou zahradou. Nutno ještě dodat, že zahrada nemusí být pouze „zelená“ ale i „kamenná“.

Klášter

Čím se odlišuje klášter od běžného městského bloku?

Je to uzavřený provoz skupiny lidí zastávajících určitou (v naší kultuře křesťanskou) víru a systém života. (Wikipedia)

Tomu napovídá samotný název claustrum = uzavřené místo. Stavba má svá jasně určená pravidla - kostel, rajskou zahradu, kapli refektář, dormitář, skriptorium atd. To vše v jesenickém klášteře můžeme najít, chybějící provoz skriptoria doplníme. Dle našeho názoru je (vedle kostela či kaple) nejdůležitějším prostorem rajský dvůr, kolem nějž jsou všechny budovy a provozy umístěny.

Proto do již vymezeného prostoru dvora vkládáme takovou rajskou zahradu odklopenou ambitem. Prostranství je vymezeno ze severu a jihu pavilony knihovny a ze západu a východu zastřešenými amfiteátry. Zahrada je zapuštěná o 1,5 m pod úroveň stávajícího terénu, kvůli větší intimitě a výlučnosti.

Knihovna

Jak se proměnila úloha knihovny v 21. století?

Od utajených a těžko přístupných skladů knih ve středověku přes paláce 19. století na otevřenou veřejnou budovu určenou více médiím (internet, hudební nosiče, video) a funkcím (výstavy, přednášky, koncerty, oslavy). Stala kulturním centrem 21. století, a to především proto, že média a informace (převážně zásluhou internetu) jsou znamením nového věku.

Objekt knihovny jsme pojali jako pavilony jednotlivých provozů. Pavilony zároveň vymezují a oddělují jednotlivé zahrady. Mezi pavilony jsou vloženy amfiteátry, které slouží jako hlediště při společenských akcích.

Vše je spojeno a zastřešeno objektem střechy. Veřejné prostranství prochází budovou a naopak budova se prolíná s veřejným prostranstvím. Veřejné prostranství je stavbou a stavba je veřejným prostranstvím. Interiér se stává exteriérem a naopak.

Střecha

Střecha je pojata jako další zahrada. Jsou zde amfiteátry natočené k ostatním zahradám, v části nad pavilony jsou travnaté plochy. Střecha vytváří a zastřešuje ambit rajske zahrady. Střecha sjednocuje a zastřešuje pavilony knihovny a vymezuje rajske zahrady. Je to inteligentní platforma, která reaguje na okolí svým tvarem a funkcí. Tvar je vygenerován fasádami stávajících domů, amfiteátry otevírajícími se do nově vymezených dvorů a provozů knihovny. Střecha svou modelací tvoří samonosný prvek.

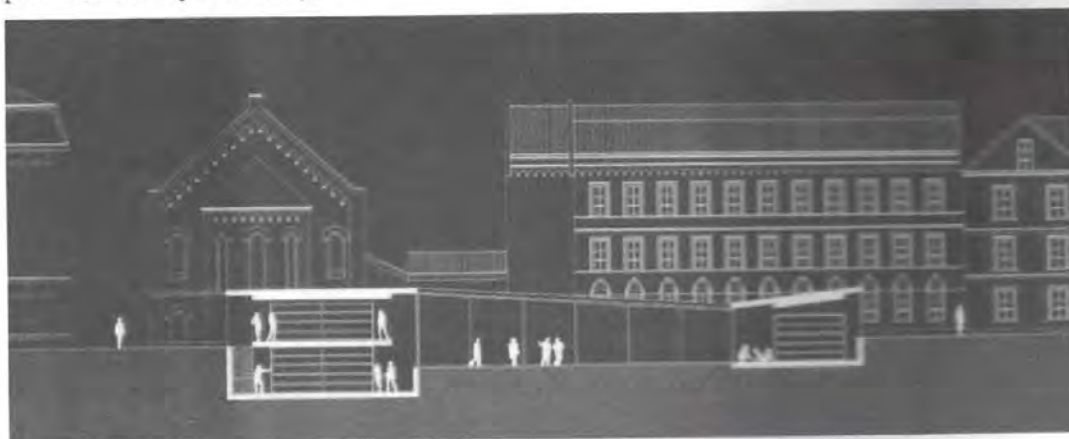
Střecha

Slovo zastřešit, v architektonickém slovníku, znamenalo zakrýt, ochránit, skrýt jednu věc od druhé. Dnes znamená spíše „sjednocením či spojením vytvořit“. Tohle myšlení vyjadřuje možnosti spojení mnoha energií a žánrů. Také však, v jiném smyslu, pochopení principu zakrývání. Zastřešení ne pouze jako střecha, ale jako vytváření nové přírody, krajiny.

(The Metapolis Dictionary of Advance Architecture)

Jak vzniká město? Postupným stavěním a vrstvením domů a povrchů na sebe. Město je odrazem společnosti. Když je člověk nemocný, staráme se o něj do poslední chvíle a všemožnými prostředky se snažíme zachránit jeho život. Tak také bychom měli nakládat s budovami. Je snad montovaná budova z 60. let méně hodnotná než cihlová z 19. století? Je jen další vrstvou ve městské tkáni.

Navrhujeme proto objekt KORD k rekonstrukci. Díky své podstatě montované ocelové konstrukce se dá s ním nakládat velmi svobodně. Demolujeme jeden modul skeletu pro uvolnění prostoru pro navrhovanou cestu. Celý plášť je nahrazen skleněnou strukturální fasádou. Do 1.np je umístěna jídelna s kuchyní a do 2.np potřebné učebny a kabinety.

X. SVATOVÁCLAVSKÉ ČESKO - POLSKO - NĚMECKÉ SETKÁNÍ V JESENÍKU

SBORNÍK REFERÁTŮ

Nakladatel: Vlastivědné muzeum Jesenicka
Vydávající: Vlastivědné muzeum Jesenicka
(Zámecké nám. 1, 790 01 Jeseník, tel.: 584 401 070, e-mail: muzeum@jesenik.net)
Zemský archiv v Opavě - Státní okresní archiv Jeseník
(Tovární 18, 790 01 Jeseník, tel.: 584 411 710, e-mail: k.growka@je.archives.cz)
Redakce: Mgr. Květoslav Growka
Překlad: Dr. Petr Hrouda (něm.), Dr. Marcin Dziedzic (pol.)
Sazba: Filip Raif, Jeseník
Tisk: TRIFOX s.r.o., Šumperk
Náklad: 300 výtisků

Jeseník 2010

ISBN 978-80-86388-81-6 (Zemský archiv v Opavě - SOkA Jeseník)
ISBN 978-80-903867-8-5 (Vlastivědné muzeum Jesenicka v Jeseníku)

Knihovna Vlastivědného muzea Jesenicka

04996